RELAŢII INTERNAŢIONALE

Realism şi relaţii internaţionale

Stefano Guzzini

II 334.94

INSTITUTUL EUROPEAN

BIBL... UNIV.
„M. EMINESCU" IAŞI
II 334.994

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

36

Colecția

RELAȚII INTERNAȚIONALE

3

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale
GUZZINI, STEFANO

Realism şi relaţii internaţionale. Povestea fără sfîrşit a unei morţi anunţate: realismul în relaţiile internaţionale şi în economia politică internaţională / Stefano Guzzini – Iaşi: Institutul European pentru Cooperare Cultural-Ştiinţifică, 2000

472 p.; 16,5 cm – (Relaţii internaţionale; 3)

ISBN 973-611-123-7

339.9(100)

© 1998 Stefano Guzzini

Realism in International Relations and International Political Economy: The Continuing Story of a Death Foretold, Routledge, London, 1998

© Institutul European Iaşi, pentru prezenta ediţie în limba română

ISBN: 973-611-123-7 PRINTED IN ROMANIA

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

217222

STEFANO GUZZINI

ALE
II 334. 994

REALISM ŞI RELAŢII INTERNAŢIONALE

Povestea fără sfîrşit a unei morţi anunţate: realismul în relaţiile internaţionale şi în economia politică internaţională

Traducere din limba engleză de Diana ISTRĂŢESCU

012908
B.C.U. - IASI

INSTITUTUL EUROPEAN
2000

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

330.83
327

a Realism politic
x Relații internaționale

a Economie politică internațională
x Realism politic

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PREFAȚĂ

O reflecție asupra realismului în disciplina relațiilor internaționale ar fi îndreptățită să urmeze strategia școlii de filosofie din Torino, care constă în întrebări de felul: „Care socialism?" (Bobbio 1976) sau „Care realism?". Căci realismul se bucură, ca orice teorie politică (sau ideologie) importantă, de o impresionantă varietate internă. Există aproape tot atîtea teorii realiste cîți teoreticieni sînt.

Conștiința acestei diversități interne a apărut relativ recent. În perioada postbelică, disciplina și-a însușit un limbaj realist comun. La un nivel mai elevat, tratatele teoretice erau folosite ca introduceri și se ocupau în exclusivitate de teme sau concepte specifice; de exemplu, studiul politicii puterii (Morgenthau 1947), al războiului (Waltz 1957, Aron 1962) sau al ordinii caracteristice politicii mondiale (Bull 1977). Realismul era definit negativ, în opoziție cu idealismul - de mai mult nici nu era nevoie.

Astăzi, o abordare atît de simplă a realismului și a disciplinei relațiilor internaționale nu mai este posibilă. Anii '80 și '90 au marcat o perioadă de autoreflecție a acestei discipline, în urma căreia realismul a devenit doar una printre multele teorii concurente din domeniul relațiilor internaționale. Deși tipologiile teoriilor din această disciplină oferă delimitări bine conturate, realismul pare să se sustragă unei categorisiri facile. Se spune că realismul este ceva legat de rolul statului în relațiile internaționale – o afirmație deloc

inedită. Pornind de aici, s-ar putea înțelege că realismul se axează pe state ca unici actori ai sistemului internațional. Dar această afirmație este incorectă, mărturie stînd nu doar teoriile realiste în economia politică internațională. Același lucru se poate spune și despre alte concepte centrale ale realismului, cum ar fi puterea, care ocupă un loc central și în alte abordări, de pildă în teoriile dependenței. De asemenea, nici înclinația normativă către scepticism nu îl deosebește: din acest punct de vedere, el s-a văzut depășit, nu cu mult timp în urmă, de către poststructuralism.

Ne apropiem cel mai mult de o presupoziție care să ducă la o demarcare a realismului, dacă luăm în considerare ideea de anarhie. Anarhia se referă la ideea fundamentală că nu există un guvern internațional, comparabil cu cele naționale. Această distincție are, se spune, o influență decisivă asupra comportamentului statelor. Dar și de această dată, vedem că partizanii tradiționali ai securității colective, reuniți de obicei sub cupola conceptului de idealism, au același punct de plecare, din punct de vedere teoretic. În loc să diferențieze realismul de alte teorii internaționale, postulatul anarhiei diferențiază relațiile internaționale de alte discipline. Astfel că s-ar putea argumenta că realismul corespunde unei anumite combinații de categorii și postulate. Însă, din nefericire, nu toți realiștii subscriu aceleiași combinații. Într-adevăr, conceput astfel, realismul apare ca o varietate de teorii de genul „alegi ce vrei".

Acest studiu preția, din actualul moment reflexiv în relațiile internaționale, convingerea că în cazul realismului nu poate exista o definiție care să vină de la sine. Însă el se îndreaptă împotriva acelui gen de tipologii oferite, de obicei, tînărului specialist, tipologii care – ca prin minune – îi oferă întotdeauna posibilitatea de a alege între trei meniuri. Astfel

că în Interludiu voi arăta că aceste tipologii ar trebui mai degrabă înțelese ca autoreflecții istorice ale unei discipline în criză. Voi argumenta, de asemenea, că economia politică internațională este o reacție parțial internă, parțial împotriva acelui tip de realism mai sistemic și mai restrictiv, propus de Kenneth Waltz. Aceasta explică apariția unui nou domeniu de cercetare, care este văzut fie ca subsumat, fie ca înlocuitor, fie chiar ca o disciplină total diferită de relațiile internaționale tradiționale.

În loc să definească realismul cu ajutorul tipologiilor statice, studiul de față prezintă realismul ca pe o tradiție istorică sau ca pe o sumă de dezbateri. Se poate observa că gînditorii realiști preiau idcile predecesorilor lor fie pentru a le dezvolta, fie pentru a le „îngropa". Dacă înțelegem realismul ca o tradiție, atunci trebuie să ne îndreptăm atenția asupra gînditorilor luați individual, în contextul evoluției istorice a disciplinei, așa cum a arătat în mod convingător Michael Smith (1986). Discuția de față își propune, însă, să depășească acest cadru, bazîndu-se pe ideea că pentru a înțelege multitudinea dezbaterilor contemporane și dezvoltarea cunoașterii în disciplina relațiilor internaționale este nevoie nu numai de o analiză istorică, ci și de una sociologică, asupra relației dintre practica și reflecția internațională. Aceasta este ideea pe baza căreia trebuie redefinit realismul.

Ceea cc a devenit paradigmatic în legătură cu disciplina realistă a relațiilor internaționale este tendința unor teoreticieni - ca Morgenthau, de exemplu – de a „impregna" SUA, noua și unica superputere occidentală, cu regulile societății internaționale, așa cum s-au dezvoltat și s-au răspîndit ele din Europa. Astfel că, la început, realismul a fost o încercare de a aduce la cunoștința celor care luau

deciziile în materie de politică externă ale SUA, ceea ce acești teoreticieni considerau a fi inevitabilele complicații ale politicii mondiale și responsabilitățile uneori neplăcute ale unei superputeri. În timp ce ministerele afacerilor externe din Europa erau familiarizate, chiar saturate, precum și foarte experimentate în privința culturii diplomatice, americanii se aflau mult în urmă și le-ar fi prins bine un curs intensiv, sub forma unei teorii științifice. Refuzînd să se adapteze mecanic legilor învechite ale marilor puteri europene, elita politică americană avea nevoie de o educație conștientă din partea realiștilor, de obicei emigranți europeni, care au devenit fondatorii unei noi discipline: cea a relațiilor internaționale.

De aceea, în acest studiu realismul va fi înțeles ca o încercare de a transforma principiile diplomației europene din secolul al XIX-lea într-o teorie științifică, teorie pusă în aplicare mai ales în SUA. Principalul obiect al cercetării mele este modul în care realismul, înțeles ca un set de reguli practice ale culturii diplomatice a comunității statelor, așa cum s-a dezvoltat ea în ultimele cîteva secole, s-a transformat în suportul științific principal al unei noi științe sociale, apărută în contextul academic și politic al unei noi superputeri. Dintr-o astfel de perspectivă, consider că gîndirea realistă influențează noua diplomație și noua știință socială americană de după 1945. Dar încerc să clarific în această carte și influența preocupărilor politicii externe americane și chiar a tradiției pozitiviste a științelor sociale asupra evoluției gîndirii realiste. Nu vreau să insinuez, însă, că evoluțiile teoretice ar fi fost planificate de comunitatea academică americană sau că teoriile internaționale ar fi fost astăzi mai bune dacă disciplina s-ar fi dezvoltat altundeva. Luînd ca un fapt preponderența acestei cercetări într-o

anume țară, prezentul studiu spune pur și simplu că preocupările politice și academice legitime ale unei comunități academice au avut un impact major asupra evoluției disciplinei și a principalei orientări din cadrul ei.

Pentru a-și atinge scopul, această lucrare trebuie să lege două istorii: o istorie interioară a principalelor dezbateri realiste și o istorie exterioară, strîns legată de prima, a evoluției realismului în cadrul „unei științe sociale americane" (Hoffmann 1977). Istoria exterioară are în atenție comunitatea acelor cercetători care au reacționat la mediul politic și științific în care își desfășurau activitatea.

Această lucrare își propune să arate că, dacă examinăm această serie de încercări de a transforma un set de reguli practice într-un canon științific, putem spera să obținem o viziune coerentă, dar și detaliată asupra realismului. Eu afirm că oricît de importante ar fi intuițiile pe care le-au adus la lumină, aceste încercări au eșuat pînă acum, de fiecare dată. Teoreticienii realiști se află astăzi în fața aceleiași dileme fundamentale: fie actualizează cunoașterea practică a culturii diplomatice în detrimentul științei, riscînd astfel să-și piardă credibilitatea științifică, fie dau principiilor practice o formă științifică, ceea ce denaturează tradiția realistă. Istoria realismului ca teorie cauzal-explicativă este povestea încă neterminată a unei morți anunțate.

INTENȚII ȘI LIMITE

Acest studiu își propune în primul rînd să ofere o mai bună înțelegere a realismului decît cea oferită de obicei în tratatele de specialitate. Dar mai urmărește încă două obiective: mai întîi, să ofere un punct de sprijin unei

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI

introduceri mai generale în dezbaterile teoretice din cadrul relațiilor internaționale și într-o mică măsură din cadrul economiei politice internaționale. Apoi, își propune să arate importanța pe care o au studiile teoretice pentru disciplina relațiilor internaționale.

Vizînd cu bună știință o arie limitată, lucrarea de față nu poate fi mai mult decît o completare a introducerilor generale. În ciuda rolului central al realismului în relațiile internaționale, studiul meu nu va fi o istorie generală a gîndirii internaționale, ci o istorie a unei discipline analizate din perspectiva unei încercări fără succes de a transforma cunoașterea practică a realismului într-o teorie științifică. Și cu atît mai puțin va fi o teorie generală a relațiilor internaționale sau un soi de realism reformat. Nu veți găsi în această carte nici informații de bază despre alte teorii sau subdiscipline ale relațiilor internaționale. Unele domenii sînt cel mult menționate (de exemplu, studiul organizațiilor internaționale sau cercetările asupra păcii), altele sînt tratate foarte pe scurt (analiza politicii externe).

Concentrarea asupra unei arii mai restrînse vrea să evite o ratare care pare emblematică pentru disciplina relațiilor internaționale, în ultimul deceniu. În acest interval, curiozitatea crescîndă a specialiștilor și a publicului s-a lovit de o disciplină mai incapabilă ca niciodată să ofere o imagine coerentă asupra ei înșăși și a obiectului său. Introducerile în disciplina relațiilor internaționale se prezintă de obicei fie sub forma tratatelor teoretice tradiționale, fie sub forma unor manuale cuprinzătoare. Primele privilegiază coerența în dauna bogăției conținutului, în timp ce ultimele cuprind imensa varietate a cercetărilor, însă cu prețul coeziunii. Ambele strategii au, fără îndoială, valoarea lor. Dar studiul meu încearcă să găsească o cale de a îmbina

varietatea şi coerenţa, axîndu-se pe evoluţia celei mai influente şcoli de gîndire, pe criticile care i-au fost aduse şi pe mediul ei instituţional. El a fost scris pentru cei care se simt dezorientaţi în urma repetatelor încercări de a pătrunde în domeniul relaţiilor internaţionale. Dar această cercetare a realismului nu poate şi nici nu-şi propune să înlocuiască introducerile uzuale, şi cu atît mai puţin lectura textelor originale. Ea este doar o completare care speră să aducă un plus de claritate subiectului urmărit.

Al doilea scop al acestei analize a realismului este să pună în evidenţă necesitatea studiilor teoretice pentru relaţiile internaţionale şi economia politică internaţională. Aici apare un paradox. Să presupunem că teza mea este corectă: majoritatea dezbaterilor teoretice importante din cadrul disciplinei relaţiilor internaţionale au fost marcate de încercările de a transforma regulile societăţii internaţionale într-o teorie ştiinţifică, încercări care – potrivit tezei – au eşuat de fiecare dată. Şi atunci, la ce mai foloseşte o introducere în teoria de bază a unei discipline, dacă ea constă într-o analiză istorică şi conceptuală a unui mare eşec?

Cercetătorii sînt interesaţi de teorii pentru valoarea lor instrumentală. Teoriile sînt instrumente care fac posibile, cu ajutorul legăturilor cauzale, explicaţiile cu privire la fenomene; iar în ştiinţele practice, cum ar fi politica, ne arată cum putem descoperi cele mai potrivite opţiuni în ceea ce priveşte politicile. Avînd în atenţie această concepţie asupra teoretizării, lucrarea de faţă nu oferă altceva decît o serie de interpretări discutabile ale impasurilor teoretice - cel puţin în ce priveşte realismul.

Însă această carte este scrisă şi cu un alt interes teoretic. Teoria nu este doar acel rezultat al cunoaşterii prin care sînt generalizate constatările empirice; teoria este însăşi

condiția cunoașterii: avem nevoie de categorii și scheme perceptive pentru a da sens lumii. Datele nu vorbesc prin ele însele. În fluxul neîntrerupt de date și evenimente, teoriile furnizează scheme selective pentru a distinge semnificativul de nesemnificativ. Această funcție ar putea fi numită funcția constitutivă a teoriilor (Smith 1995: 26-28). Din această perspectivă, interesul cognitiv este mai mult hermeneutic: înțelegînd teoriile în chiar logica lor internă, putem vedea modul în care ele dau formă percepțiilor empirice, prin urmare și explicațiilor. Cu alte cuvinte, ne interesează nu doar cum pot fi folosite teoriile pentru a analiza evenimentele date, ci și modul în care determinarea și analiza evenimentelor este, în ca însăși, construită pe baza unor teorii.

Schemele conceptuale ale realismului fac parte din memoria colectivă a disciplinei. Deși tentativele științifice ale realismului s-au dovedit falimentare, istoria lor ne poate ajuta indirect să descoperim sensul dezbaterilor clasice și contemporane. În ce privește aceste dezbateri, conceptele nu fac parte numai din teoriile explicative, ci și din moștenirea simbolică a disciplinei (vezi conceptul de balanță a puterii sau cel de putere, de exemplu). Așa cum a argumentat foarte convingător Ole Waver (1989) nu poți da pur și simplu la o parte regulile cunoașterii practice - ele sînt înrădăcinate în cultura diplomatică (care există ca atare) și în memoria colectivă a disciplinei.

Finalitatea unei mai bune înțelegeri a realismului este să contureze fundalul necesar pentru gîndirea critică. S-ar putea obiecta că, dacă scopul este să fii critic față de realism, atunci a începe cu dezbaterea unor concepte precum cele de mai sus înseamnă să prinzi cititorul în capcana asumpțiilor realiste asupra politicii internaționale. Însă, deși

sînt necesare pentru cunoaştere, categoriile nu sînt totuşi imposibil de depăşit - nu sîntem chiar prizonierii acestor categorii.

Pentru a ne elibera din lanţurile categoriilor avem nevoie de două lucruri. În primul rînd trebuie să fim conştienţi de modul în care sînt structurate dezbaterile noastre, ceea ce ne va permite să detectăm asumpţiile metodologice şi teoretice implicite. Această conştiinţă reflexivă a devenit cu siguranţă din ce în ce mai semnificativă, de cînd limbajul realist este folosit frecvent în textele academice neteoretice şi în dezbaterile politice contemporane. În al doilea rînd, trebuie să ne educăm capacitatea de a traduce o teorie, fie şi incomplet, în limbajul alteia şi să ne privim propriile asumpţii şi cu ochii altora. Aceasta este abilitatea hermeneutică pe care studiul de faţă, care îşi propune să înţeleagă realismul şi din interior şi din afară, şi-o fixează cu bună ştiinţă ca obiectiv. Mai mult decît aplicarea ştiinţifică profesională a legilor mediului internaţional, această abilitate hermeneutică este cea care ne pregăteşte pentru diplomaţia practică, fiind un apanaj al acesteia.

STRUCTURA CĂRŢII

Dacă la început capitolele au un caracter mai general, pe măsură ce ne apropiem de final ele devin din ce în ce mai specializate. Primele capitole vor fi, pentru mulţi, elementare, deşi evoluţia conceptelor realismului a fost arareori trasată explicit; şi sigur că orice interpretare, chiar consacrată, poate fi pusă în discuţie. Pe parcursul şi în continuarea Interludiului, fiecare capitol va explora progresiv starea cercetărilor actuale. Capitolele finale analizează

ultimele dezbateri contemporane și tind spre dezbaterea specializată din disciplina relațiilor internaționale.

Structura cărții reflectă și ideea că realismul poate fi înțeles deopotrivă într-un context istoric și într-unul sociologic. Aceasta corespunde unei tradiții care s-a dezvlotat în strînsă legătură atît cu cerințele științei sociale americane, cît și cu agenda aparatului american de politică externă.

Aceste trei niveluri vor fi desfășurate astfel: prima și a doua parte a cărții tratează despre evoluția dezbaterilor interioare și legătura lor cu politica externă a SUA. Primele capitole din partea întîi și a doua discută evoluția gîndirii realiste în cadrul disciplinei relațiilor internaționale. Următoarele capitole ale acestor părți vorbesc despre schimbul reciproc dintre gîndirea realistă și politica externă americană. În Partea I, capitolele 5 și 6 leagă realismul de originile războiului rece și de criza rachetelor din Cuba. În Partea a II-a, teoriile realiste din economia politică internațională sînt puse în legătură cu preocupările Statelor Unite referitoare la declinul hegemonic și la funcționarea economiei politice globale.

Structura de bază a cărții derivă din concentrarea asupra realismului ca fiind deopotrivă o comunitate academică și o practică. De aceea, istoria internă a evoluției gîndirii realiste, expusă în prima și a doua parte, este încadrată și punctată cu anumite capitole - secțiunea introductivă, interludiul și secțiunea finală - care prezintă în mod explicit relațiile dintre înțelegerea de sine și criteriile de dezvoltare ale mediului academic. Aici realismul și reflecția disciplinei asupra ei însăși formează încă un întreg coerent. Cîteva decenii mai tîrziu, situația se va schimba. În Interludiu, care discută realismul în contextul crizei anilor '70, acesta își va pierde statutul său paradigmatic și va

deveni doar o teorie între altele. În fine, în concluzie, cele două capitole arată felul în care nu doar disciplina, ci și realismul apar din ce în ce mai fragmentate. Pentru mulți dintre criticii realismului, puternica influență a acestuia a fost un dezastru pentru dezvoltarea disciplinei. Dar și invers, susținătorii realismului sînt pe bună dreptate îngrijorați de modul în care disciplina a afectat realismul.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CUVÎNT CĂTRE CITITOR

Această carte a avut la origine o serie de zece conferințe pe care le-am ținut la primul *Colegiu pentru Noua Europă*, organizat de International Cultural Centre la Colegiul Polonia al Universității Jagellone, Cracovia în iulie 1991. În iunie 1992, o versiune revizuită și extinsă, cu titlul *The Continuing Story of a Death Foretold: Realism in International Relations/International Political Economy*, a fost publicată ca Working Paper SPS 92/20 de către European University Institute din Florența. Trebuie să mulțumesc în primul rînd Departamentului de Politică și Științe Sociale al acestui institut și generozității lui Andreas Frijdal și Brigitte Schwab, care m-au ajutat la publicarea unei lucrări de 290 de pagini. Mă simt cu adevărat foarte recunoscător față de această facultate, față de colegii și studenții mei de la European University Institute, care au creat un mediu intelectual și personal cu totul deosebit, fără de care această carte n-ar fi fost niciodată posibilă. De asemenea, aș vrea să mulțumesc și Universității Central-Europene, care mi-a acordat răgazul necesar pentru a-mi finaliza cartea.

Această carte are multe de datorat din punct de vedere intelectual. Totul a început acum cîțiva ani. Seminarul lui Hans Wassmund despre politica externă a lui Henry Kissinger de la Universität des Saarlandes, Saarbrücken a fost primul meu contact sistematic cu gîndirea realistă. La Institut d'Études Politiques din Paris a fost prezentată și supusă criticii o primă formă a ideilor tratate în capitolele 4 și 5, în cadrul seminarului lui Denise Artaud despre politica

externă americană și în cadrul seminarului lui Alfred Grosser despre interacțiunea între politica internă și cea externă. Îi sînt în mod deosebit recunoscător lui Marisol Touraine, care mi-a dat un exemplu pentru cum poate o minte ascuțită, analitică, adesea realistă, să dea sens politicii internaționale contemporane.

În 1988, teza mea de masterat de la London School of Economics and Political Science arăta că disputa paradigmelor a creat o imagine greșită atît despre istoria științelor în viziunea lui Kuhn, cît și despre actualele dezbateri din domeniul relațiilor internaționale și al economiei politice internaționale. Deși poate că Michael Banks nu-mi împărtășește în totalitate opiniile, fără cursurile, fără încurajările sale și fără discuțiile de la seminariile conduse de el, n-aș fi reușit niciodată să-mi dezvolt ideile. Diferitele actualizări ale tezei de masterat, care corespund, într-o formă mai puțin elaborată, capitolelor 1, 8 și 12 din această carte, au fost incluse într-un raport de cercetare mai extins, destinat obținerii titlului de doctor, în 1989 (June Paper, EUI) și au circulat începînd cu luna martie a anului 1992 sub titlul *Borders of the Unknown: The 'International' after the Inter-Paradigm Debate*. Pentru comentariile lor asupra acestei lucrări sau asupra notelor de lucru publicate, le sînt recunoscător lui Robert Cox, Robert Gilpin, Pierre Hassner, Chris Hill, Mark Hoffmann, Reinhard Meyers, Gunther Teubner, Roger Tooze, Rob Walker și celor doi referenți anonimi de la editura Routledge. Vreau de asemenea să le mulțumesc lui Claire Braithwaite, Kate Hopgood, Victoria Smith și Caroline Wintersgill din staff-ul editurii Routledge, care m-au ajutat cu răbdare și profesionalism să transform manuscrisul într-o carte.

Există oameni care citesc constant scrierile mele. Aş vrea să le mulţumesc studenţilor mei de la Universitatea Central-Europeană din Budapesta, care mi-au oferit un foarte preţios mecanism de feed-back. Editarea întregului text făcută de David Rosen m-a ajutat să-mi clarific exprimarea şi gîndurile. Jef Huysmans, Ronen Palan şi Heikki Patomäki au folosit notele mele de lucru în convorbirile cu studenţii lor, oferindu-mi multe sfaturi şi comentarii. Această carte este doar o modestă umbră a ceea ce-i datorez eu lui Susan Strange, de-a lungul multor ani de colaborare la Londra şi Florenţa. Îi mulţumesc în mod deosebit şi lui Ole Waver, care întotdeauna m-a încurajat şi mi-a sugerat modalităţi de a-mi dezvolta ideile pentru teza de masterat. El m-a convins să transform cursurile de la Cracovia într-o carte, din care o parte a prins contur în toamna lui 1991, cînd împărţeam un apartament - şi idei - în Fiesole. Cel mai mult datorez nenumăratelor discuţii cu soţia mea Anna Leander. Răpindu-şi mult timp din munca ei academică pentru a se consacra preocupărilor mele, ea a făcut această carte posibilă.

Deşi în multe privinţe această carte se îndepărtează de cursurile ţinute la Cracovia, ea rămîne legată de acea experienţă deosebită. În iulie 1991, după ce URSS atacase Lituania şi imediat înaintea loviturii de la Moscova, nimeni nu era sigur că nu va fi ultima întîlnire de acest fel cu oamenii din fosta URSS. Simţeam cu toţii că trăim un moment intens şi privilegiat. Aş vrea să dedic această carte tuturor celor care au participat la primul Colegiu pentru Noua Europă.

Stefano Guzzini
Budapesta, februarie 1997

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

1. Premisele unei sociologii istorice a realismului

Studiul de față susține că evoluția gîndirii realiste în relațiile internaționale poate fi în mod util înțeleasă ca o încercare repetată și mereu eșuată de a transforma principiile practicii diplomatice europene din secolul al XIX-lea în legi mai generale ale unei științe sociale americane. Pentru a înțelege evoluția realismului trebuie, însă, să ținem seama de două lucruri. În primul rînd, există o istorie internă a dezbaterilor din jurul conceptelor și asumpțiilor centrale ale realismului. Teoreticienii realiști au fost influențați de cercetările și teoriile anterioare, dar le-au revizuit continuu, pe măsură ce descopereau lipsuri conceptuale sau logice și constatau că asumpțiile fundamentale și explicațiile obținute pe baza lor nu corespundeau realității empirice. În al doilea rînd, această dezbatere internă a avut loc într-un mediu politic și academic specific. Teoretizările realiste formau și erau la rîndul lor formate de preocupările politice internaționale ale SUA și de criteriile științifice caracteristice comunității academice a științelor sociale americane.

Înțelegerea realismului ca relație între o istorie interioară și una exterioară este inspirată din filosofia științei. Ea se bazează în special pe conceptul de paradigmă al lui Thomas Kuhn. Dubla istorie urmează gîndirea lui

Kuhn sub trei aspecte (vezi și Bernstein 1983: 77, 131). Ca și Kuhn (și nu numai), această lucrare susține că teoriile ar trebui înțelese în contextul evoluției sau al istoriei lor. Un alt lucru împrumutat de la Kuhn, mai specific pentru el de astă dată, este accentul pus pe funcția și dinamica comunităților celor interesați de înțelegerea teoriilor și a evoluției lor. Iar în al treilea rînd, întrebuințarea unui sens mai atenuat al conceptului de paradigmă a lui Kuhn este însăși punctul de plecare al teoriilor realiste. Kuhn însuși era preocupat de utilitatea cercetărilor sale în științele sociale (vezi capitolul 12). Însă realismul a jucat un rol aproape unic în disciplina relațiilor internaționale prin aceea că a fost conceput inițial ca identificîndu-se cu limitele și înțelegerea de sine a întregii discipline. Conceptul de paradigmă este cel care leagă într-adevăr istoria interioară cu cea exterioară a realismului.

Prima parte a acestui capitol va discuta conceptul de paradigmă, așa cum l-a înțeles Kuhn și va prezenta cadrele unei sociologii istorice a realismului. Lucrarea mea urmărește schimbul dintre dezbaterile conceptuale interne și contextul extern al gîndirii realiste, concentrîndu-se asupra comunității academice în măsura în care aceasta constituie legătura necesară dintre cele două istorii. Așadar este o sociologie istorică ce nu ascunde faptul că își fixează cu bună știință limitele. Este istorică, întrucît ideile sînt înțelese în contextul evoluției dezbaterilor academice. Cel mai adesea, aceste dezbateri au interferat cu dezvoltarea istorică a politicii externe a SUA de după război. Este sociologică, pentru că perspectiva sa asupra evoluției realismului nu presupune doar referirea la dezbaterile savante, văzute ca avînd loc într-un vid social, ci și la schimbarea concepției despre sine a comunității academice și a indivizilor care o compun. Este o sociologie istorică limitată, întrucît nu are în

atenție toate mediile sociale și politice relevante pentru disciplina relațiilor internaționale, din interiorul și din afara SUA, și nici organizarea sa materială - ambele ar fi fost necesare pentru o sociologie comprehensivă a acestui tip de cunoaștere.

Interpretarea evoluției realismului prin prisma schemei conceptuale a lui Kuhn este posibilă datorită relației aparte existente între realism și disciplina relațiilor internaționale. S-ar putea spune că nici una dintre științele sociale occidentale nu a cunoscut această suprapunere aproape perfectă dintre o școală de gîndire și o disciplină ca aceasta. Domeniul relațiilor internaționale, care a căpătat formă în primii ani de după al doilea război mondial, și-a asumat de cele mai multe ori ca atare agenda cercetărilor realiste. Doar atunci cînd autoritatea realismului a început să decadă, comunitatea academică a devenit conștientă de măsura în care asumpțiile întregii discipline au fost preluate tacit din realism.

Confuzia dintre realism și relațiile internaționale, specifică perioadei de început a disciplinei, a fost posibilă, așa cum am arătat aici, datorită faptului că realismul a fost văzut nu doar ca o teorie între altele, ci ca o teorie care a contribuit la delimitarea legitimă a unei discipline independente de celelalte științe sociale. Așa cum vom vedea în a doua parte a acestui capitol, disciplina relațiilor internaționale suferă de lipsa unei delimitări clare de celelalte științe sociale. Ea nu are un obiect propriu foarte clar conturat și nici o metodă specifică. Identitatea sa este mereu contestată, din interior și din afară. Totuși, unele asumpții realiste, cum ar fi diferența calitativă dintre politica internă și cea internațională, ar fi putut fi considerate fundamentale pentru disciplină ca întreg. Mai ales pe baza asumpției

amintite, realismul justifica o cercetare desfășurată pe mai multe planuri.

Altfel spus, disciplina relațiilor internaționale suferă de o criză endemică de identitate, la care asumpțiile realiste ar putea oferi o soluție. Acestea au fost folosite la început pentru a apăra independența legitimă a disciplinei. Pe de altă parte, susținerea instituțională a disciplinei și a comunității sale academice a influențat din ce în ce mai mult dezbaterile interne asupra asumpțiilor realiste. Suprapunerea dintre disciplină și teorie a avut efecte în ambele direcții.

REALISMUL CA PARADIGMĂ INIȚIALĂ A RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE

De-a lungul ultimelor decenii, disciplina relațiilor internaționale a început să reflecteze mai vădit asupra propriei ei dezvoltări. Reflecția asupra ei însăși a fost în mare măsură influențată de filosofia și istoria științei. Conceptul de paradigmă propus de Kuhn (1970) a căpătat un rol important în această disciplină. Într-adevăr, unii savanți nu s-au putut abține să nu facă o serie de remarci ușor zeflemitoare la adresa acestui obicei, aparent de neînlăturat, de a te folosi de Kuhn pentru a înțelege evoluția relațiilor internaționale (Smouts 1993: 451).

Subcapitolul care urmează va arăta că cercetările lui Kuhn, dacă le denaturăm puțin, constituie un bun punct de plecare pentru o introducere în realism, deși, așa cum voi arăta mai târziu (în capitolele 8 și 12), eu nu împărtășesc multe din punctelor de vedere ale celor care s-au bazat, în domeniul relațiilor internaționale, pe teoriile lui Kuhn.

Conceptul de paradigmă

Fundalul pe care a apărut conceptul de paradigmă a fost creat de cercetările lui Kuhn în istoria fizicii. Istoria științei este de obicei prezentată ca un progres, adică o acumulare de cunoștințe. Teoriile mai vechi pot fi înlocuite de altele noi, în urma unei comparări raționale din care să rezulte care dintre teoriile aflate în competiție se bucură de o mai mare adecvare empirică. Teza lui Kuhn este că, în realitate, înlocuirea unei teorii cu alta nu urmează în mod necesar această schemă. Cel puțin unele dintre salturile teoretice, cum ar fi trecerea la fizica lui Galilei și apoi la cea a lui Einstein, par a fi mai degrabă salturi bruște decît efecte ale unei acumulări treptate. În primul rînd, teoriile noi sînt alese înainte de a se putea ști dacă ele pot explica mai mult decît cele vechi. Alegerea este mai curînd determinată de condiția ca noua teorie să dea speranțe mai mari de a face față anomaliilor majore și fenomenelor neexplicate. În al doilea rînd, nu e clar dacă adoptarea unei viziuni asupra lumii care așează Soarele în centru explică mai multe fenomene sau le explică pe aceleași, dar mai bine. În plus, fenomenele își schimbă sensul cu fiecare nouă explicație. „Privind la același lucru, pietre aflate în balans, Aristotel ar vedea o cădere ce are loc în condiții de constrîngere, iar Galilei – un pendul" (Kuhn 1970a: 121). Kuhn considera că această schimbare este una de percepție. De aceea, pentru el descoperirile științifice importante sînt ca și revoluțiile: ele presupun modificări ale întregului mod de a înțelege lumea.

Argumentarea lui Kuhn scoate la iveală o serie de probleme importante pentru înțelegerea științei și a dezvoltării sale istorice. Îi rămînea acum să se întrebe la ce se referă lucrările științifice obișnuite, nerevoluționare. De asemenea, din moment ce există alegeri științifice care nu se

conformează în întregime conexiunii logice sau celei empirice, Kuhn a trebuit să definească un cadru mai general pentru a putea înțelege deliberările, alegerile și schimbările din știință.

Acesta este contextul în care Kuhn și-a dezvoltat conceptul de paradigmă. Au existat nenumărate discuții în legătură cu ce a înțeles el exact prin acest concept. Margaret Mastermann (1970) a inventariat 17 sensuri numai în textul lui Kuhn. Dar, dacă ținem seama de definiția originală, se pot distinge totuși două înțelesuri principale. Kuhn definește paradigma ca „una sau mai multe achiziții științifice definitivate", care sînt: 1. „suficient de inedite pentru a atrage un grup solid de aderenți de la celelalte orientări științifice" și 2. „suficient de deschise pentru a lăsa orice problemă să fie rezolvată de grupul redefinit de practicieni" (Kuhn 1970a: 11). În general vorbind, există două aspecte ale acestui concept: unul referitor la conținutul acestor achiziții și altul referitor la grupul de practicieni pentru care paradigma funcționează ca un instrument de legitimare și de definire a disciplinei respective. El definește consensul academic, care este însăși esența disciplinei (vezi și Gutting 1980: 1-2).

Primul aspect, conținutul paradigmei, ilustrează ideea unei logici interne, a unei viziuni asupra lumii care orientează cercetarea, definește problema care urmează a fi rezolvată și sugerează metoda de folosit. Pentru Kuhn, existența unei paradigme care ghidează cercetarea este o condiție necesară pentru întemeierea unui subsistem social științific și a disciplinelor particulare. În absența unei paradigme, cercetarea profundă este imposibilă și nici nu poate exista un criteriu pentru selectarea problemelor de cercetat (Kuhn 1970: 37). Dacă paradigma există, știința funcționează normal - cum se întîmplă în fizica newtoniană, de

exemplu. Prin urmare, ceea ce Kuhn numeşte „ştiinţă normală" este în mod esenţial o activitate de dezlegare a enigmelor, de completare a golurilor cunoaşterii, aşa cum apar ele prin prisma paradigmei. Dar, în acelaşi timp, enigmele apar şi ca anomalii. Din moment ce paradigmele sînt instrumente de bază ale ştiinţei normale, aceasta din urmă nu poate corecta paradigma (Kuhn 1970a: 122). Aşa că o nouă paradigmă poate apărea doar ca rezultat al unei viziuni cu totul noi asupra lumii, adică în urma abandonării vechii paradigme. De aceea Kuhn numeşte acest proces revoluţie (Ce se întîmplă cînd şcolile concurente polemizează între ele se va arăta în capitolul 8). Întrucît contactul lor logic este incomplet, „dezbaterile referitoare la paradigme implică întotdeauna întrebarea: Care problemă este mai semnificativă pentru a fi rezolvată?" (Kuhn 1970a: 110).

Aceasta conduce direct la cel de-al doilea aspect al paradigmei, anume legătura ei cu contextul istoric şi funcţiile ei în comunitatea academică. Fără paradigmă nu poate exista comunitate academică, nici disciplină bine întemeiată (Kuhn 1970a: 19) şi nici ştiinţă matură. Într-o anumită privinţă, analiza paradigmelor trebuie să înceapă cu delimitarea sociologică a grupului corespunzător ei. Într-un pasaj mai puţin cunoscut, Kuhn scria: „O paradigmă guvernează în primul rînd nu atît obiectul, cît grupul de practicieni. Orice studiu care priveşte distrugerea unei paradigme trebuie să înceapă cu localizarea grupului sau grupurilor responsabile" (Kuhn 1970a: 180).

Dacă luăm în serios acest citat, ideile lui Kuhn capătă o turnură sociologică. Într-adevăr, în loc să adoptăm atitudinea obişnuită şi să ne întrebăm cum se potrivesc ştiinţele sociale cu perspectiva lui Kuhn, ar trebui să ne întrebăm mai întîi ce contribuţie aduce Kuhn la ştiinţele

sociale (Barnes 1982). Din moment ce Kuhn demonstrează că cunoașterea este într-o oarecare măsură convențională, sociologii trebuie să se întrebe „ce idealuri critice și regulative" (Bernstein 1983) orientează judecățile în comunitatea științifică. De asemenea, cursul dezbaterilor teoretice este influențat de cadrul social general al comunității științifice și de agenda socio-politică a societăților în care activează oamenii de știință. Studiul meu analizează evoluția paradigmei realiste, înțeleasă în acest dublu sens.

Paradigma realistă în relațiile internaționale

Literatura relațiilor internaționale a folosit conceptul de paradigmă al lui Kuhn în două contexte. Ele nu sînt nicidecum exclusive, dar miezul lor este ușor diferit. Și, în vederea unei prezentări mai ușoare, această diferență va fi accentuată.

Comună ambelor abordări este impresia că relațiile internaționale au avut o singură paradigmă, anume realismul. Prima perspectivă se concentrează asupra întrebării de ce și cum s-a dezvoltat realismul ca paradigmă, în timp ce a doua accentuează criza acestuia și disputele care au urmat între diferite școli de gîndire. Prima abordare va fi discutată în această secțiune, iar realismul în criză va fi discutat în Interludiu (capitolul 8).

Descrierea pe care o face Kuhn funcției paradigmei pare să corespundă destul de bine dezvoltării realismului și a disciplinei sale, relațiile internaționale. Dacă analizăm comunitatea științifică academică (adică activitățile sale în universități și instituții sau în dezbaterile publice), resursele disponibile pentru această activitate și obiectivele comune spre care este direcționată activitatea, putem observa cîteva

similarități în dezvoltarea teoriei internaționale după primul și după al doilea război mondial. Una dintre ele este legătura dintre dominația anumitor state în sistemul internațional și cercetarea relațiilor internaționale în interiorul și în afara acelor țări.

Astfel, idealismul a avut același rol după primul război mondial ca și realismul după cel de-al doilea: el dovedea legitimitatea politicii externe a statelor dominatoare și a *status quo*-ului sistemului internațional. Aceasta nu înseamnă a cădea în eroarea funcțională de a considera acestea ca fiind singurele rațiuni care explică de ce aceste teorii au cunoscut un asemenea succes. Și nici nu trebuie să vedem idealismul și realismul ca instrumente de legitimare folosite intenționat, cel puțin în ce privește urmările războiului. Numai atunci cînd schimbarea pe cale pașnică, avantajoasă pentru statele mai puțin puternice, părea din ce în ce mai dificilă, această funcție a devenit importantă. Carr spunea:

> „Ideea utopică conform căreia există un interes al întregii lumi pentru pace, care este identic cu cel al fiecărei națiuni în parte, a ajutat politicienii și autorii de scrieri politice de peste tot să uite neplăcutul fapt că există divergențe fundamentale de interese între națiunile care doresc să conserve starea existentă și națiunile care vor să o schimbe."
>
> (Carr 1946: 53)

S-a considerat că al doilea război mondial a însemnat falimentul poziției idealiste. S-a creat un nou consens contra ideilor împăciuitoare. Dinamica relațiilor puterii în schimbare a fost acceptată, iar schimbarea pe cale pașnică - discreditată. Singura modalitate de a face față

schimbării era de a o integra în politica puterii. Ca și odinioară Marea Britanie, Statele Unite considerau că, fiind o superputere, au o responsabilitate globală. Așa încît, pentru a configura o politică externă rațională, comunitatea științifică a fost încurajată să se orienteze spre fenomenele globale. Și astfel s-a dezvoltat o nouă disciplină.

Totuși există o diferență semnificativă între școala americană și comunitatea științifică britanică, anume în ce privește legăturile lor cu politica (cele ce urmează se bazează în mare măsură pe Hoffmann 1977; vezi și Smith 1987, Grosser 1956). Comunitatea academică americană se caracteriza prin trei elemente: o perspectivă științifică asupra științelor sociale; preponderența savanților emigrați din Europa, cu rădăcini istorice adînci, care „doreau să găsească sensul catastrofei care îi dezrădăcinase și, eventual, calea spre o lume mai bună" (Hoffmann 1977: 47); dorința generală a cercetătorilor din științele sociale de a fi folositori comunității naționale, reflectînd asupra politicii externe americane și încercînd să o perfecționeze.

Mai mult, legăturile dintre mediul universitar, guvern (așa-numitul sindrom Kissinger) și rețeaua institutelor de cercetare făceau posibilă influența reciprocă între școlile realiste, lăsau libertate întrebărilor și curiozităților și creau noi perspective și preocupări pentru politica externă a SUA.[1] Realismul funcționa ca paradigmă în măsura în care stabilea limitele cercetării „legitime". Așa cum a argumentat

[1] Fred Halliday (1987:227) observă pe bună dreptate că teoria americană a relațiilor internaționale cunoaște o mare diversitate în interiorul și în afara paradigmei realiste, însă acest lucru a fost negat de teoreticienii afiliați curentului dominant, atît în SUA, cît și în afară.

convingător John Vasquez, realismul a oferit un instrument fundamental de analiză pentru generații de dezlegători de enigme. Sau, ca să folosim propriile lui cuvinte, realismul „a arătat oamenilor de știință ce se cunoaște despre lume, ce nu se cunoaște despre ea, cum ar trebui să vedem lumea dacă vrem să cunoaștem ceea ce încă nu este cunoscut și ce merită cunoscut" (Vasquez 1983: 5).

Dar cel mai important este că realismul, stabilind limitele unei discipline, a definit o comunitate. La rîndul ei, și comunitatea a definit disciplina. Acest aspect are o dublă semnificație. În primul rînd, el explică de ce, odată ce relațiile internaționale au devenit obiectul unei discipline independente în SUA, noul domeniu a creat în afara SUA tendința de a adopta realismul ca paradigmă principală a acesteia. La început, cîteva țări europene au importat disciplina împreună cu programele de cercetare aferente. Într-un anume sens, disciplina relațiilor internaționale și realismul erau identice. Poate doar în Marea Britanie a supraviețuit într-adevăr o tradiție independentă mai veche, așa numita școală engleză a relațiilor internaționale. Dar în Germania, de exemplu, unde relațiile internaționale constituie și astăzi o parte covîrșitoare a domeniului științelor politice, legătura apare datorită concepției dominante asupra puterii. Realismul a devenit o reformulare americană modernă a tradiționalei „*Realpolitik*" germane, datorată emigranților germani. Cel puțin așa pretinde Școala neorealistă de la München (Kindermann 1986).

Pe de altă parte, una dintre asumpțiile realismului a oferit noii discipline o delimitare foarte convenabilă față de celelalte științe, delimitare pe care și-o dorea de multă vreme. Pe lîngă asumpția că statul este cel mai important actor și puterea este cel mai important scop al politicii,

realismul mai susține și că există o diferență calitativă între legile interne ale societăților și legile ce guvernează natura sistemului internațional. Cel mai explicit este probabil Raymond Aron, care a arătat că, atît timp cît nu există un stat universal, va exista întotdeauna o diferență esențială între politica internă și cea internațională. Aron spune că statele sînt, în ce privește relațiile dintre ele, încă într-o „stare de natură", opusă stării de drept existente pe plan intern. Dacă lucrurile nu ar sta așa, nu ar exista nici o posibilitate de a delimita o teorie (politică) particulară a relațiilor internaționale (Aron 1962: 19). Așa cum vom arăta în subcapitolul următor, acesta este aspectul care a determinat relația inițială, sau confuzia dintre realism și disciplina relațiilor internaționale.

REALISMUL ȘI CRIZA ENDEMICĂ DE IDENTITATE A DISCIPLINEI RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE

Disciplina relațiilor internaționale este o disciplină a cărei esență și ale cărei granițe sînt mai evazive decît ale celorlalte științe sociale. Se pot identifica două moduri tradiționale de a distinge o disciplină. Primul este definiția pe baza obiectului independent; de pildă economia, cel puțin în accepțiunea unor savanți, tratează despre distribuția eficientă a bunurilor într-o lume a penuriei. Al doilea este delimitarea metodologică. Astfel, științele sociale nu se deosebesc în privința obiectului lor empiric, ci în privința modalității specifice de abordare[2]. De aceea putem distinge

[2] Însăși definiția categoriei generale de care aparține disciplina relațiilor internaționale este contestată. În această carte, termenul „știință socială" se referă, dacă nu se specifică altfel, atît

abordarea istorică de cea economică (adică de maximizarea individuală a valorii) sau de abordările structuraliste care sînt cîteodată calificate drept „sociologice". În această secțiune voi argumenta că nici una dintre principalele definiții clasice ale unei științe sociale nu poate servi ca model pentru definirea relațiilor internaționale ca disciplină independentă.

Totuși, atunci cînd disciplina a fost recreată în America, după război, teoria sa de bază - realismul - oferea un aparat conceptual care făcea cu putință identificarea unui obiect distinct. Realismul a devenit astfel inevitabil legat de imaginea despre sine a disciplinei și a comunității sale academice.

O disciplină fără o abordare proprie

Reprezentarea generală din ce în ce mai răspîndită care stă la baza diviziunii domeniilor de activitate ale diferitelor abordări din științele sociale este următoarea: în timp ce obiectul cercetării poate fi comun (de exemplu studiul societății), metodele și finalitățile sînt diferite. Acest lucru se poate observa cel mai ușor dacă avem în vedere relația dintre disciplina „istoriei" și celelalte științe sociale. Dacă obiectul ar fi cel care ar distinge disciplinele, nici una dintre celelalte științe sociale n-ar trebui să se intereseze de trecut – or ele tocmai asta fac, cel mai adesea. Însă științele sociale se disting ele însele de istorie prin scopul demersului lor. Metodele istorice fac parte, în general vorbind, din tradiția hermeneutică. În sensul ei inițial, hermeneutica a fost

---

la științele sociale într-un sens mai îngust, folosit în special în țările anglo-saxone, cît și la o parte a științelor umane, cum ar fi istoria și filosofia. Corespunde, în concluzie, termenilor din limba germană *Gesellschafts – und Geisteswissenchaften.*

înțeleasă ca lectură și interpretare strictă a textelor, dar a ajuns treptat să cuprindă orice sistem de semne și înțelesuri. Hermeneutica nu-și asumă scopul științific de a formula explicații care ar putea eventual deveni legi generale, așa cum se întîmplă în științele naturii. Și aceasta, pentru că în aria umanului, subiectul și obiectul cunoașterii sînt inevitabil legate. Științele sociale privesc istoria în diferite moduri. Sociologii timpurii, de exemplu, au insistat atît asupra unui set specific de metode, cît și asupra necesității de a ajunge la o înțelegere mai cuprinzătoare a societăților umane (Durkheim 1937). Astăzi, orice referire la o abordare sociologică implică de la sine o metodologie a studierii acțiunii umane în toate mediile sociale și politice, ghidată de o serie de norme. Ea se concentrează de obicei asupra structurilor, instituțiilor și a perpetuării lor. De asemenea, economia se distinge printr-o abordare specifică, abordare ce explică fenomenele sociale și politice prin prisma maximizării valorii și în care accentul cade în special pe raționalitatea alegerilor individuale.

O astfel de împărțire a științelor sociale în funcție de diversele metodologii, care abandonează ideea lumii sociale ca întreg coerent, este o forțare logică. Într-adevăr, este dificil de găsit o modalitate legitimă de a delimita probleme specifice unei anumite științe sociale și străine altora. Știința politică studiază cu siguranță, printre altele, comportamentul politicienilor. Dar nu este deloc clar de ce politicienii n-ar putea fi studiați și ca maximizatori de valori sau ca pretendenți la rentă în cadrul unei abordări economice (Olson 1965). Economiștii, în schimb, studiază piețele. Dar iarăși, nu există un motiv științific plauzibil pentru care piața, înțeleasă ca o instituție fixată social, ar trebui exclusă dintr-o analiză sociologică (Polanyi 1957; Granowetter 1985).

Oricît de utile ar fi astfel de distincții pentru alte discipline, ele nu sînt de mare folos în privința relațiilor internaționale. Practicienii acestei discipline au utilizat o mare varietate de metode diferite. Disciplina tradițională a relațiilor internaționale folosește abordări foarte apropiate de metodele juridice și istorice, ca și de filosofia tradițională. Abordările economice au avut un rol major în studiile strategice. Teoriile descurajării nucleare sînt chiar de multe ori considerate ca fiind mai aproape de modelul alegerii raționale decît de modelul de *homo economicus* al unor teorii economice (Aron 1967a: 200). Modelele sociologice au fost introduse în relațiile internaționale în special în perioada behavioralistă, așa cum s-a întîmplat cu teoria sistemelor la Parsons și Easton (vezi capitolul 3). Relațiile internaționale sînt adesea considerate ca fiind inevitabil interdisciplinare, adică bazîndu-se în același timp pe mai multe discipline, sau, mai ambițios, ca o disciplină integratoare care combină intuițiile și metodele.

Dar nu există încă o metodă internaționalistă - nu există nici măcar acest concept - care să poată fi delimitată la nivel metodologic. Totuși, cei care se ocupă de relațiile internaționale au folosit două metode de a defini o astfel de abordare internaționalistă independentă și ambele sînt legate de tradiția realistă.

O definiție derutantă a relațiilor internaționale: cea după obiectul cercetării

Modalitatea cea mai obișnuită de a compartimenta activitatea academică se baza pe împărțirea lumii socialului în sfere distincte. Deosebirea dintre aceste sfere avea în vedere în primul rînd obiectul de studiu și mai puțin metodele și finalitățile. Definirea și întemeierea clasică a relațiilor

internaționale a fost făcută cu referire la un obiect unic, definire ce se bazează în mare măsură pe cîteva asumpții realiste fundamentale. Dar, așa cum am arătat aici, în această zonă ne lovim de mari dificultăți.

Primele catedre de relații internaționale au fost create imediat după primul război mondial - așa s-a întîmplat în Țara Galilor, la Aberystwyth - cu scopul explicit de a se evita pe viitor o astfel de tragedie. Disciplina relațiilor internaționale urma să se identifice cu studierea războiului și a păcii. Mai exact, relațiile internaționale se concentrau în mod special asupra evitării războiului, folosindu-se de mai multe discipline care existau și înainte, mai ales de dreptul internațional, de filosofie și de istoria mondială.

Fără îndoială că pacea și războiul rămîn principalele trăsături ale disciplinei și astăzi. Dar ele nu sînt suficiente pentru a demarca relațiile internaționale de alte științe sociale. Explicarea războiului sau evitarea conflictului sînt probleme tratate și de alte discipline, cum ar fi psihologia socială, sociologia și filosofia. Pe de altă parte, așa cum arată imensul număr de tratate despre război (de exemplu Elshtain 1987) și despre cauzele sale (Levy 1989; Suganami 1996), relațiile internaționale însele trebuie să se bazeze pe alte discipline pentru a-și construi explicațiile.

Într-o a doua etapă, relațiile internaționale urmau să fie înțelese ca interacțiunile reciproce, politice și militare, dintre state sau, altfel spus, ca studiul relațiilor externe ale statelor. Deși încă proeminentă printre cercetători și practicieni, nici această definiție nu este convingătoare. Cum să fie posibil să studiezi relațiile externe ale guvernelor fără a ține seama în nici un fel de cele interne?! - și viceversa. De pildă, pe la mijlocul anilor '80, guvernul britanic a micșorat taxele impuse managerilor, politică ce avea scopul neo-

mercantilist de a face Marea Britanie un loc mai atractiv pentru activitatea economică. Aceasta a afectat decizia în curs a guvernului german, care negocia la acea vreme tot o reformă fiscală. Este doar un exemplu de cum poate o politică internă anume să aibă repercusiuni internaționale imediate. Aceste repercusiuni nu trebuie să fie neapărat intenționate sau prevăzute, cum au fost în cazul prezentat. Cînd Federal Reserve a crescut rata dobînzilor pentru a diminua presiunile inflaționiste din SUA, a fost vorba de o decizie internă, luată în vederea unui scop intern, dar repercusiunile sale au fost resimțite oriunde exista o legătură cu structura financiară internațională. Sînt din ce în ce mai puține sfere unde politica internă poate fi net demarcată de cea externă și internațională.

Nu e de mirare că definițiile cuprinse în manualele de relații internaționale au devenit din ce în ce mai confuze. John Burton (1986) consideră conflictul ca fiind tema de bază a relațiilor internaționale. Marcel Merle (1982: 90), în lipsa altui principiu definitoriu, numește relațiile internaționale „fluxuri care traversează sau încearcă să traverseze o graniță". Aceste definiții evită, poate, seria de definiții mai restrictive pe care tocmai le-am menționat. Numai că ele suferă de defectul opus: conflictul este una din temele de la sine înțelese ale tuturor științelor sociale, iar a trece de o graniță este ceva foarte vag.

Pusă în fața necesității de a include tot mai mulți factori cauzali, interni sau transnaționali, pentru a fundamenta analiza comportamentului statului, disciplina relațiilor internaționale a intrat într-o dilemă. Fie accepta provocarea agendei din ce în ce mai încărcate și devenea o componentă internațională a altor discipline din cadrul științelor sociale, fie refuza să fie absorbită de acestea, dar atunci avea o

imperioasă nevoie de legitimare științifică. Erau necesare argumente care să poată arăta diferența calitativă a problemelor internaționale și să facă inaplicabile acele abordări științifice care derivă din studiul comunităților naționale. Realismul a ajutat la propunerea unor astfel de argumente.

Apologia realistă a independenței legitime a disciplinei relațiilor internaționale

După 1945, cînd realismul a devenit orientarea dominantă a disciplinei relațiilor internaționale, el a preluat cîteva asumpții caracteristice practicilor și învățăturilor diplomatice ale secolului al XIX-lea. Politica externă era considerată ca avînd o altă natură decît cea internă. Ea necesita o expertiză specială și independență față de controlul intern. De asemenea, preocupările politicii externe erau văzute ca dominîndu-le pe cele interne (*Primat der Außenpolitik*, cum s-ar spune). În momentul în care practica diplomatică s-a transformat în teorie, aceste preocupări tradiționale au început să aibă nevoie de o justificare explicită. Justificările au fost însă și prilejul unei binevenite delimitări de alte științe. Realismul a devenit definitiv legat de conceperea de sine a acestei discipline științifice și a comunității ei academice.

Capitolele acestei cărți ilustrează cîteva încercări de a restabili independența relațiilor internaționale față de alte științe sociale; la drept vorbind, de „științele sociale" ca atare. La început, fondatorii disciplinei aveau mai ales interesul să păstreze dreptul și economia pentru cazuri de dificultate. Morgenthau a încercat în repetate rînduri să delimiteze o sferă politică independentă, care să includă relațiile interstatale (vezi capitolul 2). În acest caz, relațiile internaționale erau doar o subdisciplină a științei politice. În

fazele ulterioare ale dezvoltării disciplinei, cînd ştiinţa politică a devenit mai ştiinţifică, scriitorii realişti au susţinut diferenţa calitativă a relaţiilor internaţionale faţă de alte ştiinţe sociale, acestea din urmă incluzînd acum ştiinţa politică. Într-un celebru eseu, Martin Wight (1966: 17-34) argumenta că relaţiile internaţionale nu se supun legilor progresului, ci doar celor ale repetiţiei. Pentru studierea acestor trăsături repetitive, teoria politică tradiţională este la fel de inutilă ca şi teoriile ştiinţifice moderne, modelate în principal pe baza politicii interne. Şi Raymond Aron (1962) argumentase că, pentru că nu există un echivalent utilizabil pentru ceea ce înseamnă banii în teoria economică, chestiunile internaţionale sînt calitativ diferite de ştiinţele economice (vezi capitolul 3).

Baza acestor afirmaţii era aceeaşi cu ceea ce va deveni principala trăsătură distinctivă în stabilirea independenţei relaţiilor internaţionale: presupusa diferenţă calitativă între politica internă şi cea externă. Această opoziţie a fost redată prin diverse denumiri-clişeu. Sistemul internaţional a fost uneori legat de o stare de natură, diferită de starea de drept, în care contractul social a creat şi a legitimat o autoritate centrală. Alteori, anarhia internaţională, cu multiplicitatea sa de state suverane egale, a fost opusă relaţiei din interiorul statului, în care un singur centru deţine monopolul legitim al violenţei. Şi în sfîrşit, relaţiile internaţionale sînt legate de o societate aparte, care acordă rolul principal unor instituţii, cum ar fi diplomaţia, managementul practicat de marile puteri, balanţa puterii, dreptul internaţional şi războiul (limitat). Indiferent de denumire, consecinţa este întotdeauna aceeaşi: teoriile şi argumentele care se bazează pe analogia cu politica internă (sau cu orice altă ştiinţă

socială care se axează pe referirea la comunitatea internă - aşadar cu toate ştiinţele sociale) sînt pasibile de eroare.

Analogia cu organizarea internă a fost întotdeauna criticată vehement în atacurile realismului timpuriu împotriva idealismului. Această critică s-a extins mai apoi asupra încercărilor de a subsuma relaţiile internaţionale altor discipline şi modelelor lor explicative. În ambele situaţii, realiştii apărau nu doar plauzibilitatea propriei lor teorii, ci şi modalitatea de cercetare proprie disciplinei relaţiilor internaţionale. Cu alte cuvinte, pentru o disciplină cu probleme endemice de identitate, teoretizarea realistă a definit iniţial - şi apoi a devenit strîns legată de ele - limitele obiectului său de cercetare şi ale comunităţii sale academice.

CONCLUZIE

Realismul este înţeles aici ca încercarea de a transforma regulile practicii diplomatice din secolul al XIX-lea în legi ştiinţifice ale unei ştiinţe sociale care s-a dezvoltat mai ales în Statele Unite. Prezentul studiu asupra realismului este inspirat de conceptul de paradigmă al lui Kuhn, propunînd o sociologie istorică a realismului, conştient limitată. Paradigmele se referă la ceea ce face comunitatea ştiinţifică, adică deopotrivă la dezbaterile interne din cadrul unei ştiinţe, dezbateri care respectă standardele disciplinei, precum şi la relaţiile externe ale disciplinei cu mediul său social şi politic. Paradigmele guvernează cercetarea sugerînd concluzii, metode şi posibile soluţii, preferabile faţă de altele. Stabilind criteriile pentru o cercetare legitimă (standardele), paradigmele definesc de asemenea şi comunitatea competentă de cercetători. Dacă avem în atenţie comunitatea de cercetare din disciplina relaţiilor internaţionale de după 1945, evoluţia

realismului prezintă două aspecte esențiale: istoria internă a rafinărilor și respingerilor conceptuale, ancorată în mediul academic și politic al comunității academice respective și răspunzînd provocărilor sale.

Particularitățile cu totul speciale ale realismului în relațiile internaționale fac din conceptul de paradigmă al lui Kuhn ceva care prezintă un real interes pentru studiul acestuia. Ca știință socială care suferă de o problemă endemică de identitate, incapabilă să se definească printr-o metodologie specifică sau printr-un obiect unic, relațiile internaționale s-au bazat pe asumpțiile realiste pentru a se putea distinge de alte științe. Multă vreme, cele două puteau fi confundate cu ușurință. Ambele s-au dezvoltat în SUA, unde științele sociale erau chemate să răspundă unor anumite criterii (științifice) - inițial străine realismului.

Evoluția realismului este marcată de încercarea continuă de a îmbina cultura diplomatică tradițională din Europa cu vederile politicii externe a Statelor Unite și cu cerințele științifice ale științei sociale americane. Cu acest scop a renăscut disciplina relațiilor internaționale după 1945. Această carte susține că, deși a avut temporar succes, ruptura dintre aceste trei imperative s-a adîncit, pînă la a face imposibilă conviețuirea lor. Însă o parte din scopurile inițiale au supraviețuit în suficientă măsură pentru a determina anumiți cercetători să repete încercările timpurii de a satisface aceste cerințe la un loc. Această carte prezintă povestea nesfîrșitelor încercări, eșuate de fiecare dată, de a transforma principiile realiste într-o știință socială americană.

BCU "LUCIAN BLAGA" LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

PARTEA I

REALISMUL ÎN PERIOADA DINTRE POLITICA DE ÎNGRĂDIRE ŞI CEA DE DESTINDERE

BCU IAŞI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

2. Realismul clasic: Carr, Morgenthau şi criza securităţii colective

Nous entrons dans l'avenir à reculons.[1]
Paul Valéry

Gîndirea politică este influenţată de contextul istoric în care este formulată. După al doilea război mondial, cînd disciplina relaţiilor internaţionale a devenit în mare măsură o ştiinţă americană, realismul s-a dovedit a fi principala ei şcoală de gîndire, de la care au pornit diferite orientări critice. Cu toate acestea, originile disciplinei ca instituţie academică independentă pot fi regăsite mai timpuriu. Începutul relaţiilor internaţionale nu este legat de fapt de realism, ci de idealism, care era la rîndul său o reacţie împotriva practicilor diplomatice din secolul al XIX-lea.

Primul război mondial a însemnat prăbuşirea concertului european, care se baza pe o politică a balanţei de putere, condusă de o diplomaţie aristocratică. Amploarea distrugerilor şi a crimelor din timpul primului război mondial, precum şi folosirea fără scrupule a armelor de ucidere

[1] „Ne îndreptăm spre viitor mergînd înapoi".

în masă (gaz) au determinat regîndirea din temelii a rolului diplomației, dar și a războiului și a cauzelor sale generale.

Pe plan politic, valul schimbării modului de gîndire a început cu președintele american Woodrow Wilson, conducătorul singurei națiuni care a ieșit din război nevătămată, ba chiar mai puternică decît era în vara lui 1914. Într-o vreme în care Europa nu mai era capabilă să-și controleze destinul, sfîrșitul războiului însemna pentru SUA începutul, încă ezitant, al exercitării unui rol internațional important. Președintele Wilson a devenit cel mai fervent susținător al noii diplomații. Noua politică atenta la întîietatea și independența tradițională a politicii externe față de cea internă. Ea redefinea înțelesul și scopul politicii externe, și însăși modalitatea de a concepe relațiile externe.

Disciplina relațiilor internaționale s-a născut cu această preocupare normativă pentru înțelegerea războiului și a păcii. Așa cum se va arăta ulterior mai în detaliu, idealiștii au găsit cauzele conflictelor armate nu în înclinația inerentă către război a mediului internațional, ci în prăbușirea irațională a potențialei comunități mondiale a națiunilor. Perioada idealistă interbelică a relațiilor internaționale a fost marcată de emergența criticii realiste și a disciplinei relațiilor internaționale, așa cum o cunoaștem de astăzi.

Dezbaterea între idealism și realism este considerată prima dezbatere din relațiile internaționale. Dar ea înseamnă mai mult decît atît: realismul își derivă logica internă din opoziția constantă față de un idealism adesea idealizat. R.N. Berki (1981) și Martin Griffiths (1992: 159) merg chiar pînă la a susține că realismul constă pur și simplu în susțineri negative. Într-adevăr, filosofic vorbind, realismul nu poate fi conceput în afara raportului său cu o poziție idealistă anterioară, poziție profund îndatorată universalismului

iluminist şi teoriei politice a democraţiei (Walker 1993a: 22, 42, 77, 86).

Totuşi, această primă dezbatere este parte integrantă a gîndirii realiste şi ca atare este relevantă pentru multe dintre dezvoltările ulterioare ale disciplinei. Pentru cineva care urmăreşte să elucideze poziţia realistă din interior, a-şi începe discursul despre evoluţia realismului cu o discuţie asupra crizei idealismului nu e doar o convenţie, ci un imperativ logic.

Principalii fondatori ai noii discipline, E.H. Carr şi Hans J. Morgenthau, reprezintă expresia clasică a acestui realism născut din anti-idealism. Poziţia realistă a lui Carr, uneori mai atenuată, a avut mai puţin succes decît *Politics Among Nations* a lui Morgenthau, care a devenit textul paradigmatic al ştiinţei sociale americane în formare. În afară de a fi textul studiat cel mai în profunzime, cartea lui Morgenthau este paradigmatică din alte două motive. Primul este acela că Morgenthau pune în mod special accentul pe definirea unui domeniu specific politicii, independent de celelalte investigaţii sociale. El delimitează astfel observatorul şi practicianul legitim. Al doilea motiv este că, poate mai mult decît orice alt text, această carte reprezintă o încercare de a readuce la viaţă cunoaşterea practică a diplomaţiei europene din secolul al XIX-lea şi de a o transforma într-o teorie explicativă a relaţiilor internaţionale.

ASCENSIUNEA ŞI DECĂDEREA IDEALISMULUI DUPĂ PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Ceea ce s-a numit idealism în perioada interbelică s-a bazat pe trei dogme majore (pentru cele ce urmează vezi

și Meyers 1979: 38-51). Prima spune că natura umană nu este reductibilă la motivații egoiste și la nevoi materiale. Înțelegerea naturii umane necesită așadar referirea la o serie de țeluri specifice și la felul în care idealurile influențează aceste țeluri. A doua dogmă este cea conform căreia aceste idealuri, care afectează profund țelurile umane și astfel și comportamentul uman, ar putea fi universale, în sensul că ele reprezintă interesele reale pe termen lung ale indivizilor, ale statelor și ale întregii comunități mondiale. Cu alte cuvinte, există o armonie potențială de interese, deci conflictele ireconciliabile de interese nu sînt inevitabile. Rațiunea și comunicarea rațională vor fi așadar centrale în această filosofie politică, ele fiind cele care pot garanta că această armonie a intereselor va fi atinsă.

Pe scurt, idealismul susține că pentru a depăși starea de natură în relațiile interstatale, omul nu are nevoie decît de rațiune. Cu ajutorul rațiunii, principiile universale pot fi înțelese și pot fi transformate în norme, legi și comportamente individuale sau ale autorităților. Politica trebuie astfel să încurajeze educarea oamenilor, pentru ca ei să fie capabili să-și înțeleagă propriile interese, dar trebuie să încurajeze și democratizarea sferei politice. Aceste asumpții au determinat dezvoltarea unei concepții aparte asupra relațiilor internaționale și a politicii externe. Ea era diferită de diplomația tradițională și, mai tîrziu, de realism, prin modul în care înțelegea ceea ce am putea numi cauzele „obiective" și „subiective" ale războiului.

Cauzele obiective ale războiului se referă de obicei la trăsăturile inerente naturii umane și esenței politicii. Din moment ce idealismul considera că omul este potențial bun, trebuia să existe cel puțin posibilitatea unei armonii de interese. Astfel, războiul însemna eșecul sau întreruperea

comunicării raționale pe care politica trebuia să o promoveze, cu scopul de a transforma principiile armoniei universale în realitate. Prin urmare nu sistemul, ci guvernele sînt responsabile pentru izbucnirea războaielor. Guvernele sînt cele care pornesc războaiele, împotriva intereselor propriilor cetățeni. Guvernele nedemocratice, sau cel puțin nelegitime, sînt una dintre principalele cauze ale războiului. Războiul poate fi evitat prin democratizarea politicii, începînd de la nivelul local pînă la cel național și, în fine, la cel internațional. În mediul internațional nedemocratic al secolului al XIX-lea, egoismul se transformase în naționalism și condusese inevitabil la război.

Cît despre cauzele subiective ale războiului identificate de idealism, vechea diplomație este una dintre cele mai importante. Potrivit criticii idealiste, această diplomație avea cîteva defecte majore. În primul rînd, în multe țări diplomații iau decizii pe deasupra capetelor propriului popor. Or politica externă ar trebui să fie democratizată și să răspundă voinței poporului suveran. În al doilea rînd, primatul politicii externe (*Primat der Außenpolitik*) era folosit drept scuză pentru faptul că activitățile sale trebuiau să rămînă secrete atît în mediul intern, cît și față de alți diplomați. Așa că politica secretă evita dezbaterile raționale, necesare pentru ca soluția cea mai rezonabilă să învingă. Într-adevăr, se considera că diplomația secretă declanșase războiul. Dacă Rusia ar fi știut despre tratatul dintre Germania și Imperiul Austro-Ungar, dacă toți actorii ar fi avut toate informațiile necesare pentru a anticipa spirala care a transformat incidentul din Serbia într-un război mondial, războiul n-ar mai fi început. În al treilea rînd, politica de balanță a puterii, departe de a fi principalul mijloc de a evita războiul, era unul din principalele motive pentru izbucnirea

lui. Echilibrarea puterii depinde de însăși posibilitatea conflictului. Nu se urmărea controlul conflictului internațional, ci era o cramponare de egoismul marilor puteri pentru a limita violența mondială. Idealismul vede vechea diplomație ca o încarnare a aroganței elitei, care folosește arena internațională ca teren de joc (pentru o critică contemporană neidealistă a jocurilor diplomaților, vezi Krippendorff 1985, 1988).

Născut pe ruinele încercării vechii diplomații de a asigura pacea, idealismul s-a străduit să introducă noi principii și noi practici în politica internațională. În unele privințe, idealismul este o încercare de a transpune principiile regimurilor interne liberal-democratice în domeniul internațional. Pe de o parte, aceasta presupunea în primul rînd dreptul la autodeterminare națională, ca o recunoaștere a rolului negativ pe care l-au jucat imperiile multinaționale în izbucnirea primului război mondial (la urma urmei, războiul a început în „poliglotul" Imperiu austro-ungar). La nivel internațional, politica puterii, cu aliențele sale schimbătoare și uneori destabilizatoare, urma să fie înlocuită cu un sistem al securității colective, în care comunitatea internațională în întregul ei trebuia să se opună și să împiedice într-un mod mai eficient folosirea ilegitimă a violenței. Nu balanța puterii, ci un organism internațional, Liga Națiunilor, era abilitat să fie instrumentul diplomației internaționale. Dezbaterea publică în vederea găsirii celor mai bune soluții pentru pace trebuia să fie decisă și implementată de către toate națiunile, considerate ca avînd un statut egal, împotriva tuturor celorlalte națiuni care nu reușiseră să se conformeze deciziilor luate democratic. Pacea ar fi fost posibilă cu ajutorul unei soluții procedurale, izvorîte din rațiune: „Războiul nu ajută la nimic". Pe scurt, luînd în serios

drepturile națiunilor și înlăturînd cauzele naționaliste ale conflictului internațional, a putut fi conturat un sistem de securitate internațională care să depășească acele interese naționale ce amenință pacea. Condiția prealabilă a acceptării unui astfel de sistem era ca el să fie făcut public, pentru a crea timpul necesar ca din dezbaterile raționale să rezulte ajustări ale opțiunilor politice.

Cu toate acestea, politica internațională din perioada interbelică nu părea să se conformeze viziunii idealiste asupra lumii. Criza economică mondială (1929-1933) a pus capăt sistemului monetar internațional al acelei vremi (etalonul-aur) și a dus la prăbușirea cooperării economice internaționale. În loc să fie un regim al comerțului liber, sistemul economic internațional se caracteriza prin: protecționism, adică o politică națională ce privilegia piețele și producătorii autohtoni; și prin mercantilism, adică o politică ce subordona economia scopurilor politicii externe a țării respective. Încercările individuale de a exporta problemele economice cu ajutorul politicilor de genul „aruncă în curtea vecinului" au dus la o continuă agravare a crizei economice internaționale. Punerea în discuție a viziunii idealiste asupra lumii, conferințele de dezarmare, ca cea de la Geneva din anii 1933-34, n-au folosit la nimic. Cînd Italia a invadat Etiopia în 1935, Liga Națiunilor nu s-a dovedit capabilă să asigure securitatea nici măcar pentru cel mai vechi membru african al ei. Remilitarizarea zonei renane și a politicii europene, exemplificată de războiul civil din Spania în 1936, nu a fost nici împiedicată, nici n-a stîrnit vreo contra-reacție a comunității internaționale.

Sistemul s-a prăbușit în întregime cînd Germania nazistă a obținut prin presiune militară o parte din Cehoslovacia, o țară suverană. Ca o ironie, acest act a fost recu-

noscut în termenii idealiști ai autodeterminării, cu prilejul acordurilor de la München (1938), pe care marile puteri europene, cu excepția URSS, le-au semnat în speranța evitării unui conflict major. Propaganda Germaniei naziste a reușit să prindă în propria lor plasă puterile care au triumfat în primul război mondial: guvernul german a pretins că acționează în numele dreptului la autodeterminare al sudeților germani. Idealurile unei ordini pașnice deveniseră o parte a mașinii de război naziste. Strategia democrațiilor de a preveni un nou război cu Germania, etichetată de către criticii de mai tîrziu drept conciliere, a constat într-o serie de concesii ce urmăreau să cumpere reținerea acesteia. Dar, în condițiile în care rezistența era necesară, această strategie, concepută pentru a evita războiul, nu a făcut altceva decît să-l amîne și chiar să-l agraveze după ce a fost declanșat. Concilierea a devenit cel mai important și cel mai puternic simbol politic internațional în perioada de după cel de-al doilea război mondial. Învățămintele trase în urma eșecului său evident au alcătuit o parte importantă a fondului de gîndire care va sta la baza paradigmei realiste, a cărei ascensiune avea să înceapă curînd.

CRITICA REALISTĂ A IDEALISMULUI: ATACUL LUI E. H. CARR ÎMPOTRIVA ARMONIEI INTERESELOR

Idealismul dorea să evite recrearea condițiilor care au condus la un război pe care nimeni nu l-a vrut (cel puțin în felul în care s-a desfășurat). Realiștii erau de asemenea motivați de dorința limitării fenomenului războiului, deși ei au susținut că războiul este uneori un mijloc necesar al politicii externe. Idealismul și-a asumat principiul care a stat

la baza diplomației secolului al XIX-lea, anume moderația, și a încercat să o aplice într-un nou context, în care războiul nu mai era considerat un mijloc politic acceptabil. Idealismul urmărea instituirea unui sistem de securitate colectivă pentru statele moderate. De cealaltă parte, realismul se străduia să adapteze politica internațională la fenomenul războiului total, descris printr-o inversare a dictonului lui Clausewitz, pacea devenind o prelungire a războiului cu alte mijloace. Pentru realiști, politica puterii nu este un accident istoric, ci, cum a spus Morgenthau, un „fapt uman" și o „necesitate logică".

Cea mai celebră critică a idealismului dominant în perioada interbelică este lucrarea lui E. H. Carr *Twenty Years' Crisis* (1939). Cel puțin așa a fost considerată a doua ediție a cărții (1946) după război. Din moment ce prima ediție (1939) nu atacase politica de conciliere a lui Chamberlain, iar a doua ediție nu a reușit să aprobe în mod necondiționat realismul, această receptare oarecum incompletă este, în cel mai bun caz, puțin ironică. Cartea a oferit totuși o serie de categorii antagonice care au stat la baza gîndirii internaționale din perioada primei dezbateri și de mai tîrziu. În continuare voi prezenta celebrele argumente ale lui Carr împotriva gîndirii utopice, limitele viziunii sale și tensiunile interne ale propriei sale soluții.

Realismul britanic împotriva idealismului Marii Britanii

Subiectul principal al criticii lui Carr a fost inexistența unei armonii a intereselor. Idealismul, după cum a afirmat acesta, are trei mari cusururi: motivația este considerată prioritară față de interese, etica față de politică și teoria față de practică.

Carr considera că realismul pornește de la premise opuse. Realismul este o cercetare a consecințelor; el întîi cercetează urmările posibile ale acțiunilor și apoi argumentează în sens invers. El nu judecă politica pe baza unui proiect teoretic anterior, ci pe baza desfășurării și efectelor ei actuale. Analiza și acțiunea politică nu sînt orientate de ceea ce ar trebui să fie lumea, ci de ceea ce este ea. Realismul are astfel o puternică înclinație utilitaristă și empiristă.[2] El nu dă atenție posibilelor schimbări ale intereselor actorilor, ci le ia drept constante. Politica trebuie să se adapteze intereselor date, nu să se bazeze pe presupunerea greșită că ele pot fi schimbate.

Carr a preluat faimosul său concept de armonie a intereselor din gîndirea economică liberală. Conceptul corespunde, în mare, principiului mîinii invizibile din economiile de piață. Principalul defect al ideii de armonie a intereselor, după Carr, este faptul că ea atribuie rațiunii un rol esențial:

> „Urmărindu-și propriul interes, individul îl urmărește pe cel al comunității și susținînd interesul comunității și-l susține pe al său. Aceasta este faimoasa doctrină a armoniei intereselor. Ea este un corolar necesar al postulatului conform căruia legile morale pot fi instituite printr-o raționare justă. Acceptarea oricărei divergențe extreme de interese poate fi fatală acestui postulat; așadar orice conflict aparent de interese trebuie considerat ca fiind rezultatul unui calcul defectuos."
>
> (Carr 1946: 42)

[2] Pentru o remarcabilă tratare a celor trei orientări din cadrul realismului, scepticismul, empirismul și consecinționismul, vezi Klaus-Gerd Giesen (1992: capitolul 3).

În continuare, Carr argumentează că valorile sînt derivate din putere, iar etica din politică. Din moment ce lumea contemporană nu dă nici un semn că ar exista o armonie a intereselor, acest concept nu are nici un sens, ca premisă universală a gîndirii politice. De vreme ce etica derivă din politică şi nu invers, susţinerea unei armonii a intereselor nu este altceva decît rezultatul unei configuraţii specifice a puterii, care este îndeajuns de capabilă să-şi impună dictatul propriilor interese şi să facă în aşa fel încît aceste interese să pară universale:

> „Odată ce capitalismul industrial şi sistemul claselor a devenit structura consacrată a societăţii, doctrina armoniei intereselor a căpătat o nouă semnificaţie şi a devenit [...] ideologia grupului dominant, preocupat să-şi menţină dominaţia prin postularea identităţii intereselor sale cu cele ale comunităţii ca întreg. [...] Nici o ţară în afară de Marea Britanie nu era suficient de puternică, din punct de vedere comercial, pentru a crede în armonia internaţională a intereselor economice.
>
> (Carr 1946: 44, 46)

Întrucît interesele grupurilor sociale cele mai puţin puternice sînt legate de interesele elitei lor, există un fond obiectiv în care ambele categorii de interese coincid. Numai că acest fond nu este natura universală a acestor interese, ci puterea reală a privilegiaţilor, care nu lasă comunităţii altă alternativă decît cea de a-şi lega interesele de ale lor (Carr 1946: 80-81). Totuşi, Carr vedea o altă origine, mai puţin paşnică, a crezului liberal în armonia intereselor. El o numea, nu tocmai inocent, darwinism economic şi o descria astfel: pentru economie (citeşte: comunitate, naţională sau

internațională), cel mai bine este ca pînă la urmă să supraviețuiască doar cele mai bune firme (citește: elita sau marile puteri).

Aplicată politicii internaționale, armonia intereselor corespunde de fapt ideologiei *status quo*-ului a celor puternici, care „ajuta politicienii și gînditorii politici de pretutindeni să se eschiveze în fața neplăcutului fapt al unei divergențe fundamentale între națiunile care doresc să mențină *status quo*-ul și cele care doresc să-l schimbe" (Carr 1946: 53). Carr a criticat vehement comportamentul națiunilor învingătoare în primul război mondial, care vedeau în orice schimbare (indiferent dacă era făcută prin mijloace pașnice sau nu) o perturbare a păcii. Politica securității colective dusă de învingătorii din 1918 nu a însemnat menținerea sub control a conflictului apărut în mod inevitabil între state, ci negarea faptului că un astfel de conflict există. Totuși, dacă pacea ar fi însemnat doar menținerea stării existente a beneficiilor și puterii, ea ar fi fost sortită eșecului. Așa că această ordine politică a lipsit diplomația de flexibilitatea necesară adaptării la schimbări inevitabile. Carr considera că, dimpotrivă, politica externă trebuie să se bazeze pe schimbări pașnice preventive, ori de cîte ori e posibil, și pe gestionarea militară a conflictelor, ori de cîte ori e necesar.

Critica sceptică făcută de Carr realismului

Teoria materialistă a ideologiilor propusă de Carr nu este lipsită de neajunsuri. Unul din ele este modul în care el tratează ideologiile internaționaliste. Urmînd ideea uzuală realistă (și materialistă) conform căreia legile, principiile și toate ideologiile sînt determinate de condițiile sociale, Carr

susține că toate ideologiile internaționaliste sînt simple raționalizări operate de puterile dominante, cu scopul de a-și proteja poziția lor privilegiată. Dar, așa cum vom vedea imediat, această teză este contradictorie: chiar dacă acceptăm că toate ideile provin din interese particulare, nu toate interesele hegemonice sînt automat însoțite de o ideologie internaționalistă bazată pe o armonie a intereselor.

În concepția lui Carr, guvernul nazist german ar trebui înțeles doar ca un alt tip de forță revizionistă, ale cărei pretenții de schimbare a ordinii internaționale sînt la fel de bune sau de rele ca și pretențiile oricărei alte puteri în creștere (cu privire la critica ulterioară, vezi și Smith 1986: 77, 96-7). „Dacă ar fi devenit puterea supremă a Europei, Germania ar fi adoptat slogane internaționale și ar fi instituit o organizație internațională care să-i conserve puterea" (Carr 1946: 86). Într-adevăr, Germania lui Hitler încerca cu disperare să capete adeziuni pe baza ideii de „europenizare". Cu toate acestea, ideologia ei rasistă, care prin definiție includea doar o anumită parte a Europei, a dat naștere unui internaționalism ce n-a pretins niciodată că are de-a face cu armonia intereselor. Carr a avut, poate, dreptate să critice guvernele britanic și francez pentru autosuficiența de care au dat dovadă față de Republica de la Weimar, însă a pune internaționalismul lor de ocazie pe același taler cu cel al lui Hitler, pare absurd. Chiar dacă admitem că toate guvernele aflate într-o poziție internațională privilegiată doresc legitimarea universală a statutului lor - ceea ce nu e un fapt istoric general, ci doar o asumpție – există diferențe calitative între aceste legitimări. Pentru liberali și pentru cei care acceptă o potențială armonie a intereselor, internaționalismul reprezintă realizarea unei filosofii universaliste care îi poate constrînge, și îi constrînge, inclusiv pe ei. Pentru naționaliștii

sau rasiștii care urmăresc o legitimare internaționalistă, aceasta nu se justifică în ultimă instanță pe baza unei cerințe universale: ea nu este altceva decît o impunere pe plan internațional a unei ideologii particulariste.

Neglijînd diferența dintre ideologii și sistemele interne ale statelor, Carr nu a reușit să facă deosebirea între încercarea lui Stresemann de a revizui tratatul de la Versailles, care păstra intacte principiile organizării internaționale, și cea a lui Hitler, care dorea să le schimbe. Prin urmare, el consideră episodul de la München ca un episod al schimbării pașnice, adică o acțiune preventivă ce urmărea realizarea modificărilor apreciate ca necesare în urma mutațiilor survenite în puterile relative ale statelor. Este într-adevăr un realism straniu, care, luat de valul sarcasmului unilateral la adresa mulțumirii de sine a puterilor *status quo*-ului, incluzînd și țara de origine a lui Carr, nu se mai întreabă asupra legitimității politicii puterilor revizioniste și este astfel silit să pledeze pînă la urmă pentru o formă de conciliere. Altfel spus, scepticismul lui Carr se îndreaptă împotriva menținerii *status quo*-ului cu argumente ce ar putea fi la fel de bine folosite și împotriva celor ce vor să-l schimbe.

Această critică unilaterală este o ilustrare curioasă a unei intuiții într-adevăr importante, pe care Carr o dezvoltă în cartea sa. Realismul este o teorie sceptică ce demască aparenta inocență a adevărului acceptat la un moment dat. Și totuși, a fi realist consecvent - scrie Carr - este pînă la urmă o contradicție în termeni: pentru a duce scepticismul realist pînă la capăt este necesar, dacă procedăm consecvent, să subminăm și adevărul realist acceptat:

> „Realismul însuşi, dacă îl atacăm cu propriile lui arme, devine într-adevăr, în practică, la fel de condiţionat ca şi orice alt mod de gîndire. În politică, convingerea că anumite fapte sînt inalterabile sau că anumite tendinţe sînt irezistibile reflectă de obicei o lipsă a dorinţei sau a interesului de a le schimba sau de a le rezista. Imposibilitatea de a fi consecvent şi total realist este una dintre cele mai sigure şi mai curioase lecţii ale ştiinţei politice."
>
> (Carr 1946: 89)

E destul de ciudat că acest gînditor a rămas celebru doar pentru critica sa consecvent realistă a idealismului. Într-o anume privinţă, aşa cum au sugerat discuţiile precedente, distincţia fermă a lui Carr între concepţia utopică şi cea realistă asupra politicii ar putea fi nu cel mai puternic, ci cel mai slab punct al cărţii sale. Ideea lui Rob Walker că „orice analiză care îi aşează în mod forţat pe Platon şi pe Woodrow Wilson în aceeaşi categorie amorfă a «idealiştilor» este, în cel mai bun caz, perversă" (Walker 1980: 27) se aplică şi conceptului său de realism, în care Machiavelli se întîlneşte cu Marx şi cu Hitler. Realismul apare ca o categorie reziduală, care reuneşte toţi materialiştii economiei şi ai puterii.

De asemenea, din moment ce Carr era conştient de problemele interne ale realismului, scopul său declarat nu era de a construi o teorie pur realistă, ci mai degrabă de a realiza o sinteză a utopismului şi realismului care să încerce să evite capcanele amîndurora (pentru o încercare asemănătoare, vezi Herz 1950). Utopismul suferă de impracticabilitate, în timp ce realismului îi lipsesc perspectivele şi reduce politica la o adaptare oarbă şi pragmatică la necesităţile relaţiilor internaţionale. Ca istoric şi ca persoană

ce se simte responsabilă pentru acțiunea politică, Carr a refuzat această abordare deterministă a politicii. Realismul devine cu totul nerealist cînd este dus la extrem, pentru că nici relativismul, nici fatalismul, nici stagnarea nu caracterizează de fapt domeniul internațional. Acțiunea politică poate schimba ceva.

Odată ce Carr a construit asemenea tipuri opuse, sinteza sa se putea cu greu situa la un nivel conceptual sau teoretic. Așa că el a propus o soluție în concordanță cu viziunea sa, în care trecerea de la realism la idealism și invers corespunde unei mișcări dialectice. Sinteza sa nu era întemeiată pe valori particulare, ci se desfășura prin pura negare a ideologiei conducătoare a epocii: uneori această ideologie impunea critica utopismului, așa cum s-a întîmplat în perioada interbelică, iar alteori impunea critica imobilismului așa-numitei *Realpolitik*, așa cum s-a întîmplat în timpul perioadei de maximă intensitate a războiului rece (Carr 1961: 177). Carr este poate cel mai apropiat de poziția politică realistă, așa cum a fost ea reconstruită de Berki și Griffiths, și care consta pur și simplu în enunțuri negative.

NOUA PARADIGMĂ: MORGENTHAU ȘI *POLITICA ÎNTRE NAȚIUNI*

Atitudinea lui Carr era prea ambiguă și stilul său prea polemic pentru a fonda o școală de gîndire sau pentru a preconiza apariția unei discipline printr-un exemplu paradigmatic. Dar el a pregătit terenul. Modelul urma să vină din acea țară care preluase rolul Imperiului britanic. Aici, critica realistă atenuată a lui Carr nu a avut succes. Lupta antitotalitară, care era cît pe ce să dea greș împotriva lui Hitler (și a Japoniei), nu-și putea permite o altă perioadă de

acalmie. Idealismul era înțeles acum nu numai ca o abordare greșită atunci cînd este dus la extrem (așa cum era și realismul, pentru Carr), ci și un semn al „decadenței finale a liberalismului", care nu și-a putut imagina un război legitim, fie el și împotriva fascismului (Morgenthau 1946: 68-71). Liberalismul a stat la originea unei boli care a tulburat gîndirea politică a Occidentului. „Catastrofele politice și militare din anii '30 și începutul anilor '40 [...] nu sînt decît manifestările exterioare ale unei boli intelectuale, morale și politice, care își are rădăcinile în asumpțiile filosofice fundamentale ale acelei perioade" (Morgenthau 1946: 5-6). Lumii i-a fost dată încă o șansă de a se vindeca de liberalismul raționalist în relațiile internaționale.

Deși Morgenthau nu a fost atît de machiavelic pe cît a fost uneori considerat, tonul său și perspectiva pe care o adoptă îl deosebesc în mod evident de Carr. În timp ce Carr a avut puține de spus despre natura puterii, Morgenthau a accentuat brutalul, vagul și „inevitabilul [...] fapt al politicii puterii". Morgenthau a criticat cel mai vehement tendința generală de a aplica conceptele din sfera internă la cea internațională, în timp ce Carr însuși a folosit aceste analogii interne atunci cînd, de exemplu, a propus concilierea dintre clasele sociale ca model pentru rezolvarea conflictelor internaționale (Carr 1946: 237) sau cînd a comparat contextul intern revoluționar cu comunitatea internațională (Carr 1946: 109).

Cartea lui Morgenthau *Politics Among Nations* a fost publicată cînd războiul rece de-abia începuse. Acest lucru explică într-o oarecare măsură de ce anumite nuanțe ale gîndirii lui s-au pierdut și numai cîteva trăsături au fost luate în seamă în concepția simplistă a politicii anticomuniste de îngrădire, ceea ce i-a exasperat pe unii realiști,

printre care și Morgenthau. În alte vremuri, critica sa asupra viziunii lui Hobbes, a soluției acestuia la problema stării de natură (1948: 397-8) și a machiavelismului (1948: 169) nu ar fi fost uitată atît de repede. Însă ceea ce i-a impresionat și îi impresionează încă pe cei mai mulți dintre cititori este doar insistența sa asupra luptei pentru putere.

Această receptare unilaterală s-a realizat în parte și din cauza lui Morgenthau. Pentru că dorea să influențeze și să sfătuiască în materie de politică externă statul cel mai puternic dar cel mai puțin experimentat, Morgenthau a creat și a insistat asupra unui set de axiome care trebuiau neapărat urmate. Aceste „necesități" trebuiau să fie temelia oricărei politici externe „cu adevărat raționale". El a dat astfel impresia că există certitudini în cercetarea și practica politicii internaționale; certitudini a căror imposibilitate o demonstrase cu abilitate prin exemplele sale istorice. În orice caz, această certitudine s-a dovedit necesară pentru renașterea științei și a disciplinei relațiilor internaționale, în noul său mediu.

Subiectul principal al cărții lui Morgenthau este politica puterii sau, mai bine zis, necesitatea unei astfel de politici. Conceptul și realitatea puterii se regăsesc în toate etapele argumentării sale. Aceasta definește fundalul obiectiv, opțiunile posibile, înțelesurile cele mai semnificative și, în circumstanțe speciale, scopurile politicii externe, sferă în care puterea trebuie echilibrată. Deși este greu de imaginat cum a reușit toate acestea bazîndu-se pe un singur fenomen și un singur concept, Morgenthau a realizat o construcție teoretică care părea să funcționeze și care era cu siguranță atractivă. Secțiunea următoare își propune să discute despre verigile cauzale din teoria explicativă a lui Morgenthau, de

la fundamentele sale antropologice pînă la politica externă propriu-zisă (vezi figura 2.1).

LUPTA PENTRU PUTERE: DE LA NATURA UMANĂ LA ACTORII NAȚIONALI

Realiștii definesc sfera politică prin relațiile de putere și autoritate. Indivizi, grupuri și națiuni luptă pentru putere, înțeleasă atît ca un control efectiv asupra mijloacelor coercitive, cît și ca relație de autoritate bazată pe legitimitate. Istoria se desfășoară în cicluri eterne și nici un *catharsis* nu poate pune punct luptelor ei permanente (Bobbio 1981: 217).

Puterea părea atît de „de-la-sine-înțeleasă", iar politica puterii atît de dominantă în relațiile internaționale, încît teoreticienii realiști își aduceau aminte foarte rar să reconstituie originile conceptului lor de căpătîi. Morgenthau a fost unul dintre puținii scriitori care au aprofundat și au definit conceptele de putere (Krippendorff 1977: 36-7) și de politică. El le-a conferit un fundament psihologic universal. În viziunea lui Morgenthau, omul are trei impulsuri de bază: impulsul de a trăi, impulsul de reproducere și impulsul de a domina (1948: 17). Într-o lume cu resurse insuficiente, agregarea lor trebuie să conducă în mod inevitabil la o luptă pentru putere. Această „voință de putere" este esența politicii și a războiului, cu toate că prima nu ajunge la folosirea violenței fizice (Morgenthau 1933: 43,63). Ea este cea care îi deosebește pe observatorii și practicienii politici de avocați și economiști.

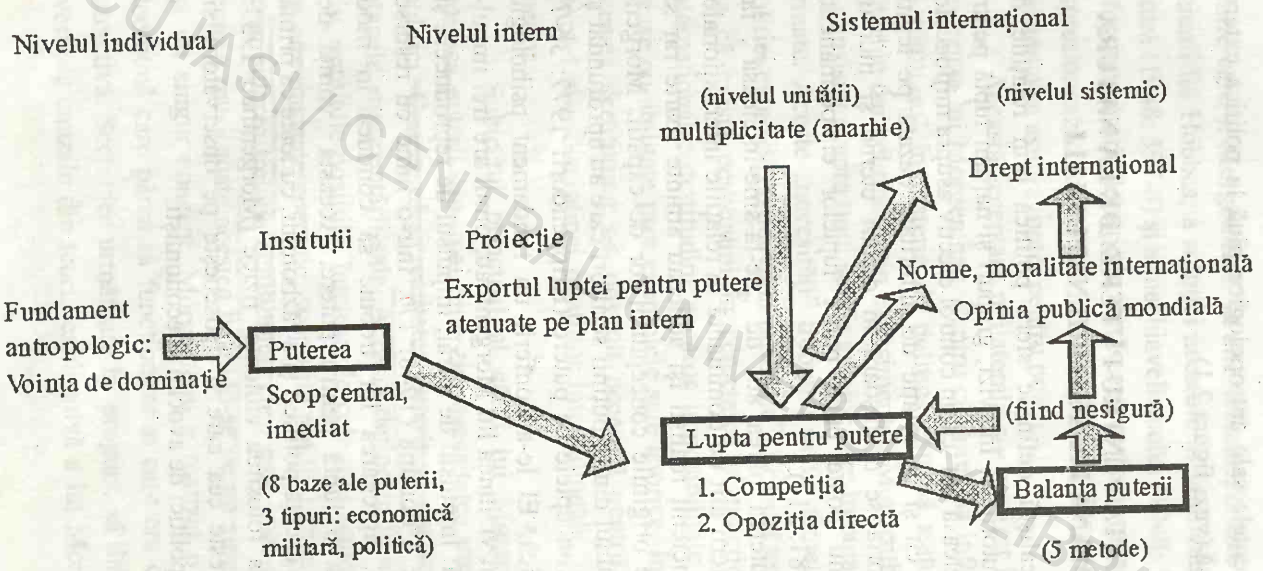

Fig. 2.1. Tabloul sinoptic al abordării explicative din Hans J. Morgenthau, *Politics Among Nations*

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

După ce şi-a înrădăcinat teoria în natura umană, Morgenthau a trebuit să înfrunte problema realistă clasică de a trata nu indivizii, ci statele ca actori în relaţiile internaţionale. Problema este creată de empirismul implicit al realiştilor: din moment ce statele (sau naţiunile) nu pot fi percepute pe cale empirică, ele nu există „în realitate", deşi ideile şi simbolurile legate de ele există.

O soluţie ar fi ca, atunci cînd este vorba despre state, să ne referim pur şi simplu la elita politică. Într-adevăr, Morgenthau se referea adesea la reprezentanţii statului mai degrabă decît la entităţi colective, atunci cînd discuta despre politica externă sau despre puterea naţională. Dar apariţia societăţilor de masă (şi a armatelor de masă) lărgeşte semnificaţia puterii naţionale. Locul din ce în ce mai important al suveranităţii populare a făcut ca simpla referire la elite politice în loc de state, care fusese posibilă într-un context politic aristocratic, să nu mai fie acum convingătoare. Conceperea unui actor naţional unitar rămîne o mare problemă pentru orice teorie realistă care se bazează pe natura umană.

Morgenthau a mai oferit o soluţie. El a discutat fenomenul naţionalismului, care a acoperit prăpastia dintre populaţie şi elita statului. Aici naţionalismul serveşte ca o legătură conceptuală între individ şi statul văzut ca actor unitar. La rîndul lor, originile solidarizării naţionaliste cu elita politicii externe pot fi regăsite în lupta pentru putere. Morgenthau a demonstrat că, la nivel naţional, statul centralizat a reuşit să controleze lupta pentru putere - dar nu să o elimine. Dorinţa de putere, nesatisfăcută la acest nivel, a fost exportată pe plan internaţional. „Nereuşind să-şi satisfacă pe deplin dorinţa de putere în interiorul graniţelor naţionale,

oamenii își transferă aspirațiile neîmplinite pe scena internațională" (Morgenthau 1948: 74).

Prin urmare, statele, în lupta lor pentru putere, puteau fi tratate ca indivizi, fără a fi reduse totuși la un actor unitar (deși uneori Morgenthau trece brusc de la nivelul individual la statul unitar, vezi 1948: 327). Sau, altfel spus, Morgenthau a aplicat „lupta pentru putere", inerentă naturii umane, la nivelul statului, care este principalul actor al relațiilor internaționale. Referirea la natura umană a dispărut din text.

Această abordare l-a făcut pe Morgenthau să treacă cu vederea o altă problemă analitică, care ar fi putut ajuta la definirea și scoaterea în evidență a specificului domeniului internațional. În acest domeniu, nici o autoritate superioară, comparabilă cu statul la nivel național, nu reglementează lupta pentru putere. Sfera internațională se caracterizează prin multiplicitate, sau prin ceea ce a fost numit mai tîrziu anarhie, adică lipsa unui guvern mondial. Neavînd nici un arbitru, statele sînt angrenate într-o continuă luptă pentru supraviețuire. Deși Morgenthau folosește o definiție în general constantă a politicii, anume ca luptă pentru putere, mediile diferite în care aceasta se desfășoară i-au permis să distingă în mod categoric politica internă de cea internațională. Separînd politica de celelalte domenii, cercetarea lui Morgenthau a definit un domeniu independent de studiu și actorii săi competenți. Astfel au fost instituite granițele paradigmatice ale disciplinei.

În legătură cu fenomenul naționalismului unificator, Morgenthau a oferit nu numai o legătură conceptuală între individ și elita politică, între natura umană și nivelul statului, ci și o posibilă explicație a fenomenului războiului total din secolul al XX-lea. Pentru el, războiul total a fost rezultatul

unei forme deosebit de virulente a naționalismului, care a devenit posibil prin apariția societăților de masă. Societățile de masă, indiferent dacă sînt totalitare sau democratice, se sprijină pe o legitimitate politică din ce în ce mai largă. Într-o perioadă de dezintegrare socială și de insecuritate personală, un număr tot mai mare de aspirații populare, nesatisfăcute în interior și devenite legitime, erau proiectate în exterior: Morgenthau a susținut că există o legătură strînsă între apariția societăților de masă, ferocitatea puterilor naționaliste moderne și războiul fără compromisuri. Pentru el, această universalizare a impulsurilor naționaliste, sau „universalismul naționalist", cum îl numește el, a devenit cel mai mare pericol al politicii mondiale din secolul al XX-lea, din momentul în care a reușit să submineze forța moderatoare a normelor împărtășite de „Internaționala aristocratică" (pentru cele două concepte, vezi Morgenthau 1948: 184 și urm.).

PUTERE NAȚIONALĂ ȘI MECANISME ALE ORDINII INTERNAȚIONALE

Echilibrul internațional este caracterizat de lupta pentru putere, care îi pune față în față pe cei care vor să păstreze distribuția actuală a puterii și pe cei care vor să o schimbe[3]. Ordinea mondială are două trăsături principale: balanța necesară a puterii și, pentru ca sistemul să funcționeze în pace, mecanismele normative.

[3] Puterea însăși este văzută ca un concept cauzal, în care A are capacitatea de a afecta comportamentul lui B. Ea este fundamentată pe opt baze diferite: geografia, resursele naturale, capacitatea industrială, pregătirea militară, populația, caracterul național, moralul național și calitatea diplomației.

Morgenthau a explicat pe larg articulația balanței puterii: activitatea puterilor centrale (și mari), cea a statelor-tampon, a protectoratelor și a celor pe care el le numește state de interes, adică state care sînt importante pentru competiția dintre marile puteri. El dă exemple de metode ale balanței puterii, precum „dezbină și stăpînește", înțelegerile compensatorii, cursa înarmării, alianțele sau rolul „balansorului".

În pasajele introductive ale capitolului despre balanța puterii, Morgenthau a atacat idealismul, afirmînd că balanța puterii nu a fost o chestiune de alegere politică, ci mai degrabă ceva natural și inevitabil. În mod analog echilibrului prețului pe o piață, balanța puterii este rezultatul luptei pentru putere. Scopul său este stabilitatea și păstrarea tuturor elementelor sistemului. Aceste pasaje au dat naștere abordării științifice a realismului, care va fi prezentată în capitolul următor.

Morgenthau nu credea, totuși, că balanța puterii ar funcționa de la sine: ea nu poate garanta prin ea însăși limitarea eficientă a conflictului. Motivul se găsește în natura puterii: aceasta nu poate fi măsurată. Evaluarea celor opt baze ale puterii este viciată de trei erori principale, și anume: puterea nu este o categorie absolută, ci relativă, trebuind evaluată în comparație cu celelalte puteri naționale; nu este nici permanentă, fiindcă bazele puterii se schimbă; nu poate fi derivată dintr-un singur factor, și în nici un caz din forța militară[4]. El a concluzionat că „aprecierea rațională a puterii relative a unor națiuni, care este însăși esența balanței

[4] Aceasta nu înseamnă că el nu acordă pînă la urmă o importanță majoră pregătirii militare sau războiului, ca temeiuri și practici finale ale politicii puterii, pe scena internațională. Totuși, Morgenthau este, de asemenea, și un analist al politicii externe; iar în acest domeniu, factorul militar nu este nici singurul, nici neapărat cel mai important.

puterii, se transformă într-o serie de încercări de a ghici, a căror corectitudine nu poate fi afirmată decît retrospectiv" (Morgenthau 1948: 152). Aşadar, Morgenthau a considerat că nu există argumente pentru a afirma că balanţa puterii funcţionează în scopul menţinerii păcii, din moment ce s-a văzut că nu a reuşit să evite războiul, ba chiar l-a provocat.

De asemenea, în concepţia lui Morgenthau, nu se poate susţine că balanţa puterii este un instrument pentru limitarea conflictului, deoarece, din moment ce ea funcţionează, înseamnă că e acceptată ca atare. Asupra acestei idei trebuie să insistăm. În afara cîtorva pasaje despre balanţa puterii, care vor fi discutate în capitolul următor şi a încercării sale de a construi o teorie a relaţiilor internaţionale bazată pe categorii universale, pentru care a devenit deopotrivă celebru şi contestat, Morgenthau a arătat că balanţa puterii nu este mecanică, ci emană dintr-un „număr de elemente de natură intelectuală şi morală":

> „Pentru lipsa de vigoare şi indecizia disputelor politice, din 1648 pînă la războaiele napoleoniene şi apoi din 1815 pînă în 1914, balanţa puterii nu a fost atît o cauză, cît o expresie metaforică şi simbolică sau, în cel mai bun caz, o tehnică de realizare. Înainte ca balanţa puterii să-şi poată impune constrîngerile asupra aspiraţiilor spre putere ale naţiunilor, prin interacţiunea mecanică dintre forţele opuse, naţiunile aflate în concurenţă trebuiau mai întîi să se abţină şi să accepte sistemul balanţei puterii ca un cadru comun al străduaniilor lor [...] Acolo unde un astfel de consens nu mai există sau a devenit prea slab şi nesigur, aşa cum s-a întîmplat în perioada dintre împărţirea Poloniei şi războaiele napoleoniene, balanţa puterii este incapabilă

să își îndeplinească funcția sa de a asigura stabilitatea internațională și independența națională."

(1948:163-5)

În tragicul secol în care trăim, acest cod de conduită este atacat permanent de forțele incompatibile și nemiloase ale universalismului naționalist. „În timp ce selecția democratică și responsabilitatea democratică a guvernanților au distrus moralitatea internațională ca sistem eficient de restricții, naționalismul a distrus societatea internațională în interiorul căreia acea moralitate operase" (1948: 189). Prin urmare, orice sistem internațional ordonat, deci pașnic, trebuie să se bazeze pe mecanisme normative. Morgenthau a distins trei mecanisme diferite, în ordinea crescătoare a impactului lor real, și anume: etica, incluzînd moravurile și legea, apoi opinia publică mondială și, în sfîrșit, dreptul internațional. Dacă crearea lor dă greș, sistemul va apela întotdeauna la ciocnirile brutale ale forțelor naționale. Aceste bătălii vor stabili mecanisme de echilibru care, la rîndul lor, cer mecanisme normative pentru a funcționa ș.a.m.d. Politica puterii naționale și balanța puterii reprezintă portițele de ieșire ale oricărui sistem internațional: aceasta este politica realistă de bază - lupta pentru putere nu poate fi evitată. Însă, pentru a evita tragedii majore într-o eră a naționalismului universalist, pentru a face balanța puterii să funcționeze, exercitînd o serie de constrîngeri asupra războiului, aranjamentele normative sau instituțiile trebuie să înlocuiască codul de conduită aristocratic în declin.

Cu tot accentul său analitic asupra inevitabilei lupte pentru putere și a balanței necesare a puterii, Morgenthau, deși atît de preocupat de politica practică, a rezervat un rol

semnificativ controlului public şi normelor; acestea reprezintă acea forţă culturală (normativă) necesară pentru ca un sistem de balanţă a puterii să funcţioneze ca mecanism de menţinere a păcii. Dacă politica internaţională a fost democratizată, elitele noii politici externe trebuie să înveţe rolurile care le sînt impuse. Dacă nimeni nu se mai poate baza pe tradiţia aristocratică, observatorul luminat trebuie să convingă aceste elite, să promoveze o politică externă care să reflecte şi să reproducă cultura diplomatică tradiţională. Se creează astfel o tensiune între înclinaţia analitică a lui Morgenthau şi preocuparea sa pentru politică, tensiune care se regăseşte la mulţi realişti. Pe de o parte, Morgenthau înţelege cultura diplomatică drept un produs al unei tradiţii socio-istorice specifice. Ca tradiţie, ca este însuşită practic. Pe de altă parte, diplomaţia actuală este condusă de practicieni care nu aparţin unei astfel de tradiţii. În viziunea acestor politicieni, însuşirea maximelor diplomaţiei tradiţionale reclamă o neîncetată justificare raţională. Pentru a reuni tradiţia şi raţiunea, este într-adevăr foarte tentant să transformi aceste maxime, adevărate lecţii ale istoriei, în legi ştiinţifice.

În ediţiile ulterioare ale cărţii sale, Morgenthau şi-a îmbunătăţit perspectiva ştiinţifică. Noua introducere a dat întregii sale întreprinderi un aspect mai unitar, în ciuda subtilităţii sale istorice din restul cărţii. Regularităţile relaţiilor internaţionale şi persistenţa naturii umane au devenit necesităţi la care toate politicile externe raţionale, în interes naţional, trebuie să se conformeze. Morgenthau a trebuit să adapteze tabloul practicilor realiste la discursul academic şi politic al publicului său, în majoritate american. Prin însăşi tentativa sa de a face cunoscute învăţăturile realiste, el le-a schimbat. El a distanţat realismul de experienţa istorică şi a

îndreptat cunoașterea culturii diplomatice spre o teorie a științei sociale „guvernată de legi obiective, înrădăcinate în natura umană".

CONCLUZIE

Contextul istoric de la München și conciliatorismul au făcut ca realismul, în opoziție cu perspectivele idealiste dominante în perioada interbelică, să exercite o enormă atracție. Carr și Morgenthau au contribuit la subminarea principiilor de bază care consacraseră idealismul (sau utopismul cum îl numea Carr). Morgenthau a avut o contribuție decisivă la asigurarea ascendenței realismului în nou-apăruta specializare academică a relațiilor internaționale.

Carr a utilizat scepticismul realist pentru a critica o mare putere a vremii sale, Marea Britanie, care era țara lui natală. El a demascat armonia aparent universală a intereselor ca fiind o ideologie a *status quo*-ului puterii. Scepticismul lui Carr duce la o mișcare circulară continuă și autocontradictorie a criticii, așa cum el însuși a observat. De altfel, scepticismul lui Carr nu poate nici să definească proporția exactă a amestecului de realism și idealism pe care l-a folosit, nici să propună în mod pozitiv o politică coerentă.

În încercarea sa de a reda lecțiile diplomatice ale trecutului, Morgenthau s-a împărțit între critica timpurie (1946) a idealiștilor, care confundaseră politica cu știința, și propria sa încercare de a detrona idealismul, revendicînd superioritatea științifică a realismului (1948, 1960). Rezultatul a fost o teorie care trebuia să creeze legături conceptuale între legile eterne ale naturii umane, trecînd prin ideea statului ca actor unitar, și o teorie necesară a balanței puterii.

Este un efort mult mai complex şi mai contradictoriu decît s-a recunoscut de obicei. Pentru a da un singur exemplu, Kenneth Waltz (1959) a propus o distincţie celebră între trei imagini care stau la baza înţelegerii cauzelor războiului. Prima imagine se bazează pe natura umană, cea de a doua pe natura regimului politic şi a treia pe caracteristicile specifice ale sferei internaţionale (anarhia). Waltz l-a situat, ferm, pe Morgenthau în prima categorie. Deşi Morgenthau a derivat puterea, deci şi caracteristicile esenţiale ale oricărei politici, inclusiv războiul, din natura umană, el ţinea seama şi de celelalte două imagini. El a demonstrat că războiul caracteristic teribilului secol al XX-lea a fost un rezultat al democratizării şi, prin urmare, al naţionalizării politicii internaţionale. Aşa a numit el trecerea la societăţile de masă, ai căror lideri trebuiau să fie răspunzători în faţa mulţimii de alegători. Aceasta este o explicaţie bazată pe cea de a doua imagine. Şi în sfîrşit, deşi este adevărat că politica este o luptă pentru putere înrădăcinată în natura umană, specificul sferei internaţionale, adică multiplicitatea, este cel care explică de ce lupta războinică pentru putere, înăbuşită la nivel naţional, devine endemică la nivel internaţional.

Cum au putut Carr şi Morgenthau, care erau atît de diferiţi ca stil şi conţinut şi ale căror abordări erau afectate de numeroase tensiuni interne, să devină repere majore pentru o şcoală de gîndire? Este clar că ei erau percepuţi în special din perspectiva a ceea ce aveau în comun, anume critica idealismului şi prioritatea conferită puterii şi politicii. Prin urmare, acest capitol ar trebui să servească drept avertisment: pe cît de mult a fost idealizat adesea idealismul pentru a permite o critică realistă, pe atît a fost demonizat realismul de către adversarii săi şi întrebuinţat în mod greşit de către susţinătorii săi reacţionari. Opoziţia binară dintre

realism și idealism contribuie mult mai adesea la conturarea identității observatorilor și practicienilor, decît la claritatea analitică.

Imaginea realistă asupra lumii vrea să fie pragmatică, nu cinică. Scopul său principal este evitarea unui mare război prin controlarea și limitarea conflictelor cu ajutorul unei balanțe viabile a puterii, întărită de înțelegeri normative. Cu toate acestea, în viziunea realiștilor, lupta pentru putere va exista întotdeauna. Conflictele nu pot fi abolite. Pentru realiști, politica externă impune adesea decizii pe care nimeni nu vrea să le ia. Diplomații trebuie uneori să rişte, însă nu pentru că le-ar place. Scena politicii mondiale, unde forțe brute se ciocnesc inevitabil, este pentru diplomați scena unei tragedii. Aceasta este soarta omului de stat, care, în scrierile lui Morgenthau, ca și în cele ale lui Kennan și Kissinger, apare ca un personaj eroic, romantizat. Adeseori înțeleasă greșit chiar și de cei care se autointitulează realiști, politica realistă nu este proiecția exterioară a unei ideologii militare sau reacționare, ci o adaptare constantă la o realitate tristă. Pentru realiști, *Realpolitik* nu este o chestiune de alegere, ci o necesitate pe care actorii responsabili trebuie să o modereze.

BCU IAȘI / CENTRU DE IMPRUMUT

3. Evoluția conceptelor realiste fundamentale în timpul celei de-a doua dezbateri

Prima dezbatere din cadrul disciplinei relațiilor internaționale, cea dintre realism și idealism, a avut loc în perioada interbelică și în cea imediat următoare celui de-al doilea război mondial. Anii '60 au fost martorii unei alte mari dezbateri, de această dată nu în legătură cu atributele teoretice centrale, ci cu statutul disciplinei. În general, specialiștii în relații internaționale intrau pe domeniul dreptului internațional și al istoriei diplomației. Totuși, în perioada în care revoluția behavioralistă domina științele sociale, disciplina tradițională a relațiilor internaționale a fost pusă serios în discuție. Behavioraliștii au atacat ceea ce ei considerau a fi asumpții necritice sau simple ipoteze. Fără rigoarea unei cercetări științifice și a unei tendințe critice, relațiile internaționale tradiționale nu reprezentau decît o istorie pur descriptivă sau o teorie normativă.

Disputa rezultată a fost numită, după principalii ei protagoniști, dezbaterea Bull-Kaplan sau dezbaterea tradiționalism contra scientism sau, mai pe scurt, „a doua dezbatere". Această dezbatere ne aduce înapoi la identitatea problematică a relațiilor internaționale ca disciplină independentă (vezi capitolul 1). Prima dezbatere a reușit să

delimiteze relațiile internaționale de celelalte domenii academice pe baza obiectului specific, dar nu a reușit să ofere demarcație metodologică. În consecință, disciplina relațiilor internaționale a reflectat întotdeauna capriciile metodologice ale altor discipline, în special pe acelea ale științei politice americane.

Pe fondul acestei dezbateri, realiștii aparținînd ambelor orientări au cercetat amănunțit conceptele centrale de anarhie, interes național, balanță a puterii și chiar de putere, fie pentru a arăta cum s-a putut construi știința realistă behavioralistă a relațiilor internaționale, fie pentru a respinge întreprinderea însăși.

DISCIPLINA RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE DEVINE ȘTIINȚIFICĂ

Abordarea științifică se baza pe trei elemente. În primul rînd, limbajul și perspectiva teoriei sistemelor, mai ales în versiunea sa cibernetică, erau aplicate relațiilor internaționale. Apoi, înțelegerea actului științific a devenit empiristă. Morgenthau încă susținea că legile istorice universale sau natura umană explică lumea empirică. Acum, corelațiile empirice urmau să asigure punctul de plecare pentru formularea legilor fundamentale ale comportamentului uman (sau, în cazul de față, al statului). Și, în fine, știința a fost delimitată de ideologie, artă și istorie prin asimilarea unei metodologii inspirate de Karl Popper, cu ajutorul căreia legile sale puteau fi „falsificate".

Nici atunci, aceste trei asumpții nu se împăcau neapărat între ele. Teoria sistemelor a fost criticată pentru că nu era falsificabilă, ci doar o simplă taxonomie descriptivă (Reynolds 1973: capitolele 2 și 3). Unele abordări erau

într-atît de empiriste, încît îşi atribuiau accesul direct la lumea reală, idee pe care Karl Popper ar fi criticat-o aspru.

Aceste teme vor fi de aceea tratate separat. După o introducere în asumpţiile falsificaţionismului, transformarea într-o ştiinţă empirică va fi exemplificată prin faptul că dilema securităţii, şi nu natura umană, este din ce în ce mai mult considerată a fi cauza care stă la baza politicii internaţionale a puterii. Prin urmare, una dintre dezbaterile centrale ale acestei perioade, dezbaterea polaritate-stabilitate, va ilustra amestecul ambivalent de behavioralism şi teorie a sistemelor. În secţiunea finală va fi rediscutată poziţia ambivalentă a lui Morgenthau din timpul dezbaterii, pentru a pregăti critica conceptuală ulterioară a colegilor săi realişti.

Falsificaţionismul

Falsificaţionismul este o metodologie: el indică o regulă specifică pe baza căreia o disciplină academică poate susţine că anumite afirmaţii sînt valide sau adevărate.

Falsificaţionismul se bazează pe o metodă prin care se încearcă subordonarea unui eveniment particular unei legi generale (abordare deductiv-normativă). Adică: pornind de la o lege generală, se dezvoltă ipoteze şi se stabilesc criterii pentru eventuala verificare a acelor ipoteze. Dacă nu trece cu bine verificarea, ipoteza este considerată falsificată, ceea ce poate fi o indicaţie că legea generală poate fi de asemenea falsă. Aceste reguli nu sînt reguli ale adevărului absolut, ci ale metodei ştiinţifice (Hempel 1965). Să luăm următorul exemplu:

BCU CLUJ / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Legea generală:	Legea gravitației: orice obiect este atras spre centrul Pământului.
Cazul particular:	O piatră este aruncată. Ce se va întîmpla?
Ipoteză:	Dacă piatra poate fi considerată un obiect și dacă nimic nu împiedică mișcarea ei, atunci ea va fi atrasă de masa Pământului și va cădea.
Experiment:	Se aruncă o piatră.
Rezultat:	Piatra cade. Legea generală nu a fost falsificată. Cazul particular poate fi considerat ca o exemplificare a legii generale.

Această perspectivă implică o asumpție specifică de validitate, și anume asumpția adevărului contingent. Ea postulează existența unei naturi exterioare obiective, independentă de interpretarea observatorului. Dacă plouă, te vei uda, indiferent dacă ești sau nu convins că plouă. Puțini autori ar merge totuși pînă într-acolo încît să creadă că legile generale descoperite corespund unui adevăr etern. Aceste legi sînt doar aproximări și rămîn axiomatice, adică imposibil de verificat.

Falsificaționismul combate două paralogisme sau erori logice majore. Ambele fac imposibilă falsificarea. Prima eroare este așa-numitul regres la infinit. Să luăm un exemplu din literatura teoriei politice asupra puterii, care opune școala elitistă celei pluraliste (Dahl 1958):

Statul nostru este guvernat de o elită conducătoare.

Analiza descoperă că cei presupuși a face parte din elită nu-și impun voința în deciziile cele mai importante.

Contraargument: lucrurile stau aşa pentru că în spatele elitei de faţadă există o altă elită şi aceasta din urmă este cea care conduce.

Contraanaliză: această elită nu există, pentru că nu există o schemă clară care să ateste că grupul respectiv are un rol decisiv în luarea deciziilor.

Contraargument: aceasta pentru că în spatele elitei de faţadă se află o altă elită care de fapt guvernează... şi tot aşa.

Aceasta înseamnă că, dacă teoria şi descoperirile nu ajung în acelaşi punct, cercetarea empirică (şi nu teoria) a fost greşită. Prin urmare, teoria este imună la critică şi poate transfera povara justificării asupra descoperirilor empirice. Falsificarea nu e posibilă.

A doua eroare este tautologia sau raţionamentul circular. Acesta este rezultatul unei articulări imprecise a verificării. Pentru ca un test să funcţioneze, ipoteza trebuie să stabilească o relaţie între o variabilă independentă (cauza) şi o variabilă dependentă (efectul). Raţionamentul circular apare atunci cînd cele două variabile nu sînt de fapt independente, drept care rezultatul va fi deja cuprins în ceea ce s-a postulat la început. Să luăm un exemplu, tot din analiza puterii:

> Cea mai frecventă asumpţie implicită din analiza puterii este că a fi puternic înseamnă a poseda mijloacele necesare pentru a domina în situaţii de conflict. Se presupune că a fi puternic şi a avea controlul consecinţelor este acelaşi lucru.

Ipoteză: dacă doi actori intră în conflict, va cîștiga cel mai puternic (legea celui mai tare).

Verificare: dacă cel considerat mai puternic nu învinge, aceasta nu invalidează ipoteza; ipoteza poate fi salvată arătînd că, din moment ce cealaltă parte a cîștigat, atunci ea era de fapt cea puternică. Deci, cum puterea și controlul consecințelor sînt definite circular, nu poate exista nici o posibilitate de a falsifica teoria.

A treia imagine: dilema securității

Într-un domeniu internațional caracterizat prin multiplicitate (Morgenthau), dacă un actor vrea să-și asigure securitatea acumulînd putere, aceasta nu poate decît să exacerbeze sentimentul de insecuritate al unui alt actor, care va răspunde tot acumulînd putere. „Competiția puterii apare datorită faptului că nimeni nu se poate simți în securitate într-o lume a elementelor concurente, securitatea și acumularea de putere fiind angrenate într-un cerc vicios" (Herz 1950: 157). Sistemul auto-apărării dă naștere unei spirale a competiției, care își propune să asigure fiecărui actor individual un grad cît mai mare de securitate, dar produce în ansamblu insecuritate: aceasta este celebra dilemă a securității.

Nu tendința înnăscută a omului spre dominație, ci tendința națiunii de a supraviețui în condiții de anarhie este elementul de bază al disciplinei relațiilor internaționale. Astfel că politica puterii în versiunea sa internațională nu este o problemă antropologică, ci una socială (Herz 1950). Ea apare pentru că nu există o instituție normativă stabilă, cum ar fi un

guvern mondial. Într-un sistem anarhic, securitatea nu poate fi asigurată de nimeni în afară de actorul însuşi. Contextul pune în mişcare „inevitabila" natură a politicii puterii.

Comparativ cu explicaţiile bazate pe prima imagine, o astfel de fundamentare a disciplinei relaţiilor internaţionale oferea două avantaje. În primul rînd, dilema securităţii se preta mai bine unei înţelegeri ştiinţifice a disciplinei. Pentru Morgenthau, caracteristica dominantă a relaţiilor internaţionale, conflictul, derivă în ultimă instanţă din natura umană. Mai mult, o serie de behavioralişti au mers pe aceeaşi cale în ce priveşte asumpţia metafizică a unor instincte înnăscute ale puterii. Încercînd să ridice disciplina relaţiilor internaţionale la nivelul de ştiinţă, aceştia au preferat conceptul aparent mai empiric al dilemei securităţii.

Al doilea avantaj este că dilema securităţii, considerînd cauza fundamentală a războiului ca fiind strict internaţională, contribuie la consolidarea delimitării relaţiilor internaţionale ca disciplină independentă. În plus, dilema securităţii le dă realiştilor posibilitatea să păstreze o viziune unitară asupra politicii. Contextele distincte, adică lipsa unui corespondent internaţional al guvernului naţional, constituiau acum o diferenţă calitativă între suveranitatea din interior şi anarhia din exterior. Anarhia internaţională, ca punct teoretic de plecare, oferea disciplinei un teritoriu sigur, avînd în vedere că tema ei principală, studiul războiului, era împărţită cu alte discipline care studiau conflictul, cum ar fi politica, sociologia şi psihologia.

Scientismul în practică: dezbaterea polaritate - stabilitate

Abordarea ştiinţifică este adesea pusă în legătură cu natura din ce în ce mai cantitativă a relaţiilor internaţionale.

Exemplul cel mai obișnuit pe care-l regăsim în tratate cu privire la aceast aspect este faimosul proiect referitor la corelativele războiului. Acest proiect a prelucrat o imensă bază de date, cuprinzînd un mare număr din războaiele istorice cunoscute. Baza de date a fost creată cu scopul contabilizării corelațiilor empirice între anumite variabile și izbucnirea războiului (pentru o evaluare mai recentă a rezultatelor din acest domeniu, vezi Vasquez 1987).

Este însă destul de derutant să consideri behavioralismul doar în termenii unei cercetări cantitative. Ținta principală era mai degrabă modelarea disciplinei relațiilor internaționale, adică o metodă care să ofere, la acel moment, posibilitatea de a subsuma anumite evenimente empirice unor modele prestabilite. Astfel că așa-numita dezbatere polaritate - stabilitate este un bun exemplu pentru această etapă.

Punctul de plecare este dilema securității și asumpțiile sale. Statele vor să supraviețuiască. Ele trebuie să concureze într-un sistem anarhic, în care nu există nici un arbitru. Dar modelarea respectivă nu se împiedică de acest fapt, ci continuă prin a distinge mai multe tipuri de sisteme anarhice, în funcție de distribuția puterii. Scopul științific al acestui demers este construirea unei teorii parțiale a comportamentului internațional. Deși nu se pot prevedea evenimentele particulare, este totuși posibilă prezicerea unei scheme de comportament în interiorul unui anumit tip de sistem internațional. În același timp, „teoria ar trebui să fie capabilă să prevadă condițiile în care sistemul rămîne stabil și condițiile în care se va transforma, precum și felul de transformări care se poate aștepta că vor avea loc" (Kaplan 1969: 292. O versiune anterioară a articolului a fost publicată în 1957).

Această abordare decurge după cum urmează[1]. Într-o manieră tipic behavioralistă, modelele se ocupă cu schemele empirice normale ce pot interveni între un mediu dat (intrări) şi comportamentul statelor (ieşiri). Se consideră că modelele stabilesc o relaţie între o anumită distribuţie a puterii (polarizare) şi stabilitatea sistemului internaţional. Cel din urmă termen a fost folosit în două accepţiuni diferite. În timp ce Kaplan este mai preocupat de stabilitatea sistemului ca atare, fie el bipolar sau multipolar, în dezbaterile asupra polarităţii stabilitatea era adesea înţeleasă în sensul de conflict redus sau chiar pace[2].

Pornind de la asumpţiile dilemei securităţii, analiştii au stabilit pentru început diverse modele de comportament, în funcţie de diferitele constelaţii ale puterii. De pildă, într-o lume bipolară te poţi aştepta ca statele să gîndească în termeni de sumă zero: o victorie a uneia din părţi înseamnă automat o înfrîngere a celeilalte. Aşa că fiecare va urmări cu maximă încordare orice schimbare, cît de mică, în distribuţia puterii. Sistemul va fi mai degrabă înclinat spre război. Cu alte cuvinte, această analiză urmăreşte să deducă anumite afirmaţii din distribuţia puterii, distribuţie ce are un impact specific asupra calculului raţional al agenţilor (statelor) şi care face sistemul să fie stabil sau nu. Avem aici o judecată cauzală de felul următor: dacă există bipolaritate şi date fiind

---

[1] Pentru textele clasice, vezi Waltz 1964; Deutsch şi Singer 1964; Rosecrance 1966. Pentru o prezentare excelentă a dezbaterii, vezi Huysmans 1992.

[2] În această privinţă, recenta reformulare a lui Waltz (1993: 45) se apropie de formularea iniţială a lui Kaplan. Definiţia stabilităţii nu mai este dublă, ca cea din 1964. Waltz renunţă la „caracterul paşnic al ajustării" şi menţine doar „durabilitatea sistemului însuşi".

asumpțiile raționalității și urmăririi propriului interes în sistemul anarhic, efectul calculului rațional al actorilor se va structura în așa fel încît va apărea o probabilitate crescută de (in)stabilitate.

Stabilirea acestei structuri permite analiștilor să deducă ipoteze care pot fi testate pe cazuri empirice ulterioare - și acesta este cel de-al doilea pas al demersului. Aici este posibilă o formă de falsificare. Dacă un eveniment particular, care a fost subsumat unui model oarecare, se întîmplă să nu confirme schema de comportament așteptată, atunci și modelul trebuie perfecționat sau, în caz că nu este posibil, eliminat.

Este interesant de observat că cele două analogii științifice pe care se întemeia înțelegerea stabilității erau, metodologic vorbind, foarte diferite. Prima este o analogie homeostatică: la fel ca și reglarea temperaturii corpului omenesc, orice echilibru nu este un rezultat static, ci un proces constant. Cibernetica, știința fluxurilor de informație, propune o perspectivă holistică ce face cu putință înțelegerea modului în care se produc reacțiile particulare, prin referirea la funcțiile pe care ele o au în sistemul ca întreg. În urma acțiunii unui stimul (de exemplu, căldura), receptat și prelucrat de un nod central (să zicem, creierul), ansamblul reacționează (transpiră), ceea ce reglează temperatura (echilibru homeostatic). Kaplan folosește această analogie atunci cînd scrie că „ sistemul internațional nu e doar stabil, ci [...] ultrastabil, în sensul că el acționează selectiv, în funcție de stările variabilelor sale interne și respinge ceea ce provoacă stări instabile" (Kaplan 1969: 293).

Cealaltă analogie este cu piața și mecanismul ei de echilibrare a prețurilor - o abordare individualistă. În acest caz, echilibrul este consecința firească a acțiunii individuale

raționale, fără intervenția vreunui centru conducător. Aplicată la relațiile internaționale, această analogie vede echilibrul ca un rezultat al încercărilor specifice ale statelor de a se proteja, încercări ce conduc inevitabil la echilibrarea puterilor lor (Kaplan 1969: 296; pentru o analiză mai timpurie a acestei analogii, vezi Haas 1953: 455).

O lectură mai științifică a conceptelor lui Morgenthau

Critica ironică mai veche a lui Morgenthau, îndreptată împotriva inginerilor sociali ai perioadei interbelice, a inclus multe dintre criticile avansate de tradiționaliști împotriva abordărilor științifice (Bull 1969). În primul rînd, oamenii de știință înțeleg greșit natura relațiilor internaționale:

> „Pentru a fi eficient și cu adevărat «rațional» în acțiunea socială este necesară o cunoaștere de ordin diferit. Aceasta nu presupune cunoașterea unui singur fapt tangibil, ci a unor legi eterne care guvernează mișcarea omului în lumea socială [...] Cheia acestor legi umane nu se află, însă, în acele fapte din a căror uniformitate știința își derivă legile ei."
>
> (Morgenthau 1946: 219-20)

În al doilea rînd, disciplina relațiilor internaționale, dacă vrea să fie o disciplină relevantă pentru politică, trebuie să se bazeze pe aceeași înțelegere intuitivă a istoriei pe care o au oamenii de stat. Arta politică necesită o înțelepciune pătrunsă de istorie, nu corelații empirice anistorice. Pînă la urmă, este inerent politicii să fie normativă. Morgenthau susținea că orientarea științifică a disciplinei relațiilor internaționale, a cărei prezență a constatat-o în perioada interbelică,

„a dus în mod inevitabil la înlocuirea evaluărilor politice cu standarde științifice [...] Căutarea și apărarea puterii au devenit apoi devieri de la atitudinea științifică, care caută cauze și soluții [...] Nu mai există nimic pentru care să lupți; există întotdeauna ceva de analizat, de înțeles și de reformat."

(Morgenthau 1946: 101)

Morgenthau n-a fost totuși nevinovat în ce privește progresul abordărilor mai puțin istorice și mai puțin normative. În primele scrieri de drept internațional, el deja susținea standardele științifice ale pozitivismului filosofic și propunea o poziție legală numită „realistă", mai pozitivistă - spunea el - decît cea a lui Kelsen însuși (Morgenthau 1936).

Mai firești din punct de vedere logic pentru disciplina relațiilor internaționale au fost cele șase principii celebre ale realismului, adăugate într-o ediție ulterioară a tratatului său. Primele trei dintre aceste principii l-au făcut pe Morgenthau întemeietorul unei abordări realiste mai apropiate de spiritul științific. Primul principiu stabilește ce sînt teoriile; cu alte cuvinte, el relevă asumpțiile metateoretice ale lui Morgenthau: „Teoria înseamnă a constata faptele și a le da un înțeles cu ajutorul rațiunii [...] Realismul politic consideră că politica, ca și societatea în general, este guvernată de legi obiective, înrădăcinate în natura umană". Prima secvență a acestui principiu ar putea lăsa de înțeles că Morgenthau se conformează empirismului, susținînd că noi întîi percepem faptele prin simțuri și abia apoi le conferim un sens. A doua secvență relevă punctul teoretic de plecare al lui Morgenthau, și anume natura umană. Natura umană, în imuabilitatea sa, constituie baza unei științe guvernate de

legi obiective şi, de aceea, cu posibilităţi de predicţie limitate.

Al doilea principiu furnizează conceptul central al teoriei politice, şi anume „conceptul de interes definit în termeni de putere". Acest concept permite o delimitare a sferei politice de celelalte sfere ale acţiunii sociale şi face inteligibil comportamentul politic.

Al treilea principiu, legat de cel precedent, introduce conceptul esenţial de interes naţional, definit în termeni de putere. Este esenţial pentru că el face posibilă legătura între nivelul analitic şi cel prescriptiv al teoriei sale realiste. Acest principiu constituie deopotrivă modul ideal de a explica comportamentul şi un ghid al formulării unei politice externe raţionale. Nivelul analitic este în primul rînd o analiză a relaţiei între mijloacele şi scopurile acţiunii, bazată pe ceea ce Weber numea *zweckrationalem Handeln* (acţiune raţională instrumentală). Partea prescriptivă a conceptului este similară cu conceptul tradiţional de *raison d'état*, aşa cum a fost el formulat de Friedrich Meinecke, un istoric pe care Morgenthau îl admira şi a cărui definiţie a acceptat-o ca fiind analogă cu a sa:

> „«Raţiunea» unui stat constă în a fi conştient de sine însuşi şi de mediul său propriu şi în a deriva din această cunoaştere maximele acţiunii [...] Pentru fiecare stat în fiecare situaţie există o unică logică ideală a acţiunii, o unică raţiune ideală de stat. Atît omul de stat, care acţionează, cît şi istoricul, care meditează, încearcă mereu să înţeleagă acest lucru."
>
> (Meinecke 1965 [1924]: 1).

Kindermann, o personalitate importantă a şcolii neorealiste din München (a nu se confunda cu abordarea

ulterioară a lui Waltz), descrie noțiunea obiectivă de interes a lui Morgenthau, recunoscută explicit de acesta:

> „Văzut în mod obiectiv, ca o realitate independentă de reflecție, interesul național poate fi înțeles ca esența comportamentului posibil, a cărui realizare într-o situație istorică concretă maximizează [interesele] existențiale ale statului [securitate, putere, prosperitate]"
>
> (Kindermann 1986: 20, trad. S.G.).

În fiecare situație există, potrivit logicii interesului național, o alegere rațională optimă, indiferent dacă actorul este sau nu conștient de opțiunile pe care le are.

În acest context trebuie înțeleasă perspectiva mai mecanică asupra balanței puterii, descrisă de Morgenthau (1948: 28) ca „un instrument universal al politicii externe, folosit în toate timpurile de către toate națiunile care doresc să-și prezerve independența". Cercetarea lui Morgenthau se îndrepta către o știință compusă din legi ce-și asumau fenomenele ca fiind date în mod natural și care folosește concepte obiective ca interesul național; o știință care poate ajuta atît la explicarea, cît și la îndrumarea comportamentului politic în sfera internațională. În ciuda ambivalenței sale, menționate în capitolul precedent, Morgenthau a contribuit totuși la progresul cercetării behavioraliste și din ce în ce mai matematice, pe care a disprețuit-o atît de mult (Morgenthau 1970).

O REVENIRE ASUPRA DILEMEI SECURITĂȚII: REALIȘTII ȘI ATENUAREA ANARHIEI

Din momentul în care mulți dintre realiștii clasici și-au exprimat nemulțumirea față de încercarea de a

subsuma relațiile internaționale unui model pur de politică a puterii, asumpția anarhiei din dilema securității a fost în mod repetat revizuită. Termenul de anarhie era înțeles în două feluri. Pe de o parte, criticii au susținut că dilema securității nu este aplicabilă tuturor subsistemelor disciplinei relațiilor internaționale. Aceasta a condus la distingerea între forma pură și cea atenuată a politicii puterii. Pe de altă parte, un întreg mod de abordare s-a întemeiat pe atenuarea anarhiei ca atare, dînd de înțeles că domeniul internațional, deși lipsit de un guvern central, nu poate fi asimilat stării naturale de care vorbea Hobbes, din care au derivat versiunile sumbre ale politicii puterii. Ca urmare, dilema securității, bazată pe un concept neatenuat al anarhiei, pare să-și fi pierdut mult din forța sa explicativă. În opinia unora dintre realiștii clasici, nu se poate deduce vreun comportament necesar pe baza acestei dileme.

Atenuarea anarhiei: amiciție / dușmănie

Cea mai obișnuită cale urmată de tradiționaliști pentru a atenua sensul anarhiei internaționale este introducerea a două tipuri distincte de relații internaționale în condiții de anarhie. Într-adevăr, Morgenthau însuși a făcut o astfel de distincție. Referindu-se la sistemul „Concertului European", în care diplomația se putea baza pe un schelet comun de interese și valori, Morgenthau accepta că lupta pentru putere, deși nu în permanența sa temporală și în universalitatea sa spațială, poate fi temperată într-o oarecare măsură (Morgenthau 1946: 107-8).

Aceste două tipuri ale sistemului internațional au fost mai apoi dezvoltate de Henry Kissinger în teza sa de doctorat asupra activității sistemului „concertului european"

inaugurat de Congresul de la Viena din 1815. Kissinger distingea între o ordine internațională legitimă și una revoluționară, în funcție de împărtășirea sau neîmpărtășirea de către marile puteri a unui cod comun de comportament:

> „O ordine legitimă nu anulează posibilitatea conflictelor, dar le reduce proporțiile. Se pot produce războaie, numai că ele se vor purta *în numele* structurii existente [...] Diplomația, in sensul ei clasic de ajustare a diferențelor prin negociere, nu este posibilă decît într-o ordine internațională «legitimă»."
>
> (Kissinger 1957: 1-2).

Spre deosebire de aceasta, o ordine revoluționară apare atunci cînd una sau mai multe puteri nu vor doar ajustări în interiorul sistemului, așa cum face orice agent revizionist, ci vor să ajusteze sistemul însuși:

> „Însă trăsătura distinctivă a puterii revoluționare nu este faptul că ea se simte amenințată - un asemenea sentiment este inevitabil într-un sistem internațional alcătuit din state suverane - *ci faptul că nimic nu o poate liniști*. Doar securitatea absolută - adică distrugerea oponentului - este considerată o garanție satisfăcătoare, astfel că dorința unei puteri de a fi în securitate absolută înseamnă pentru toate celelalte insecuritate absolută [...] Diplomația, arta de a restrînge exercițiul puterii, nu poate funcționa într-un asemenea mediu [...] Și pentru că în situații revoluționare sistemele rivale sînt preocupate nu atît de ajustarea diferențelor, cît de răsturnarea loialităților, locul diplomației este luat fie de război, fie de o cursă a înarmărilor."
>
> (Kissinger 1957: 2-3)

Cu alte cuvinte, sentimentul insecurității și al amenințării este inevitabil numai în anumite situații, cum ar fi, de exemplu, cea creată de relațiile dintre SUA și URSS în punctul culminant al războiului rece. În celelalte situații avem de-a face, cum spune Aron, cu un compromis istoric între starea de natură și domnia legii, așa cum se întîmplă în concertul european din secolul XIX sau, mai recent, în relațiile din Piața Comună europeană (Aron 1962: 143).

Chiar și Aron a folosit o distincție asemănătoare, între „sisteme omogene" și „sisteme eterogene". Sistemele omogene cuprind state de același fel, care împărtășesc cel mai adesea aceeași concepție asupra politicii. Sistemele eterogene sînt alcătuite din state organizate pe baza unor principii diferite și care dezvoltă sisteme contradictorii de valori (Aron 1962: 108).

La prima vedere, Kissinger și Aron par să difere. În timp ce Aron presupune o legătură cauzală directă între organizarea internă a sistemului politic și natura sistemului internațional rezultat (aceasta este prima parte a definiției sale a sistemelor eterogene), Kissinger analizează existența unui cod internațional de conduită, care ar putea fi diferit de regulile naționale de legitimare. Pentru Kissinger, sisteme sociale diferite pot cădea de acord să-și stabilească relațiile interstatale pe baza unor reguli care diferă de cele ce funcționează în sfera lor internă. Aceasta deplasează în plan internațional distincția între public și privat a politicilor interne liberale. În acest cadru, orice stat este îndreptățit să dea curs propriilor convingeri în interiorul său, dar trebuie să se abțină de la a le impune comunității internaționale.

În realitate, însă, Aron și Kissinger au o viziune asemănătoare. Ambii sînt de acord că există excepții de la categoriile lor și aceste excepții tind să prevaleze. Aron

spune că înainte de 1917 eterogenitatea principiilor legitimării interne era compatibilă cu o profundă omogenitate culturală a puterilor europene (Aron 1962: 111). Aici, Aron face excepție de la legătura directă între organizarea politică internă și sistemul internațional. La rîndul său, Kissinger admite că statele cu regimuri politice asemănătoare tind să producă o ordine internațională legitimă. El citează Versailles-ul ca exemplu de sistem internațional care a fost resimțit ca opresiv de unii dintre actori (revoluționari), în ciuda faptului că Republica de la Weimar a urmat aceleași direcții de organizare internă ca și statele victorioase (cu excepția suveranității sale, restrînsă prin tratatul de pace de la Versailles). La fel, Aron (1962: 112) spune că „poate cea mai înspăimîntătoare heterogenitate" este cea care „se dezvoltă dintr-o comunitate de bază".

Astfel, sistemul intern nu poate furniza decît cel mult un indiciu despre ordinea internațională care poate rezulta. O caracteristică decisivă este existența unor valori contradictorii ireconciliabile, care sînt urmărite la nivel internațional. Aceste distincții între sfera politică a puterii în stare pură și sfera puterii atenuate pot fi folosite pentru a diferența domeniul internațional atît în timp, cît și în spațiu. De-a lungul timpului se pot distinge diferite sisteme istorice, aparținînd unui tip sau altul, cum ar fi, de pildă, concertul european ca perioadă a unei dileme a securității atenuate. În spațiu, distincțiile amintite pot fi aplicate pentru a afla dacă dilema securității domnește în toate regiunile lumii; cîteva relații subsistemice, cum ar fi Europa Occidentală, pot fi considerate ca formînd o „comunitate de securitate" (Deutsch ș.a. 1957).

Aceste nuanțări ale dilemei securității prin distincții între diferite sisteme anarhice au o profundă însemnătate

teoretică. Ele arată că anarhia nu creează aceleaşi imperative şi, prin urmare, nici aceleaşi efecte în toate sistemele internaţionale. Distribuţia puterii este aşadar insuficientă pentru a caracteriza sistemele internaţionale. În schimb, folosind o altă distincţie, cea între duşmănie şi amiciţie, un alt realist, Arnold Wolfers, a descifrat foarte timpuriu implicaţiile teoretice:

> „Merită menţionată una dintre consecinţele unor astfel de distincţii. Ele răpesc teoriei caracterul determinat şi predictiv, care părea să confere ipotezei puterii pure valoarea ei specifică. Nu se mai poate spune acum despre lumea actuală, de exemplu, că e imposibil să existe vreodată un vacuum de putere; un vacuum în mijlocul unor state «saturate» sau ale *status quo*-ului ar rămîne ca atare dacă existenţa sa nu ar urma să schimbe caracterul acestor state şi să le aducă în categoria statelor «imperialiste», «avide» sau «dinamice»."
>
> (Wolfers 1962: 86; pentru aceeaşi problemă vezi şi Griffith 1992: 61)

Dacă aşa stau lucrurile, atunci nu va exista un singur tip de politică a securităţii, bazată pe putere, care să fie cea mai raţională în orice situaţie. Wolfers deosebeşte în continuumul sistemului internaţional diferite grade între polul puterii şi polul indiferenţei. În primul caz, politica puterii este necesară. Încercările de a considera o putere imperialistă ca Germania nazistă doar ca un simplu membru al comunităţii internaţionale vor genera politici conciliatoriste, lipsite de orice şansă. Totuşi, la polul indiferenţei, unde oricît de multe oportunităţi de atac s-ar întrezări, aceasta nu poate determina un stat să-l lanseze, „nimic nu subminează în mai mare măsură securitatea [...] decît acumularea de putere într-un mod care poate produce teamă

și contrareacții" (Wolfers 1962: 160). Acesta este exact tipul de argument folosit în zilele noastre cu privire la o posibilă reacție a Rusiei împotriva lărgirii NATO spre estul Europei. Wolfers conchidea că „acestea fiind spuse, nu mai rămîne nimic din generalizarea pustiitoare conform căreia, în practică, națiunile – conduse de interesul național definit în termeni de securitate – tind să promoveze o politică de securitate uniformă și, în consecință, imitabilă" (Wolfers 1962: 156).

Atenuarea anarhiei: „societatea anarhică"

Dacă anti-idealismul este un criteriu definitoriu pentru a fi realist, așa numita școală engleză a relațiilor internaționale temperează în mod sigur acest lucru. Mai mult, Hedley Bull, probabil autorul cel mai reprezentativ, argumentează că însuși punctul de plecare al realismului, anume starea de natură așa cum o concepea Hobbes, este eronat.

După ce analizează trăsăturile caracteristice date de Hobbes stării de natură, Bull respinge analogia cu sistemul internațional. El arată că nici inexistența unei reguli legale și morale, nici absența comerțului, a industriei (în sensul pe care i-l dă Hobbes), a navigației, nici starea de război nu descriu în mod convingător domeniul internațional (Bull 1966a).

Ordinea internațională diferă de anarhia lui Hobbes din patru motive. Primul este că domeniul internațional este caracterizat prin interdependență economică. Al doilea, statele sînt mai puțin vulnerabile decît indivizii. Al treilea motiv este că vulnerabilitatea egală a fiecărei persoane față de oricare alta face anarhia insuportabilă. Totuși, pentru Hobbes, o discrepanță prea mare duce în mod natural

anarhia către ierarhie. Dar sistemul internațional, deși caracterizat prin permanența puterilor mari și a celor mici, nu devine ierarhic. Potrivit lui Bull, diferențele de putere între state au un impact cooperativ și stabilizator asupra comportamentului statului[3]. Și, în fine, al patrulea motiv este că statele sînt mai independente din punct de vedere material decît indivizii.

Bull definea în schimb lumea internațională ca o „societate internațională", adică o tentativă a statelor, nu lipsită de riscuri, de a reglementa conflictele și de a coopera fără un guvern care să le conducă. Războiul, departe de a fi expresia unei disfuncții a societății internaționale, este una din instituțiile ei, la fel ca și balanța puterii, politica de mare putere, diplomația și dreptul internațional (pentru o listă detaliată a acestor instituții, vezi Hedley Bull 1977: capitolele 6-10). Fără a putea fi redus nici la societățile interne, nici la lipsa totală de guvernare, sistemul internațional ar trebui înțeles ca o societate singulară în genul său, comparabilă mai degrabă cu unele societăți primitive explorate de antropologi.

Bull revendică această concepție aparte asupra societății internaționale de la „tradiția grotiană", numită astfel după olandezul Hugo Grotius, un faimos jurist internațional al secolului al XVII-lea. Școala engleză a relațiilor internaționale poate fi caracterizată deopotrivă prin încercările sale timpurii de a împărți teoriile asupra relațiilor internaționale nu în două orientări (realism și idealism), ci în trei, precum

[3] Aici Bull este de acord cu Kenneth Waltz, care spune că „egalitatea extremă este asociată cu instabilitatea" (Waltz 1969 [1967]: 312).

și prin faptul că ea apără orientarea de mijloc, numită tradiția grotiană sau raționalistă (Wight 1991).

După ce a definit societatea internațională ca un tip aparte de societate, în care există întotdeauna instituții și norme, Bull arată de unde provin aceste norme. Din nou, el se situează pe o poziție de mijloc între realismul hobbesian și idealism. Bull distinge două versiuni ale tradiției grotiene: una solidaristă și una pluralistă. Ele diferă în principal prin modul în care tratează intervenția externă. Versiunea solidaristă, reprezentată de Grotius însuși, se înscrie încă în tradiția dreptului natural. Ea susține că, în numele solidarității dintre ființele umane, dreptul internațional poate să treacă peste suveranitatea națională. Grotius consideră justificată intervenția pentru o cauză justă (*ius ad bellum*). Versiunea pluralistă, dezvoltată de Oppenheim, un alt jurist internațional celebru, se încadrează mai mult în tradiția juridică pozitivistă, care întemeiază dreptul pe înțelegerea de moment între părțile contractante (statele). Oppenheim era foarte precaut în privința justificărilor normative ale războiului care nu țineau de cele general acceptate de părțile aflate în conflict. El s-a concentrat mai mult asupra mijloacelor permise în război (*ius in bello*). Optînd pentru Oppenheim, Bull rămîne mai aproape de tradiția realistă:

> „Perspectiva pluralistă nu trebuie scoasă din discuție ca o simplă raționalizare a practicii de stat; ea este o concepție asupra societății internaționale întemeiată pe observarea ariei reale a înțelegerilor între state și inspirată de o anume percepție a limitărilor care, în această situație, fac utilă transformarea regulilor în reguli ale dreptului [...] Se poate spune, în plus, că metoda folosită [de Oppenheim] pentru cercetarea rolului societății internaționale în relație

cu aria reală a înțelegerilor între state este superioară celei care instituie legea deasupra și împotriva faptelor."

(Bull 1966b: 71-3)

Bull a făcut următorul compromis. Vorbind despre o societate, adică o arie largă a acordului posibil datorită caracteristicilor specifice ale lumii internaționale, el a acceptat poziția idealistă în privința rolului major al normelor în chestiunile internaționale. Însă, derivînd normele din autorizarea reală a statelor și din puterea lor, Bull a confirmat în esență abordarea materialistă a puterii din cadrul realismului.

Astfel, deși anarhia rămîne indiscutabil o trăsătură fundamentală a abordării realiste, mulți dintre realiștii clasici au contestat uniformitatea dilemei securității, precum și evidenta sa însemnătate explicativă, atașată de către realiștii mai pozitiviști. Pe de o parte, anarhia a fost nuanțată în așa fel încît să admită intervale de timp și/sau părți ale sistemului internațional care ar putea să nu fie guvernate de necesitățile dilemei securității. Pe de altă parte, școala engleză a insistat asupra faptului că anarhia în sistemul internațional trebuie interpretată ca o formă particulară a organizării politice: este vorba despre o societate internațională care nu corespunde stării naturale hobbesiene, înțeleasă ca o permanentă stare de război.

CRITICA REALIȘTILOR CLASICI LA ADRESA REALISMULUI MECANICIST ȘI OBIECTIV

Aripa tradiționalistă din cea de-a doua dezbatere a criticat cele două modele pe care s-a bazat transformarea științifică a disciplinei relațiilor internaționale – teoria sistemelor și teoria economică – precum și încercarea lor de a

face o analiză cauzală de tip intrări-ieșiri (input-output) a comportamentului statului. Critica era îndreptată în principal împotriva a două concepte: balanța puterii ca o constrîngere obiectivă (macro-nivel) și interesul național ca cea mai bună și obiectivă bază a politicii externe (micro-nivel).

Un mecanism care se reglează singur: balanța puterii

Toți realiștii sînt de acord cu privire la includerea conceptului de balanță a puterii în teoriile lor. Nu același lucru se poate spune și despre înțelesul propriu-zis al termenului. Morgenthau, de exemplu, dă patru sensuri diferite. În viziunea lui, acest concept poate fi înțeles ca „o politică îndreptată spre o anumită stare de lucruri; o stare efectivă de lucruri; o distribuție aproximativ egală a puterii; orice fel de distribuție a puterii" (Morgenthau 1960: 167, nota 1). Așa cum am menționat deja, el înțelege acest concept și într-un al cincilea sens, descris de Ernst Haas (1953) ca o lege universală și de Inis. L. Claude (1962: 27 și urm.) drept balanță a puterii „ca sistem", un fel de mecanism cu autoreglare.

Acești doi critici stabilesc patru tipuri de categorii generale rezultate din întrebuințarea conceptului de balanță a puterii: atunci cînd se referă la o situație, el este o categorie descriptivă (vezi Morgenthau 2-4); cînd propune o politică, este o categorie prescriptivă. Folosit ca un concept teoretic central, este o categorie analitică, iar în cazul în care cuprinde toate aceste niveluri, sugerînd o legătură între descriere, analiză și prescripție, este o categorie ideologică, un simbol și un instrument pentru propaganda politică.

Discuția se va concentra acum asupra criticii categoriilor analitice și prescriptive din discursul lui

Morgenthau, în special întrucît balanța puterii a fost considerată o lege universală a disciplinei relațiilor internaționale și, de aici, un element central într-o teorie mai comportamentală. Punctul de plecare al discuției a fost faimoasa definiție pe care Morgenthau a dat-o echilibrului puterii (Morgenthau 1947: 125):

> „Aspirația spre putere a unora dintre națiuni, fiecare încercînd fie să mențină, fie să răstoarne starea de fapt, conduce la necesitatea unei constelații numită balanță a puterii și a unor politici care să-și propună să o păstreze. Am spus în cunoștință de cauză «necesitate»... Se va arăta [...] că balanța internațională a puterii este doar o manifestare particulară a unui principiu social general, căruia toate societățile alcătuite din mai multe unități autonome îi datorează autonomia părților lor componente."

Criticii nu precizează exact în ce sens această balanță a puterii este într-adevăr «necesară». Lăsînd deoparte derutanta afirmație că „orice configurație a distribuției puterii" este necesară, Morgenthau susține că el folosește termenul în sensul de echilibru. Inis Claude arată că această întrebuințare este cu siguranță greșită. Chiar acceptînd că balanța puterii funcționează așa cum spune Morgenthau, politica britanică a balanței puterii din secolul al XIX-lea nu seamănă cu acest mod de funcționare. Această politică a fost descrisă cu îndreptățire ca „balanță pentru continent și putere pentru Marea Britanie" (Morgenthau 1947: 125). Politica externă britanică a jucat rolul arbitrului, care poate interveni oricînd pentru a opri un „rebel" de pe continent, înclinînd balanța de partea celui atacat. Numai atunci cînd Germania s-a simțit suficient de puternică pentru a-și egala sau chiar a-și depăși adversarii, plus Marea Britanie, atunci politica

B.C.U. „M. EMINESCU" IAȘI

balanței a eșuat. O mai bună descriere a acestei epoci decît „echilibru" este cea a unei situații de impas cu un arbitru preocupat de *status quo*. Balanța puterii nu poate însemna nici o politică îndreptată spre echilibru. Prin chiar asumpțiile realismului, atîta timp cît lupta pentru putere nu are o limită dată, fiecare își va urmări superioritatea, nu echilibrul. În fine, balanța puterii nu este „în mod necesar" singurul mijloc de a gestiona pacea și războiul în sistemul internațional, din moment ce Morgenthau însuși sugera și alte tehnici, cum ar fi dreptul internațional sau diplomația.

De aceea, în analiza lui Claude, balanța puterii din concepția lui Morgenthau este sinonimă cu politica puterii; sau, altfel spus, este un concept redundant în teoria acestuia din urmă (Claude 1962: 25-37. Pentru o scurtă reafirmare și actualizare, vezi Claude 1989). În viziunea lui Morgenthau, lupta pentru putere este un act necesar în sistemul internațional. Rațiunea de stat impune ca națiunea să fie cît mai puternică posibil. Dar aceasta era în mod evident o lege de fier, dacă, în fiecare caz în care o țară nu este la fel de puternică precum posibilele ei rivale, vacuumul de putere ar fi inevitabil umplut; sau în care orice creștere a puterii ar fi inevitabil compensată. Pe lîngă aceasta, așa cum au argumentat realiști precum Wolfers, statele nu reușesc să facă ceea ce le cere balanța puterii; și nici nu ar trebui să o facă, în condiții de împăcare și ordine legitimă. Prin urmare, din moment ce Morgenthau n-a putut demonstra necesitatea echilibrului, tot ce spune conceptul de balanță a puterii este că statele, în dorința lor de securitate, vor acumula putere, putere ce poate fi folosită uneori pentru a echilibra puterea altora. Dacă nu e nevoie de un echilibru, tot ce rămîne este o descriere întrucîtva „sinonimă cu însuși sistemul de state" (Wight [1946] 1979: 179).

În consecință, realiștii mai clasici, ca și Morgenthau în unele pasaje ale tratatului său (vezi capitolul 2), au înțeles balanța puterii ca o practică diplomatică. Balanța puterii este pentru ei o instituție a societății internaționale. Este o practică conștientă și circumscrisă cultural de societatea (inițial europeană) a oamenilor de stat, nu un mecanism 'natural' pe care se poate întemeia analiza politică (Bull 1977: 111-12).

Legile obiective și interesul național

Critica balanței puterii viza analogiile homeostatice propuse de abordările mai științifice ale disciplinei relațiilor internaționale. Dar realiștii au criticat și analogia cu echilibrul neoclasic al pieței, conform căreia piața și echilibrul ei corespund echilibrului puterii, iar tendința spre maximizarea utilității corespunde urmăririi interesului național, exprimat în termeni de putere. Într-un context anarhic, lipsit de un mecanism central de sancționare, instinctul de supraviețuire împinge actorii să-și maximizeze puterea, cel puțin ca scop intermediar, putere ce poate fi apoi convertită în alte scopuri finale. Astfel, pentru teoria neoclasică, puterea este comparabilă cu banii. Adunarea laolaltă a năzuințelor individuale spre putere duce la o situație internațională concurențială, care, la fel ca prețurile pieței asupra actorilor economici individuali, impun constrîngeri externe asupra acțiunilor naționale. Interesul național reprezintă maximizarea utilității în acest context: el este un corespondent al optimului lui Pareto în teoria economică neoclasică.

Raymond Aron a atacat în mod explicit această analogie cu economia. În primul rînd, el considera puterea ca un scop prea ambiguu pentru a fonda pe el o abordare economică. Dacă puterea este tratată drept principalul scop

al politicii externe, ceea ce permite articularea raționalistă a teoriei, atunci este esențială definiția pe care o dăm puterii. Aron găsește trei definiții diferite, însă nici una nu atinge această capacitate explicativă. În concepția lui, nici „puterea ca resursă", nici „puterea ca forță" (resursele efectiv mobilizate), nici măcar „puterea drept capacitate coercitivă" nu poate cuprinde sau sintetiza toate scopurile politicii externe. Aron dezvoltă în schimb (1962: 28-9) o triadă a scopurilor politicii externe: puterea (*puissance*), securitatea și gloria/ idealurile. El accentuează faptul că nu se poate reduce comportamentul politic extern la doar una din componentele triadei. În afară de aceasta, nu există nici un motiv rațional pentru a presupune că tendința spre putere sau securitate ar fi un comportament prezent la toți diplomații. Din perspectiva scopurilor plurale ale politicii externe, nu se poate vorbi de o unică relație mijloace - scopuri, de o unică politică externă rațională sau de un unic interes național.

Al doilea motiv pentru care Aron neagă aplicabilitatea unei abordări economice a disciplinei relațiilor internaționale este dependența sa de putere ca principal concept explicativ. Puterea nu este fungibilă, așa cum sînt banii. Termenul de fungibilitate se referă la ideea unui bun mobil, care poate fi înlocuit spontan cu altul din aceeași clasă. Bunurile înlocuibile sînt universal aplicabile și convertibile, spre deosebire de cele care își mențin valoarea doar într-un context specific.

Această asumpție, plauzibilă pentru rolul banilor în economia de piață monetarizată, nu se potrivește cu rolul puterii în relațiile internaționale. Aici, o resursă de putere decisivă într-un anumit context poate fi neconvertibilă în influență în alt context. Este puțin probabil ca o amenințare

atomică să folosească pentru a determina un alt stat să semneze o convenție pentru protecția mediului.

Aron considera că economiștii nu pot cunoaște exact toate preferințele actorilor economici. Dar ei sînt capabili să reducă multitudinea preferințelor la o singură funcție utilitară, și aceasta datorită existenței banilor, ca standard general al valorii și mediu de schimb. Un astfel de etalon nu există în politică: este o diferență calitativă, și nu cantitativă. Pentru Aron, diferențele empirice între bani și putere fac imposibilă modelarea explicațiilor din științele politice prin înlocuirea interesului național sau a securității cu utilitatea și a puterii cu banii. Invenția banului a revoluționat economia mondială reală și a permis economiștilor să modeleze o teorie „marginală". Teoria economică neoclasică este viabilă numai pentru că există o economie de piață bazată pe bani. Nu există nimic în cadrul politicii mondiale reale care să joace rolul banului (Aron 1962: 98).

Aron trage două concluzii în urma analizei sale critice. Mai întîi, el a criticat abordarea lui Kaplan legată de modelarea în analogie cu sistemele. Din moment ce puterea nu era un scop neechivoc al politicii externe, ea nu putea fi echivalentul impulsului primar de supraviețuire. Nici distribuția puterii nu poate sugera o singură schemă de comportament al statului. Rezultă că nici una din cele două condiții - distribuția puterii și impulsul individual de supraviețuire - nu sînt suficiente pentru a elabora un model al funcționării și evoluției sistemului internațional (Aron 1962: 140, 154). În al doilea rînd, teoretizarea din cadrul disciplinei relațiilor internaționale este astfel limitată la un cadru de analiză care justifică selecția și concentrarea asupra cîtorva variabile, considerate a fi semnificative și la înțelegerea unor constelații istorice particulare ale politicii mondiale (Aron 1962:

140). În concepția lui Aron, nu poate exista nici o teorie a relațiilor internaționale care să poată fi construită prin analogie cu economia neoclasică (Aron 1962: 102).

CONCLUZIE: REALISMUL DIVIZAT METODOLOGIC

Discuțiile asupra statutului științific al realismului au afectat înțelesul conceptelor sale explicative centrale. Nu natura umană, așa cum spunea Morgenthau, ci dilema securității explica originile conflictului (și ale războiului). Concentrîndu-se asupra sistemului internațional ca principală cauză a războiului și principal domeniu al cercetării, savanții au examinat amănunțit natura exactă a nivelului sistemic. Aici, anarhia era în egală măsură un răspuns și o reformulare a problemei. Mulți dintre realiștii clasici au încercat să distingă diferite tipuri de anarhie internațională sau, așa cum a propus școala engleză, să înlocuiască conceptul de anarhie cu cel de societate internațională, datorită trăsăturilor sale societale specifice. În cele din urmă, unii realiști nu au fost de acord cu încercarea de a remodela conceptele de bază, de dragul aplicării teoriei economice sau a celei sistemice. Nici puterea, nici interesul național, nici balanța puterii nu au fost considerate capabile de a atinge o dimensiune explicativă satisfăcătoare.

Nu trebuie să credem, însă, că tradiționalismul a triumfat în a doua dezbatere. Deși realismul nu a fost ușor de convertit într-o teorie științifică, statutul principiilor diplomatice tradiționale nu mai era clar. Realismul s-a divizat în trei arii principale: una îi includea pe cei care continuau programul behavioralist fără mari modificări, deși se îndreptau din ce în ce mai mult către teoria economică

utilitaristă. Acestora li se opuneau tradiţionaliştii, reprezentaţi în principal de şcoala engleză a relaţiilor internaţionale, care studiau această disciplină ca istorie a societăţii internaţionale şi a expansiunii ei, printr-o analiză a normelor sale. A treia arie cuprindea orientarea de mijloc, a sociologiei istoriei (Meyers 1984), o şcoală ce căuta să evite deopotrivă istoria diplomatică empirică şi teoria ştiinţifică, dar se inspira în schimb din teoria normativă şi din sociologia lui Weber. Această orientare este reprezentată de scrierile lui Raymond Aron şi Stanley Hoffmann (1965), dar într-o oarecare măsură şi de Richard Rosecrance (1977 [1963]), care a încercat să îmbine limbajul teoriei sistemelor cu o analiză sociologico- istorică.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

4. Realismul şi politica americană de îngrădire

Capitolul de faţă va cerceta modul în care gîndirea realistă s-a dezvoltat în paralel cu formulările politicii externe a Statelor Unite. Conceptul politic de îngrădire (containment) este principalul subiect al acestui capitol. Acest concept este folosit de obicei în două sensuri diferite. În accepţiunea sa generală, îngrădirea desemnează abordarea oficială a politicii externe a SUA în timpul războiului rece, din 1947 pînă la sfîrşit. Dar el se foloseşte şi pentru a descrie un principiu particular de politică externă, care făcea parte din strategia politică Est-Vest a Statelor Unite din timpul războiului rece.

Aceste două aspecte vor fi tratate în patru etape. În prima etapă, dezbaterea istoriografică asupra originii războiului rece oferă contextul pentru analizarea originii îngrădirii, cu alte cuvinte, a modului în care înţelegerea caracteristică erei postbelice, ghidată de cel puţin unele dintre conceptele realiste, a influenţat formularea politicii externe americane. În a doua etapă, analiza teoretică a conţinutului îngrădirii se va referi în principal la părintele ei spiritual, realistul George F. Kennan. În a treia etapă, cîteva cazuri remarcabile, incluzînd planul Marshall, doctrina Truman şi războiul din Vietnam, vor fi examinate pentru a ilustra aplicarea ambivalentă a îngrădirii. În ultima etapă va fi

abordată reformularea îngrădirii în timpul destinderii relațiilor politice, reformulare ce va fi analizată în detaliu în capitolul 7.

ORIGINEA ÎNGRĂDIRII: AXIOMELE DE LA RIGA

În anii '40, în administrațiile Roosevelt și Truman, se înfruntau două concepții strategice adverse. Daniel Yergin le-a numit axiomele de la Yalta și axiomele de la Riga, într-un mod ce amintește de opoziția realism-idealism (Yergin 1978). Ultimele au predominat, de fapt, doar în intervalul 1944 - 1947.

Axiomele de la Yalta și axiomele de la Riga

Președintele Roosevelt era adesea prezentat ca o reîncarnare modernă a lui Woodrow Wilson. În timpul celui de-al doilea război mondial, politica sa externă a fost combătută cu înverșunare atît de către izolaționiștii tradiționali, cît și de către cei care doreau adoptarea unei poziții mai dure față de Uniunea Sovietică. Roosevelt și-a cîștigat o reputație aparte pentru faptul că înclina către idealism. Potrivit lui John Lewis Gaddis (1982), lucrurile nu sînt chiar atît de clare.

Concepția generală a lui Roosevelt asupra politicii mondiale era la fel de anti-izolaționistă ca și cea a lui Wilson. El considera orice posibilă hegemonie, fie pe frontul transatlantic, fie pe cel transpacific (de exemplu Germania și/sau Japonia) ca o amenințare la adresa securității Statelor Unite, pe care politica externă trebuia să o contracareze chiar și prin război, dacă era necesar. În plus, era convins că politica de evitare a complicațiilor de după 1918 (cu SUA în

afara Ligii națiunilor) și încercarea de a se detașa de problemele mondiale (cu excepția notabilă a sferei financiare) au constituit motivele majore pentru eșecul sistemului securității colective.

Percepția lui Roosevelt asupra URSS era în mare măsură pragmatică. Deși disprețuia pe față dictatura sovietică, el nu credea că Uniunea Sovietică trebuie tratată ca situîndu-se în afara sistemului internațional. Din moment ce URSS era cea mai mare putere din Europa, nici un sistem internațional viabil nu putea exista fără ea. Aceasta era, de fapt, una din tezele centrale ale diplomației realiste. Dacă statele nu reușesc să găsească modalități de a-și face auzite cerințele (Carr 1946), ele sînt silite să apeleze la mijloace nu neapărat pașnice. Kissinger (1957) critica într-un mod asemănător lumea internațională bazată pe state individuale izolate. Încă o dată, aceasta ar putea împinge statele să pună în discuție nu doar starea de fapt, ci chiar regulile jocului. Iar într-o astfel de situație, diplomația n-ar mai putea funcționa.

De altfel, Roosevelt nu credea că ideologia Uniunii Sovietice făcea ca aceasta să fie în mod automat expansionistă și ostilă. Regimurile totalitare pot fi foarte bine pragmatice și defensive în afacerile externe. Pare ca și cum el ar fi interpretat politica externă sovietică ca o reacție la acțiunile anti-sovietice ale Aliaților, pornite începînd cu 1917. Erau multe astfel de acțiuni. În primul rînd, intervenția militară aliată în războiul civil rus de la sfîrșitul primului război mondial, menită să anihileze revoluția comunistă; apoi instalarea acelui *cordon sanitaire* (zonă tampon) în Europa Centrală; în al treilea rînd, politica occidentală a izolării diplomatice a diplomației sovietice în anii '30; în al patrulea rînd, îndelungatul refuz al Franței și Marii Britanii de a accepta o alianță cu sovieticii împotriva lui Hitler; și, în

fine, conferința de la München, care, excluzîndu-i pe sovietici, i-a permis lui Hitler să ajungă în apropierea graniței lor.

Pentru a depăși rigiditatea politicii occidentale îndreptate împotriva Uniunii Sovietice și impresionate mai tîrziu de efortul sovieticilor în război, politica externă americană trebuia (în viziunea lui Roosevelt) să-și demonstreze bunăvoința și disponibilitatea de a accepta importanța internațională a URSS. Cu alte cuvinte, Uniunea Sovietică trebuia tratată ca o mare putere tradițională, condusă mai puțin de scopuri ideologice, cît de considerații pragmatice legate de interesul național. Se puteau „face afaceri" cu ea. Roosevelt voia să ofere URSS posibilitatea de a participa la noua ordine internațională și să recunoască sferele sale de influență pentru „a construi încrederea", ca să folosim o expresie recentă, în schimbul moderației sovietice. Această viziune era combătută de cei care subscriau la ceea ce Daniel Yergin numea axiomele de la Riga, numite astfel după serviciile însărcinate cu analiza URSS, instalate la Riga în anii '20, cînd Statele Unite nu recunoscuseră încă oficial URSS. În Riga, care devenise după revoluția bolșevică un al doilea St. Petersburg, un mic grup de kremlinologi atașați ambasadei americane erau responsabili de colectarea și analizarea informațiilor din URSS. Figurile cele mai proeminente au fost Loy Henderson, Charles Bohlen și George F. Kennan.

Percepția lor asupra politicii sovietice era diferită de cea a lui Roosevelt. În primul rînd, ei intuiau că într-o mare măsură caracterul totalitar al regimului sovietic se reflecta și în afacerile externe; URSS era expansionistă și profund antidemocratică. În al doilea rînd, ideologia, departe de a fi doar o mască propagandistică a tradiționalei politici a puterii, constituia

reperul clar al politicii externe sovietice. În al treilea rînd, diplomația sovietică era doar un mijloc subordonat acestui scop. Grupul de la Riga era total împotriva tîrguielilor pragmatice cu un astfel de stat. Politica întemeiată pe încredere pe termen lung și pe relații de loialitate era o iluzie. Manevrele diplomatice tradiționale deveneau inutile, dacă nu chiar periculoase.

Axiomele de la Riga ajung să predomine: cele trei faze

Apogeul diplomației lui Roosevelt a fost Yalta. În timpul acestei conferințe, Roosevelt a determinat URSS să accepte Organizația Națiunilor Unite (cu drept de veto în Consiliul de Securitate), să se alăture aliaților în războiul împotriva Japoniei și să semneze Declarația asupra Europei Libere, cu recunoașterea implicită a sferelor de influență.

Dar ambiguitatea politicii lui Roosevelt a ieșit repede la suprafață. Încercînd să evite soarta politicii lui Wilson, el a construit cu grijă un consens intern asupra intervenției SUA în afară. El a trebuit astfel să se folosească de teme moraliste în apelul său la publicul american. Carta Atlantică viza o lume fără sfere de influență și fără blocuri sau alianțe; o politică a ușilor deschise ar duce la deschiderea universală a piețelor. Populația americană a fost de acord cu intervenția în afara granițelor, „pentru a face *lumea* (nici mai mult, nici mai puțin) sigură pentru democrație", așa cum nota sarcastic Kennan (1967: 323) în memoriile sale. Aceasta a creat o contradicție între o politică externă privită din interior (idealistă) și una privită din exterior (mai pragmatică) (Loth 1983: 32; Yergin 1978: 57, 68). Roosevelt a murit pe 12 aprilie 1945, înainte să rezolve în vreun fel această ambiguitate.

Atmosfera plină de speranță de la Yalta a fost curînd urmată de o dezamăgire a ambelor părți. Roosevelt crease în țara sa anumite așteptări, care au fost net contrazise de comportamentul sovietic în Polonia. Compromisul polonez de la Yalta nu putea fi realizat: guvernul polonez putea fi sau ales (aproximativ) liber, sau favorabil față de URSS, dar nu ambele. Guvernul sovietic a făcut în așa fel încît ultima opțiune să iasă învingătoare. Pe de altă parte, sovieticii erau preocupați de tergiversarea fără sfîrșit a occidentalilor în privința deschiderii unui al doilea front împotriva Germaniei:

> „Din punct de vedere marxist, aliații au făcut exact ce trebuiau să facă, adică să amîne al doilea front pînă cînd Uniunea Sovietică și Germania se vor fi epuizat una pe alta. Apoi cele două puteri occidentale puteau să debarce în Franța, să pătrundă fără vărsare de sînge în Germania și să impună pacea amîndurora, Germaniei și Rusiei deopotrivă [...] și să-și distrugă ambii oponenți ideologici dintr-o lovitură."
>
> (Spanier 1980: 16 și urm.; acesta poate fi, de fapt, și un punct de vedere realist)

În 1945, parcă pentru a spori insulta, administrația Truman a anulat brusc acordul de împrumut și concesionare (Lend-Lease) cu Marea Britanie și URSS, acord pe care URSS îl considera o compensație financiară pentru efectivele sale militare din cadrul forțelor aliate de război. În timp ce Kennan (1967: 266-70) a apărat această anulare, interpretările recente tind să o vadă ca pe o greșeală diplomatică (Herring 1973). Acest împrumut era un posibil stimulent de ordin economic; în loc de această anulare unilaterală, renegocierea sa după război ar fi putut contribui la influențarea comportamentului sovieticilor. Anularea s-a întîmplat exact

în momentul în care era cea mai mare nevoie de aceste credite, adică în momentul în care s-a sfîrșit războiul și Uniunea Sovietică avea nevoie urgentă de bani pentru reconstrucția țării, pe teritoriul căreia se purtase o mare parte din război. Dat fiind momentul acestei mișcări și lipsa unei consultații prealabile, guvernul sovietic trebuie să fi perceput această anulare ca agresivă.

Chiar dacă Truman nu era un novice în treburile internaționale, era destul de dificil să ai înainte politica externă foarte personală a lui Roosevelt. Luînd literal declarațiile lui Roosevelt, el nu putea decît să se simtă dezamăgit și chiar înșelat de comportamentul sovieticilor. Axiomele de la Riga, din ce în ce mai mult susținute de membrii Departamentului de Stat, au dobîndit influență în întreaga administrație. Doar două persoane mai credeau încă în politica externă a lui Roosevelt: Byrnes, secretar de stat și Hopkins, consilier personal al lui Roosevelt și apoi al lui Truman. Byrnes a fost silit să renunțe la a mai căuta un compromis în timpul Conferinței Miniștrilor Afacerilor Externe de la Londra (11 septembrie - 2 octombrie 1945), pentru a nu fi etichetat ca un politician al cedării. Hopkins a murit în ianuarie 1946, după o călătorie la Moscova.

Din acest moment, se poate vorbi de o a doua fază a introducerii politicii de îngrădire: uniformizarea percepției asupra Uniunii Sovietice (februarie 1946 - februarie 1947). În februarie 1946, Departamentul de Stat a transmis ambasadei americane de la Moscova o inofensivă cerere de a analiza intențiile sovieticilor. Aceasta venea după o afirmație destul de agresivă, făcută de Stalin pe 9 februarie, și după decizia sovieticilor de a nu se alătura F.M.I. și Băncii Mondiale. Răspunsul la această cerere a fost celebra telegramă (de 8000 de cuvinte!) a lui George F. Kennan, din 22

februarie. Kennan ajunsese la concluzia că Uniunea Sovietică, la fel ca şi predecesoarea ei, Rusia, este o putere expansionistă. Kennan a arătat că ideologia comunistă era doar o acoperire pentru tradiţionalul expansionism rus, deşi el avertiza că această ideologie joacă un rol major în legitimarea internă a conducătorilor sovietici. Kennan a completat golul conceptual al administraţiei americane: el nu a comparat politica sovietică nici cu comportamentul unei mari puteri tradiţionale (cum a făcut Roosevelt), nici cu un nou tip de politică externă totalitară, ci cu tradiţia imperialistă a ţarilor, în care ideologia comunistă este folosită pentru legitimare şi pentru scopuri tactice. În acelaşi timp, aşa cum observa Leffler (1992: 108-9, 191), Kennan a înclinat balanţa către considerarea URSS ca un duşman, şi nu doar ca un aliat care nu inspiră încredere. Acest lucru a făcut ca asupra URSS să se producă un transfer de imagini, simboluri, dar şi de opţiuni politice de la foştii inamici, mai ales de la Germania nazistă.

În viziunea administraţiei americane, evenimentele au confirmat teoria lui Kennan în momentul în care guvernul sovietic a intervenit în criza din Iran (februarie - martie 1946) şi cînd, în august 1946, Stalin a cerut modificarea tratatului de la Montreux, care reglementa accesul prin strîmtoarea Dardanele. Uniunea Sovietică îşi etala făţiş expansionismul. De altfel, victoria republicanilor în Congres a intensificat presiunea internă pentru o schimbare de politică.

Noua politică, formulată în a treia fază, a fost cea de îngrădire. Pe 21 februarie 1947, Marea Britanie a anunţat administraţia americană că va înceta acordarea de asistenţă militară Greciei şi Turciei şi îşi va retrage trupele din cauza lipsei resurselor. Marea Britanie a renunţat să mai fie o superputere şi Statele Unite au fost lăsate să-i ia locul în estul

Mediteranei. Ceea ce au și făcut. Rezistența greacă a fost considerată ca un nou val al expansionismului comunist, chiar dacă acum istoricii războiului rece admit că Stalin de fapt nu i-a încurajat (Loth 1983; Yergin 1978: 288 și urm.; Gaddis 1972: 355). Dacă Europa liberă se putea înspăimînta de efectele căderii Greciei și Turciei (un alt exemplu pentru teoria dominoului), administrația Truman s-a angajat să susțină regimurile anticomuniste, în lupta dintre lumea liberă și totalitarismul comunist. În celebrul discurs din 12 martie 1947, Truman a oferit o garanție tuturor forțelor anticomuniste. Doctrina lui Truman marca asumarea de către Statele Unite a rolului de superputere împotriva Uniunii Sovietice (sau a comunismului mondial), într-o lume ce devenea bipolară.

În iulie 1947, sub pseudonimul Mr. X, George Kennan a publicat în Foreign Affairs un articol intitulat „Sursele comportamentului sovietic". Acest articol va deveni în scurt timp temelia analitică a unei noi politici împotriva Uniunii Sovietice, bazată pe percepția propusă de lunga telegramă asupra URSS și aplicată cu ajutorul doctrinei lui Truman. Într-un pasaj ce avea să devină esențial pentru strategia îngrădirii, Kennan scria:

> „În aceste circumstanțe, este clar că principalul element al oricărei politici față de URSS trebuie să fie o îngrădire de lungă durată, răbdătoare, dar fermă și vigilentă, a tendințelor expansioniste ale Rusiei [...] o politică a îngrădirii ferme, menită a opune Rusiei o contra-forță implacabilă, ori de cîte ori dă semne că ar atenta la interesele unei lumi pașnice și stabile."
>
> (Kennan 1951: 119)

ÎNGRĂDIREA: CONCEPȚIA POLITICĂ A LUI KENNAN

Concepția lui George F. Kennan se bazează pe o analiză specifică a politicii externe sovietice, a tradițiilor, ideologiei, scopurilor și mijloacelor sale. El propune o politică care să țină în frîu expansionismul sovietic, cum ar fi de exemplu inducerea schimbării în propria țară (vezi Gaddis 1982: 25-53 pentru conceptele pe care se bazează următoarea secțiune).

Analiza politicii externe sovietice

Pentru a găsi un fundament geopolitic al înțelegerii comportamentului sovietic în politica externă, Kennan privește spre trecut. În viziunea lui, Rusia a fost întotdeauna o țară a orizonturilor deschise, expusă la multiple invazii din partea vecinilor ostili. Aceasta a creat în psihicul omului rus, mai tîrziu sovietic, o amintire colectivă a unei lumi prin tradiție străine și ostile, precum și un sentiment instinctiv de acută insecuritate.

Kennan considera că ideologia sovietică nu are o importanță prea mare în explicarea comportamentului efectiv al sovieticilor în afacerile externe. Deși a observat că dogma marxist-leninistă a servit ca forță de legitimare pentru sistemul politic și pentru expansiunea sa în interiorul țării, Kennan nu credea că ideologia a influențat în profunzime politica externă sovietică. URSS era înainte de toate pragmatică: ideologia putea fi și chiar a fost adaptată nevoilor strategice și politice. Într-un fel, ideologia depindea de scopurile politice - și nu invers. „Aceasta înseamnă că adevărul nu este o constantă, ci este de fapt creat intenționat, pentru anumite scopuri, de liderii sovietici înșiși. Adevărul

poate varia de la o săptămînă la alta și de la o lună la alta" (Kennan 1951: 117). Kennan menționa o temă propusă la un curs de limba rusă al grupului din Riga, temă care cerea participanților să redacteze un articol de ziar în care introducerea capitalismului în Uniunea Sovietică să fie prezentată ca un triumf răsunător al socialismului (Kennan, citat de Yergin 1978: 20).

Cu privire la mijloacele folosite de politica externă sovietică, Kennan spunea că sovieticii folosesc simultan nivelul oficial și cel neoficial în acțiunile politice internaționale (Komintern și Kominform). Ei nu se dau înapoi de la nici o metodă care poate îmbunătăți corelarea relativă a forțelor. În plan intern, aceasta înseamnă creșterea forței Uniunii Sovietice, și militar, și industrial. Granițele exterioare ale URSS trebuie lărgite ori de cîte ori e necesar. În plus, orice oportunitate de a slăbi dușmanul trebuie valorificată, fie prin exacerbarea conflictelor interne și intracapitaliste, fie prin ajutarea tuturor forțelor progresiste (adică antiimperialiste).

De asemenea, scopurile politicii externe sovietice reflectau rolul mai degrabă tactic, decît fundamental, al ideologiei. Principalul scop era într-adevăr, potrivit lui Kennan, expansionismul. Însă, acest expansionism era considerat în continuarea tradiției imperialiste țariste și era înțeles ca o încercare de a crea zone de securitate și sfere de influență politică dependente de URSS. Expansiunea militară nu era un scop în sine, ci în cel mai bun caz un mijloc pentru hegemonia politică. Pe scurt, ținta politicii sovietice, așa cum o vedea Kennan, era hegemonia politică, mai degrabă decît cucerirea totală, și cu atît mai puțin o revoluție

socialistă mondială sub conducere sovietică[1]. Anexiunile teritoriale sînt socotite în general costisitoare şi greu controlabile. Pentru Kennan, conducătorii sovietici sînt în esenţă flexibili, în reacţiile lor, la realităţile politice:

> „Acţiunea politică [a Kremlinului] este o curgere fluidă care se mişcă constant şi se răspîndeşte oriunde găseşte loc [...] spre o ţintă dată [dar] nu se întrezăreşte nici o umbră a sentimentului că ţinta trebuie atinsă într-un timp anume. Diplomaţia sovietică este mai sensibilă la o forţă contrară, mai pregătită să se disperseze în sectoarele individuale ale frontului diplomatic, atunci cînd acea forţă e resimţită ca prea puternică şi este astfel mai rațională în logica şi retorica puterii."
>
> (Kennan 1951: 118-19)

În acest punct, Kennan face o expunere realistă a ceea ce îi pare lui a fi o politică în linii mari realistă. Politica externă sovietică este percepută ca o formă a politicii puterii, flexibilă, răbdătoare şi pragmatică, cu sfere de influenţă intangibile. O astfel de politică nu urmează vreo considerație etică, nici nu recunoaşte dreptul internațional, cel puţin în accepţiunea sa occidentală. Kennan argumentează că politicienii sovietici decid numai în urma analizei interesului şi a unei reale „corelări de forţe", în sensul sovietic al termenului (vezi capitolul 6).

Reacţia SUA: orientarea către schimbare

Din moment ce avea o explicaţie coerentă a comportamentului sovietic, America îşi putea defini propria politică

[1] Această evaluare a scopurilor sovieticilor se corelează cu demobilizarea masivă a efectivelor militare sovietice, după sfîrşitul războiului, sub arme rămînînd exact efectivele necesare pentru subjugarea sateliţilor est-europeni. Vezi Ulam 1968: 403-4.

de securitate. Kennan a elaborat-o pe baza a doi piloni de bază ai politicii externe americane față de URSS, în timpul războiului rece: îngrădirea și schimbarea.

Politica îngrădirii este o componentă necesară și de prim ordin pentru orice politică externă americană față de URSS. Statutul ei exact provine din rolul specific pe care Statele Unite l-au jucat în sistemul postbelic. Pe de o parte, doar americanii erau capabili să se opună unei posibile expansiuni sovietice. Pe de altă parte, resursele lor nu erau nelimitate. Ca urmare, Kennan a propus o abordare limitată sau particulară, în care doar cinci regiuni de pe glob erau considerate de un interes vital pentru securitatea națională a SUA: SUA, Marea Britanie, Germania, Japonia și URSS. URSS trebuie să rămînă izolată; sfera sa de influență nu trebuie să se extindă asupra altor regiuni. Afară de aceasta, din moment ce URSS era expansionistă din motive tradiționale imperialiste și nu din cauza ideologiei sale socialiste, și din moment ce politica de securitate națională era definită în termeni de balanță a puterii, politica americană trebuia să fie antisovietică și nu anticomunistă (pentru o poziție diferită, care accentuează aspectele universaliste și militare ale abordării lui Kennan, vezi Wright 1976). În fine:

> „Este de la sine înțeles pentru realizarea unei înțelegeri reușite cu Rusia că guvernul străin în cauză ar trebui să rămînă întotdeauna calm și stăpîn pe sine și că pretențiile sale față de politica Rusiei trebuie formulate în așa fel încît să lase loc unei flexibilități care să nu știrbească prea tare prestigiul Rusiei."
>
> (Kennan 1951: 119)

Ținînd seama de aceste condiții necesare succesului politicii externe americane, aceasta trebuia concepută în trei

etape, aplicînd mai întîi o presiune externă, cu scopul de a provoca în cele din urmă schimbarea din interior (Gaddis 1978).

Prioritatea majoră era recîştigarea încrederii acelor state afectate direct de expansionismul (politic) sovietic. Aceasta se putea realiza prin întărirea financiară şi economică a potenţialilor aliaţi. În plus, Statele Unite puteau încerca să sustragă aceste ţări influenţei sovietice exploatînd dezbinările din interiorul socialismului, precum şi naţionalismul antisovietic.

În a doua etapă, Statele Unite trebuiau să încerce să creeze o balanţă a puterii stabilă şi multipolară. Era nevoie de aliaţi în perspectiva unei confruntări de lungă durată:

> „Nu este deloc înţelept din partea noastră să perseverăm în încercarea de a face faţă singuri, sau aproape singuri, expansiunii sovietice. Este imperios necesar pentru noi să restabilim cît de cît balanţa puterii în Europa şi Asia, întărind forţele de independenţă locale şi determinîndu-le să-şi asume o parte din răspunderea noastră [...] prezenta «bipolaritate» va deveni pînă la urmă peste puterile noastre."[2]

În a treia etapă a implementării sale politice, îngrădirea urma să contribuie la realizarea unei schimbări pe termen lung a concepţiei Uniunii Sovietice asupra relaţiilor internaţionale. Îngrădirea era în mod esenţial o cale pentru atingerea acestui scop:

> „Statelor Unite le stă în putere să mărească foarte mult presiunile sub care trebuie să opereze politica sovietică,

[2] George F. Kennan, PPS 13, „Résumé of World Situation", 6 noiembrie 1947, FRUS 1947, I, pp. 772-7, citat de John Lewis Gaddis, *The Strategy of Containment*.

să forțeze Kremlinul la un grad mult mai mare de moderație și restrîngere decît constatase în ultimii ani și să încurajeze astfel acele tendințe care se vor concretiza fie în prăbușirea, fie în moderarea treptată a puterii sovietice. Nici o mișcare mistică sau mesianică [...] nu poate face față la nesfîrșit obstacolelor fără a se adapta în cele din urmă, într-un fel sau altul, logicii stării de lucruri existente."

(Kennan 1951: 127- 8)

Încă de la început, Kennan și-a bazat argumentația pe speranța că reforma internă ar trebui să învingă dictatura și expansiunea (Kennan 1951: 136-43). E adevărat că în scrierile de mai tîrziu, cînd frontul extern era fixat, el a insistat asupra faptului că competiția reală între cele două sisteme ar trebui să aibă loc pe frontul intern. Victoria în războiul rece nu depindea de ceea ce puteau să realizeze în spațiu cele două sisteme cu armele lor sofisticate, ci de capacitatea lor de a-și rezolva problemele interne și de a-și realiza idealurile. Întrebat în ce fel ar trebui Statele Unite să se opună pericolului rusesc, Kennan a răspuns că ar trebui să înceapă cu acele probleme pe care încă nu le-au rezolvat și de care le este rușine, cum ar fi, de exemplu, controversa raselor, mizeria din orașele americane, educația generală și cea politică (Kennan 1958).

Cu toate acestea, ca abordare ce încerca deopotrivă să înfrunte și să reformeze un sistem opus, îngrădirea întîmpina adesea dificultăți în a-și păstra un curs stabil. Uneori, politica îngrădirii era folosită pentru a crește presiunea externă asupra societății sovietice, cu scopul de a provoca un colaps. Datorită descurajării nucleare reciproce, această postură tipică războiului rece nu a provocat un conflict militar deschis. Dar ea a perpetuat competiția la toate celelalte

niveluri, de exemplu în ce privește cursa înarmărilor și concurența în domeniul sistemelor de asistență socială. Alteori, îngrădirea era pur și simplu o formă de politică a destinderii, bazată pe speranța că guvernul sovietic va adopta în cele din urmă o politică non-expansionistă. Această poziție nu a atras după sine o slăbire a vigilenței, dar ea s-a bazat pe un proces îndelungat de învățare. În anii războiului rece, îngrădirea ca strategie pe termen lung a oscilat între acești doi poli. N-a mai fost nici o surpriză cînd, în perioada ulterioară, dezbaterea istorică s-a centrat pe problema dacă URSS s-a prăbușit din cauza presiunii externe sau a celei interne.

APLICAREA ÎNGRĂDIRII

Primele măsuri: planul Marshall și doctrina Truman

Consecința directă a poziției lui Kennan a fost planul Marshall. Pe 5 mai 1947, a fost alcătuit un comitet special de planificare politică în cadrul Departamentului de Stat, cu scopul de a elabora un program financiar și economic pentru a ajuta Europa. În fruntea acestui comitet se afla Kennan însuși. El își propunea să diminueze impactul dezastrului economic de după război, care făcuse Europa să pară prea vulnerabilă pentru a sta alături de polul sovietic. Pentru a evita tratarea individuală a cererilor fiecărei țări, statele europene destinatare au fost reunite în Organizația Europeană pentru Cooperare Economică (OECE), mai tîrziu Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică, care se ocupa de distribuirea banilor. De aici înainte, legînd ajutorul de colaborarea politică, Kennan a încercat să inițieze un proces de coordonare între țările Europei. Aceasta era în

conformitate cu strategia sa de a realiza o eventuală împărțire a sarcinilor în condițiile viitorului echilibru multipolar al puterii din Europa. Cu alte cuvinte, ca răspuns la amenințarea sovietică - mai degrabă politică decît militară - planul Marshall încerca să ajute la refacerea economiei și să susțină încrederea de sine.

Cu totul altfel concepută decît planul Marshall a fost doctrina Truman, elaborată în martie 1947, care a fost un fel de declarație de război rece din partea Occidentului. Președintele american a spus: „ Eu cred că politica Statelor Unite trebuie să susțină popoarele libere care rezistă încercării de subjugare prin minorități armate și presiuni externe". În loc să urmeze linia luptei geopolitice împotriva Uniunii Sovietice, Truman a declarat un război ideologic comunismului.

Kennan s-a arătat consternat (1967: 320 și urm.) cînd a auzit despre discursul lui Truman. Deși un discurs al fermității, acesta avea același caracter universalist ca și perspectiva idealistă a lui Wilson, din moment ce oferea un cec în alb oricărei mișcări din lume care se proclama anticomunistă. Mai departe, el a criticat perspectiva anticomunistă, și nu antisovietică, precum și aspectul militar al doctrinei, orientat împotriva a ceea ce era în primul rînd o amenințare politică. Prin urmare, doctrina lui Truman și politica numită de îngrădire transformau îngrădirea din principalul mijloc al politicii americane de securitate națională, în singurul său scop. Acestei doctrine îi lipsea criteriul lui Kennan de confirmare a victoriei: producerea unei schimbări în perspectiva sovietică asupra politicii externe. În afară de aceasta, referindu-se la caracterul anticomunist, doctrina lui Truman oferea o puternică susținere caracterului maniheist al politicii externe americane; altfel spus, lupta dintre bine și rău, atît de caracteristică diverselor strategii de împingere

înapoi a comunismului (*roll-back*) sau de eliberare apărute în timpul primului mandat al preşedintelui Eisenhower. Ca şi cu perspectiva militară a doctrinei Truman, Kennan n-a fost niciodată de acord cu NATO, pe care o considera o reacţie greşită la ameninţările din Europa. El credea că singurul efect produs de alianţă va fi accentuarea divizării Europei.

Abordarea lui Kennan nu este totuşi lipsită de tensiuni interne. El însuşi a admis că articolul său din 1947 ar putea fi interpretat într-un sens militarist şi universalist (Kennan 1967: 359). El scria atunci, pentru a repeta citatul, că îngrădirea este menită „a opune Rusiei o contra-forţă implacabilă, ori de cîte ori dă semne că ar atenta la interesele unei lumi paşnice şi stabile".

Totuşi problema nu este pur stilistică, ci şi conceptuală. Aşa cum arată citatul, nu era exagerat să presupui că îngrădirea conducea la o strategie care lăsa iniţiativa politică URSS-ului şi implica SUA, fie şi din cauza psihologiei puterii pe care Kennan a accentuat-o mereu, în stingerea focarelor revoluţionare din toată lumea. De altfel, într-o nouă lume a bipolarităţii, era mult mai dificil să-ţi păstrezi calmul cînd puterea se deplasa sau era percepută ca deplasîndu-se: fiecare cîştig al sovieticilor putea fi interpretat ca o pierdere pentru occidentali.

Kennan dorea să construiască un sistem multipolar, care să asigure o mai bună împărţire a sarcinilor şi mai multă flexibilitate. Problema era că, pînă cînd se va fi realizat acest lucru, îngrădirea trebuia să funcţioneze. Oriunde s-ar fi prăbuşit dominoul, Statele Unite se vedeau singure în repararea situaţiei. Aşa cum aveau să demonstreze curînd criza de la Berlin şi războiul coreean, perspectiva lui Kennan asupra îngrădirii nu permitea distingerea cu uşurinţă a intereselor vitale de cele nu tocmai vitale. Din motive practice, a te

apăra împotriva celui mai nefericit scenariu posibil într-o situație dată presupunea implicarea în acea situație. Rezultatul a fost o politică în mare măsură universalistă. Kennan era de fapt în favoarea desfășurării militare din Grecia. El se temea de efectul de domino al decolonizării Indoneziei în Asia de Sud-Est. A avertizat asupra riscului asocierii țărilor europene cu puterea majoră a Europei (URSS), dacă li se permitea partidelor comuniste să rămînă la putere. De aceea, Kennan susținea deopotrivă acțiunea pe față, cît și pe cea sub acoperire în Franța și Italia (Leffer 1992: 195-6, 206, 214, 260, 503). El a contribuit cu adevărat la schimbarea politicii americane față de Spania lui Franco. Dacă administrația americană făcuse pînă atunci apel la poporul spaniol să-l răstoarne pe Franco, spre sfîrșitul anului 1947, Kennan a recomandat, din motive de securitate, reconsiderarea poziției americane (Lafeber 1993: 65).

În cele din urmă, insistînd mereu asupra inutilității diplomației în relațiile cu Uniunea Sovietică, Kennan n-a făcut nimic pentru a contracara mentalitatea de „noi-nu-negociem" a cîtorva dintre administrațiile americane. Există o oarecare justificare pentru neputința secretarului de stat Dean Acheson de a înțelege de ce Kennan s-a opus atît de vehement NATO; lui i se părea că NATO corespunde în totalitate conceptului lui Kennan de îngrădire. Leffler (1992: 144, 180-1) subliniază că atît administrația, cît și Kennan analizau în același mod posibilitatea amenințării politice din partea URSS. Administrația considera, ca și Kennan cîteodată, că această amenințare trebuie contracarată cu mijloace din care nu pot fi excluse cele militare.

Vietnam - prăbuşirea definitivă a îngrădirii?[3]

Implicarea Statelor Unite în Vietnam, căreia Kennan i s-a opus încă de la început, poate fi văzută ca o prăbuşire definitivă a versiunii militarizate sau a versiunii de tip război rece a îngrădirii. Dar înainte de a vorbi despre eşecurile politice (sau chiar conceptuale) şi militare, trebuie trecute în revistă, pe scurt, cîteva caracteristici fundamentale ale politicii externe americane din perioada 1947-1968.

Punctul de plecare în discutarea politicii externe a SUA din timpul războiului rece este perceperea unei bipolarităţi fundamentale în sistemul internaţional. Aşa cum am mai spus, bipolaritatea implică o gîndire în termenii unui joc de sumă zero. Văzînd lumea ca o luptă între libertate şi totalitarism, Truman şi succesorii săi au făcut din Statele Unite un jandarm mondial al apărării libertăţii de pretutindeni (incluzînd aici sprijinirea regimurilor autoritare proamericane). Asumîndu-şi rolul de lider al frontului antitotalitar, Statele Unite erau responsabile în privinţa graniţei dintre cele două blocuri. În termeni politici, aceasta însemna descurajare globală, adică încheierea de pacte militare în jurul emisferei sovietice, aşa cum se poate vedea din pactomania secretarului de stat John Foster Dulles. Pînă la urmă, orice conflict de la graniţa dintre cele două blocuri, graniţă ce putea trece prin interiorul ţărilor, căpăta statutul de război de frontieră.

Statele Unite au căzut în capcana propriei lor logici. După ce a extins garanţiile la nivel global, guvernul american a constatat că trebuie să-şi onoreze toate angajamentele dacă vrea ca descurajarea să rămînă credibilă. Dacă într-o anumită zonă, un angajament nu era respectat, acest lucru

[3] John Spanier, *American Foreign Policy*, p. 140.

putea fi o indicație pentru adversar că situația se poate repeta și îl putea încuraja să pună la încercare fermitatea Americii. Orice noi angajamente, fie căutate cu tot dinadinsul, fie acceptate în silă, făceau să pară aproape imposibilă retractarea lor fără a produce consecințe periculoase. Căderea unei frontiere putea însemna începutul prăbușirii întregii regiuni (teoria dominoului). Afară de aceasta, americanii nu-și puteau permite în mod prea fățiș un compromis sau o înfrîngere, pentru că imaginea puterii și a credibilității americane era la fel de importantă și în timp de pace, și în timp de război. Așa că, pentru a controla factorul psihologic al puterii, subliniat în dese rînduri și de Kennan, Statele Unite se găseau în situația de a rămîne cu o obligație universală de a menține *status quo*-ul (pentru mai multe amănunte despre poziția lui Kennan față de războiul din Vietnam, vezi Smith 1986: 185- 8).

Sînt trei eșecuri conceptuale (și politice) care au contribuit la dezastrul american din Vietnam, unde gigantul a pierdut în fața piticului. În primul rînd, ideea că apărarea Asiei de Sud-Est era crucială pentru menținerea ordinii mondiale era greșită. Ea se datora incapacității de a distinge între interesele vitale și cele periferice. Credibilitatea Statelor Unite a fost în realitate mai afectată de forma pe care a luat-o angajamentul din Vietnam, decît de angajamentul în sine: Vietnamul nu era la început suficient de important pentru a mobiliza forțe masive, iar mai tîrziu a devenit prea important pentru a putea dezavua angajamentul făcut. În al doilea rînd, problemele americanilor în Vietnam erau provocate de abordarea îngrădirii pornind de la *status quo*. O politică a stabilității care identifică instabilitatea cu comunismul este în cele din urmă silită, prin însăși logica acestei interpretări, să îngrădească în numele anticomu-

nismului orice manifestare a insatisfacției populare și orice reformism. Astfel, susținerea dictaturii a devenit ultima soluție posibilă pentru o politică ce dorea libertatea, dar se baza pe stabilitate. Și în al treilea rînd, administrația americană acționa uneori ca și cum n-ar fi fost conștientă de limitele resurselor, deși vaste, ale SUA. În Vietnam, administrațiile care s-au succedat au avut dificultăți în a stabili un raport echilibrat între scopuri și mijloace și au fost consecvent criticate, chiar și de realiști. De asemenea, epuizarea resurselor Americii în conflictul din Vietnam a subminat pînă la urmă legitimitatea contractului social intern, întărit la început prin conturarea de către președintele Johnson a unei „mari societăți".

Deși nu sînt neapărat legate de greșelile conceptuale, și astfel de relația cu teoriile realiste din relațiile internaționale, pentru o prezentare cît mai completă nu este lipsit de interes să trecem pe scurt în revistă eșecurile politicii militare americane în Vietnam. În general vorbind, aceste eșecuri provin din doctrina răspunsului flexibil, introdusă sub administrația Kennedy-Johnson pentru a gestiona relațiile dintre superputerile nucleare, doctrină care, însă, nu putea fi corect adaptată unui război de gherilă. Răspunsul flexibil era conceput ca o doctrină a calibrării. În Vietnam, aceasta însemna în primul rînd perfecționarea forțelor militare și de securitate ale guvernului de la Saigon în războiul de gherilă; iar în al doilea rînd, lărgirea sprijinului public pentru guvernul sud-vietnamez, în lupta sa împotriva comunismului. Aceasta urma să fie realizată printr-un program de reformă economică și politică. În plus, administrația americană încerca, crescînd tot mai mult presiunea militară, în special prin bombarda-

mente, să convingă Vietnamul de Nord că este în interesul său să renunțe să mai susțină Vietcong-ul.

Dar această politică era limitată de o serie întreagă de restricții. Acțiunea trebuia să fie destul de puternică pentru a evita deteriorarea ulterioară a situației, dar nu atît de violentă încît să unească și mai strîns populația nord-vietnameză, nici atît de amenințătoare încît să provoace intervenția Chinei (așa cum se întîmplase în Coreea), nici atît de brutală încît să revolte opinia publică internațională și nici atît de înverșunată încît să excludă posibilitatea unui acord prin negociere.

O politică supusă atîtor constrîngeri putea ușor să eșueze. Ceea ce s-a și întîmplat, pentru că inițiativa a trecut de cealaltă parte. A susține că faci numai ceea ce este necesar pentru a contracara agresiunea și nimic mai mult înseamnă, în ultimă instanță, să cedezi inițiativa agresorului. Această politică nu a protejat Vietnamul de Sud, ci a „vaccinat" într-un fel Vietnamul de Nord. Ea nu a înțeles cu adevărat natura războiului de gherilă. Gherilele cîștigă războaie combătînd guvernul din interior, erodînd morala armatei și subminînd încrederea populației în guvern. Gherilele utilizează frecvent tactica loviturilor și retragerilor fulgerătoare, atacînd doar forțele guvernamentale mai puțin numeroase și mai slabe, pe care le pot înfrînge. După cum spunea Mao: „Dacă poți învinge, luptă; dacă nu, pleacă". Prezentîndu-se ca eliberatori de sub stăpînirea colonialistă străină, discreditînd guvernul local despotic și apărînd ca dușmani ai nedreptății sociale și ai degradării economice, gherilele au cîștigat adeziunea țărănimii. Deși strategia declarată a americanilor era de a încuraja susținerea internă a regimului de la Saigon, contragherila americană s-a concentrat asupra eforturilor militare, în dauna cîștigării

războiului psihologic. O forță a cărei doctrină operațională era să descopere și să distrugă nu avea cum să cîștige suflete și minți.

Pe scurt, episodul din Vietnam a însemnat eșecul unei politici externe a *status quo*-ului și a asumării rolului de jandarm mondial, care s-a dovedit a fi, așa cum avertizase Kennan, „în cele din urmă, mult peste puterile noastre".

CONCLUZIE: POLITICA DESTINDERII CA O CONSECINȚĂ A RĂZBOIULUI DIN VIETNAM

Războiul din Vietnam, care a marcat eșecul versiunii mai apropiate de războiul rece a îngrădirii, n-a fost desigur singurul factor care a determinat SUA să adopte o politică a destinderii. Primele elemente ale acestei schimbări au apărut înaintea dezastrului. Însă Vietnamul a afectat modul american de a face politică în multiple privințe.

La nivel strategic, administrația Nixon a readus în calcul distincția între interese vitale și interese periferice, pentru a evita să fie atrasă în toate disputele de frontieră. Cum victoria tacticilor de gherilă atrăgea după sine posibilitatea unor noi tentative reușite pe alte fronturi, Statele Unite au început să selecteze mai atent conflictele în care urmează să se implice. Noua politică americană era mai puțin preocupată acum să împiedice pretutindeni orice potențială victorie comunistă. Ea și-a însușit o viziune mai largă asupra politicii mondiale, depășind cadrele jocului de sumă zero cu Uniunea Sovietică și adoptînd flexibilitatea drept cuvînt de ordine.

Efectele Vietnamului asupra politicii externe americane nu s-au făcut simțite doar în cercurile înalte ale celor

care fac politica și care se întrebau acum unde greșiseră: la nivelul politicii interne, consensul postbelic între cele două partide, în chestiunile internaționale, era aproape distrus. Acest fapt a atras după sine un nou set de limitări. Congresul american a încercat, într-un mod concertat, să reducă puterea prezidențială în afacerile externe (de exemplu, prin War Power Act). Richard Nixon, care își dădea prea bine seama de dificultatea mandatului său în sfera politicii externe încă înainte de Watergate, era pe deplin conștient și de sensibilitățile interne. Administrația Carter nu a fost capabilă să refacă consensul nici măcar în propriile rînduri, printre membrii săi aflîndu-se personalități atît de diferite ca Cyrus Vance (secretar de stat) și „durul" consilier în probleme de securitate națională, Zbignew Brzezinski.

Statele Unite erau privite tot mai mult de opinia internațională ca o putere imperialistă și anti-reformistă. Uniunea Sovietică a încercat să profite de această situație, accelerînd cursa înarmărilor și lansînd o ofensivă diplomatică în lumea a treia, curtînd India, de exemplu. De cealaltă parte, reacția americanilor consta în încercarea de a restabili o anumită legitimitate, ilustrată, printre altele, de politica drepturilor omului a președintelui Carter.

Noua politică de destindere promovată de SUA, stimulată, dacă nu chiar cauzată de eșecul din Vietnam, nu se abătea de fapt de la termenii de bază ai îngrădirii, așa cum îi stabilise Kennan. Noua politică a președintelui Nixon și a lui Henry Kissinger (prim consilier în probleme de securitate națională și apoi secretar de stat) era pur și simplu o revenire la versiunea mai puțin militară a îngrădirii și se apropia în multe privințe de ideile inițiale ale lui Kennan (Gaddis 1982). Această politică presupunea o conștiință mai clară a mijloacelor limitate de care dispunea politica globală

americană. Decît să se angajeze în acordarea directă de sprijin militar convențional oricărui regim amenințat de agresiunea comunistă, doctrina lui Nixon sau doctrina Guam (numită astfel după locul în care și-a rostit discursul din iulie 1969) pleda pentru încercarea de a regionaliza conflictele și de a limita implicarea directă a SUA:

> „În primul rînd, Statele Unite își vor respecta toate angajamentele prevăzute în tratate. În al doilea rînd, vom oferi protecție dacă puterea nucleară va amenința libertatea unei națiuni aliate nouă sau a unei națiuni a cărei supraviețuire o considerăm vitală pentru securitatea noastră. În al treilea rînd, în cazurile în care este vorba de alte tipuri de agresiune, vom furniza asistență militară sau economică, în conformitate cu prevederile tratatelor angajate de noi. Dar vom cere națiunilor direct amenințate să-și asume principala responsabilitate în furnizarea de forță umană pentru propria apărare."
>
> (Nixon, citat de Gaddis 1982: 298)

În afară de abordarea mai chibzuită a angajamentelor SUA, destinderea implica o diplomație mai flexibilă, care încerca să depășească costisitoarea luptă de sumă zero cu blocul comunist „unit", în favoarea unui sistem multipolar mai ușor de gestionat. Distingînd cel puțin parțial între o amenințare sovietică determinată și amenințarea comunistă universală, Statele Unite au reușit să folosească URSS și China una împotriva celeilalte. Cu alte cuvinte, devenea posibil să faci o înțelegere cu comuniștii, împotriva comuniștilor. Așa cum vom vedea în capitolul 7, politica lui Kissinger nu era totuși scutită de ambiguitățile proiectului îngrădirii conceput de Kennan.

5. Momentul de cotitură al crizei rachetelor din Cuba: managementul crizei şi extinderea agendei de cercetare

Privită retrospectiv, criza rachetelor din Cuba poate fi considerată acum ca un moment de cotitură atît pentru relaţiile Est-Vest, cît şi pentru definiţia realistă a disciplinei relaţiilor internaţionale. Criza a fost resimţită de ambele superputeri ca punctul culminant al războiului rece. Înaintea crizei, spiritul politicilor din timpul războiului rece inversase celebra formulă a lui Clausewitz: politica în vreme de pace era o continuare a războiului cu alte mijloace. Îngrădirea se transformase dintr-un mijloc al politicii externe, într-un scop. Gîndirea strategică se oprea adesea la diferitele scenarii posibile, în epoca războiului nuclear. Într-o perioadă în care competiţia între superputeri era evident conflictuală, dar războiul nu era posibil, criza internaţională a devenit o caracteristică endemică a politicii mondiale[1], iar jocul pe marginea prăpastiei o posibilă strategie de negociere. Riscul nuclear din timpul crizei rachetelor din Cuba a reamintit celor două superputeri formula originară a lui Clausewitz, care recomanda oamenilor de stat să ţină seama de scopurile

[1] Există o vastă literatură legată de analiza (managementul) crizei. Pentru o prezentare generală, vezi Williams (1976). Pentru un text recent al unui important cercetător din acest domeniu, vezi Michael Brecher (1993).

politice pe termen lung, cărora li se subordonează mijloacele militare. În era nucleară, războiul este o stare de lucruri patologică; riscul permanent de escaladare a crizei este dușmanul comun al tuturor. Oamenii de stat mai aveau o șansă să-și dea seama de imperativele politice ale doctrinelor lor strategice[2].

Analiza profundă făcută de Graham T. Allison crizei rachetelor din Cuba (Allison 1971) a sfîrșit prin a redefini agenda de cercetare a disciplinei relațiilor internaționale, reprezentînd de asemenea și un moment de cotitură în această disciplină. Lucrarea lui Allison extrage esențialul din interacțiunea dintre politica externă a SUA, evoluția gîndirii realiste și criteriile disciplinei academice a relațiilor internaționale. În fața unui potențial dezastru nuclear, managementul crizei era înainte de toate un imperativ politic și nu doar o temă de cercetare. Studiul lui Allison și-a propus să înțeleagă nu numai cum s-a jucat diplomația de-a dezastrul, evitîndu-l totuși în ultima clipă, ci și cum se poate diminua riscul pe care un astfel de fapt îl implică. Departe de a fi o incursiune periculoasă în preocupările normative, scopul lui Allison era nu doar normativ justificat, lucru într-adevăr necesar, ci și acceptabil din punct de vedere științific. Interesele cognitive sînt întotdeauna influențate de valori. Conform epistemologiei weberiene, dominantă în relațiile internaționale, știința este în pericol numai atunci cînd derivă tautologic rezultatele finale din angajamentele inițiale. Allison și-a stabilit însă în mod clar trei cadre de analiză și a pus fățiș în discuție limitele acestor modele explicative - în

[2] Pentru o critică realistă a tendinței de a răsturna formula lui Clausewitz, vezi Raymond Aron (1976).

așa măsură încît mulți savanți au pierdut din vedere elementul de inspirație politică al cărții.

Pe cîtă vreme în timpul îngrădirii realismul a influențat politica externă a SUA, acum preocupările politicii externe americane, cum ar fi ținerea sub control a riscului unui război nuclear, sînt cele care au influențat agenda de lucru a disciplinei relațiilor internaționale. Teoriile realiste se concentrează asupra explicării comportamentului statului. Atîta vreme cît realismul presupunea distribuția puterii ca fiind caracteristica determinantă a sistemului internațional, el putea pleda pentru o politică rațională, unică, a interesului național. Și cum presupunea un unic „interes național", nu mai era necesar să se ocupe de politica internă, afară de cazul cînd aceasta putea fi considerată un obstacol în calea aplicării acelei *raison d'état*. Politica externă își urma propriile reguli și de aceea își descria propria condiție ca fiind de domeniul expertului diplomatic, și nu al celui în politică internă. Dar Allison a atenuat și mai mult asumpția rationalității interesului național din teoriile realiste ale relațiilor internaționale. El a pus convingător în lumină impactul endemic, și nu doar ocazional constrîngător, al politicii interne asupra celei externe. În cele din urmă, cercetarea sa a fost concepută în așa fel încît să admită necesitatea construirii de modele pentru interpretarea istoriei diplomatice, dar și să își limiteze orizontul la un fel de tip ideal sau cadru de analiză weberian, nemaitinzîndu-se la teorii care să explice comportamente. Dacă realismul se referea la explicarea comportamentului statului, cartea lui Allison sugerează că deciziile care stau la baza politicii externe au nevoie de un aparat conceptual și de o diversitate de variabile, neglijate de realiști. Analiza politicii externe ar fi trebuit să fie însăși baza oricărei teorii realiste din disciplina relațiilor internaționale. Dar, în loc să explice originile politicii externe, realiștii le consideră de

foarte multe ori de la sine înțelesc. Așadar, cadrul propus de Allison a făcut să explodeze agenda de cercetare a relațiilor internaționale. El a redefinit limitele disciplinei și astfel a amenințat suprapunerea dintre asumpțiile realiste asupra politicii mondiale și identitatea disciplinei relațiilor internaționale.

Acest capitol va urma în linii mari abordarea lui Allison. După fiecare model, textul va explora ipotezele propuse de Allison pentru a analiza criza rachetelor din Cuba[3]. Ipotezele lui Allison își propun să răspundă la trei întrebări: de ce a decis guvernul sovietic să instaleze rachete în Cuba; de ce a optat administrația americană pentru blocadă; și de ce guvernul sovietic și-a retras rachetele din Cuba. Perspectiva lui John Steinbruner (1974) completează cele trei modele ale lui Allison. De aceea, o primă secvență a capitolului va arăta motivele pentru combinarea celor două abordări. Secțiunea finală va discuta în detaliu posibila provocare generată de analiza politicii externe astfel concepută, la adresa teoretizărilor realiste din relațiile internaționale.

CONSTRUIREA CELOR PATRU MODELE DECIZIONALE ÎN POLITICA EXTERNĂ

Graham T. Allison și John Steinbruner se referă unul la altul, ceea ce îndreptățește combinarea modelelor lor. Allison (1971: 255) amintește de un al patrulea model

[3] De dragul unei expuneri coerente a modelelor explicative, mă voi referi doar la textul lui Allison. Pentru o trecere în revistă concisă a slăbiciunilor sale factuale (și metodologice), vezi Steve Smith (1980). Odată cu deschiderea unora dintre arhivele sovietice, actualele cercetări sînt mai puțin centrate asupra SUA.

posibil, cel cognitiv, în timp ce Steinbruner (1974: 77, 142, nota 13) declară explicit că modelele lui Allison sînt echivalente cu două dintre modelele sale. Combinînd lucrările celor doi autori, rezultă patru modele generale de analiză decizională.

Paradigma analitică (primul model: actorul rațional) susține viziunea realistă tradițională asupra lumii, în care politica externă este analizată pe baza idealului maximei raționalități, înțeleasă ca interes național. Acest model presupune că factorii interni care influențează luarea deciziilor sînt constanți și de aceea neglijează analiza lor.

Paradigma cibernetică (modelul al doilea: procesul organizațional) vede deciziile ca fiind nu consecința raționalității instrumentale, ci rezultatul procesului de luare a deciziilor sub imperiul inerției organizaționale. Aceasta se aplică adunării informațiilor necesare pentru o corectă evaluare a amenințărilor; de exemplu, o birocrație are doar cîteva categorii cu ajutorul cărora poate clasifica și înțelege evenimentele. Ea se aplică de asemenea și etapei de implementare, în care alegerile raționale pot fi împiedicate de gama limitată a opțiunilor pregătite.

Modelul politicii guvernamentale (al treilea) tratează deciziile ca rezultat al negocierilor între grupuri. El seamănă cu primul model prin aceea că se bazează tot pe presupoziția actorului rațional (din acest motiv, Steinbruner le-a inclus pe amîndouă în aceeași categorie). Ele diferă în principal în privința nivelurilor cărora le sînt aplicate. În timp ce în primul model alegerea este cauzată de constrîngerile sistemice și de interacțiunea strategică a statelor și a reprezentanților lor, al treilea model ia în considerare politica intraguvernamentală pentru a înțelege luarea deciziilor.

În fine, Steinbruner a adăugat un al patrulea model, paradigma cognitivă. Aici, din motive psihologice, deciziile ar putea să nu reflecte raționalitatea instrumentală. Nici receptarea, nici prelucrarea informațiilor nu este ghidată în mod necesar de rațiune. Modelele pot fi rezumate după cum urmează (vezi tabelul 5.1).

Tabelul 5.1 Modelele de analiză a politicii externe (Allison/Steinbruner)

	rațional	*non-rațional*
impersonal	modelul I: actorul rațional (cauzalitatea strategică externă)	modelul II: procesul organizațional (cauzalitatea birocratică)
personal	modelul III: politica guvernamentală (cauzalitatea strategică internă)	modelul IV: procesul cognitiv (cauzalitatea psihologică)

PARADIGMA ANALITICĂ: MODELUL ACTORULUI RAȚIONAL

Asumpții

În cadrul paradigmei analitice, comportamentul național este tratat ca o alegere rațională în vederea unor scopuri date și în circumstanțe determinate. După o analiză a raportului costuri-beneficii, alegerea optimă constă în găsirea acelei soluții care maximizează valoarea relativă a diverselor scopuri. La nivel individual, decizia este analizată în interacțiune strategică. Prin interacțiune strategică se înțelege faptul că alegerea maximizatoare de valori trebuie

să se refere, prin definiție, la scopurile și acțiunile celorlalți actori. Aceasta implică deopotrivă anticiparea acțiunilor celorlalți și reacția la acestea. Modelul presupune că alternativele și consecințele acțiunilor sînt cunoscute, chiar dacă nu neapărat toate informațiile sînt disponibile, iar calculul consecințelor poate fi greșit. Ceea ce este important din perspectiva paradigmei analitice este ca decizia să fie luată în acest mod calculat (rațional) și nu ca rezultatul ei să se dovedească modul cel mai rațional de a atinge scopurile propuse. Date fiind principalele asumpții ale războiului psihologic și scopul scurtării războiului, era probabil rațional din partea forțelor aliate să distrugă și Dresda, și Tokyo prin bombardamente masive. Dar, după cum se știe acum, această strategie militară nu a avut efectul scontat.

În acest model, comportamentul individual trebuie să reflecte intenția. Comportamentul este necontradictoriu și explicabil. Interesul explicativ pe care îl prezintă acest model derivă din coerența sa logică, care are în vedere un singur actor, o singură acțiune rațională maximizatoare de valori (într-un singur moment) și îmbinarea dintre ceea ce actorul dorește să facă (obiectivele sale) și rațiunile pentru care vrea să facă acel lucru (motivele sale). Concret:

> „Rigoarea acestui model provine din faptul că el admite că acțiunea nu este o simplă alegere orientată către o finalitate, făcută de un agent unitar. Ceea ce raționalitatea adaugă conceptului de finalitate este consecvența între scopuri și obiective relativ la o acțiune particulară; consecvența înseamnă aplicarea principiilor pentru a alege alternativa optimă [...] «Raționalitatea se referă la alegerea consecventă, maximizatoare de valori, în interiorul unor limite impuse».”
>
> (Allison 1971: 28-30)

Pentru analiza politicii externe, mai există încă două asumpții, mai operaționale, care vizează posibilitățile și limitele aplicabilității modelului în cercetarea empirică. În primul rînd, cu cît observatorii din afară, fie ei politicieni sau universitari, dispun de mai puține informații, cu atît mai mult înclină să adopte acest model pentru a anticipa acțiuni sau pentru explicații retrospective. Aceasta dă naștere unei tendințe de a aluneca spre analiza celui mai rău caz, bazată pe presupunerile cele mai nefavorabile cu privire la comportamentul celuilalt (Allison 1971: 19). În al doilea rînd, acest model are o valoare explicativă limitată. El poate oferi o expunere sumară a tendințelor generale, identificînd impactul pe care cîștigurile sau pierderile strategice relative l-au avut asupra comportamentului și concentrîndu-se asupra scopurilor puse în discuție. Acest model determină gama acțiunilor posibile.

Cuba: prima interpretare

Pe baza primului model, Allison deduce ipotezele posibile pentru explicarea crizei rachetelor din Cuba. Strategia sa teoretică constă în a verifica de fiecare dată relația dintre mijloace și scopuri, pentru a afla dacă o anumită ipoteză este plauzibilă. Primele ipoteze încearcă să lămurească întrebarea de ce guvernul sovietic a instalat rachete în Cuba.

Mai întîi, există posibilitatea ca Uniunea Sovietică să fi vrut să obțină o monedă de schimb pentru retragerea rachetelor americane din Turcia. După Allison, aceasta ar implica ca cele două amplasări să aibă aceeași importanță strategică. Însă numărul mare de rachete instalate în Cuba infirmă această explicație. De asemenea, dezvoltarea relativă

a puterii nucleare sovietice prin amplasarea rachetelor în Cuba, mai ales în cazul unei prime lovituri, avea o importanță strategică mult mai mare decît cea a rachetelor din Turcia, pentru SUA.

O altă ipoteză vede desfășurarea rachetelor ca o provocare menită să declanșeze un atac al Statelor Unite împotriva Cubei. Aceasta ar fi dus la izolarea SUA în opinia publică internațională, la scindarea NATO și la apariția oportunității ca sovieticii să reacționeze, preluînd controlul asupra Berlinului Occidental. Totuși, a presupune că exista o intenție de declanșare a războiului vine în contradicție cu faptul că, pînă la urmă, sovieticii s-au retras, înainte de atac. De altfel, comparația cu Berlinul pare destul de neîntemeiată; un atac american asupra Cubei ar fi putut într-adevăr să întoarcă opinia publică internațională împotriva Statelor Unite, dar nu neapărat atît de mult încît să dea sovieticilor cale liberă în Berlin. Un atac sovietic asupra Berlinului ar fi însemnat, cel mai probabil, un război total.

A treia posibilă explicație oferită de Allison translează către Cuba originile desfășurării rachetelor. Pînă la urmă, Castro a fost cel care a solicitat rachetele, pentru a-și apăra regimul. Dar aici apare întrebarea de ce Uniunea Sovietică nu a instalat rachete tactice (cu rază scurtă de acțiune). Acestea ar fi fost mai ușor de ascuns și ar fi avut același efect defensiv. Mai mult, rachetele tactice n-ar fi provocat, la Washington, o reacție atît de dură. Pare ciudat că sovieticii au riscat atît de mult pentru un scop atît de limitat ca apărarea Cubei.

Allison pune în discuție și o a patra ipoteză, care consideră criza ca o ilustrare a politicii războiului rece. Din această perspectivă, retragerea sovietică a fost pur și simplu o sondare a fermității Statelor Unite, a intențiilor americane

după dezastrul din Golful Porcilor şi după întîlnirea de la Geneva dintre Hruşciov şi Kennedy. Rachetele din Cuba ar trebui atunci să corespundă unei tentative de a cîştiga avantaj psihologic, în competiţia dintre superputeri. Dar iarăşi, aceasta nu explică de ce au fost instalate IRBM-uri (rachete balistice cu rază intermediară de acţiune), care fac represaliile mult mai probabile şi, în consecinţă, se poate aştepta o diminuare a efectului psihologic pe care l-ar fi generat desfăşurarea unor arme tactice, la care americanii n-ar fi reacţionat. La fel, dacă scopul era efectul psihologic, Allison pune în discuţie alegerea Cubei, în locul Berlinului, drept caz-test[4].

Allison aduce în atenţie şi o ultimă ipoteză dedusă din asumpţiile modelului I, în ce priveşte motivele desfăşurării rachetelor sovietice din Cuba: guvernul sovietic încerca să îmbunătăţească puterea rachetelor sale, cu costuri minime. „MRBM-urile [rachetele balistice cu rază medie de acţiune] şi IRBM-urile [rachetele balistice cu rază intermediară de acţiune] plasate în Cuba trebuiau să ducă la o sporire rapidă, semnificativă şi relativ puţin costisitoare a capacităţii URSS de a lovi SUA" (Allison 1971: 52-3). Timpul necesar rachetelor sovietice pentru a atinge SUA scădea de la 30 la 3 minute. Raza de acţiune redusă ar fi permis o mai mare precizie şi ar fi sporit şansele de materializare ale planului lui Hrusciov de a se ajunge la paritate în privinţa rachetelor. Potrivit lui Allison, aceasta explică

[4] Cred că aici respingerea pe care o efectuează Allison este pripită. Ne putem imagina o schimbare progresivă, în care provocarea să fie publică, totuşi nu atît de importantă încît să determine rezistenţă. Umilinţele mici, dar continue, sînt adesea o tactică mai bună decît o singură mare umilinţă.

prezența IRBM-urilor [rachete balistice cu rază intermediară de acțiune], de neînțeles cu ajutorul altor ipoteze.

Rămîn însă patru enigme privitoare la desfășurarea sovietică, cărora modelul actorului rațional nu le poate da răspunsuri satisfăcătoare. În primul rînd, nu e clar de ce MRBM-urile [rachetele balistice cu rază medie de acțiune] au fost instalate înainte ca SAM-urile [rachetele sol-aer] să fie operaționale. Această greșeală în coordonarea temporală contrazice perspectiva actorului rațional, care ar trebui să considere instalarea drept un efort planificat cu grijă. Apoi, sovieticii au eșuat inexplicabil în camuflarea așezărilor rachetelor. În al treilea rînd, pare fără sens să continui instalarea rachetelor și să te aștepți ca ele să rămînă neobservate, în ciuda survolului regulat al escadrilelor americane. În fine, rămîne sub semnul întrebării de ce guvernul sovietic și-a continuat planurile, fără a-i păsa de avertismentele repetate și explicite ale Statelor Unite.

Allison a dedus apoi ipotezele primului model cu privire la o a doua problemă, anume de ce Statele Unite au optat pentru blocadă (numită diplomatic carantină). Aceasta este singura întrebare la care modelul actorului rațional nu are mari dificultăți în a răspunde. Decizia Statelor Unite apare ca o alegere rațională evidentă, într-o lume nucleară bipolară, în care trebuie găsită o cale de mijloc între necesitatea evitării războiului nuclear și o lipsă de reacție care ar permite expansiunea inamicului. Carantina a fost tocmai această cale de mijloc, care permitea cîștigarea de timp și managementul crizei. Aceasta a fost mai mult decît o manevră diplomatică și mai puțin decît un atac militar în scopuri războinice. Blocada a fost un semnal puternic, un adevărat act de război, dar, în același timp, a lăsat răgaz și loc

pentru o viitoare oprire a escaladării crizei (un principiu care a devenit probabil fundamental pentru strategia americană a răspunsului flexibil). În afară de aceasta, singura alternativă militară ar fi fost lovitura directă „chirurgicală", care era cu siguranță imposibilă, deoarece ea garanta distrugerea a cel mult 90% din amplasamentele rachetelor, ceea ce ar fi diminuat capacitatea de ripostă a adversarului, dar n-ar fi distrus-o.

Urmărind acest model, decizia sovieticilor de retragere - a treia problemă a lui Allison - se explică în mod direct prin blocada însoțită de un ultimatum. Dar rămîn cîteva întrebări, cum ar fi de ce guvernul sovietic n-a înțeles diferitele semnale care ar fi trebuit de la început să descurajeze instalarea rachetelor; de ce el nu s-a aşteptat ca rachetele să fie descoperite înainte de încheierea amplasării şi de ce a reacționat cu o asemenea panică, în momentul cînd a fost anunțată blocada.

PARADIGMA CIBERNETICĂ: PROCESUL ORGANIZAȚIONAL

Asumpții

Procesul organizațional (Allison) sau paradigma cibernetică (Steinbruner 1974), modelul II din acest capitol, se concentrează asupra rolului procedurilor de rutină în luarea deciziilor. Mecanismul deciziei cibernetice funcționează după principiul unui algoritm. Cei care iau deciziile au un repertoriu dat de operații pregătite pentru implementare. Se alege o anumită cale de acțiune, după o verificare a mediului exterior din punct de vedere al unui anume parametru de bază. Dacă un anumit repertoriu nu creşte valoarea

parametrului de bază, atunci se activează altele, în mod secvențial. Din această perspectivă, cei care iau deciziile activează anumite opțiuni, mai degrabă decît le aleg conștient în urma unui calcul cost-beneficiu. Rezultatul, decizia finală, corespunde încheierii unei secvențe, și nu unui singur moment sau unei singure alegeri. Într-un fel, procesul, o dată inițiat, reacționează orb la mediu, printr-o serie de proceduri automate de adaptare.

Exemplul clasic din fizică este modul în care temperatura este controlată de un termostat. Termostatul poate activa un repertoriu de două opțiuni. El verifică parametrul temperaturii din mediu. Dacă temperatura scade sub un anumit prag, termostatul activează încălzirea. Dacă sondarea mediului are rezultatul așteptat și temperatura se ridică spre pragul cerut, termostatul activează cealaltă opțiune și oprește încălzirea. Punctul cheie al oricărui sistem cibernetic și al analizei sale este acest circuit închis de feedback (pentru aplicația clasică a ciberneticii la știința politică, vezi Deutsch 1966).

În ce fel se poate aplica acest algoritm deciziilor politice? În politică, deciziile sînt întotdeauna complexe. Confruntat cu un mare număr de informații adesea contradictorii și cu scopuri incompatibile, decidentul poate evita, dacă nu există vreo constrîngere de timp, alegerea imediată și o poate transforma într-un proces; politica devine astfel un proces.

Primul principiu al procesării ar putea fi numit fragmentare în vederea simplificării. Decizia este divizată în părți mai mici, ale căror elemente sînt mai puțin contradictorii și care pot fi agregate într-o decizie procedurală finală. Organizarea birocrațiilor moderne este o consecință logică a acestui fenomen. Decidentul este ulterior constrîns

de procedeele de rutină pe care birocrația le folosește atunci cînd adună și distribuie informații.

Al doilea principiu al procesării este strîns legat de deja celebrul concept al așa-numitelor proceduri de operare standard. Acestea sînt procedee de rutină care îl constrîng pe cel care ia deciziile, fie prin limitarea interpretărilor posibile ale informațiilor existente, fie prin oferirea doar a anumitor opțiuni, pentru implementarea alegerilor făcute. Două bune ilustrări ale repertoriului fix de acțiune sînt oferite de exemple istorice. Pe 7 decembrie 1941, informațiile repetate despre pregătirile Japoniei pentru un atac asupra Pearl Harbour au fost interpretate implicit ca un atac din interior, adică un sabotaj. Măsurile se îndreptau împotriva acțiunilor anticipate și lăsau baza total expusă raidurilor aeriene japoneze. Un alt faimos exemplu nefericit a fost reacția Rusiei la ultimatumul germano-austriac dat Serbiei, după asasinarea prințului moștenitor de Habsburg. Cum mobilizarea parțială nu era prevăzută în procedurile militare standard, a fost inițiată mobilizarea generală, care a constituit unul din motivele declanșării primului război mondial.

Al treilea principiu al procesării spune că evoluția internă decurge sub forma învățării instrumentale. Așa cum am văzut, informațiile sînt întotdeauna decodate astfel încît să se potrivească unui canal prestabilit de feedback. Dacă informațiile intrate necesită o altă reacție, sînt aplicate secvențial alte proceduri de operare standard. O adaptare a procedurilor survine numai dacă secvența de proceduri de operare standard nu dă rezultate satisfăcătoare.

Al patrulea și ultimul principiu de procesare este coordonarea. Dacă organizările complexe tind către producerea unor decizii coerente, este necesar ca activitățile fragmentate să fie coordonate la un anumit nivel. Coordonarea

nu înseamnă integrare, ci doar că procedurile de rutină au o anumită coerență logică. Totuși, din moment ce simplitatea deciziei individuale este necesară pentru procesarea informației, coordonarea este destul de rigidă, inflexibilă și puternic structurată. O dată instalate, aceste proceduri de rutină pot fi cu greu eliminate.

Cuba: a doua interpretare

La 24 octombrie 1962, existau șase amplasamente pentru rachete cu rază medie de acțiune, cu patru poziții de lansare și reîncărcare. Din totalul de 48 de rachete, 42 erau prezente. Ele aveau o rază de acțiune de 1100 mile nautice. Mai existau și trei amplasamente pentru rachete cu rază intermediară de acțiune cu reîncărcare, adică un potențial de 24 rachete cu raza de 2200 mile nautice. Americanii au putut detecta 42 bombardiere IL-28, 42 avioane de vînătoare MIG 21, 24 de rachete sol-aer, cele mai moderne rachete anti-tanc „Snapper", precum și 22000 de soldați și tehnicieni sovietici. Eșalonarea în timp și implementarea diferitelor componente ale acestei instalări a rachetelor prezintă numeroase enigme. Rachetele sol-aer, care ar fi trebuit să protejeze împotriva zborurilor de spionaj, au început să funcționeze abia după instalarea rachetelor ofensive. Nu a existat radar înainte de 24 octombrie, două zile după ce americanii impuseseră blocada. Nu a existat camuflaj. Amplasamentele rachetelor arătau exact ca cele pe care americanii le cunoșteau din fotografiile secrete făcute în URSS, drept care erau ușor identificabile. În loc să se concentreze asupra unui singur tip de rachete și să-l facă operațional cît mai repede, sovieticii au construit simultan rachetele cu rază medie și pe cele cu rază intermediară, ceea ce nu era prea convingător din punct

de vedere strategic. De asemenea, reîncărcarea părea să fie sub semnul întrebării, atîta vreme cît pozițiile nu erau întărite, ci foarte vulnerabile în fața unei contralovituri americane. Prezența rachetelor antitanc adăuga și o notă de absurd listei enigmelor.

Cele mai multe dintre aceste enigme, majoritatea de nedezlegat pentru modelul actorului rațional, pot fi soluționate convingător în cadrul modelului procesului organizațional, prin analizarea procedurilor de operare standard ale forțelor militare sovietice în privința regimentelor de luptă și a instalării rachetelor: toate elementele enumerate mai sus sînt părți standard ale unei baze sovietice de rachete, implementate totuși într-un mediu total diferit. A existat și un prim radar încă de la început, dar unul cu performanțe insuficiente. Numai stabilirea momentului instalării rachetelor sol-aer rămîne încă neexplicată.

A doua problemă a lui Allison, cea în legătură cu decizia Statelor Unite de a instaura o blocadă, poate fi și ea elucidată cu ajutorul celui de-al doilea model. Decizia blocadei a fost influențată de două constrîngeri birocratice sau organizaționale. Această decizie a fost luată atunci cînd era deja prea tîrziu pentru a împiedica transporturile spre Cuba, dar suficient de devreme pentru a evita o reacție militară, pentru că rachetele nu erau încă operaționale. Astfel, întrebarea este de ce, în ciuda diverselor sugestii furnizate de serviciul secret francez și de emigranții cubanezi, pozițiile rachetelor nu au fost descoperite mai devreme. Pe lîngă riscul ca un avion de recunoaștere la mare înălțime U2 să fie doborît deasupra Cubei, diversele dispute birocratice asupra responsabilității pentru acest zbor au determinat o amînare suplimentară de 10 zile. A doua influență rezultă din procedurile de operare standard ale forțelor

armate americane. Experții clasificaseră rachetele cu rază medie de acțiune ca mobile și făcuseră calculele pe această bază. În acest caz, 10% din rachete erau considerate capabile să reziste unui atac. Ei au dedus că o lovitură directă „chirurgicală" n-ar fi eficientă strategic, pentru că unele rachete puteau rămîne intacte și puteau fi folosite pentru a riposta. Doar mai tîrziu, civilii au răsturnat această opțiune, arătînd că „mobil" însemna că racheta putea fi mutată într-un interval de cinci zile.

Privitor la ultima problemă, modelul cibernetic ar trebui să-și concentreze analiza asupra întrebării de ce blocada i-a luat în așa măsură pe sovietici prin surprindere. În decurs de 36 de ore, serviciul britanic de informații știa că americanii aflaseră de rachete, iar pînă sîmbătă, 20 octombrie, doi jurnaliști (Alfred Friendly și James Reston) știau și ei la fel de bine. Se putea doar presupune că sovieticii știau și ei. Modelul nu poate oferi nici un răspuns la întrebarea de ce Uniunea Sovietică nu a anticipat reacția.

POLITICA GUVERNAMENTALĂ

Asumpții

Pentru modelul politicii guvernamentale, deciziile sînt rezultatul interacțiunii strategice intraguvernamentale. Acțiunea guvernamentală este privită ca o împletire de decizii relativ independente. Analiza începe cu poziționarea principalilor decidenți. Din această poziție, cu importanța și rolul respectiv, analiștii pot deduce percepțiile și preferințele necesare, pentru a face predicții credibile. Analiza se concentrează asupra interacțiunii dintre actorii raționali; este o abordare interacționistă sau strategică. Decizia este concepută prin analogie cu vectorii de forță din fizică, ea

reprezentînd vectorul rezultant al puterii de negociere respective, bazată pe avantajele negocierii, abilitate şi voinţă, precum şi pe percepţia celorlalţi asupra acestor factori.

Forţa explicativă a modelului politicii guvernamentale provine din faptul că el pune în lumină interacţiunea strategică: canalul de acţiune, poziţiile, actorii, preferinţele lor, negocierea. Altfel spus, modelul cuprinde interacţiunea şi conflictul dintre diverşi lideri. Relaţia modelului III cu modelul II (procesul organizaţional) poate avea forme variate. Pe de o parte, modelul II poate reliefa motivele dificultăţilor pe care le întîmpină liderii, atunci cînd încearcă să forţeze organizaţiile să funcţioneze împotriva rutinelor şi scopurilor lor prestabilite. Pe de altă parte, liderii au autonomie în acţiune atîta timp cît ei au un cuvînt de spus în legătură cu care organizaţii pot intra în joc şi cu ce proceduri operaţionale.

Cuba: a treia interpretare

De vreme ce pînă în momentul apariţiei studiului nu era diponibilă nici o informaţie despre lupta politică internă din cadrul elitei sovietice, al treilea model al lui Allison poate clarifica doar cea de-a doua problemă, decizia Statelor Unite de a institui o blocadă. Teza lui este următoarea:

> „O serie de jocuri de negociere, între care au existat suprapuneri, au determinat atît data descoperirii rachetelor sovietice, cît şi impactul acestei descoperiri asupra administraţiei. Explicarea politicii descoperirii este, în consecinţă, o parte importantă a explicării blocadei americane."
>
> (Allison 1971)

Principalul factor de decizie era președintele Kennedy. Modelul se referă la modul în care interacțiunea forțelor s-a articulat în jurul lui. Opțiunea președintelui trebuia să aibă loc într-un context intern foarte dificil: eșecul din Golful Porcilor crease deja îndoieli cu privire la discernămîntul lui Kennedy în politica externă; republicanii, conduși atunci de senatorul Barry Goldwater, amenințau să atace politica pasivă a administrației, în contextul alegerilor pentru Congres; în fine, exista o oarecare nesiguranță în legătură cu politica sa, mai pragmatică și mai puțin anticomunistă. La presiunile din interior se adăuga faptul că Hruşciov îl mințise pe Kennedy, asigurîndu-l în repetate rînduri că nici o rachetă sau altă armă ofensivă nu va fi instalată în Cuba. Kennedy părea hotărît să joace dur.

Allison a reconstruit situația, observînd că cei mai de încredere consilieri ai președintelui - fratele său, ministrul Justiției Robert Kennedy, secretarul cu probleme de apărare Robert McNamara și consilierul său personal, Theodore Sorensen - se opuneau, cu toții, unei soluții militare. Alții au criticat opțiunea blocadei, pentru că ea probabil doar amîna intervenția, pînă la urmă inevitabilă. Și, mai grav, ea lăsa timp Uniunii Sovietice să-și facă rachetele operaționale și să reducă astfel credibilitatea amenințării unei lovituri aeriene (din cauza unei posibile replici în apropierea graniței Statelor Unite, și nu în Europa). „Abandonarea rapidă a căii nemilitare a rezultat mai puțin din cîntărirea argumentelor, cît din echilibrul intraguvernamental al puterii" (Allison 1971: 202).

Miercuri, 22 octombrie, cînd blocada nu dădea nici un semn că funcționează (adică nu produsese nici o reacție din partea guvernului sovietic), președintele a ordonat invadarea masivă a Cubei. La ora 13,30 a ajuns la Casa Albă o propunere sovietică, prin intermediul șefului rezidenței KGB din

Washington. Ea oferea o retragere sub supraveghere ONU, în schimbul garanției că Statele Unite nu vor invada Cuba. La ora 18,00 o scrisoare secretă a lui Hrușciov propunea aceeași înțelegere. Sîmbătă, o nouă scrisoare oficială oferea retragerea rachetelor sovietice din Cuba în schimbul retragerii rachetelor americane din Turcia (cu cîtva timp în urmă, Kennedy ordonase ca acestea să fie demontate). Cînd un U2 a fost doborît în spațiul aerian cubanez, președintele a hotărît să nu riposteze. Fiindu-i oferite mai multe opțiuni de către sovietici, președintele a decis să răspundă celei mai favorabile. Guvernul sovietic a acceptat. Criza se sfîrșise.

PROCESUL COGNITIV

Nu este momentul să trecem în revistă literatura referitoare la abordările cognitive din analiza politicii externe. Lucrarea de față nu se ocupă cu distincția între abordările individuale și cele axate pe psihologia grupului, nici cu studiul percepțiilor (Jervis 1976) sau cu forța activă a sistemelor de convingeri (Little și Smith 1988). Această scurtă secțiune își propune să ilustreze cîteva idei care s-au dezvoltat în conexiune directă și în complementaritate cu modelele lui Allison.

Asumpții

Cercetarea lui Steinbruner se concentrează asupra psihologiei decidentului individual și reprezintă astfel ultimul dintre cele patru modele subliniate mai sus. Principalul punct de plecare al acestui model este recunoașterea capacității mentale umane de a da o structură datelor, care altfel ar rămîne disparate și a faptului că această capacitate

este un factor esențial în procesul luării deciziilor. Am putea vorbi de „principiul ordonator al minții umane".

Există aici două asumpții principale. În primul rînd, acest model presupune că deciziile pot fi luate fără vreo direcție conștientă. A doua asumpție este că există regularități în operațiile cognitive, care determină procesul (cognitiv) de luare a deciziilor. Acestea nu privesc conținutul, ci mai mult structura gîndirii; cu alte cuvinte, ele privesc modul în care gîndurile devin interconectate și modul în care este administrată informația, în corelație cu convingerile deja existente.

Aplicarea la modelele lui Allison

Abordările cognitive sînt cel mai utile în situații de criză și, în general, în situațiile foarte complexe. Există mai multe condiții de complexitate. Prima este aceea în care indivizii sînt confruntați cu opțiuni în care două sau mai multe dintre valorile lor sînt incompatibile, fiind puși astfel în fața unei dileme. Într-un anume sens, actuala discuție despre lărgirea NATO este un astfel de caz. Pe de o parte, lărgirea va submina în mod necesar idealul de a menține Federația Rusă în sistemul comun european de securitate și pot fi așteptate efecte adverse în unele țări învecinate cu Rusia. Pe de altă parte, scopul stabilizării societăților central-europene face ca țările membre NATO să fie sensibile la pretenția statelor din această zonă că doar NATO le poate furniza o garanție de securitate.

A doua condiție este nesiguranța, adică corespondența incompletă între informație și mediu. Ea se aplică tuturor situațiilor în care probabilitatea nu poate fi exclusă din decizie. În fine, mai există și condiția dispersiei, atunci

cînd puterea decizională este împărțită între diverși actori individuali și unități organizaționale. De aceea, crizele și managementul crizei, în care constrîngerile temporale consolidează acești factori, pot fi văzute ca bune exemple empirice pentru studierea deciziilor în situații de complexitate.

În situații de mare complexitate, procesele cognitive tind să elucideze dilemele negîndu-le existența: mintea separă alternativele și le urmează separat. Astfel, în loc să răspundă conflictelor între valori integrîndu-le, mintea poate impune o ordine desconsiderînd, cel puțin temporar, una dintre alternative. Aceasta impune o judecată bine delimitată și categorică. Ea contrastează cu decizia clasică rațională, în care scopurile contradictorii trebuie, cel puțin într-o manieră limitată, să se alinieze unei măsuri a utilității comune.

Al treilea model al lui Allison se ocupă de decidentul individual. În condiții de complexitate, modelul procesului cognitiv poate produce diferite așteptări și poate cere ca noi date să fie luate în considerare. Modelul politicii guvernamentale propus de Allison consideră deciziile ca rezultînd dintr-o negociere intraguvernamentală, în care se presupune că decidenții sînt actori raționali. Din perspectiva teoriei procesului cognitiv, raționalitatea nu mai poate fi asumată ca atare. Căutarea comună a unui compromis este îngreunată de aspectele cognitive ale deciziei. În special dispozițiile cognitive ale decidenților celor mai importanți pot crea o diferență. Astfel, luarea deciziei va fi mai puțin coerentă decît în cazul în care s-ar fi produs ca o serie de adaptări reciproce ale indivizilor care analizează. Bertjan Verbeek (1992), de exemplu, a arătat cum deciziile Marii Britanii din timpul crizei din Suez pot fi înțelese doar efectuînd o analiză cognitivă a liderilor ei politici.

O CRITICĂ A REALISMULUI?

Abordarea lui Allison a fost considerată o critică a explicațiilor dominante în disciplina relațiilor internaționale și (de aici) a realismului în particular. Din moment ce o anumită formă a realismului se apropie de modelul I, cel al actorului rațional și din moment ce acest model s-a dovedit a fi cel mai puțin folositor pentru înțelegerea deciziilor efective din timpul crizei rachetelor din Cuba, modelele lui Allison sînt adesea considerate ca o despărțire de realism. Politica birocratică, așa cum a fost numită combinația dintre modelele II și III (Allison și Halperin 1972), devine din ce în ce mai mult asociată unei poziții non-realiste. Totuși, această aserțiune trebuie moderată simțitor.

Pentru a vedea în ce măsură constituie modelele lui Allison un atac la adresa realismului, este esențial să clarificăm dacă aceste modele sînt concepute ca fiind complementare, contradictorii sau ca excluzîndu-se reciproc. Dacă sînt complementare, realismul ar putea fi salvat prin includerea în analiză a rezultatelor celorlalte modele. Dacă sînt contradictorii, realismul ar fi preferabil pentru unele explicații și mai puțin preferabil pentru altele; aceasta se poate determina prin analiza empirică, dar nu e necesar ca realismul să fie respins de la început. Dacă modelele se exclud reciproc, atunci ar rezulta că nu există nici o suprapunere logică între ele. În acest caz, ultimele modele nu-l pot falsifica pe primul. Realismul ar fi iarăși salvat. Singurul punct comun al celor trei variante este că realismul își pierde statutul său teoretic exclusiv: el devine o teorie printre altele; nu teoretizarea realistă ca atare este ruinată, ci statutul său definitoriu pentru disciplină.

Modele complementare?

Deşi nu s-a enunţat în mod explicit, cele patru modele pot fi combinate în trei feluri. Primul vizează aria din ce în ce mai restrînsă: modelul I arată contextul general al deciziei, modelul II prezintă rutinele organizaţionale care „produc" informaţii, alternative şi acţiuni. Modelul III se concentrează, în cadrul modelului II, asupra liderilor individuali şi a negocierii dintre ei. Modelul IV se ocupă de procesele cognitive din mintea respectivilor lideri (Allison 1971: 258). Un al doilea mod este de a pune în legătură modelele potrivit complexităţii ascendente a datelor necesare în cercetarea efectivă. Al treilea mod este de a le ordona în funcţie de complexitatea crescîndă a deciziilor: modelul I pentru situaţii decizionale simple; modelul II pentru decizii conflictuale, dar nu urgente; modelul III pentru crize (cînd decizia birocratică este prea lentă); şi modelul IV pentru decizii imediate şi individuale (cînd managementul crizei este prea lent)[5]. Aceasta ar permite ca modelele să fie folosite într-o manieră complementară.

Într-adevăr, Allison acceptă puterea explicativă a modelului I şi îi apără utilitatea în toate situaţiile în care sînt disponibile puţine date şi analistul nu are altă soluţie decît să argumenteze şi să gîndească în termeni de cutie neagră decizională. El insistă totuşi că „modelul nu este el însuşi o analiză sau o explicaţie completă a unui eveniment şi nu poate subzista de unul singur" (Allison 1971: 255). În această interpretare, realismul modelului I rămîne valid, deşi

[5] Pentru un enunţ elaborat, în care factorilor cognitivi li se acordă un rol mai important în contextul luării deciziilor, vezi Ole R. Holsti (1976: 30)

cu anumite limite (pentru o interpretare similară, vezi Waltz 1979: 126 și urm.).

Modele contradictorii?

Dacă modelele sînt mai degrabă contradictorii decît complementare, relevanța realismului devine discutabilă - din moment ce realismul este înțeles ca o teorie a interacțiunii strategice între state, în vederea explicării comportamentului acestora, așa cum a exemplificat modelul I. Există motive reale pentru a interpreta astfel textul lui Allison. Dacă modelele ar fi considerate complementare, atunci modelul I determină o serie întreagă de explicații diferite, care este restrînsă de modelele subsecvente. De aceea, explicațiile excluse de modelul actorului rațional ar trebui să nu se dovedească posibile, din perspectiva celorlalte modele. Totuși, aceasta din urmă *este* o posibilitate. Presupoziția unui sistem anarhic este aceea că statele care nu urmează calea cea mai bună (politica rațională) vor avea de suferit. Presupunînd că deciziile de politică externă pot fi rezultatul unui proces nonrațional, nu mai este chiar evident că o deviere de la așa-numitul interes național va fi inevitabil sancționată de sistemul internațional.

Cu toate că și ca are ca efect imposibilitatea determinării raționale a (unui) interes național, această argumentare este întrucîtva distinctă de diferențierile privitoare la sistemul internațional introduse de scriitori realiști ca Aron, Kissinger sau Wolfers (vezi capitolul 3). Acești scriitori distingeau între mai multe tipuri de medii internaționale - cum ar fi cel legitim, opus celui revoluționar, sau cel heterogen, opus celui omogen - care explică prezența unor strategii diferite în vederea unei politici externe optime.

Insistînd asupra impactului proceselor organizaționale și cognitive, aceste modele de politică externă cer analizarea cu precădere nu a diverselor contexte internaționale, cum făceau realiștii clasici, ci a proceselor independente față de structura internațională. Această abordare se bazează pe analiza tradițiilor naționale specifice în materie de politică externă, care sînt într-un fel idiosincratice și care alcătuiesc fundalul acțiunilor din această sferă.

Dacă îngrădirea și analizele aferente acestui concept nu ar fi fost luate ca un model general pentru amenințarea comunismului, perspectiva lui Kennan ar trebui calificată ca o astfel de abordare contingentă; într-adevăr, ea a fost concepută ca o pledoarie contra aplicării standardelor americane de raționalitate în interpretarea politicii externe sovietice. De asemenea, unii analiști mai recenți ai politicii externe iau ca punct de plecare analiza discursului securității naționale pentru a înțelege interacțiunea între state (Waever 1990). Faptul că politica externă nu este lăsată doar în seama analiștilor științifici, ci se bazează sistematic pe cei specializați în privința unei zone sau a unei țări, este o indicație că practicienii se încred în modelul I mai puțin decît unii observatori.

Ceea ce rezultă din această argumentare nu este că sistemul internațional anarhic stabilește raza de acțiune a opțiunilor raționale, adoptate în ultimă instanță de politicile externe, ci invers, interacțiunea tradițiilor din politica externă instituie raza de acțiune a opțiunilor raționale individuale. Acest argument, aparent banal, are o importanță capitală. Disciplina era conștientă de multă vreme de dificultatea îmbinării explicațiilor care privilegiau fie nivelul internațional, fie nivelul statal (Singer 1961). Ca un compromis practic, ea a efectuat adesea o diviziune a muncii în două etape, asemănătoare cu perspectiva modelelor comple-

mentare pe care am amintit-o mai sus: după o analiză a constrîngerilor internaționale, urmează o analiză la nivelul statelor, pentru a delimita opțiunile concrete de politică externă. Ceea ce rezultă de aici este că referirea în exclusivitate la structura internațională ar putea în fapt să ascundă posibilele explicații. Sau, mai clar formulat, explicațiile pe baza factorilor externi, în opoziție cu cei interni, nu sînt în mod necesar două faze ale uneia și aceleiași analize, ci două explicații concurente. Astfel, analiza politicii externe, prin faptul că integrează elemente de politică internă și guvernamentală, dacă o luăm de la rădăcinile sale mai istoriciste, constituie în mod evident o critică importantă a realismului sistemic și științific folosit în timpul celei de-a doua dezbateri (și astăzi în neorealism, vezi capitolul 9).

Modele reciproc exclusive?

Au susținut oare Allison și Steinbruner că modelul I și celelalte modele se exclud reciproc? Din moment ce ultimele au pus în evidență multe trăsături care scapă modelului I, aceasta ar trebui, oare, să însemne respingerea lui? În timp ce Allison și-a elaborat modelele pentru a înțelege un eveniment istoric particular, Steinbruner și-a ilustrat construcția teoretică printr-un caz empiric. Allison își folosește modelele ca tipuri ideale weberiene, adică drept instrumente euristice, pentru a înțelege activitatea statului. El nu le folosește ca *scop*, adică drept o teorie științifică din care să deducă propoziții general verificabile (pentru această înțelegere weberiană a lui Allison, vezi Aron 1984: 29-30). Allison încearcă să arate că abordarea realistă tradițională exclude sistematic importanți factori cauzali și creează multe dificultăți în analizarea crizei rachetelor din Cuba. El oferă

modele pentru înțelegerea dinamicii profunde a acestor cauze, care ne scot în afara modelului I. Allison nu spune că ele sînt legi universal aplicabile. Ele sînt cauze care rămîn ascunse atîta vreme cît aparatul nostru conceptual și analitic se limitează la primul model. Ceea ce sugerează el nu este că toate studiile din cadrul primului model sînt greșite, ci că cel puțin „analiștii ar trebui încurajați să-și pună ochelarii pentru modelele II și III, atunci cînd caută ipoteze cu privire la orice chestiune" (Allison 1971: 264).

Ca să reluăm o distincție introdusă în primul capitol: deși se poate admite că unele pasaje din lucrarea lui Allison pot lăsa o impresie diferită, este mai potrivit să-l interpretăm pe Allison ca fiind interesat în primul rînd de funcțiile constitutive, și nu de cele instrumentale ale teoriei. El se preocupă de felul în care modelele contribuie la construirea unei interpretări, și nu de felul în care modelele pot deveni teorii mai generale. „Eu cercetez influența presupozițiilor neconștientizate asupra gîndirii noastre despre evenimente cum ar fi criza rachetelor. Soluțiile la probleme [...] pot fi afectate de presupozițiile fundamentale pe care le facem, de categoriile pe care le folosim, de unghiul din care vedem lucrurile" (Allison 1971: v).

Într-o astfel de lectură, modelele pot fi reciproc exclusive, pentru că logica de bază a receptării și interpretării realității poate fi calitativ diferită. Aceasta este într-adevăr ceea ce susține în mod explicit Steinbruner. Numai că acest lucru nu implică neapărat respingerea unuia dintre ele, dacă prin respingere înțelegem falsificare empirică. Totuși, cazurile empirice certifică într-adevăr necesitatea prezenței a mai mult decît un singur model: nici un model nu poate fi decretat suficient. Analizele empirice nu sînt teste ce pot falsifica teoriile.

De asemenea, ipotezele derivate dintr-un model nu sînt concepute ca expresii verificabile ale unor legi mai generale, ci ele sînt ipoteze de lucru justificabile teoretic, „lentile conceptuale", cum le numea Allison, care sînt sau nu aplicabile, în funcție de cazul empiric. El susține că sînt aplicabile în cazul crizei rachetelor din Cuba. Așa că studiul recent al lui Bendor și Hammond (1992), care își propune să arate că Allison nu are suficiente argumente în încercarea sa de a găsi teste care să falsifice teoriile alegerii raționale, se bazează pe o neînțelegere. În primul rînd, modelul actorului rațional propus de Allison a fost conceput ca o alternativă la asumpția realistă a raționalității, și nu la teoria alegerii raționale ca atare. Într-adevăr, al treilea model al său, departe de a fi total anti-raționalist, include multe elemente ale unei abordări interacționiste a negocierilor. De asemenea, critica este înșelătoare, deoarece ea lasă de înțeles că modelele lui Allison nu sînt concepute ca mecanisme euristice ale înțelegerii, ci ca teorii verificabile. Allison scria:

> „Argumentînd că explicațiile se constituie pe baza unor modele conceptuale implicite, această încercare nu susține cîtuși de puțin că analiștii politicii externe au dezvoltat vreo teorie satisfăcătoare, verificabilă empiric. În acest studiu termenul de *model*, dacă nu se fac alte precizări, trebuie înțeles ca schemă sau cadru conceptual."
>
> (Allison 1971: 4)

Dar realiștii care au în vedere primul model ar face de asemenea o mare greșeală să creadă că, din moment ce modelele celelalte ale lui Allison nu duc la falsificarea lui, putem continua cu modelul I ca și cum nimic nu s-ar fi

întîmplat. Acest lucru nu mai este posibil. Modelele lui Allison și Steinbruner pot arăta că modelul I oferă doar un aparat foarte limitat pentru analizarea (lăsînd la o parte predicția) evenimentelor istorice care implică întotdeauna o împletire de cauze. De altfel, el nu poate pretinde nici un fel de prioritate explicativă și trebui să accepte situația de a fi în cel mai bun caz o teorie printre altele. Realismul și-a pierdut statutul singular.

CONCLUZIE

Criza rachetelor din Cuba a însemnat un punct de cotitură în istoria războiului rece. De asemenea, se pare că conștiința din ce în ce mai acută a riscului unei politici pe marginea prăpastiei războiului nuclear a afectat cercetarea în domeniul relațiilor internaționale. Studiul lui Allison n-a fost, desigur, consacrat în avans de evenimente. Dar el a avut un impact profund. Modelele sale au făcut ca disciplina relațiilor internaționale să fie mult mai conștientă de funcția constitutivă a teoriilor. Întregul studiu modifică rolul explicațiilor realiste, cel puțin al celor bazate în exclusivitate pe dilema securității, care este o teorie sistemică în care comportamentul statului este determinat în primul rînd de efectele interacțiunii strategice dintre state, în cadrul sistemului internațional anarhic (modelul I). Cel mai important pentru disciplină este că realismul apare ca o teorie între altele. Nu se mai poate spune despre realism că ar fi o înțelegere suficientă a evenimentelor internaționale. Realismul este contestat de politica internă și guvernamentală, de factorii psihologici. Din moment ce diciplina se definea prin paradigma sa, realismul, acest fapt limita considerabil granițele disciplinei. Și pentru că istoria internă

a disciplinei, evoluția conceptelor și asumpțiilor sale centrale erau atît de strîns legate de incontestabilul rol al realismului, criza realismului a fost și este deopotrivă o criză a identității disciplinei.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

6. Epilog: Teorii sovietice în domeniul relațiilor internaționale

Merită să întrerupem pentru un timp analiza realismului, așa cum s-a dezvoltat el în Occident. Un capitol despre teoriile sovietice asupra imperialismului nu este, desigur, esențial pentru studiul evoluției realismului, gîndit în cadrul disciplinei relațiilor internaționale, așa cum s-a dezvoltat ea în SUA. Din această cauză, cititorul poate trece direct la interludiu. Există totuși trei motive pentru care un astfel de capitol poate fi util pentru întreaga argumentare a acestei cărți. Primul este că el poate servi ca epilog comparativ la teoriile realiste americane, pentru că arată într-o manieră tranșantă modul în care competiția între superputeri din timpul războiului rece a afectat gîndirea academică. Capitolul cercetează cum a ajustat teoretizarea sovietică instrumentele analitice, inițial marxiste, la noile interese globale ale URSS. Al doilea este că un astfel de capitol dă seamă de remarcabilul fapt că teoriile sovietice asupra imperialismului, din ce în ce mai îndepărtate de originea lor marxistă, prezintă o convergență adesea uimitoare cu realismul[1]. În fine, el ajută la familiarizarea, cel

[1] Un alt motiv, mai personal, este faptul că am asistat la o uimitoare renaștere a gîndirii și învățămîntului geopolitic în Europa Centrală și de Est. În ceea ce privește motivul, răspunsul

puțin de suprafață, a cititorului cu concepte care, redefinite în scrierile occidentale neomarxiste ulterioare, au trezit interesul unor autori realiști în domeniul economiei politice internaționale (vezi cap. 11).

Acest capitol va prezenta mai întîi gîndirea marxistă clasică cu privire la imperialism și apoi dezvoltarea ei sovietică. Gîndirea marxistă din afara sferei sovietice va fi discutată în capitolul 11.

IMPERIALISMUL CLASIC

Toate teoriile marxiste clasice ale imperialismului au la bază aceeași teză, conform căreia contradicțiile inerente capitalismului împing statele capitaliste spre expansiune teritorială, ceea ce duce în cele din urmă la confruntarea militară directă între ele. Cu toate acestea, diversele abordări marxiste desfășoară o considerabilă varietate cînd este vorba de identificarea precisă a acestor contradicții sau de cauzele principale ale expansiunii imperialiste.

Moștenirea lui Marx

Deși Marx nu a dezvoltat vreo teorie cuprinzătoare a imperialismului sau a relațiilor internaționale, marxismul postulează expansiunea ca fiind o caracteristică de bază a statelor capitaliste. Motivul principal care determină capitalismul să se extindă în afara granițelor sale este „legea scăderii ratei profitului" a lui Marx. După părerea lui Marx, plusvaloarea (profitul) se obține prin diferența între valoarea produsului și valoarea muncii. Dar cum concurența deter-

---

este că realismul apare ca o continuare logică și firească a teoriilor folosite în Europa de Est în timpul războiului rece.

mină creşterea ponderii componentei capitalului în procesul de producţie, în dauna componentei muncii, surplusul se micşorează (pentru o critică, vezi Brewer 1990: 33-35; vezi şi Barone 1985). Firmele ilustrează această tendinţă prin expansiunea spre noi ramuri de industrie sau spre noi pieţe.

În general, în gîndirea marxistă, problema imperialismului este tratată din perspectiva statelor capitaliste; lumea a treia, spre care se poate aştepta o astfel de expansiune, nu este un subiect prea important în analiza lui Marx. Atunci cînd vine vorba de ea, Marx împărtăşeşte pînă la un punct vederile majorităţii gînditorilor liberali privind impactul progresiv al capitalismului asupra societăţilor precapitaliste. Pînă la revoluţia industrială, relaţiile externe ale capitalismului erau mediate de capitalul comercial. Acesta din urmă a integrat noi societăţi în piaţa mondială, dar asta nu înseamnă neapărat că le-a şi transformat. Odată ce capitalul industrial a preluat controlul, expansiunea capitalistă a devenit totuşi capabilă să joace un rol progresist (deşi brutal) în iniţierea industrializării.

Cea mai însemnată moştenire a ideilor lui Marx poate fi regăsită la nivel paradigmatic. Dat fiind faptul că forţele economice fundamentale ale schimbării nu ţineau seama de graniţe, Marx a reîndreptat atenţia asupra naturii transnaţionale a relaţiilor internaţionale (Merle 1982). Aceasta s-a produs, într-o oarecare măsură, cu preţul ignorării fenomenului naţionalismului, ca posibil factor al schimbării în contextul relaţiilor internaţionale. Dar în această privinţă nici alte teorii din relaţiile internaţionale nu au înregistrat rezultate mult mai bune.

Imperialismul clasic

Contextul istoric al imperialismului clasic se situează la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Analiza istorică marxistă a capitalismului scotea în evidență cîteva trăsături dominante. Prima era dezvoltarea extrem de rapidă (în țările din nucleu) și expansiunea colonială fulminantă. Apoi, marxiștii și-au concentrat atenția asupra caracteristicilor monopolului capitalist, cum ar fi cartelurile, trusturile și importanța crescîndă a băncilor mari. Unii gînditori s-au ocupat de revenirea tarifelor. Alții au analizat o schimbare produsă în chiar natura clasei burgheze, care colabora din ce în ce mai mult cu guvernele, ale căror funcții se extindeau fără încetare.

Metodologia marxistă are două asumpții fundamentale. Prima este aceea că analiza trebuie contextualizată istoric. Materialismul istoric distinge mai multe faze sau stadii în dezvoltarea modurilor de producție. Orice analiză a capitalismului trebuie să circumscrie cu atenție stadiile de dezvoltare și regiunile dintr-o țară sau din lume pe care le are în atenție. Cea de-a doua se referă la faptul că marxismul este o teorie materialist dialectică. Asumpția sa fundamentală este că stadiul material al relațiilor de producție este cel care determină conștiința umană, precum și structura politică și juridică a societăților (Marx [1859] 1987: 13). Fixînd modul de producție, această teorie poate delimita actorii sociali semnificativi, anume clasele. Într-o societate burgheză capitalistă există două clase principale: cea a proprietarilor mijloacelor de producție și cea a proletariatului. Lupta de clasă determină crearea suprastructurii și, în particular, a statului capitalist. Contradicțiile interne ale modului de producție capitalist provoacă expansiunea

statului (statelor), care conduce în cele din urmă la izbucnirea unui război imperialist între statele capitaliste.

Dincolo de aceste două asumpții, se pot distinge două mari orientări în ce privește explicarea imperialismului. Primul punct de vedere, îmbrățișat în special de Rosa Luxemburg, susține că imperialismul nu este altceva decît un aspect al stadiului cel mai avansat al capitalismului. Imperialismul rezultă din sub-consum: adică ideea că cererea, în lumea capitalistă, nu ține pasul cu expansiunea producției. După părerea ei, sforțarea colonială demonstrează nevoia disperată a capitalului, care folosește statul ca vehicol, de a extinde capitalismul spre ultimele zone ale lumii necapitaliste, pentru a realiza o plusvaloare imposibil de obținut în propria țară. Al doilea punct de vedere, care a cîștigat o aderență mai mare grație lui Lenin, vede imperialismul ca pe un rezultat al unui nou stadiu specific al capitalismului, numit capitalismul monopolist, în care concurența crescîndă trebuie să cuprindă lumea întreagă.

Rosa Luxemburg explică nevoia de expansiune pe baza caracteristicii de sub-consum a capitalismului. Asumpția ei de bază este că acest capitalism nu poate exista în lipsa mediului său necapitalist; el practică şi necesită un schimb sistematic cu straturile şi societățile necapitaliste. Dacă dinamica internă a capitalismului şi-ar fi sieşi suficientă, capitalismul ar trebui să fie un proces fără sfîrşit, ceea ce contrazice, după Luxemburg (1985 [1921]: 445), teza marxistă a unei crize economice finale şi inevitabile a capitalismului. În critica pe care a făcut-o lui Marx, ea a susținut că, dacă sistemul capitalist ar fi unul închis, n-ar mai putea fi valorificată capacitatea sistemelor capitaliste de a se autoreproduce la scară tot mai mare (acumulare extinsă). Nici nivelul consumului, nici creşterea demografică a

consumatorilor (forței de muncă) nu pot ține pasul cu creșterea producției. Acest sub-consum are două implicații. În primul rînd, unele produse nu vor fi schimbate pentru bani. Ca urmare, o parte din plusvaloare nu va putea fi realizată, ceea ce ar constitui condiția necesară pentru extinderea către un nou și mai mare ciclu de acumulare, adică pentru investiția într-o capacitate de producție mai mare. În al doilea rînd, știind că cererea este insuficientă, capitaliștii nu vor avea nici un motiv să mărească producția.

Luxemburg concluziona că pentru acumularea extinsă este imperios necesară existența straturilor și societăților necapitaliste și exploatarea lor. Astfel de straturi reprezintă o piață pentru bunuri de consum și capital, precum și un rezervor de forță de muncă (Luxemburg [1913] 1985: 316-7). Această expansiune se desfășoară în trei etape. Mai întîi, economiile primitive sau autosuficiente și legăturile lor sociale sînt dezrădăcinate, proces ce implică inevitabil violența (ibid. 319). Apoi aceste societăți sînt integrate într-un schimb comercial (ibid. 334), așa cum s-a întîmplat cu China după războiul opiumului. Acumularea de capital la scară internațională este canalizată în principal prin intermediul împrumuturilor internaționale. Aceste împrumuturi plasează surplusul de capital și, datorită condițiilor care le însoțesc, sporesc cererea străină de bunuri de la țările care oferă împrumuturi și determină industrializarea forțată a beneficiarilor, pentru a plăti dobînzile. Investirea masivă în infrastructură (căi ferate) are un scop similar. Pînă la urmă, expansiunea va folosi mijloacele violenței politice și fizice, așa cum se întîmplă în revoluții și războaie. „Imperialismul este expresia politică a procesului acumulării de capital, în competiția pentru rămășițele lumii necapitaliste" (ibid. 391, în trad. engl. a autorului). Dintre gînditorii clasici marxiști,

Rosa Luxemburg a vorbit cel mai mult despre impactul imperialismului asupra societăților precapitaliste, distrugerea economiei naturale, perfecționarea mijloacelor de producție și proletarizare, adică expansiunea muncii salarizate. Totuși, punctul ei de vedere asupra acestui subiect se limita la impactul capitalului străin și excludea „orice considerație asupra forțelor interne și a contradicțiilor din cadrul modului precapitalist de producție" (Barone 1985:34).

Teza subconsumului a fost criticată la acea vreme de Bukharin și de Lenin. Luxemburg a fost atacată în special pentru că neglija adaptările dinamice ale procesului capitalist de producție - supraproducția de azi poate fi absorbită de nivelul de mîine al consumului.

Teoriile monopolului capitalist uzează de o serie de legături cauzale pentru a explica imperialismul. Secțiunea următoare va prezenta relația dintre clase și state, legăturile cauzale dintre statele capitaliste și expansiune și în fine, legătura dintre expansiune și război (vezi fig. 6.1).

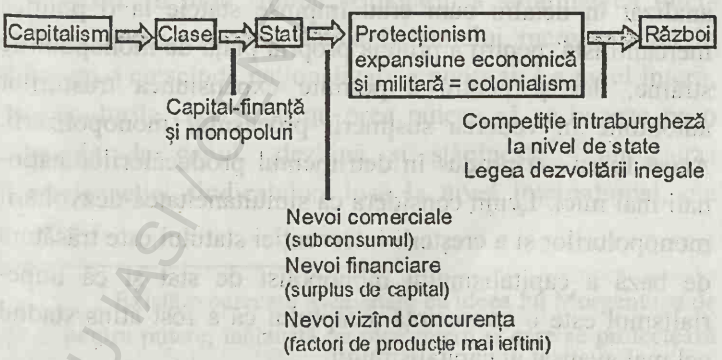

Fig. 6.1 Teorii ale imperialismului bazate pe capitalismul monopolist (Hilferding, Bukharin, Lenin)

Legătura cauzală dintre clasă și stat se face prin conceptul central de monopol și prin capitalul financiar ca nou stadiu al dezvoltării capitaliste. În mod tradițional, se consideră că statele reflectă interesele divergente ale clasei burgheze. Gînditorii marxiști din această școală a monopolului consideră că s-a produs o schimbare istorică în cadrul capitalismului, atunci cînd pieţele concurenţiale au căzut pradă marilor trusturi. Capitalismul monopolistului înseamnă o tot mai mare concentrare a producției și cartelizarea pieţelor în țările capitaliste avansate. Rudolf Hilferding a arătat, în plus, că cele două capitaluri financiar și industrial, fuzionaseră în capitalul-finanță. Astfel, economiile industriale nu erau dominate de o largă clasă burgheză, ci de elita sa, un mic grup monolitic. Statul acționează în interesul lor, care poate fi uneori împotriva interesului altor straturi burgheze, dar niciodată împotriva burgheziei și capitalismului ca atare. Așa cum nota Bukharin, aceasta permite o simplificare conceptuală, deoarece comportamentul statului poate fi de fapt redus la interesul unei clase foarte restrînse. Hiprlferding a analizat în detaliu cum erau împinse statele la o politică mercantilistă, pentru a proteja propria piață de monopolurile străine, dar și pentru a permite expansiunea trusturilor autohtone în vederea susținerii procesului monopolizării. Acest lucru s-a produs în detrimentul producătorilor naționali mai mici. Lenin considera că simultaneitatea dezvoltării monopolurilor și a creșterii intervenției statului este trăsătura de bază a capitalismului monopolist de stat și că imperialismul este o consecință a faptului că a fost atins stadiul cel mai avansat al capitalismului.

Din moment ce statul nu este un actor autonom, ci mai degrabă un instrument al clasei dominante, burghezia monopolistă este forța conducătoare a expansiunii/ colo-

nialismului. Hilferding își bazează explicația pe capitalul financiar autohton, ale cărui încercări de cartelizare ar depăși în cele din urmă anarhia producției (pieței) capitaliste și crizele economice, dar nu pot soluționa contradicția dintre burghezie și proletariat. El a explicat expansiunea imperialistă prin nevoia monopolurilor capitaliste de a căuta materii prime și mînă de lucru ieftină pentru a avea profituri mai mari, de a deschide noi piețe pentru bunurile în exces și de a găsi debușee pentru investiții. Cu alte cuvinte, expansiunea decurge din necesități financiare, comerciale și de concurență intra-burgheză. Imperialismul este văzut aici ca o internaționalizare a unei competiții interne din cadrul burgheziei[2]. Capitalul-finanță avea nevoie de un stat puternic, a cărui politică să sprijine lupta monopolurilor capitaliste pentru piețe de desfacere în întreaga lume. Pentru a mobiliza suficiente resurse interne pentru politicile imperialiste, statul se baza din ce în ce mai mult pe o ideologie a imperialismului, consolidată în vremurile unei aprige competiții internaționale: ea era un amestec de rasism, naționalism și militarism. În mod similar, Bukharin a subliniat că internaționalizarea continuă a capitalismului mergea mînă în mînă cu o crescîndă naționalizare a politicii. La nivel intern, monopolurile capitaliste nu prea puteau să se bazeze pe o strategie de genul „dezbină și stăpînește", din cauza contra-reacției sindicatelor. Însă la nivel internațional, ele

[2] Există o oarecare asemănare cu ideea lui Morgenthau de luptă pentru putere, înăbușită pe plan intern și care se proiectează într-o formă mai pronunțată peste granițe. Din ambele perspective, consolidarea statului național și a economiei sale, în secolul al XIX-lea, este considerată ca stînd la originea neașteptatelor proporții ale rivalității internaționale.

puteau să mobilizeze loialitatea naționalistă contra altor state capitalist-monopoliste.

Aceasta ne conduce la punctul final, și anume explicarea războiului. Într-o scriere din 1916, Lenin extindea viziunea antagonistă a relațiilor dintre state, propusă anterior de Hilferding și Bukharin, asupra fenomenului războiului. Scrierile lui Lenin sînt ambigue în privința războiului. Unii cercetători susțin că el nu reușise să evidențieze cauza exactă a imperialismului (Barone 1985: 53). Probabil că nu era un adept al teoriei sub-consumului. Lenin vorbea ca și cum n-ar fi pus niciodată sub semnul întrebării principiul lui Marx cu privire la tendința scăderii ratei profitului, ca primă cauză a imperialismului (O'Connor 1970). Cu toate acestea, el era ferm convins că tendința către monopoluri interne nu poate fi replicată la nivel internațional. Altfel spus, el nu accepta viziunea unui trust mondial, care să conducă lumea în mod brutal, dar care să evite războiul în interiorul capitalismului. Războiul se datorează, după Lenin, surplusului de capital și legii dezvoltării inegale.

Datorită dezvoltării inegale a diferitelor ramuri industriale și a țărilor, monopolurile nu pot eradica competiția. Capitalul este condus dinspre ramurile și țările cele mai dezvoltate, și în care rata profitului este cea mai scăzută, spre cele care oferă cel mai mare profit. Ceea ce înseamnă că deplasarea capitalului spre alte ramuri și țări devine cea mai importantă caracteristică a imperialismului capitalist. Nu nevoile comerciale, ci cele financiare provoacă o competiție internațională între monopoluri și o reîmpărțire a lumii între țările cele mai puternice. Acest argument se opune altei faimoase teorii marxiste, anume teza ultra-imperialismului a lui Kautski (pe care atît Luxemburg, cît și Lenin o resping). Kautski, figură centrală a partidului social democrat german

(care era încă marxist la acea vreme), susținea că burghezia ar fi suficient de rațională pentru a împărți lumea fără a se expune riscurilor (și costurilor) războiului. Acest ultra-imperialism semnifică exploatarea solidară a lumii de către o alianță a monopolurilor capitaliste. Insistența lui Lenin asupra dezvoltării inegale implică faptul că un astfel de compromis, în caz că are loc, nu este viabil pe termen lung: monopolul de stat care se va dezvolta cel mai rapid va încerca inevitabil să răstoarne alianța (pentru cîteva motive convingătoare pentru care atacurile lui Lenin și Bukharin împotriva lui Kautski nu sînt convingătoare, fără ca prin aceasta Kautski să aibă dreptate, vezi Brewer 1990: 131-2).

TEORIA SOVIETICĂ A RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE

Baza concepțiilor sovietice asupra relațiilor internaționale este reprezentată de teoriile marxiste asupra imperialismului. Evoluția lor prezintă totuși o legătură disproporționat de strînsă cu practica politicii externe sovietice. Reinterpretînd legile marxismului, teoria sovietică își propune să interpreteze trecutul, să ghideze deciziile prezente și să prevadă viitorul. Cu toate acestea, dacă comportamentul politic extern înregistra eșecuri sau sistemul internațional nu afișa caracteristicile așteptate, nu era acuzată politica, ci era ajustată teoria. Într-o lume a adevărului, teoria și practica trebuie să fie în armonie.

Deși analiștii sovietici au depus un mare efort pentru a respinge teoriile occidentale (ca și cum marxismul n-ar fi tot o teorie occidentală), unii analiști din Vest au accentuat vizibila asemănare dintre conceptele lor principale și tezele

teoriilor și politicii externe americane din timpul războiului rece (Light 1988; Lynch 1989).[3]

Anarhia internațională: corelația forțelor versus balanța puterii

Un analist sovietic a dat următoarea definiție „corelației forțelor", ca relație

> „între totalitatea contactelor și interrelațiilor economice, politice, juridice, diplomatice și militare dintre oameni, dintre state și sisteme de state și dintre principalele forțe și organizații sociale, economice și politice din întreaga lume."

(Dimitri Tomașevsky, citat în Lynch 1989: 91)

Aceste relații constituie „circumstanțele obiective în care se dezvoltă deopotrivă politica mondială ca întreg, precum și politica externă a fiecărui stat în parte" (Lynch 1989: 91). Corelația forțelor ia în calcul forțele de clasă, materiale și morale și le atribuie un rol explicativ central în analiza politicii externe a statelor (micronivel) și a celei internaționale (macro-nivel). Ea ia în considerare fiecare stat, fiecare actor transnațional sau intern, precum și consecințele neintenționate sau neconștientizate ale acțiunilor acestor actori.

---

[3] Cum eu nu sînt un specialist în problema sovietică și nu cunosc limba rusă, pentru cele ce vor urma mă bazez în principal pe surse secundare din literatura occidentală legată de acest subiect. De aceea, mă aștept ca aceste analogii cu realismul să reflecte nu doar atitudini asemănătoare ci și înclinații conceptuale ale autorilor occidentali la care mă refer, precum și pe ale mele proprii.

Corelația forțelor este concepută în termeni dinamici. Ea se poate modifica fie datorită forțelor obiective, cum sînt numiți factorii internaționali, fie datorită forțelor subiective, referitoare la necesitățile politice interne pentru utilizarea forței. Această distincție are importante consecințe teoretice, ca fiind cea care conferă acestei perspective forța sa explicativă: dacă forțele obiective nu se materializează într-un conflict, elementul subiectiv poate explica de ce forțele potențiale nu sînt utilizate în fapt. Evitîndu-se inconsistența internă de a avea ceva subiectiv într-o teorie care se vrea în întregime obiectivă, elementul subiectiv este, dimpotrivă, derivat uneori din forțe obiective. Cu alte cuvinte, hotărîrea care lipsește unui actor statal pentru a-și utiliza puterea este ea însăși rezultatul proceselor economice și al luptei interne de clasă. Înțelegerea modificării corelației forțelor era o cerință majoră a analizei sovietice a mediului internațional de după al doilea război mondial. Principalele schimbări obiective care, se spune, ar fi modificat corelația forțelor în detrimentul intereselor imperialiste, s-ar lega de creșterea puterii militare a URSS, creșterea puterii economiilor japoneză și vest-europene și dezvoltarea mișcărilor de eliberare națională. Dată fiind reticența subiectivă a Statelor Unite de a folosi forța în timpul și după războiul din Vietnam, declinul puterii americane era mai important decît creșterea efectivă a puterii sovietice. Această schimbare a fost apoi folosită pentru a explica comportamentul Americii: competitivitatea atomică a URSS, cuplată cu presiunea Europei, au forțat Statele Unite să accepte o politică de destindere.

Conceptul de corelație a forțelor încearcă în mod conștient să evite unele neajunsuri ale conceptului și politicii balanței puterii. Aceasta din urmă este criticată de analiștii

sovietici în primul rînd datorită faptului că încurajează tendința de a folosi forța (în timp ce corelația forțelor invită la considerarea aspectelor puterii, altele decît cele militare). În al doilea rînd, conceptul și politica balanței puterii sînt acuzate că sprijină ideologia *status quo*-ului (în timp ce corelația forțelor implică schimbarea). În al treilea rînd, teoria balanței puterii este învinuită de confundarea tuturor tipurilor de politică externă expansionistă, ignorînd astfel diferența calitativă dintre politicile imperialiste și cele anti-imperialiste.

În ciuda criticilor sovietice, o comparație între corelația forțelor și balanța puterii relevă multe similarități între cele două concepte (Light 1988: 286 și urm.). Ambele sfîrșesc prin a avea o viziune de sumă zero asupra puterii, în care cîștigurile uneia dintre părți înseamnă automat pierderi de partea cealaltă. Teoretic vorbind, această concepție de sumă zero asupra puterii nu este necesară, pentru nici una din cele două abordări. Cu toate acestea, reducînd balanța puterii sau corelația forțelor la doi poli principali, decurg firesc argumentele sumei zero. În plus, ambele concepte sînt absolut esențiale pentru marile lor școli de gîndire, respectiv realismul și teoria sovietică a imperialismului. Balanța puterii și corelația forțelor sînt factori obiectivi care limitează domeniul consecințelor posibile în politica internațională, precum și posibilul comportament rațional (și legitim) al statelor.

În afară de asemănările evidente între cele două concepte, nu toate diferențele invocate între ele sînt reale. În ciuda faptului că sovieticii pretind contrariul, teoriile balanței puterii oferă adesea liste exhaustive ale mulțimii componentelor ce constituie puterea și forțele. Eroarea reducerii la factorul militar sau, în general, la un singur

factor, este, cel puțin teoretic, evitată. Ambele perspective sînt de asemenea pe deplin conștiente de iluzia puterii permanente, adică de presupunerea eronată a unei eficacități permanente a anumitor resurse de putere de a obține anumite rezultate (pentru ambele erori, vezi Morgenthau 1947: 114 și urm.). În mod similar, pentru Lenin, puterea fără procesul istoric era inutilă (împotriva cursului timpului). De asemenea, se pare că teoriile sovieticilor nu sînt înclinate în mod necesar către schimbare. În realitate, ei presupun, ca și realiștii, o perpetuă tendință spre echilibru și *status quo*. Această tendință este la rîndul ei înțeleasă ca o variabilă independentă cu ajutorul căreia sînt explicate - și legitimate - comportamentul în politica externă, precum și politica internațională. Atunci cînd schimbarea a afectat sfera lor de influență, cum s-a întîmplat de pildă în revoluția cubaneză sau în revoluția din 1956 din Ungaria, ambele teorii au fost folosite pentru a legitima reprimarea schimbării, în timpul războiului rece.

Este o problemă de convingere dacă diferențele dintre expansiunea imperialistă americană și expansiunea antiimperialistă sovietică sînt de substanță sau doar semantice. Poate că scopurile economice sînt mai importante pentru politica externă occidentală, reprezentate de prioritatea controlului, de exemplu, asupra petrolului din Orientul Mijlociu. Dar cum Uniunii Sovietice nu i-au lipsit niciodată materiile prime, e greu de demonstrat că diferențele teoretice sînt motivul real pentru relativa reținere de care a dat dovadă în regiune. Politica recentă a Chinei de a pretinde că îi aparțin cîteva insule mici, dar bogate în petrol, pare să arate că și țările socialiste pot avea ținte economice. Sigur că Statele Unite ar putea (și pot) folosi instituțiile economice internaționale în avantajul propriu, într-un mod inaccesibil

țărilor socialiste. Întrebarea este dacă aceste diferențe sînt rezultatul logicii diferite a politicii externe capitaliste și a celei socialiste, sau sînt rezultatul oportunităților și valorilor diferite.

Nici chiar includerea categoriei de clase sociale, teoretic prioritare în raport cu statele, nu este suficientă, atunci cînd este aplicată, pentru a diferenția teoriile sovietice ale imperialismului de teoriile balanței puterii. Teoretic vorbind, introducerea actorului clasă poate permite o explicație mai rafinată: chiar și atunci cînd atributele statelor nu se schimbă, corelația forțelor se poate schimba. Așa că teoriile sovietice ale imperialismului pot concepe schimbarea, pe cînd o concentrare exclusivă asupra statului nu va fi capabilă să o perceapă. În practică, analiștii sovietici, atunci cînd stabilesc corelația forțelor, accentuează tot mai mult relațiile dintre state, în dauna concentrării inițiale asupra claselor. În consecință, integrarea actorului clasă în teoria sovietică seamănă cu integrarea actorului transnațional în teoria balanței puterii sau cu integrarea forțelor de piață în teoriile mai recente din economia politică internațională. Discuția următoare pe marginea conceptului de coexistență pașnică va arăta că integrarea acestor două niveluri ale analizei, clase și state, este departe de a fi lipsită de ambiguitate.

Politica transnațională versus politica interstatală: coexistența pașnică și îngrădirea

Coexistența pașnică, la fel ca și îngrădirea, este o politică între două superputeri și aliații lor, bazată pe o strategie a cooperării și confruntării simultane (vezi capitolul 4). Chiar dacă motivele războiului sînt de găsit în impe-

rialism, tabăra socialistă poate accepta să conviețuiască cu forțe imperialiste, cel puțin pentru o vreme.

Coexistența pașnică corespunde unei strategii de cooperare tactică. Ea se bazează, înainte de toate, pe decuplarea competiției internaționale de la sfera militară și redirecționarea ei către sfera economică și cea ideologică. De altfel, coexistența pașnică implică acceptarea reciprocă a principiului non-ingerinței. În cele din urmă, ea devine posibilă datorită existenței unor scopuri comune, absolut necesare pentru evitarea distrugerii nucleare reciproce.

Dar coexistența pașnică nu anulează continuarea confruntării internaționale dintre forțele imperialiste și cele antiimperialiste. Scopul ei pe termen lung este victoria acestora din urmă. Cu alte cuvinte, coexistența pașnică poate oferi un mediu propice pentru consolidarea socialismului internațional, timp în care starea politică și socială existentă este schimbată cu ajutorul relațiilor transnaționale. Această idee nu este foarte diferită de îmbinarea politicilor antagoniste cu cele cooperative, pe care politica de îngrădire, în varianta ei specifică perioadei destinderii, își propusese să o realizeze (vezi capitolul 7).

Din păcate, dubla semnificație a acestei abordări, în realizarea ei practică, a făcut ca ea să devină autocontradictorie în două arene importante ale politicii internaționale. Prima problemă se leagă de politica sovietică privind lumea a treia. Pentru a armoniza tactica coexistenței interstatale cu strategia antiimperialismului transnațional sau internațional, Brejnev a declarat că coexistența pașnică nu se aplică mișcărilor de eliberare națională. Totuși, tocmai expansiunea sovietică în lumea a treia (și schimbarea implicită a balanței puterii) a fost cea care a provocat reacția SUA și încercarea de a pune în legătură acest comportament

al sovieticilor cu alte niveluri ale relațiilor SUA-URSS (vezi capitolul 7). În plus, în afara promovării luptei interne de clasă în Occident, ajutorul dat forțelor anti-imperialiste contravenea în chip manifest principiului non-ingerinței. În acest ultim caz, URSS lăsa adesea interesele interstatale să prevaleze în dauna solidarității de clasă. Între securitate și internaționalism proletar (relații internaționale de clasă), Uniunea Sovietică alegea orice părea să-i servească cel mai bine interesele pe care le percepea, fără a ține seama de responsabilitățile sale ideologice asumate.

Cu toate limitările și excepțiile sale, este coexistența pașnică doar o imagine în oglindă a politicii îngrădirii? La nivel psihologic, ambele presupuneau că forța care provoacă războiul este expansionismul adversarului. La nivelul politicii externe, ambele își concepeau politica în termeni de limitare a conflictelor. Astfel, ele acceptau în general sferele de influență ale celeilalte părți (și de facto doctrinele Brejnev și Monroe) și doar ocazional, dacă riscul era limitat, interferau. Speranța de schimbare (victorie) nu era absentă, ci doar lăsată pe mai tîrziu; dacă ar fi avut loc un declin al uneia dintre superputeri, acesta n-ar fi fost numai rezultatul presiunii militare. Schimbarea trebuia pe cît posibil să vină din interior. „Războiul imposibil și pacea improbabilă" (Aron) au determinat ambele superputeri să-și mute eforturile de la politica externă inter-statală la cea intra-statală. Politica externă a devenit „totală" (Krippendorff 1963). Printr-o politică a îngrădirii, cel puțin așa cum a văzut-o George Kennan, SUA urmărea să determine reforma internă în URSS. Susținînd lupta internațională de clasă, coexistența pașnică promovată de sovietici își propunea să submineze capitalismul. Ca o consecință a acestei convergențe, diplomația a putut să-și redobîndească rolul său central.

Concluzie

Evoluția teoriilor sovietice în relațiile internaționale a fost marcată de supoziția marxistă a unei legături intime între teorie și practică. Din moment ce marxismul a fost folosit pentru a legitima acțiunea politică a sovieticilor, teoriile sovietice s-au văzut obligate să readapteze continuu marxismul la cerințele politicii externe a URSS. Încă din epoca anterioară a „socialismului într-o singură țară", concentrarea asupra luptei de clasă și a internaționalismului proletar marxist a fost treptat înlocuită cu cea asupra conflictului interstatal. Interesele socialismului au fost identificate cu cele ale URSS. Luptele antiimperialiste ale forțelor burgheze naționaliste din lumea a treia erau considerate bune (pentru o acidă critică marxistă a lui Lenin, vezi Warren 1980), în timp ce agitația socialistă în Vest urma să fie evitată, pentru că ea ar fi putut afecta relațiile sovieticilor cu principalii lor opozanți, într-o perioadă a coexistenței pașnice.

De asemenea, unele dintre conceptele centrale ale teoriilor sovietice asupra relațiilor internaționale s-au dezvoltat în așa fel încît le-au făcut pe acestea din urmă aproape imposibil de distins de abordările realiste (materialiste și axate pe putere). Acest lucru poate avea o justificare teoretică: nici schimbările interne de regimuri (ca în China), nici antiimperialismul din lumea a treia nu au creat noi relații internaționale socialiste, ci doar un subsistem internațional socialist. Pentru moment, se considera, sistemul internațional ca întreg era capitalist și trebuia analizat corespunzător. Permițîndu-se ruptura dintre evoluția socialistă internă și socialismul la nivel internațional, s-a creat un spațiu, domeniul internațional, în care se aplică alte legi decît cele socialiste. Cum am văzut deja, coexistența pașnică nu era

diferită de vederile realiste: forță, corelație a forțelor, sfere de influență, într-o competiție bipolară de sumă zero cu elemente de antagonism și cooperare, unde diplomația prevalează în fața relațiilor pur militare. Ea împărtășește de asemenea cu realismul toate capcanele privind definirea exactă a conceptelor de bază, dificultatea integrării factorilor transnaționali și o perspectivă care privilegiază tot mai mult *status quo*-ul, mai ales în cadrul sferelor proprii de influență.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

INTERLUDIU
CRIZA REALISMULUI

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

7. Politica destinderii: Kissinger şi limitele diplomaţiei „concertului"

După criza rachetelor din Cuba, guvernul sovietic şi-a modificat politica anterioară de a încerca să concureze puterea SUA prin găsirea unor „scurtături" strategice, mai ales nucleare (Carrere d'Encausse 1984). După înlăturarea lui Hruşciov, noul guvern sovietic a adoptat o politică a reînarmării masive şi şi-a accelerat politica de extindere în întreaga lume. Statele Unite erau scufundate în mlaştina din Vietnam, îşi risipiseră forţele şi îşi subminaseră credibilitatea şi legitimitatea pe plan intern. La sfîrşitul anilor '60, superioritatea Americii, atît de vizibilă cu doar zece ani în urmă, se spulberase: se poate spune că URSS obţinuse paritatea strategică.

Aceasta era situaţia atunci cînd administraţia Nixon a preluat puterea. Ea a propus o nouă strategie, care trebuia, într-un mod doar în aparenţă paradoxal, să transforme noul echilibru militar într-un avantaj diplomatic. Statele Unite erau gata să recunoască poziţia egală a Uniunii Sovietice, în trecut izolată pe plan internaţional, cu condiţia moderării politicii externe sovietice. URSS putea deveni un membru legitim al clubului supraputerilor, cu condiţia să se comporte ca o putere tradiţională, într-o versiune adaptată a Concer-

tului European al secolului al XIX-lea. Politica externă americană trebuia să ofere deopotrivă stimulente și sancțiuni pentru această trecere de la o politică revoluționară la una legitimă.

Henry Kissinger, în calitate de consilier în probleme de securitate națională (1969–1973) și apoi secretar de stat (1973-77), a elaborat un set de principii geostrategice, care au constituit una din sursele de inspirație ale acestei noi politici, anume versiunea americană a destinderii. Perspectiva sa era cea a unui realism fundamentat istoric. El a propus actualizarea principiilor politicii europene din secolul al XIX-lea și aplicarea lor la circumstanțele timpului său. Numai că, după primii ani ai lui Kissinger în preajma lui Nixon, această idee s-a dovedit nu doar voit eroică și neoromantică (Hoffmann 1978), ci și irealizabilă. Ea nu reușea să se adapteze la procese precum emanciparea noilor state în afara controlului direct al concertului central bipolar și independența sectorului economic al relațiilor internaționale, care depășea capacitatea de cuprindere a diplomatului clasic. Eforturile lui Kissinger reprezintă în egală măsură o încercare grandioasă de a revigora codurile diplomației secolului al XIX-lea, precum și limitele unei astfel de încercări.

În vreme ce capitolul 5 arăta cîteva din anomaliile realismului ca teorie explicativă, eșecul proiectului lui Kissinger pune în evidență limitele reaplicării realismului ca practică diplomatică. Așa cum va arăta următorul capitol al acestui interludiu, criza realismului înțeles ca teorie și practică în țara cea mai importantă din punctul de vedere al relațiilor internaționale, a dus în cele din urmă nu doar la o fragmentare a eșafodajului politicii externe americane, ci și la una a disciplinei academice.

CONCEPȚIA GENERALĂ A LUI KISSINGER

Kissinger a adoptat o perspectivă istorică în studiul și practica diplomației. Principala sa străduință în materie de politică era definirea unei ordini internaționale care să îmbine flexibilitatea și chiar generozitatea diplomației secolului al XIX-lea cu noile circumstanțe ale secolului al XX-lea. Vitală pentru funcționarea Concertului European era existența a ceea ce Kissinger numea ordine legitimă. Ordinea legitimă, care nu trebuie confundată cu ordinea justă, este o ordine ale cărei principii sînt acceptate de către toți componenții ei (pentru mai multe detalii, vezi cap. 3). Această secțiune va urmări în amănunt principalele probleme care, considera Kissinger, trebuie abordate în vederea realizării acestui sistem concertat actualizat.

Politica internațională era pentru prima oară globală. Avîndu-și originea în Europa, societatea internațională includea acum multe state noi din afara vechiului continent. Caracterul revoluționar al multora dintre politicile noilor state făcea ca sistemul Concertului să devină problematic. „Epoca noastră trebuie să găsească o structură care să împace responsabilitățile noilor națiuni cu aspirațiile lor" (Kissinger 1969: 54). Odată cu declinul imperialismului, lumea devenise finită: conflictele europene nu puteau fi nici exportate, nici compensate în afara Europei. În fine, creșterea interdependenței globale crea o legătură între decizii și efectele lor în întreaga lume. Orice eveniment influența balanța centrală, dar nu era în mod necesar subordonat ei. Politica fusese globalizată.

Flexibilitatea diplomatică era acum subminată de dezvoltările interne și internaționale. Diplomația internațională era încremenită într-o ordine nucleară bipolară. În acest sistem, politica era concepută cu ușurință în termeni de

sumă zero, unde cîștigurile uneia dintre părți însemnau automat pierderi de cealaltă parte. Kissinger a observat în anii '60 o creștere a multipolarității politice, care diminua rigiditatea ordinii militare încă bipolare, dar și reducea capacitatea de a o ține sub control (Kissinger 1969: 57). De asemenea, sistemul intern reducea din ce în ce mai mult opțiunile diplomatice, datorită birocratizării politicii, care crea constrîngeri dăunătoare sub forma intereselor disimulate și a inerției organizaționale (Kissinger 1969: 20-3).

O altă problemă în aplicarea noului sistem concertat era lipsa unei clase transnaționale care să împărtășească o socializare și reguli de conduită similare și care să poată controla politica externă. Aristocrația nu mai avea această funcție; de aceea reproducerea continuă a practicilor politice instituite putea fi periclitată de recrutarea inconstantă și atitudinea schimbătoare a noilor elite din politica externă. Insistența lui Kissinger asupra atitudinii elitei politicii externe americane nu era doar un mod de a evidenția propria sa formație istorică și perspectiva pe care aceasta i-o crea, nici nu era un mijloc de a-și critica adversarii „birocrați", presupuși a fi mai puțin pregătiți, ca de exemplu secretarul de stat William P. Rogers (Kissinger 1979: 31). Existența unor atitudini împărtășite de către diferitele elite ale politicii externe din fiecare stat era unul dintre lucrurile absolut necesare (vechiului) Concert European. Ea făcea posibilă o diplomație pe termen lung. Ciocnirea unor structuri interne incompatibile lasă mult mai puțin spațiu de manevră decît „aristocrația internațională" (cum o numea Morgenthau) izolată de mediul intern.

Dată fiind abordarea sa, Kissinger era profund preocupat de diversitatea și adesea de incompatibilitatea tipurilor de conducere, așa cum puteau fi ele observate în

diferitele sisteme interne. El a propus o tipologie uşor impresionistă a liderilor din secolul al XX-lea. Elita americană a politicii externe reprezintă tipul birocratic-pragmatic de conducere. Recrutată în principal din avocatură şi afaceri, această elită tinde să privilegieze deciziile *ad hoc* atunci cînd apar probleme şi, în acest caz, nu mai rămîne prea mult loc pentru istorie: „Naţiunile sînt tratate ca fenomene similare şi acele state care prezintă probleme imediate asemănătoare sînt tratate în mod asemănător" (Kissinger 1969: 33). Nici tipul ideologic de conducere, reprezentat de politicienii sovietici, nici conducerea revoluţionară a multor naţiuni noi nu poate oferi o bază pentru un set de reguli general acceptate. Toate au în comun înclinaţia către concepţii politice pe termen scurt.

Asemănător cu o teză elaborată în detaliu de Bertrand de Jouvenel (1972 [1945]), Kissinger consideră că societăţile moderne, cu accentul pe care îl pun pe suportul maselor, fie ele democratice, autoritare sau totalitare, consolidează autoritatea centrală şi pot mobiliza o putere fără precedent pînă acum. Dar ele au devenit, pe de altă parte, prizoniere ale unei „nevoi interne de succes permanent" (Kissinger 1969: 46), lăsînd deoparte posibila generozitate a diplomaţiei aristocratice.

Aceasta se leagă de o altă schimbare epocală, care ameninţă să pericliteze ordinea legitimă. Secolul al XX-lea este, ca să folosim o expresie a lui Bracher, o „eră a ideologiilor" (Bracher 1982). Ideologiile furnizează identitate şi scopuri naţiunilor, şi politicii externe a acestora. Una dintre implicaţiile legitimităţii populare necesare în societăţile moderne este o mai mare probabilitate a existenţei unei legături între structurile interne şi comportamentul extern „revoluţionar" (vezi cap. 3). Ori de cîte ori legitimitatea

sistemelor interne se bazează pe ideologii care au o posibilă anvergură universală, problema este exacerbată. Într-adevăr, comunismului îi este greu să se descurce în cadrul sistemului tradițional al concertului, pentru că el nu se bazează pe relații interstatale, ci pe relații între clase: granițele sale pătrund printre granițele statului și natura sa transnațională face imposibilă izolarea politicii externe de cea internă (Kissinger 1979: 68). „Cînd structurile interne - și conceptul de legitimitate pe care ele se bazează - diferă foarte mult, oamenii de stat se pot încă întîlni, însă capacitatea lor de persuasiune este redusă, pentru că ei nu mai vorbesc aceeași limbă" (Kissinger 1969: 12).

Referirea lui Kissinger la un limbaj comun nu era întîmplătoare. Preocuparea sa principală era cum să recreeze o „cultură comună", care să permită diplomației să-și joace rolul. La un moment dat, Kissinger (1969: 57) chiar scrie că cea mai mare necesitate a diplomației contemporane este un concept comun de „ordine". Astfel, stabilirea unui limbaj comun, în ciuda tuturor problemelor structurale ale politicii contemporane, este o condiție necesară a diplomației într-o ordine legitimă. În același timp, diplomația este mijlocul prin care poate fi găsit un astfel de limbaj comun. Acest cerc este necesar din perspectiva lui Kissinger (Hoffmann 1978).

O problemă pentru crearea unui limbaj diplomatic comun era apariția armelor nucleare, care eroda legătura directă dintre putere și politicile promovate sau dintre putere și influență. Așa cum repeta în scrierile sale, puterea devenea deopotrivă mai înfricoșătoare și mai „abstractă, intangibilă, elusivă" (Kissinger 1969: 61; și 1979: 67). Aici, Kissinger nu este interesat în primul rînd de valoarea explicativă a conceptului de putere, ci este mai degrabă preocupat de comunicarea dintre diplomați, care, gestionînd politica

internațională, trebuie să ajungă la o înțelegere comună a puterii, independentă de folosirea ei. Altfel, puterea și poziția în ierarhia puterii ar fi accesibilă doar prin conflicte permanente, situație ce contrazicea însuși scopul diplomației balanței. Pentru a face să funcționeze politica și diplomația balanței puterii, coordonatele, referințele și simbolurile principale, cum ar fi interesul național sau puterea, trebuie să aibă un înțeles traductibil. Aceasta deoarece compensațiile nu pot servi la aplanarea tensiunilor dacă valoarea lor este puternic contestată; nici diplomația balanței nu poate obține efectul scontat de moderare a conflictului, dacă nu există o înțelegere comună a termenului de echilibru.

Pe scurt, Kissinger susține că elaborarea de planuri abstracte, a căror realizare poate prevesti o ordine internațională stabilă, este un efort inutil. În loc de aceasta, diplomații trebuie să-și asume sarcina definirii unui cod al înțelegerii comune, care poate face posibilă o ordine internațională. Existența armelor nucleare lasă puțin timp acestei sarcini. „Trebuie să construim o ordine internațională înainte ca ea să fie impusă ca o necesitate, în urma unei crize. Aceasta nu este o chestiune de planuri, ci de atitudini" (Kissinger 1969: 49).

ÎNGRĂDIREA NEGOCIATĂ

Din momentul cînd a preluat postul, Kissinger s-a văzut în fața unei ocazii unice de a face ca afacerile internaționale să devină mai apropiate de viziunea sa. Moștenind în egală măsură problemele și posibilitățile unei superputeri, el se putea folosi de politica externă americană ca mijloc pentru a transforma dușmanii Statelor Unite, dacă

nu chiar în prieteni, cel puțin în parteneri pentru reactualizarea unei ordini internaționale legitime.

Originile filosofice ale politicii de destindere

Politica de destindere a lui Kissinger are la bază trei intuiții filosofice majore, cum le-ar fi numit el. Politica externă trebuie să țină seama nu doar de lecția celui de-al doilea război mondial, ci și de cea a primului. Ordinea internațională trebuie să fie fundamentată în același timp pe o balanță a puterii, pentru a evita conciliatorismul anilor '30, dar și pe controlul diplomatic asupra planurilor militare, astfel încît să nu se mai producă vreo alunecare necontrolată spre un alt 1914 (1982: 237-8).

Principalele puteri care trebuiau integrate în această ordine erau Uniunea Sovietică și Republica Populară Chineză. Kissinger considera China ca punînd mai puține probleme, întrucît ea se încadra în „marea tradiție clasică a artei europene a guvernării" (Kissinger 1982: 50). De aici rezultă că Kissinger nu considera ideologia comunistă, în ea însăși, o problemă. O mai mare problemă era URSS, unde ideologia comunistă era însoțită de mijloace militare și de proiecția lor în lumea a treia. Uniunea Sovietică, deși nu era neapărat o putere revoluționară, se comporta ca o astfel de putere. Într-un mod care amintește mult de Kennan (vezi cap. 4), Kissinger descrie politica externă sovietică ca dînd dovadă de un „oportunism lipsit de scrupule", care putea totuși să se adapteze cerințelor momentului, deoarece ea nu urma vreun plan anume (Kissinger 1982: 51).

În fine, Kissinger dorea să fundamenteze politica externă americană pe o analiză lucidă a ordinii internaționale, și nu pe cruciadele morale care o caracterizau, prin

tradiție. El a încercat să construiască o politică externă care să poată depăși analogia între morală și politică, pe plan intern sau internațional. Kissinger s-a opus moralismului politicii externe americane, fie ea izolaționistă („nu ne murdărim mîinile în mlaștina politicii externe") sau mesianică („noi am salvat lumea, învățîndu-i pe toți să fie așa cum sîntem noi"). În viziunea sa, aceste două orientări ale politicii externe americane tradiționale erau la fel de nepotrivite pentru a face față provocării sovietice:

> „În fiecare deceniu, alternativa la politica concilierii sentimentale a fost văzută în termeni de beligeranță liturgică, ca și cum trîmbițarea înverșunată a anticomunismului ar fi suficientă pentru a face zidurile să se prăbușească... Abordarea liberală a tratat politica externă ca pe o subdiviziune a psihiatriei; cea conservatoare a considerat-o drept o problemă de teologie."
>
> (Kissinger 1979: 123; 1982: 239)

Din moment ce nu ideologia comunistă, ci posibilitățile și motivațiile politicii externe sovietice erau responsabile pentru actualele relații conflictuale, principala strategie a lui Kissinger era apropiată de proiectul original al lui Kennan: îngrădire acolo unde este necesar, cooperare acolo unde este posibil. Postura militară și politică solidă era însoțită de intenția de a schimba politica externă sovietică, cu scopul de a transforma URSS într-o putere legitimă, adică într-o putere care să respecte codurile de conduită ale societății internaționale. Ajutorul economic și financiar, recunoașterea statutului și a prestigiului egal se adaptau în funcție de comportamentul internațional al URSS. Destinderea era o împletire secvențializată și flexibilă de confruntare și colaborare, de descurajare și coexistență. Caracterul său adaptabil era menit să protejeze îngrădirea

într-o vreme în care opinia publică devenea din ce în ce mai potrivnică ralierii la retorica războiului rece:

> „Fără îndoială că destinderea este periculoasă, dacă nu include și o strategie de îngrădire. Dar îngrădirea nu are sens dacă nu este legată de o noțiune de pace. Soluția nu este renunțarea la strădania de a defini coexistența, ci crearea unui conținut care să reflecte principiile *noastre* și obiectivele *noastre*."
>
> (Kissinger 1982: 241-2)

Tot asemănător cu Kennan, Kissinger (1979: 120 și urm.) vede slăbiciunile URSS ca fiind mai ales de natură internă: absența unui mecanism de succesiune, o economie slabă și conflicte tot mai acute pentru privilegiile nomenclaturii. La început, politica sa urmărea o schimbare în prioritățile politicii externe sovietice, în așa fel încît să le pună în acord cu viziunea sa asupra ordinii internaționale. În această privință, el se deosebește de abordarea lui Kennan prin aceea că acordă un rol mult mai important negocierilor în relațiile SUA-URSS. Pentru el, politica americană de îngrădire fusese concepută prea militar (Kissinger 1969: 86).

Ulterior, el a acceptat scopul pe termen lung al lui Kennan de a pregăti sfîrșitul războiului rece, prin generarea unor schimbări interne în URSS. Deși destinderea putea amăgi Occidentul, lăsîndu-l să creadă că competiția a luat sfîrșit, Kissinger era convins că slăbiciunea internă și legitimitatea din ce în ce mai lipsită de conținut făceau ca destinderea să constituie un risc mai mare pentru URSS. El a numit aceasta un „pariu istoric" (1982: 243). Destinderea, așa cum o vedea Kissinger, poate fi cel mai bine caracterizată ca un „efort de a rezista expansionismului și de a lăsa

deschisă posibilitatea evoluției istorice - de fapt, de a îmbina analiza și strategia conservatorilor cu tactica liberalilor" (Kissinger 1982: 240).

Conexarea și aplicațiile ei

Kissinger descrie, în relațiile internaționale contemporane, o balanță multidimensională a puterii. Resursele de putere variază în funcție de aria specifică în care se manifestă. Armele nucleare ar putea oferi un anumit statut și un anumit prestigiu și ar putea servi la descurajarea folosirii altor arme nucleare, dar ele nu sînt întotdeauna foarte utile în deschiderea unor piețe sau în gestionarea finanțelor mondiale. Această mișcare conceptuală a redat politicilor economice un loc central în cadrul politicii externe americane. De asemenea, avînd dimensiuni multiple, puterea a încetat să mai fie un concept de sumă zero. Pierderea de putere într-un anumit loc putea fi redresată în altul (Gaddis 1982: 277). O astfel de concepție era, evident, destul de atractivă pentru gigantul economic a cărui credibilitate militară fusese compromisă în Vietnam.

Multidimensionalitatea propusă de Kissinger implica existența cîtorva (principale) balanțe ale puterii. Balanța militară se raporta la un triunghi odată cu deschiderea SUA către Republica Populară Chineză. Balanța economică era raportată la un triunghi alcătuit din Japonia, Europa și SUA. Fiind singurul membru al ambelor triunghiuri, Statele Unite jucau rolul principal, pentru că puteau conexa aceste triunghiuri și obține avantaje în ambele direcții: folosind echilibrul economic pentru îngrădirea militară a adversarilor și folosind dependența militară a aliaților pentru concesii economice. Dat fiind caracterul

global și interdependent al politicii internaționale, conexarea a devenit un concept central al politicii externe de destindere a lui Kissinger, aplicată deopotrivă prietenilor și dușmanilor. Într-adevăr, destinderea poate fi definită ca o politică de îngrădire prin conexări negociate.

Politica conexării consta în întrepătrunderea ariilor politice cu scopul creării unei pîrghii de avans diplomatic pe multiple fronturi. Principala sa țintă era guvernul sovietic. De fapt, ea implica două elemente aparent contradictorii. Pe de o parte, ea încerca să integreze economia sovietică în cea a sistemului internațional occidental, într-o asemenea măsură încît URSS să nu prea aibă motive să tulbure *status quo*-ul internațional. Aceasta reprezintă preocuparea constantă a lui Kissinger pentru evitarea unei alte „dezordini" de tipul păcii de la Versailles, pe care o considera responsabilă pentru scoaterea prea multor actori importanți în afara cercului legitim. Pe de altă parte, această politică încerca să inducă cooperarea politică a URSS, prin extinderea concesiilor economice doar ca răsplată pentru o comportare bună.

Pentru a face acest proiect dificil să funcționeze, Kissinger a încercat să folosească datele geo-politice pentru a determina actorii interni și externi să accepte și să împărtășească o concepție politică asupra lumii bazată pe balanța puterii (înțeleasă în termenii realismului clasic). În primul rînd, Kissinger a arătat necesitatea evitării dezastrului nuclear. Deși inițial susținuse varianta războiului nuclear „limitat", în urma politicii la limita războiului nuclear din timpul crizei cubaneze, el a început să se îndoiască de posibilitatea unei escaladări nucleare bine reglate.

Una dintre sarcinile propuse de această politică era educarea publicului american (1982: 50) pentru a accepta necesitatea unei politici lucide a echilibrului și pentru a-i

scoate din minte ideea unei victorii finale. De asemenea, el sublinia necesitatea comunicării directe cu alți lideri politici străini, în vederea creării unui cadru favorabil pentru o analiză comună cu celelalte puteri importante. Acest lucru este pus cel mai bine în lumină de discuțiile sale cu premierul chinez Zhou Enlai:

> „Tocmai pentru că sînt puține lucruri practice de făcut, din dezbaterile conceptuale trebuie să se degaje elementul încrederii. Am petrecut multe ore împreună cu Zhou, în primul rînd pentru a concretiza inefabilul înțelegerii reciproce... Zhou a înțeles că dacă SUA și China pot articula analize paralele ale situației mondiale, de aici vor decurge automat acțiuni compatibile; în timp ce, dacă nu vor reuși acest lucru, asigurările verbale nu valorează mare lucru."
>
> (Kissinger 1979: 746; 1982: 52)

Ca să cîștige timp pentru astfel de discuții (și să obțină presiunea optimă), el s-a folosit de o îmbinare de amenințări militare și stimulente economice. Ca avertisment militar, deschiderea spre China era o amenințare mascată pentru URSS și Vietnamul de Nord. Ca stimulent, URSS îi fusese oferit în schimb statutul comercial al națiunii-celei-mai-favorizate.

Din moment ce era necesară o politică externă foarte flexibilă și independentă, Nixon și Kissinger au ferit-o de anumite influențe negative. În primul rînd, ei au redus angajamentele externe care forțau peste măsură posibilitățile guvernului american. Un exemplu este dezangajarea din Vietnam, dar mai ales doctrina Guam (sau doctrina Nixon), precum și trecerea de la acțiunile militare fățișe la cele sub acoperire (cum a fost, de pildă, în Chile). În acest spirit, administrația americană și-a înăsprit poziția în ce privește

contribuția pe care aliații trebuiau să și-o aducă la cauza comună, mișcare nu lipsită de fricțiuni în cadrul alianței. Pentru SUA, Japonia și Europa erau de obicei parteneri bineveniți cînd era vorba de împărțirea sarcinilor, dar rău primiți cînd era vorba de împărțirea puterii. Această atitudine avea un corespondent în sentimentele Europei față de SUA: europenii apreciau Statele Unite pentru postura lor de furnizor de securitate și pentru că le permiteau în mod diplomatic europenilor să-și aroge un statut progresist în tabăra occidentală, dar resimțeau negativ repetata confuzie a intereselor particulare americane cu cele mai generale.

În plus, Kissinger a încercat să separe politica externă de constrîngerile interne (birocratice). El folosea în mod curent canale diplomatice ascunse, adică ducea runde paralele de negocieri asupra aceleiași probleme, una publică și una secretă. Într-o anumită măsură, totuși, prima sa funcție, cea de relativ obscur consilier în probleme de securitate națională, era mai potrivită concepției sale decît promovarea ulterioară în funcția de secretar de stat, care îl expunea în mai mare măsură criticilor și controlului intern.

Kissinger admite că politica sa începuse să fie prea ambițioasă, mai ales în perioada dezastrului din Vietnam și a celui provocat de Watergate. El a lăsat nedezlegată întrebarea dacă proiectul era din principiu destinat eșecului sau ar fi putut reuși, în alte circumstanțe.

PROBLEME ALE CONEXĂRII

Ținînd seama de învățăturile celor două decenii, se pare că o actualizare a diplomației concertate nu poate avea din start decît o amploare redusă, la sfîrșitul secolului al XX-lea. Principalul motiv este acela că multe dintre lucrurile

care afectează în mod vital ordinea internațională scapă controlului direct al marilor puteri. Mișcările naționaliste și anticolonialiste nu mai pot fi contestate cu aceeași îndreptățire cu care le-a contestat Metternich. Forțele pieței, esențiale pentru contractele sociale de pretutindeni, se sustrag controlului statului. Prin urmare, o politică externă care privilegiază balanța principală militară a puterii ca mijloc de a impune sau a schimba cu adevărat ordinea (cu una legitimă) poate avea succes numai acolo unde această balanță are un control real asupra evenimentelor. Diplomația lui Metternich se orienta mai ales asupra acelor teatre de desfășurare în care diplomații puteau încă acționa. Ele existau, într-adevăr. Dar această diplomație este relativ inutilă atunci cînd sînt în joc forțe impersonale și conducerea lor (Hoffmann 1978).

Diplomația concertului nu se poate întoarce la vremurile în care politica externă se făcea doar la nivel intern. De asemenea, din moment ce controlul direct asupra aliaților presupune amestecul efectiv în treburile lor interne, ceea ce este de așteptat să întîmpine rezistență, e greu de crezut că aliații vor reuși să se ordoneze în așa fel încît să permită flexibilitatea conexiunii. În fine, subordonarea noilor națiuni emergente, cum le-a numit Kissinger, balanței centrale, militare, contrazice dinamica politică independentă.

Cu alte cuvinte, pentru a face noul sistem al Concertului să funcționeze, realistul Kissinger avea nevoie nu doar să închidă în cușcă ursul sovietic, ci și să impună o logică exclusiv geo-politică unei situații internaționale care nu se mai preta unei astfel de abordări. Politica sa rămîne în cele din urmă prizoniera ideii fixe de a menține balanța centrală, militară. Subordonînd totul competiției cu sovieticii, chiar dacă aceasta înseamnă reeducarea URSS, politica

de îngrădire a lui Kissinger s-a dovedit a fi o neinspirată „focalizare intelectuală pentru a face față numărului din ce în ce mai mare de probleme aflate dincolo de această sferă" (Gaddis 1982: 336).

Dependența SUA de politica internă în privința controlului instrumentelor de conexare

Războiul din Vietnam a desființat libertatea tradițională a executivului american în ce privește politica externă, domeniu în care se bucurase de cea mai largă independență. Așa-numitul War Power Act făcea necesară aprobarea Congresului pentru orice intervenție de domeniul politicii externe care depășea șaizeci de zile. Dacă amenințările militare implicau angajamente pe termen lung, aceasta putea deveni o problemă.[1]

De asemenea, stimulentele economice aparent flexibile s-au transformat în mijloace ceva mai complicate ale politicii externe. O politică externă mercantilistă nu mai era posibilă în timp de pace, în secolul al XX-lea, cînd controlul executivului asupra economiei era însoțit de cel al Congresului și, mai mult, de cel al actorilor privați. Congresul are un rol decisiv atunci cînd este vorba de comerț și de ajutor internațional. Cînd Kissinger a încercat să folosească clauza națiunii celei mai favorizate ca monedă de schimb pentru a îmblînzi politica externă sovietică, el a fost lovit pe la spate de amendamentul lui Jackson, care lega această clauză de politica sovietică a emigrărilor. Kissinger a făcut din plin uz de proverbialul său sarcasm în legătură cu ceea ce pentru diplomații de talia sa trebuie să fi apărut ca o

[1] Într-adevăr, în timpul celui de-al doilea război din Golf, intervenția americană a primit la limită aprobarea Senatului.

evidentă neînțelegere a posibilităților politicii externe în relațiile dintre superputeri (1982: 250-5, 984-98). După părerea lui Kissinger, este posibil ca URSS să-și schimbe politica externă, dar nu și cea internă. El avea totuși mîinile legate; Congresul era cel care hotăra în această privință.

Un alt exemplu, care ilustrează impactul actorilor privați și al lobby-ului privat, este afacerea în mod clar profitabilă a vînzărilor de grîu către Uniunea Sovietică, aflată din ce în ce mai aproape de criză. În vremea lui Kissinger, aceste vînzări nu erau nici măcar subiect de negociere, din cauza puternicei reacții a fermierilor și a Departamentului Comerțului. Cînd administrația Carter a instituit embargoul grîului asupra URSS, în urma invaziei din Afganistan, punerea lui în practică a fost sabotată.

Principalul neajuns al perspectivei lui Kissinger constă în supraestimarea posibilității de a izola politica externă de cea internă. Deși sarcasmul său era poate justificat în ce privește amendamentul lui Jackson, el era nerealist atunci cînd baza politica externă pe capacitatea de a separa instrumentele externe de interesele și lobby-ul intern, nu numai, dar în special în SUA.

Orientarea greșită a relațiilor din cadrul alianței

Din moment ce politica conexării lega orice schimbare politică de balanța centrală și implicit de politica actorilor principali, flexibilitatea guvernului american, ca lider al alianței, însemna disciplină pentru restul alianței. Kissinger era conștient de necesitatea menținerii unității alianței. El a lansat o importantă inițiativă diplomatică, anume Anul Europei, declarat în 1973. El le-a propus cu generozitate europenilor să-și urmărească interesele regio-

nale, în timp ce Statelor Unite le rămîneau cele globale. Aceasta semăna cu o diviziune a muncii: europenilor li se cerea să contribuie mai mult la securitatea Europei (principalul front militar împotriva URSS), iar Statele Unite urmau să se ocupe singure de toate celelalte chestiuni de interes occidental. Nu mai e nevoie să spunem că Anul Europei a fost un dezastru diplomatic.

De asemenea, stimulentele și amenințările, care puteau fi folositoare în relația cu o putere rivală, nu erau ușor de folosit pentru sau împotriva aliaților. În criza din Cipru din 1974, americanii nu au reușit să împiedice intervenția greacă (ce a dus la înlocuirea lui Makarios) și au trebuit să facă față celei mai mari presiuni din istoria alianței. Fără îndoială că cea mai importantă decizie a fost desființarea sistemului Bretton-Woods (vezi cap. 12). Aliații nu au fost consultați, iar acordul *ex post facto* asupra unei ordini monetare internaționale nu a fost respectat. În fine, Japonia nici măcar nu a fost informată despre apropierea chinezo-americană înaintea primei vizite în China a lui Kissinger, în iulie 1971.

Neamestecul în politica internă a aliaților nu era tocmai o lege sacră a politicii americane. SUA a intervenit în foarte mare măsură în politica mediteraneană prin reacția lor extrem de puternică împotriva eurocomunismului (amplificată după revoluția din Portugalia, în 1974) din Spania, Portugalia și mai ales din Italia, unde Partidul Comunist a devenit pentru scurt timp cel mai puternic din țară. În momentul cînd Partidul Creștin Democrat s-a gîndit la o mare coaliție cu Partidul Comunist, asupra sa s-au exercitat presiuni. La întîlnirea Grupului celor 7 (G7) din Puerto Rico, în 1976, cancelarul german Helmut Schmidt a avertizat în numele tuturor guvernul italian că o alianță cu comuniștii va

avea consecințe asupra statutului Italiei în NATO. Politica europeană se reducea la o viziune bipolară, care e greu de spus dacă era contraproductivă sau doar nefolositoare (în Portugalia și Spania, nu nervozitatea SUA, ci ajutorul economic al Europei occidentale a fost cel care a contribuit mult la stabilizarea sistemului, în timpul tranziției spre democrație).

În nevoia lor de a controla totul, pentru a înclina echilibrul bipolar în direcția dorită, ambele superputeri se confruntau cu problemele alianțelor – URSS cu siguranță într-o mai mare măsură. Perspectiva Uniunii Sovietice asupra coexistenței pașnice și a corelației forțelor nu dădea nici un indiciu despre cum trebuie abordate relațiile intrasocialiste, care ar fi trebuit să respecte deopotrivă suveranitatea membrilor și exigențele socialismului internațional, angajat în lupta antiimperialistă. În politica practică, aceste imperative erau totuși destul de echivoce, așa cum au demonstrat-o înăbușirea revoltei din Ungaria din 1956 și sfîrșitul sîngeros al Primăverii de la Praga din 1968. URSS deținea monopolul definirii acestor imperative ale socialismului internațional, care se impunea în dauna suveranității atunci cînd aceasta din urmă însemna eliberarea de sub conducerea comunistă.

Dependența SUA de URSS în privința menținerii stabilității în lumea a treia

Lumea a treia era regiunea în care sovieticii decretaseră că principiul coexistenței pașnice nu se aplică (vezi cap. 4). Kissinger, conștient de această tensiune, a încercat să conexeze afacerile economice și politice din cadrul balanței centrale SUA-URSS cu comportamentul sovieticilor în lumea a treia. Uneori, acest lucru era valabil. În 1970,

Moscova a acceptat să nu construiască o bază de submarine în Cuba. Siria, clientul sovieticilor, a fost determinată să-și retragă trupele din Iordania. Presiunea SUA asupra Moscovei a contribuit la evitarea invaziei indiene în Pakistanul de vest, în 1971. Cu toate acestea, ideea lui Kissinger nu era valabilă în ansamblu (Gaddis 1982: 329 și urm.). Principalul motiv este supraestimarea vădită a voinței sovieticilor și, din nou, posibilitățile limitate ale actorilor balanței centrale, în general, de a-și ține sub control aliații. Exemplul cel mai sugestiv al eșecului conexării în utilizarea balanței centrale pentru a influența lumea a treia s-a ivit în momentul cînd Statele Unite aveau poate cel mai mult nevoie de acest sistem: în Vietnam. Chiar dacă sovieticii erau dispuși - și probabil că erau - să primească ceva în schimb, ei nu puteau de fapt să facă prea multe pentru a struni Vietcongul. Tot astfel a eșuat această strategie și în Cambodgia, unde vietnamezii înșiși nu prea dețineau controlul asupra Khmerilor Roșii.

Conceperea eronată a relațiilor nord-sud

În viziunea lui Kissinger, multipolaritatea nu includea atitudinea mai independentă a țărilor situate în afara balanței centrale. Desigur, Statele Unite aveau o îndelungată tradiție în tratarea Americii Latine ca loc al influenței lor, tradiție reluată și în timpul guvernării Nixon-Kissinger (Chile 1973). Dar și în afara acestui spațiu, un calcul destul de rigid al sumei zero era aplicat țărilor emergente, unde pierderile strategice pe termen scurt erau considerate victorii pe termen lung ale URSS. Cu alte cuvinte, Kissinger trata lumea a treia ca un apendice al balanței triunghiulare de bază și această logică l-a împins către contradicțiile politicilor

tradiționale ale războiului rece. Într-adevăr, înverșunarea sa de a pune în legătură toate evenimentele din lume a făcut din ce în ce mai dificilă distincția între conflictele vitale și cele periferice. Atîta timp cît orice dispută putea fi interpretată ca un test pentru hotărîrea SUA de a îngrădi expansiunea sovietică și atîta timp cît orice modificare a *status quo*-ului putea înclina echilibrul în favoarea sovieticilor, Kissinger era silit de logica sa geo-politică să supra-angajeze forțele SUA. El n-a făcut decît să continue, și nu să corecteze, greșelile administrațiilor anterioare, pe care le-a denunțat cu atîta îndreptățire.

Politica americană a mobilizat resursele pentru a se opune amenințărilor sovietice în multe zone ale lumii a treia, adesea nu prea conștientă de consecințele politice ale unei astfel de acțiuni în regiune. Administrația americană a sprijinit guvernele albilor în partea de sud a Africii, într-o vreme în care Angola și Mozambicul se decolonizau, iar Africa de Sud și Rhodesia se confruntau cu tensiuni interne. Pentru a mulțumi guvernul chinez, îngrijorat ca de obicei de India vecină, care putea fi de asemenea considerată aliat sovietic, americanii au ajutat Pakistanul în criza din 1971, chiar dacă Pakistanul reprimase violent revolta din Bangladesh. Punînd pe primul plan interesele pe termen scurt, administrația americană a permis vînzarea nelimitată de arme Iranului, fără a cîștiga mare lucru în schimb. În plus, deși Kissinger era perfect conștient, cel puțin în scrierile sale (1969: 82), de riscul contraloviturii în cazul unei politici de modernizare inegale, cum s-a întîmplat de pildă în Iran, nu s-a făcut nimic pentru a obliga guvernele respective la o reformă pe plan intern. În războiul civil din Angola, atît în timpul, cît și după proclamarea independenței ei față de Portugalia în 1975, Statele Unite au susținut două fracțiuni

care erau sprijinite și de guvernele din Zair și Africa de Sud - nu tocmai populare la acea vreme în Angola și în restul Africii. Toate acestea se pot explica prin referirea preferată a lui Kissinger la geo-politică, însă ele au diminuat interesul ideologic și politic pentru linia americană în politica externă. Odată ce legitimitatea rolului american a fost subminată, Statele Unite au întîmpinat mai multă rezistență în privința politicii externe și au trebuit să depună mari eforturi, chiar coercitive, pentru a-și asigura reușita. Aceasta a făcut și mai dificilă menținerea poziției de putere a SUA.

Ca o ironie, încercarea de a considera mișcările lumii a treia din perspectiva echilibrului central a făcut diplomația americană să uite să-și ia măsuri preventive: ori de cîte ori crizele scăpau de sub controlul central al superputerilor, americanii nu rămîneau cu altceva decît cu acele opțiuni *ad hoc* pe care le deplîngea atît de mult Kissinger.

CONCLUZIE

Destinderea reprezintă atît finalizarea politicii de îngrădire, cît și eșecul diplomației tradiționale de a se adapta la o nouă ordine internațională. Gaddis (1982) observa pe bună dreptate asemănarea dintre perspectiva lui Kissinger și perspectiva inițială a lui Kennan asupra politicii îngrădirii: „dezideologizarea" chestiunilor internaționale, conceptul central al îngrădirii implementat cu ajutorul unui amestec de proceduri cooperative și conflictuale, încercarea de a integra și, prin aceasta, de a modera Uniunea Sovietică, fără a-i da satisfacție. Ca și în concepția lui Kennan, aceste trăsături erau (parțial) eliberate de tonul exagerat, caracteristic excepționalismului american, din timpul perioadei timpurii a războiului rece. Pentru că Kennan și Kissinger au încercat să

evite cei doi poli tipici ai politicii externe americane şi oscilaţia între integritate morală şi izolaţionism, respectiv responsabilitate morală şi intervenţie, ei pot fi într-adevăr numiţi realişti - adepţi ai acelei *Realpolitik* a Europei secolului al XIX-lea.

Dar Kissinger ilustrează şi limitele diplomaţiei Concertului. El chiar a încercat să reactualizeze sistemul şi a integrat sfera economică în nivelul politicii înalte. Însă el a lăsat locul cuvenit sferei economice într-un moment cînd politica părea în întregime controlată de diplomaţia de stat, control pe care administraţiile ulterioare au fost nevoite să-l abandoneze. Deşi Kissinger s-a referit la multipolaritate şi la caracterul din ce în ce mai alunecos al puterii, el credea încă în capacitatea marilor puteri de a ţine sub control situaţia internaţională sau, cel puţin, a făcut tot posibilul ca speranţele sale să se îndeplinească. Dar statul pierduse controlul asupra evenimentelor internaţionale, iar sistemul internaţional nu mai era o agregare de state (dacă fusese vreodată aşa ceva). Balanţa centrală a superputerilor nu putea guverna relaţiile internaţionale, iar dependenţa militară a aliaţilor de o superputere nu presupunea în mod automat autoritatea acesteia. Relaţiile externe nu puteau fi tratate independent de politica internă, aşa cum ar fi cerut probabil politica externă. Disciplina relaţiilor internaţionale şi politica deveniseră prea complicate pentru a mai încăpea în modelul realist. Conexarea exista deja, nu mai avea nevoie să fie instituită printr-o politică conştientă. Destinderea reprezintă deopotrivă perfecţiunea şi declinul diplomaţiei superputerilor din secolul al XX-lea: o astfel de diplomaţie nu mai făcea faţă politicii internaţionale.

Dincolo de fragmentarea din ce în ce mai pronunţată a domeniilor diplomatice, eşecul lui Kissinger stă mărturie

pentru faptul că elitele politicii externe pierduseră controlul asupra problemelor cruciale. Aceasta este de fapt o mare problemă pentru oricine încearcă să fundamenteze diplomația occidentală pe o mai mare răspundere a politicii externe față de alegătorii interni. Relațiile transnaționale au produs o fisură între principiile democratice, care delegă puterea de a controla un teritoriu, și politica globală, care se sustrăgea controlului alegătorilor (Kaiser 1969, 1971). Relațiile transnaționale subminează contractele politice și sociale care stau la baza ordinii internaționale consfințite de marile puteri. Văzută din perspectiva relațiilor internaționale ca disciplină, înfrîngerea eroică a lui Kissinger îndeamnă la o redefinire atît a diplomației, cît și a politicii.

Așa cum am amintit mai sus, Kissinger a remarcat că puterea se desprinde din ce în ce mai mult de influență și de politică. Dacă relația cauzală dintre putere și influență (asupra consecințelor) nu se mai aplică (presupunînd că s-a aplicat vreodată), atunci realismul trebuie să-și revizuiască teoria explicativă. Dacă puterea nu se mai află în legătură directă cu politica, atunci realismul nu mai este o cultură de la sine înțeleasă a comportamentului diplomatic. Sîntem în căutarea unei noi paradigme pentru a înțelege, și a face, politica internațională.

8. Disciplina relațiilor internaționale în derută: disputa paradigmelor

Kuhn (1970a: 180) afirma că o paradigmă caracterizează, în primul rînd, nu un subiect, ci un grup de practicieni; de aceea, orice cercetare asupra paradigmelor ar trebui să încerce să localizeze acest grup. Aplicînd aceasta disciplinei relațiilor internaționale, rezultă că ar trebui localizată comunitatea științifică pentru care realismul a devenit paradigma definitorie. Așa cum susține această lucrare, căutarea esenței reale și a independenței instituționale a disciplinei devine inevitabil legată de discuția asupra relevanței realismului, legătură luată în ambele sensuri. Pentru acest motiv, multe din atacurile realismului vizau nu conținutul, ci domeniul (restrîns) al disciplinei pe care îl promova realismul. De asemenea, multe critici importante la care a fost supus realismul au fost greșit înțelese - și contrate pe măsură - ca atentînd la granițele independenței instituționale.

Criza endemică de identitate a disciplinei găsise în realism o salvare temporară. Prin urmare, criza realismului a declanșat dezbateri asupra propriei concepții despre sine a disciplinei. La începutul anilor '70, disciplina relațiilor internaționale s-a confruntat cu o fragmentare din ce în ce mai accentuată a cercetării și cu o continuă extindere a

granițelor activității științifice legitime; problema fundamentală a identității sale, pusă în umbră de realism timp de cîteva decenii, a ieșit din nou la iveală. Deși cu o anumită reținere, disciplina a început să se descrie într-un nou mod. Bazîndu-se pe cercetările de sociologie a cunoașterii, și mai ales pe studiile lui Kuhn, disciplina nu mai era definită printr-un singur domeniu de studiu sau printr-o singură școală, ci mai abstract, prin dezbateri între școli de gîndire reciproc ireductibile. Realismul a fost exilat în poziția unei școli dintre cele trei, deși era evident că se bucura de cea mai largă audiență.

Acest capitol va prezenta mai întîi o schiță a stării de fragmentare a cercetării din relațiile internaționale la începutul anilor '70, cînd aceasta semăna cu un fel de plasă globală. Apoi vor fi prezentate cîteva observații generale asupra lui Kuhn (vezi cap. 1), în încercarea de a critica înțelesul parțial, și uneori inconsistent, folosit de specialiștii din domeniul relațiilor internaționale atunci cînd descriau disciplina ca o dispută a paradigmelor (expresie inventată de Michael Banks). Ceea ce doresc să argumentez aici este că disputa paradigmelor nu aduce la iveală diferențe teoretice de nedepășit. Mai degrabă am putea spune că principalul său efect a fost fixarea unui moment istoric din dezvoltarea disciplinei într-o serie de categorii presupuse imuabile. Deși la început acest lucru a legitimat noi perspective în cadrul disciplinei, el s-a transformat în scurt timp într-un scut protector pentru sferele academice de influență (pentru această idee și pentru capitol în general, vezi Guzzini 1988).

După prezentarea principalului argument al disputei paradigmelor și a folosirii prea puțin autocritice a conceptelor de paradigmă și incomensurabilitate, acest capitol va pregăti terenul pentru teza de bază a Părții a II-a: după

declinul realismului şi extinderea concomitentă a variabilelor şi a subdomeniilor, teoria internaţională a fost marcată de o continuă dezbatere asupra limitelor domeniului de investigaţie. Aşa cum e de aşteptat de la o abordare kuhniană, o disciplină care şi-a pierdut paradigma se va afla în căutarea unei noi autodefiniri şi a graniţelor sale legitime.

FRAGMENTAREA DISCIPLINEI RELAŢIILOR INTERNAŢIONALE: PLASA GLOBALĂ

În anii '70, paradigma realistă a cunoscut o adevărată criză (vezi mai ales Alker şi Bierstecker 1984; Banks 1984). În timpul unei îndelungate perioade în care legitimase dezlegarea enigmelor, realismul s-a confruntat cu anumite probleme, cum ar fi nivelurile diferite de analiză (Singer 1961), ficţiunea statului monolitic (criticile marxiste şi pluraliste) şi discuţia asupra conceptului de raţionalitate şi a semnificaţiei factorilor birocratici şi cognitivi (vezi cap. 5). Însă doar la sfîrşitul revoluţiei behavioraliste, aceste probleme au devenit anomalii, adică potenţiale ameninţări pentru validitatea realismului.

S-a scris foarte mult despre iluzia unei dispute între tradiţionalism şi behavioralism, sau disputa Bull – Kaplan. Din moment ce behavioralismul critica înclinaţia normativă şi metodologia tradiţionalistă, mai istorică ce prevala în cadrul disciplinei, disputa nu era în primul rînd asupra conţinutului, ci asupra metodelor. Poţi fi realist şi behavioralist în acelaşi timp, aşa cum a arătat clar John Vasquez (1983).

Cu toate acestea, behavioralismul a subminat pînă la urmă dominaţia realismului, pentru că el i-a contestat funcţia paradigmatică crucială: postulînd o metodologie comună

pentru cercetarea afacerilor externe și interne, el justifică intruziunea conceptelor, perspectivelor și standardelor sociologice în disciplina relațiilor internaționale. El subminează distincția intern-extern pe care se bazează paradigma realistă. De asemenea, subminează cerința impusă de paradigmă, anume ca domeniul internațional să fie considerat calitativ diferit de toate celelalte sisteme sociale și să reclame o cercetare diferită, de fapt o disciplină diferită. Cu alte cuvinte, behavioralismul a distrus specificitatea disciplinei relațiilor internaționale. Așa cum observa Rob Walker (1980: 14-15), ceea ce aveau în comun idealismul universalist din prima dezbatere și behavioralismul în cea de a doua, era faptul că ele amenințau specificitatea disciplinei relațiilor internaționale.

Din moment ce granițele disciplinei fuseseră atenuate, anomaliile au devenit domenii legitime de cercetare. Concentrarea asupra sistemului intern a făcut posibilă analiza actorilor transnaționali și a luării deciziilor în cadrul aparatului birocratic, ca să dăm un exemplu. Noile cuvinte cheie au devenit interdependența și transnaționalismul. Pentru unii, granițele deveniseră principiul organizator care dădea specificul disciplinei relațiilor internaționale: aceasta a devenit o lume a fluxurilor, depășind granițe, state și alți actori. Definiția actorilor internaționali s-a lărgit corespunzător. Într-un mod destul de reprezentativ, Marcel Merle (1982: 90) îi definea ca structuri capabile să influențeze fluxurile care transgresează granițele. Ei operează într-un mediu internațional care nu mai este definit doar ca ceea ce există „deasupra" statelor, ci incluzînd toate domeniile interne.

Conexarea ar putea simboliza, mai mult decît orice altceva, acest stadiu în care imaginea disciplinei relațiilor

internaționale se extinde inevitabil. Nixon și Kissinger s-au angajat într-o politică de conexări geo-politice, care punea în mod conștient în legătură interesele strategice din întreaga lume cu competiția bipolară, precum și într-o politică de conexări diplomatice, care folosea diverse resurse pentru a conecta domeniile politicii: economic, financiar, militar sau altele (vezi cap. 7). În același timp, cercetătorii au explorat difuziunea autorității politice care făcea posibile astfel de conexări. Aici, conexarea înseamnă interacțiunea diferitelor niveluri ale domeniilor intern și extern ale politicii mondiale.

Acest capitol își propune să descrie programele fragmentate de cercetare ca pe o „plasă" globală (vezi fig. 8.1). Pentru a reuni diferitele căi de cercetare, am ales deliberat un model de intrări-ieșiri de tipul celui elaborat de Easton. Partea centrală a disciplinei rămîne explicarea comportamentului statului în materie de politică externă. Dar variabilele cauzale semnificative au fost extinse la nivel internațional, guvernamental și transnațional.

Postulînd o dilemă a securității în contextul unei anarhii internaționale, gînditorii realiști timpurii credeau că cunoașterea distribuției internaționale a puterii este suficientă pentru a explica comportamentul statului (pentru aceasta și pentru ceea ce urmează, vezi capitolul 3). Domeniul internațional a fost ulterior caracterizat ca o societate anarhică sau ca diferite contexte descrise așa cum a făcut-o Wolfers, prin poli ai puterii și poli ai indiferenței. Cutia neagră a luării deciziilor la nivel guvernamental a fost deschisă de analiza politicii externe (capitolul 5). Abordările din perspectiva conexării continuau să opereze cu relațiile transnaționale dintre actori economici, dar și ne-economici. Singura cutie neagră rămasă era acum sistemul intern. Intervenția sa în procesul luării deciziilor era desigur

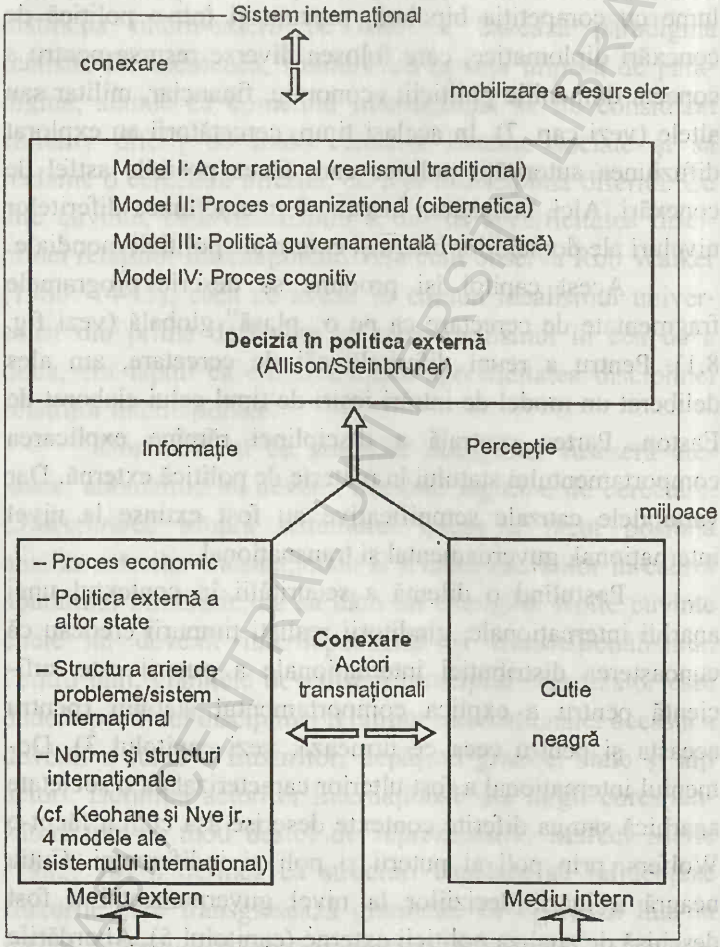

Fig. 8-1. „Plasa" globală (Guzzini)

BCU MIHAI EMINESCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

cunoscută. Dar studiul relațiilor sociale sau al dinamicii politicii interne era lăsat pe seama sociologiei sau a științei politice. Cercetătorii din domeniul relațiilor internaționale trebuiau să țină seama de rezultatele cercetărilor întreprinse în alte discipline, în măsura în care ele afectau comportamentul politic extern. De asemenea, acțiunile interne ale statului, dacă nu erau cauzate de factorii transnaționali sau internaționali, nu se integrau în specificul disciplinei relațiilor internaționale.

Pentru descrierea factorilor cauzali care acționează la nivel internațional, am folosit influenta reluare pe care Keohane și Nye (1977) au făcut-o acestor dezbateri, în care ei disting patru surse diferite ale schimbării sistemice: procesul tehnologic și economic, o balanță generală a puterii și o aplicare specifică a ei, pe o anumită dimensiune, precum și ceea ce ei au numit modelul de organizare internațională. Lucrarea lor a constituit încercarea cea mai reprezentativă de a încadra această imagine cuprinzătoare într-o nouă perspectivă coerentă. Dacă al doilea război rece (termen folosit pentru a numi relațiile est-vest după invadarea Afganistanului și „reideologizarea", operată de Ronald Reagan asupra rivalității superputerilor) nu ar fi făcut să pară mai convingătoare cartea lui Kenneth Waltz, *Theory of International Politics* (1979), grație perspectivei sale mai reci și mai materialiste asupra puterii (vezi capitolul 7), lucrarea celor doi, *Power and Interdependence* (1977), trebuie să fi avut șanse bune să devină un text cu calități paradigmatice. Keohane și Nye au pus, însă, în orice caz, bazele pentru ceea ce azi constituie probabil teoria predominantă în studiul empiric din disciplina relațiilor internaționale, adică teoria regimurilor. Cele ce urmează vor folosi studiul lor într-un mod mai general, pentru a arăta

noua multiplicitate a factorilor cauzali necesari înțelegerii acțiunii statului.

Keohane și Nye și-au propus în primul rînd să contureze o nouă paradigmă a politicii mondiale (1972: XXIV). Ei au încercat să sintetizeze „politica internațională tradițională, abordarea birocratică a politicii și actorii transnaționali" (Keohane și Nye 1972: 380). Cu toate acestea, teoria lor *nu* presupune o desprindere de întreaga gîndire realistă, ci o lărgire a agendei disciplinei relațiilor internaționale. Ei doreau să completeze înțelegerea realistă a schimbării și ipotezele realiste asupra politicii internaționale contemporane. Astfel, ei au preluat și dezvoltat cîteva dintre dihotomiile fundamentale pe care scriitorii realiști dinaintea lor le folosiseră pentru a diferenția sistemul internațional (vezi capitolul 3). Faptul că cercetarea lor a fost adesea percepută ca o critică necruțătoare a realismului, în ciuda repetatelor lor precizări, începînd chiar din 1977, ar putea fi interpretat ca o formă de orbire academică sau de rea credință în disciplina noastră. Mai potrivit este, însă, să o interpretăm în lumina uneia dintre tezele fundamentale ale acestei cărți, anume că dezbaterile teoretice au fost animate de legătura implicită dintre orizontul disciplinei și realism: definind în mod diferit granițele disciplinei, ei amenințau realismul, după cum spuneau mulți realiști. Așa că lucrarea lor a fost luată, în mod greșit – după cum voi argumenta mai tîrziu – drept parte a unei paradigme total diferite, numite în egală măsură pluralism sau liberalism.

Keohane și Nye au rezervat un loc important înțelegerii realiste a schimbării, pentru exact aceleași condiții în cadrul cărora aceasta fusese formulată. Dacă ne aflăm într-o situație de non-regim, „în care nu există norme și proceduri acceptate sau în care excepțiile de la

regulă sînt mai importante decît cazurile de conformare" (Keohane şi Nye 1977: 20), atunci se poate emite o explicaţie specifică, în termeni de putere. În acest caz, asumpţiile realiste asupra politicii susţin în primul rînd că statele sînt cei mai importanţi (şi unitari sau coerenţi) actori; în al doilea rînd, forţa este un instrument legitim şi utilizabil al politicii externe; şi în al treilea rînd, există o ierarhie a problemelor (politica „înaltă" contra politicii „mărunte").

Dar, în acelaşi timp, Keohane şi Nye au insistat că această imagine tinde să devină o parte din ce în ce mai restrînsă a politicii mondiale, cel puţin în anumite momente şi regiuni ale lumii. Unele arii de probleme prezintă trăsăturile a ceea ce ei numesc regimuri, definite ca „reţele de legi, norme şi proceduri care regularizează comportamentul şi îi controlează efectele" şi de asemenea ca „aranjamentele cu caracter director care acţionează asupra relaţiilor de interdependenţă" (Keohane şi Nye 1977: 19). Acest mediu poate fi mai bine caracterizat ca „interdependenţă complexă", în care există în primul rînd numeroase canale care conectează societăţile: relaţii interstatale, transguvernamentale şi transnaţionale; în al doilea rînd, posibilitatea de a folosi forţa militară variază de la o arie de probleme la alta; şi în fine, nu există o ierarhie între probleme. În aceste condiţii, relaţiile internaţionale funcţionează diferit. Iar acest lucru are consecinţe atît asupra cercetării, cît şi asupra înţelegerii politicii mondiale.

La nivel teoretic, orice analiză a schimbării internaţionale trebuie să ţină seama de regimuri, pentru că „un set de reţele, norme şi instituţii, o dată stabilite, este dificil de eradicat sau de schimbat radical"

(Keohane și Nye 1977: 55). Este ceea ce Keohane și Nye au numit modelul organizațional internațional. Se schimbă și înțelegerea schimbărilor politice. Strategiile conexării între diferite arii de probleme, care încearcă să exploateze concesiile din alte arii de probleme (cum ar fi în politica „înaltă") devin posibile. Lipsa unei ierarhii clare între multiplele probleme „ne face să ne așteptăm ca politica *formulării și controlului agendei* să devină mai importantă" (Keohane și Nye 1977: 32). În cele din urmă, relațiile transnaționale și transguvernamentale vor estompa distincția între politica internă și cea internațională, în care organizațiile internaționale joacă un rol diferit de balanța puterii care stă la baza lor.

Distincția dintre realism și interdependența complexă are multe asemănări cu distincția lui Aron dintre sisteme omogene și eterogene (Aron 1962: 108-9). Interdependența complexă elaborează sistemul omogen și codurile sale de conducere integrînd într-o mai mare măsură relațiile transnaționale și transguvernamentale. Keohane și Nye stabilesc structurile de probleme în cadrul cărora se poate aplica realismul convențional și astfel accentuează lipsa de fungibilitate între structurile de probleme, mai degrabă decît în interiorul lor. Aceasta a fost o încercare de a salva valoarea explicativă centrală a conceptului de putere - limitînd (și definind a priori) aria structurilor de probleme.

Ultimul motiv pentru care această abordare nu este o respingere, ci doar o completare a realismului, este relația dintre realism și interdependența complexă: aceasta din urmă se referă doar la cazul excepțional în care asumpțiile realiste nu sînt valabile. O schimbare incredibilă de regim ar trebui să fie caracterizată prin

moderație, prin nefolosirea forțelor militare în toate cazurile și prin dezvoltarea unei diplomații a stabilirii agendei și a conexării. Totuși, Keohane și Nye au ataşat multe condiții schimbării incrementale de regim, cea mai importantă referindu-se la consensul general cu privire la utilitatea unei ordini internaționale predictibile și stabile (care poate fi respingătoare din punct de vedere moral) ca fiind cel puțin a doua soluție, în ordinea preferințelor. Prin urmare, regimurile sînt la mîna actorilor cel mai puțin dispuși la compromis (Keohane și Nye 1977: 24, 57-8).

Acest argument are o consecință importantă asupra cercetării. Indiferent dacă privim lucrurile din perspectiva realismului sau din aceea a interdependenței complexe, logica comportamentului statului depinde de circumstanțele cazului particular aflat în atenție. Din păcate, acestea nu sînt întotdeauna cunoscute dinainte. Cînd Robert Keohane (1980) a aplicat această perspectivă dublă la ceea ce s-a numit teoria stabilității hegemonice (vezi capitolul 10), el a ajuns la concluzia că în unele arii de probleme prevalează explicațiile realiste, iar în altele cele ale interdependenței complexe. Astfel, Keohane poate dovedi valoarea analitică a modelului organizațional internațional doar *ex post facto*, prin analiză istorică.

În concluzie, Keohane și Nye au recunoscut valoarea esențială, deși limitată, a realismului, dar au inclus-o într-o imagine mai largă a cărei determinare cauzală de bază nu mai poate fi atribuită unui nivel anume, fie el birocratic, transnațional sau internațional. Într-un fel, lucrarea lor a prezentat, a sintetizat sumar,

dar nu a putut îngrădi, programul exploziv de cercetare al „plasei" globale.

DISPUTA ÎNTRE PARADIGME

Odată cu criza realismului, descrierile de sine ale disciplinei în anii '70 și '80 și-au propus să nu subsumeze această imagine fragmentată unei singure abordări teoretice. În schimb, lucrurile s-au petrecut ca și cum literatura referitoare la analiza politicii externe s-ar fi aplicat însești disciplinei (Wæver 1996: 159). Și modelele lui Allison exemplificau modul în care interpretarea pe care o dăm evenimentelor istorice este impregnată de teorie. La fel este și definirea pe care am întreprins-o în ceea ce privește obiectul disciplinei relațiilor internaționale. Din moment ce existau paradigme pentru interpretarea evenimentelor, ele constituiau „trei modele ale viitorului" (Gilpin 1975) în disciplina relațiilor internaționale.

Conceptul de paradigmă se referă în general la savanții din domeniul disciplinei relațiilor internaționale. Eșecul repetatelor încercări de a înlătura școala realistă în declin, în ciuda faptului că erau bine cunoscute insuficiențele ei interne ca teorie explicativă, precum și reacția fără succes a realismului împotriva acestor atacuri, i-au făcut pe unii cercetători să subscrie ideii că unele școli de gîndire ar putea să nu se subsumeze unei teorii mai generale.

Nu este foarte surprinzător că savanții au crezut că găsesc în istoria științei a lui Kuhn o descriere adecvată a situației lor. Kuhn vorbește de o dispută a paradigmelor în vremuri de criză, care se caracterizează

prin: proliferarea teoriilor concurente, dorința de a încerca altceva, exprimarea explicită a nemulțumirii, recursul la filosofie și punerea în discuție a fundamentelor.

În ciuda propriilor îndoieli ale lui Kuhn (vezi capitolul 12), ideile sale au fost aplicate în multiple feluri științelor sociale. Așa cum am menționat în primul capitol, o parte din scrieri s-au concentrat asupra primului înțeles al conceptului de paradigmă ca știință normală, adică sursă teoretică legitimată și dominantă pentru rezolvarea de probleme (Mansbach și Vasquez 1981; Vasquez 1983). Alții au chestionat validitatea revoluției lui Kuhn. Concepția mai cumulativă (chiar dacă nu și teleologică) a lui Lakatos asupra progresului științific ca succesiune de programe de cercetare era considerată mai conformă cu istoria științelor particulare decît schimbarea la nivel de *gestalt* (Blaug 1975; Keohane 1983). În fine, un ultim grup de savanți au discutat noțiunea de incomensurabilitate și disputa inter-paradigme. Să ne ocupăm de ultimii, care au creat triada de acum consacrată a teoriilor internaționale (pentru lista completă a acestora, vezi Rittberger și Hummel 1990: 23; Wæver 1996: 153).

Obsesia triadelor

K. J. Holsti (1985: 11) considera următoarele criterii ca fiind „suficiente și probabil necesare pentru a distinge paradigmele autentice din domeniul nostru" (vezi tabelul 8.1).

Tabelul 8.1 Disciplina fragmentată în viziunea lui Holsti

Criterii	Paradigme		
	Tradiția clasică	Societatea globală	Neomarxismul
Cauzele războiului și condițiile păcii; societate/ordine; „o problemă secundară esențială este natura puterii"	= problematica centrală	condițiile unei comunități globale	inegalitate/ exploatare
Actorii principali și/sau unitățile de analiză	comportamentul diplomatic-militar al statelor	rețeaua interacțiunilor care transgresează granițele	clase/grupuri sociale
Imaginea despre lume/ sistem/ societate de state	anarhie	societate mondială într-o economie globală	centru-periferie

Destul de curios este că, atunci cînd a introdus primul criteriu, anume problematica centrală, el a făcut-o în termenii unei singure paradigme, anume tradiția clasică (Holsti este apropiat acestei tradiții). Aceasta a produs oarece confuzie cînd, de pildă, s-a spus că paradigma marxistă se referă la problema războiului și a păcii ca la una de interes periferic. Această viziune triadică asupra disciplinei relațiilor internaționale și a economiei politice inter-

naționale nu îi caracterizează totuși doar pe realiștii tradiționali. Michael Banks (1985), un adept al perspectivei „societății mondiale" a lui John Burton, a elaborat o triadă similară (vezi tabelul 8.2).

Tabelul 8.2 Cele trei paradigme ale lui Michael Banks

Criterii	Paradigme		
	Realism	Pluralism	Structuralism
Imaginea de bază	„bila de biliard"	„pînza de păianjen"	„caracatița cu multe capete"
Actorii	statele	statele și alții	clasele
Dinamica	forța	mișcările sociale complexe	economia
Variabilele dependente	explică ceea ce fac statele	explică toate evenimentele majore din lume	explică inegalitatea și sărăcia
Domeniul studiului relațiilor internaționale	relațiile interstatale	relațiile dintre toți actorii și piețe și naționalism	disciplina relațiilor internaționale=fenomenele vizibile ale totalității relațiilor sociale și a modurilor de producție

El a folosit nume diferite și a situat analiza regimurilor din tradiția interdependenței în cadrul societății globale, pe care el a numit-o pluralism.

Dincolo de această aparentă ireductibilitate a teoriilor, Holsti și Banks duc foarte departe concluziile asupra

posibilei evoluții a disciplinei relațiilor internaționale. Deși ambii sînt de acord că eforturile de căutare a unei singure paradigme rămîn evazive și că dezbaterea nu se desfășoară între, ci în cadrul școlilor de gîndire (vezi și McKinlay și Little 1986: 266-73), ei vizează obiective diferite. Din natura paradigmatică a teoriilor în disciplina relațiilor internaționale, Holsti a putut deduce că șansele de a face o sinteză a teoriilor, mai ales a marxismului cu realismul, sînt reduse. De partea cealaltă, Banks a încercat să se asigure că aceste școli de gîndire sînt la locul lor, pentru totdeauna. Aceasta pentru a evita un fel de efect de vid, în care realismul ar încorpora toate elementele valoroase provenite din celelalte paradigme, o strategie pe care a numit-o „realism-plus-componente-altoite" (Banks 1984: 18).

Denaturarea ideilor lui Kuhn

Conceptul kuhnian de paradigmă, în înțelesul său de *Weltanschauung* (imagine asupra lumii), este esențial pentru disputa paradigmelor. Kuhn susținea că paradigmele au o logică a lor proprie. Din moment ce nu există o bază neutră pentru a compara paradigmele, ele sînt incomensurabile. O paradigmă nu poate judeca pe alta. Preferința pentru o anumită paradigmă în defavoarea alteia nu poate fi rațională prin nici un argument logic necircular (Barnes 1982: 65). În înțelegerea disputei paradigmelor, această trăsătură a funcționat ca un extraordinar veșmînt protector pentru toate școlile de gîndire: „Nu poți să mă critici, vorbim limbi diferite!". Din păcate, savanții din domeniul relațiilor internaționale au depus armele în urma acestei invitații bine intenționate într-un mod care trivializează în mare măsură importanta idee a lui Kuhn.

Holsti, de exemplu, a conceptualizat în mod just paradigma pe baza unui criteriu referitor la „imaginile asupra lumii". Cu toate acestea, el a admis cu sinceritate într-o notă de subsol că:

> „Există numeroase definiții ale paradigmelor, dar, pentru intenția noastră, cea mai importantă este noțiunea de funcție a lor. Ele sînt în mod esențial scheme selective, care impun o anume ordine și coerență într-un univers infinit de evenimente și date care nu au nici un înțeles prin ele însele... Sînt conștient că acest sens al termenului de paradigmă este mai îngust decît cel dezvoltat de Thomas Kuhn [...] În viziunea lui, paradigmele nu sînt înrădăcinate doar în diferențele rațional analizabile, ci și în percepții sau *gestalt*-uri transraționale".
>
> (Holsti 1985: 14, nota 6)

În prima parte a cărții sale, el se referă la faptul că datele nu pot vorbi prin ele însele, adică nu există nici un fapt cunoscut care să nu aibă la bază o teorie care să-i confere sens. Așadar, Holsti a considerat foarte corect teoriile ca fiind însăși condiția cunoașterii. Aceasta este o interpretare conformă concepției lui Kuhn și poate fi numită constructivism epistemologic. Numai că ultima parte a citatului susține că diferențele dintre paradigme sînt rațional analizabile, și nu o chestiune de *gestalt*. Dar dacă e ca paradigma să fie mai mult decît un alt nume pentru teorie, înseamnă că logica unei paradigme nu se întîlnește decît parțial cu cea a alteia. Înțelesul este dat doar în cadrul paradigmei; el se mișcă doar prin translații. Ca de obicei în translațiile de limbaj, o parte din contextul ontologic se pierde pe drum. Exprimată în termeni metateoretici, teoria kuhniană a sensului este holistică: întregul (adică paradigma) dă sensul părților sale. Dacă Holsti nu ține seama de această

accepțiune a paradigmei, el nu are cum să susțină ideea că paradigmele sînt incomensurabile sau să deducă contactul limitat al teoriilor în disciplina relațiilor internaționale, pentru că în viziunea lui Kuhn tocmai teoria holistică a sensului este cea care exclude posibilitatea unui fond comun pentru comparația între teorii.

Așa că argumentul lui Holsti în favoarea imposibilității sintezei dintre realism și marxism este slab. Ca să-și susțină ideea, el s-a bazat în primul rînd pe rațiuni factuale, sau pe diferențe rațional analizabile, adică pe criteriile sale. Scriitorii clasici sînt interesați de război, pace și ordine, pe cînd neomarxiștii sînt interesați de exploatare și inegalitate; în concepția lui Holsti, ei diferă și în ceea ce privește unitățile de analiză și actorii-cheie. Cercetări recente sugerează totuși că aceasta este o prezentare distorsionată. Într-o serie de scrieri care sînt considerate ca integrîndu-se paradigmei structuraliste/neomarxiste, statul este reintrodus ca actor autonom și ca unitate de analiză (pentru primele enunțuri de acest gen, vezi Evans 1979). Așa cum preciza cu îndreptățire Halliday (1987: 219), dacă se folosește un concept comun, aceasta nu înseamnă că el este folosit și cu același sens. Pe de altă parte, mulți dintre acești autori s-au autoproclamat weberieni - la fel ca și o mare parte dintre realiști. Se pare că o diferență mai adîncă există în cadrul „tradiției clasice" între cei care deschid cutia neagră a statului, folosind adesea perspective sociologice (cum ar fi weberianul Aron, de exemplu) și realiștii structurali sau sistemici de tipul lui Waltz, pentru care politica internă este o variabilă exogenă în explicarea politicii internaționale (vezi capitolul 9).

Cu privire la interesele vitale, Holsti spunea că:

„Este evident că paradigma tradițională trebuie extinsă așa încît să cuprindă și să măsoare influența noilor tipuri de obiective esențiale ale statelor. Mulți au observat în ultima vreme că scopuri legate de bunăstare au venit în completarea vederilor tradiționale privind puterea și teritoriul".

(Holsti 1985: 140)

Robert Gilpin este unul dintre cei care au pus în evidență relația dintre prosperitate și putere, iar Holsti l-a inclus în paradigma clasică fără să se gîndească prea mult. Gilpin definește totuși această relație dintre prosperitate și putere într-un mod nu foarte diferit de autorii neomarxiști. Sinteza sa, așa cum vom vedea mai tîrziu (capitolul 11), este cu siguranță mult mai departe de disputa asupra polarității, decît de autorii neomarxiști (Cardoso, de pildă).

Aceasta nu este o pledoarie pentru o posibilă sinteză între cele două cadre de analiză, deși cercetări recente din economia politică internațională sugerează că există cîteva puncte unde cele două se întîlnesc și se critică reciproc (vezi capitolul 11). Toate acestea vor să arate că, o dată ce conceptul de paradigmă este despuiat de caracteristicile sale, el nu mai poate explica presupusa zădărnicie a disputelor din cadrul disciplinei relațiilor internaționale, cu atît mai puțin să îndeplinească funcția protectivă pe care i-o atribuia Holsti.

Dacă nu incomensurabilitatea este motivul acestei dispute aparent fără soluție, atunci care este? Holsti a arătat în cîteva locuri din cartea sa de ce aceste cadre ar putea fi într-adevăr incompatibile. Faptul că sinteza este imposibilă nu este o chestiune de *gestalt*, ci, mai tradițional, de valori. „Disputele care au fost rezumate în acest volum prezintă o

dimensiune în general tăinuită a preferințelor legate de valori [...] Dificultatea majoră [...] este că premisele valorice ale paradigmelor sînt adesea incompatibile" (Holsti 1985: 132). El a pus de asemenea sub semnul întrebării dezirabilitatea „unei sinteze între viziunile asupra lumii care au pretenții normative și idealuri diametral opuse" (Holsti 1985: 77).

Incompatibilitatea valorilor nu pare a fi tocmai un exemplu de diferențe rațional analizabile, cu care el își începuse demersul. Cu siguranță, aceasta are prea puțin de-a face cu perspectiva lui Kuhn. Dar referirea la valori incompatibile explică de ce triadele au cunoscut un asemenea incredibil succes. Coeziunea triadelor noastre se bazează pe o raționalizare a trei ideologii politice principale, așa cum au apărut ele în nucleul anglo-american al disciplinei relațiilor internaționale: conservatorismul, liberalismul (în înțelesul său american) și radicalismul. De aceea părea atît de firesc pentru Michael Banks să amestece abordări atît de eterogene ca cea a lui Beitz (1979), un teoretician cu preocupări normative, puternic influențat de John Rawls, a lui Keohane și Nye (1977), adică interdependența, cu paradigma societății mondiale, căreia îi subscrie Banks însuși. Lucrurile stau așa pentru simplul motiv că, într-unul din multiplele sensuri ale termenului, toate aceste abordări se pot numi liberale. Dar un astfel de amestec cu greu poate fi văzut ca un singur tip de teorie explicativă din cadrul disciplinei relațiilor internaționale.

Nimeni nu se întreabă niciodată de ce incompatibilitatea valorilor ar trebui să excludă dezbaterea rațională sau apropierea între autori aparținînd unor ideologii diferite. Nu există nici un argument explicit care să arate de ce unele valori sînt automat legate de cadre și explicații specifice. Incompatibilitatea valorilor devine o justificare luată de-a

gata pentru utilitatea limitată a disputelor teoretice dintre şcolile de gîndire. Şi rămîne fără răspuns problema de bază: în ce măsură diferitele variabile, metodologii şi asumpţii epistemologice sînt inerent şi exclusiv legate de o ideologie. Atîta timp cît nu este dată această explicaţie, nu există nici un motiv *a priori* pentru a deduce ceva în legătură cu incomensurabilitatea paradigmelor, din incompatibilitatea valorilor – deşi incomensurabilitatea poate exista la un alt nivel, cel epistemologic (Neufeld 1993; vezi şi capitolul 12).

Banalizarea incomensurabilităţii paradigmei

În multe privinţe importante, disputa paradigmelor este nedreaptă faţă de conceptele lui Kuhn de paradigmă şi de incomensurabilitate. În primul rînd, ea reduce paradigmele la simple teorii, pentru că banalizează relaţia dintre paradigmă şi cei care o practică după propria lor definiţie:

> „Dacă, aşa cum se întîmplă în ştiinţele sociale, am putea identifica paradigmele numai datorită conţinutului lor super-teoretic, ar exista o diversitate infinită de variante de împărţire a disciplinei în paradigme. În această accepţiune, orice set de credinţe, valori şi metode îmbrăţişate de un număr suficient de mare de practicieni poate fi numit paradigmă [...] Numai dacă luăm în considerare funcţia paradigmei de a genera consens în interiorul unei discipline, ne este permis să alegem una dintre multiplele variante de a împărţi disciplina."
>
> (Gutting 1980: 14-15)

În al doilea rînd, înţelesul incomensurabilităţii este diluat. În loc să se bazeze pe o teorie holistică a sensului, care să ţină seama de construcţia socială a cunoaşterii, disputa paradigmelor are în general la bază diferitele proiecte

normative ale cercetătorilor. Din acest motiv, din multe dezbateri rezultă triade care se potrivesc perfect cu principala distincție anglo-americană între ideologiile politice ale conservatorismului, liberalismului și radicalismului. Sigur că valorile diferite pot determina diferențe în modul de a vedea lumea, dar nu este imposibil ca savanții să dea un sens reciproc acceptabil sau translatabil aceleiași lumi, și totuși să o judece diferit.

În al treilea rînd, în ciuda celor menționate mai sus, disputa paradigmelor caută să impună – și într-adevăr asta face – un sens tare al incomensurabilității, care să sugereze că există rațiuni epistemologice pentru care dezbaterile dintre diferitele școli de gîndire sînt neconcludente. Aceasta ne apropie de o versiune a relativismului. Or, poziția lui Kuhn este convențională. Ea nu este relativistă, pentru că progresul științific este hotărît de judecata în cunoștință de cauză a comunității științifice. Ea nu este nici în mod abstract rațională, pentru că rațională convingerilor depinde ca însăși de factori sociali:

> „Singura îndoială a lui Kuhn este dacă progresul în a dezlega enigme, sau mai degrabă în a rezolva probleme, înseamnă «progres spre adevăr» [...] Astfel Kuhn distinge atent succesul empiric al unei teorii de verosimilitatea sau veracitatea ontologiei sale."
>
> (Musgrave 1980: 49)

În sfîrșit, disputa paradigmelor a folosit conceptul de paradigmă al lui Kuhn nu ca să elucideze natura discuțiilor teoretice din științele sociale, care trebuie să conțină întotdeauna ideea unei translații hermeneutice, ci ca un argument în favoarea inutilității unor astfel de dezbateri. Aceasta presupune fie că există un limbaj comun, să spunem

matematica, şi atunci există dezbatere, fie că nu, şi atunci cu atît mai bine. Aceasta este de fapt o asumpţie pozitivistă (pentru această argumentare, vezi Bernstein 1983). Dar desigur că dezbaterea şi critica pot avea loc şi între teorii sociale contradictorii. Interpretarea şi deliberarea au un „rol esenţial în succesiunea paradigmelor. [Kuhn] spune doar că ele *nu pun capăt* crizei; adică prin ele însele nu sînt suficiente pentru a efectua tranziţia de la o paradigmă la alta" (Gutting 1980: 6).

CONCLUZIE

În anii '70, realismul a pierdut controlul asupra disciplinei şi asupra amplitudinii pe care aceasta a atins-o. Disciplina s-a descris pe sine ca o dispută a paradigmelor, în care sînt recunoscute în general trei şcoli de gîndire, despre care se spune că avansează teorii incomensurabile. Aşa cum am argumentat mai sus, aceasta nu concordă cu conceptul de paradigmă propus de Kuhn. Potrivit ideii generale a acestei cărţi, disputa paradigmelor poate fi înţeleasă mai corect ca un stadiu istoric particular al dezbaterii dintre teoriile asupra relaţiilor internaţionale, atunci cînd disciplina a fost pusă în faţa declinului paradigmei sale.

Savanţii au căutat sensul fragmentării din ce în ce mai accentuate şi aparent ireversibile a disciplinei în incompatibilitatea valorilor. Aceasta justifică stabilirea programelor de cercetare şi evită provocarea fundamentală la adresa asumpţiilor empiriste din relaţiile internaţionale şi economia politică mondială, adică faptul că evaziva căutare a unei paradigme unice acceptate, în această disciplină, nu este atît produsul ideologiilor politice diferite, cît al dependenţei de teorie a tuturor evenimentelor. Nu valorile incom-

patibile ale cercetătorilor, ci natura construită a oricărei cunoașteri este cea care poate duce la interpretări profund diferite. Această cerință ne face de asemenea opaci la înțelegerea mai hermeneutică a disputelor teoretice.

Dezbaterea metateoretică a fost redusă de la construcția cunoașterii din perspectiva imaginii asupra lumii (*Weltanschauung*) la vechea distincție între valoare și fapt, proprie cercetării empiriste (George 1993: 202 și urm.). Una din consecințe a fost că pluralismul teoretic predefinit a făcut ca acestea să devină chestiuni uzuale academice. Dacă la început disputa paradigmelor făcea ca adversarii realismului să nu fie dați la o parte, cu timpul ea a devenit o binevenită barieră împotriva oricărei critici și o bună justificare pentru rutina academică. Politica sferelor academice de influență s-a acoperit cu o poleială kuhniană întrucîtva științifică (vezi și Kratochwil 1993: 68).

Această evoluție a arătat cum, într-o criză paradigmatică, disciplina a început să-și pună în discuție fundamentele și să țină seama de cercetarea aflată la limitele canonului stabilit (Kuhn 1970a:91). Ea a subliniat o dată în plus faptul că o disciplină amenințată în identitatea sa poate accepta bucuroasă bariere de orice fel pentru a-și legitima statutul independent. Nu războiul suspect dintre ideologii, ci discuția asupra granițelor disciplinei sau ale necunoscutului „internațional" a caracterizat dezbaterea, începînd cu anii '70.

Partea a doua a acestui volum nu ia în considerare toate reacțiile la criza realistă. Ținînd seama de prioritățile acestui studiu, ea se va ocupa doar de acele răspunsuri care au fost inspirate de realism. Se va arăta că dezbaterile inspirate de realism din disciplina relațiilor internaționale (și din economia politică internațională) pot fi cu folos înțelese

în două feluri, legate unul de altul. Ele, toate, sînt reacţii care trebuie să se confrunte cu aceleaşi necunoscute cu care s-a confruntat şi Kissinger. Dacă legătura dintre putere şi politică este slăbită, teoria explicativă realistă trebuie să reacţioneze. Nu poate fi cedat locul central pe care puterea şi politica, ca atare, îl ocupă în explicaţiile sale. Materialismul puterii este esenţa însăşi a realismului. Dar există diferite soluţii pentru elucidarea acestor necunoscute. Neorealismul lui Waltz (capitolul 9) a propus versiunea cea mai restrînsă a politicii internaţionale, concentrîndu-se în principal asupra a ceea ce fac statele, ducîndu-ne înapoi la perioada dinaintea lui Kissinger. El propune, de asemenea, o arie restrînsă pentru explicaţiile din disciplina relaţiilor internaţionale, aşa încît teoria realistă nu mai are nevoie să pretindă că poate prevedea consecinţele particulare ale distribuţiei puterii. Teoria stabilităţii hegemonice (capitolul 10) a găsit soluţia în preocupările politice mai generale în legătură cu ordinea internaţională de la sfîrşitul secolului al XX-lea. Politica internaţională se caracterizează prin diferenţiere funcţională, mai ales în ce priveşte economia sa politică. Mai vizibilă în versiunea sa referitoare la regimuri, teoria stabilităţii hegemonice conferă o mai mare importanţă cauzală distribuţiei puterii, dar numai în cadrul unor arii de probleme bine definite. În fine, teoriile realiste care se apropie de economia politică structuralistă (capitolul 11) au mers şi mai departe cu redefinirea politicii şi a puterii. Pe o cale deschisă de realiştii timpurii, distincţia între politica internă şi cea externă este iarăşi reluată. Conceptul de putere a fost redefinit şi văzut mai ales ca putere structurală.

A doua modalitate, legată de prima, de a înţelege reacţiile realiste împotriva „plasei" globale se realizează prin concentrarea asupra comunităţii academice şi a definiţiei pe

care și-o dă ea însăși. Odată ce granițele disciplinei au fost năruite prin declinul paradigmei realiste, toți realiștii - unii conștient, alții nu - au încercat să traseze noi granițe pentru disciplină și pentru cercetarea legitimă. Neorealismul lui Waltz a propus cea mai exclusivă și, cu toate acestea, cea mai puternică identitate a unei sfere sociale din universul social, care funcționează după reguli diferite și care astfel lasă loc pentru o disciplină bine delimitată. Diferitele versiuni realiste ale economiei politice internaționale nu pot oferi acest lucru. Ele trebuie să deschidă disciplina, și multe sînt bucuroase să o facă. Într-adevăr, unii vor să vadă înlocuită disciplina relațiilor internaționale de către economia politică internațională, orientare care este de înțeles că nu a fost primită cu prea mult entuziasm în interiorul disciplinei.

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY

PARTEA a II-a
REACȚIILE REALISTE LA CRIZA REALISMULUI

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

9. Neorealismul sistemic: Kenneth Waltz şi *Teoria politicii internaţionale*

Dacă există vreo carte care să poată fi comparată cu cea a lui Morgenthau, *Politics Among Nations*, în privinţa funcţiei paradigmatice pe care o are în disciplina relaţiilor internaţionale, arătînd un model de urmat şi adunînd la un loc toate dezbaterile importante, atunci aceasta este cea a lui Kenneth Waltz, *Theory of International Politics* (Waltz 1979). De aceea, aşa cum s-a întîmplat şi în discuţia din partea I, referitoare la Morgenthau, capitolul introductiv la o nouă rundă de teoretizări realiste se va referi în principal la această lucrare şi la dezbaterea pe care a provocat-o.

Morgenthau a avut un rol paradigmatic în instituirea unei discipline autonome a relaţiilor internaţionale. Waltz a avut acelaşi statut pentru apărarea independenţei disciplinei, care fusese ameninţată datorită potenţialei prăbuşiri a graniţelor sale şi a exploziei programelor sale de cercetare. El a oferit reacţia cea mai severă la „plasa" globală în continuă expansiune a cîmpurilor cercetării din domeniul relaţiilor internaţionale (vezi capitolul 8). Astfel, o cauză majoră a succesului lui Waltz se leagă, aş spune, de una dintre tezele centrale ale acestei cărţi, anume confuzia realismului ca teorie cu limitele şi identitatea disciplinei

relațiilor internaționale. Disciplina, suferind de o permanentă criză de identitate, exacerbată în anii '60 și '70, a găsit în perspectiva lui Waltz un binevenit ajutor.

Waltz definește un teren aparte pentru specialistul în domeniul internațional, separînd politica internațională de orice alt subiect al științelor sociale. În plus, bazîndu-se pe analogia cu microeconomia, cartea sa oferă îndelung contestata legitimitate a disciplinei și a practicienilor săi. Trebuind să facă față, începînd cu a doua dispută, criticii referitoare la fragilitatea competenței metodologice, imitarea metodologiei deductive și ipotezele legate de piață ale economiștilor neoclasici s-au dovedit fertile pentru dezbaterile teoretice, dar fără valoare pentru prestigiul academic al disciplinei relațiilor internaționale. Altfel spus, stabilind o demarcație și imitînd o metodă cu prestigiu, disciplina și independența sa au fost în egală măsură identificate și legitimate.

În zilele noastre, a înfrunta conținutul cărții *Theory of International Politics* este o sarcină mai dificilă decît dacă ar fi vorba de *Politics Among Nations*. Este mai complicat de făcut o evaluare obiectivă asupra unui text paradigmatic al cărui rol este încă în discuție: ți se cere să iei poziție, indiferent dacă îți place sau nu. Orice referire la Waltz delimitează orientările științifice. Într-adevăr, dacă privim multitudinea articolelor referitoare la el, putem spune că, dacă *Theory of International Politics* a lui Waltz n-ar fi existat, ea ar fi trebuit inventată.

Mai mult decît analiza făcută lui Morgenthau, ceea ce urmează diferă în unele locuri de interpretările obișnuite. Deși textul lui Waltz a fost lăudat ca riguros, dar și disprețuit ca fiind simplist, cu cred că, în esență, textul este în cel mai bun caz cu multiple fețe, dacă nu ambivalent. Waltz nu

rezolvă nici una din tensiunile conceptelor realiste centrale, cum ar fi anarhia, puterea sau balanța puterii. Teoria sa se bazează pe o serie de dihotomii, reminiscență a disputei realism-idealism, pe care nu le probează în întregime. Într-adevăr, problema cu lucrarea lui Waltz, decretată imediat după apariție drept text paradigmatic al neorealismului, nu este doar faptul că ea constă în principal din idei vechi îmbrăcate într-o haină mai la modă, așa cum afirmă unii critici, ci că ea permite – uneori pare chiar să încurajeze – multe interpretări contradictorii. Acesta este unul dintre motivele nesfîrșitelor dezbateri pe marginea acestei cărți. Evident, nu avem de-a face cu un grandios proiect conspirativ; dar ambiguitatea cărții îi permite lui Waltz și apărătorilor săi să pareze criticile prin „mutarea buturilor" pe care acestea le vizează. Atunci cînd criticii ochesc cu mai multă sau mai puțină atenție punctele slabe, răspunsul invariabil al lui Waltz este că nu au înțeles ce vroia el să spună (pentru o altă versiune a acestei critici, vezi Mouritzen 1997). Voi arăta că în multe cazuri aceasta nu se datorează vreunei deficiențe analitice a oponenților lui Waltz, ci ambiguității inerente perspectivei sale.

Acest capitol se va concentra în întregime asupra acelor puncte critice în care teoria lui Waltz dă dovadă de slăbiciuni interne. Textul nu are pretenția să constituie o apreciere comprehensivă, nici nu tratează așa cum s-ar cuveni opera ca întreg. El se leagă de concluziile exprimate în ultimele capitole ale părții a doua, care încearcă să răspundă cîtorva dintre aceste slăbiciuni. După o scurtă introducere în schema explicativă generală a lucrării, discutarea cîtorva dintre aceste ambiguități interne va arăta cum a putut Waltz să miște acele buturi de care vorbeam mai sus. Capitolul susține că, deși Waltz a făcut tot ce i-a stat în

putință să-i corecteze și să-i minimalizeze pe acei realiști care și-au menținut teoretizările cît mai aproape de practica diplomatică, cum ar fi Aron, Hoffmann și Kissinger, propria sa perspectivă științifică, definită de el însuși, nu reușește să depășească dificultățile de care s-a lovit Kissinger. Ambiția sa era de a înlocui gîndirea realistă cu o teorie neorealistă (Waltz 1990). Cu toate acestea, nici conceptul său de putere, nici concepția sa asupra politicii nu pot rezolva, așa cum se va arăta în acest capitol, problema de bază a realismului ca teorie explicativă.

A TREIA IMAGINE ȘTIINȚIFICĂ

Este ușor de observat continuitatea cîtorva teme în gîndirea lui Waltz. În 1959, el a prezentat cele trei imagini clasice care stau la baza înțelegerii originii războiului: războiul își are originea fie în natura umană, fie în tipul regimului din interiorul statului, fie în caracteristicile sistemului internațional. El era în favoarea celei de-a treia imagini, cea internațională, iar în 1979 a revenit asupra acestei convingeri. Trăsăturile fundamentale ale teoriei sînt prezentate aici pe scurt.

Disciplina se eliberase de prima imagine, care prezenta natura umană ca sursă a războiului (vezi capitolul 3). O astfel de perspectivă ar fi legat-o mai mult de o discuție filosofică decît de teoria empirică. De aceea Waltz își orientează atacurile asupra acelor teorii din disciplina relațiilor internaționale care se bazează pe a doua imagine, adică acele teorii care pun la baza înțelegerii cauzelor războiului, și în general ale evenimentelor internaționale, atributele statului. El afirmă că, din moment ce state diferite au tendința să acționeze la fel dacă se află pe poziții similare

în ce privește puterea, trebuie să existe cauze structurale pentru comportamentul statului. Rezultatul este o teorie clasică a balanței puterii.

Waltz definește o structură prin trei parametri. Primul este principiul organizator al unui sistem. În concepția lui Waltz, acesta este fie anarhic, fie ierarhic. De aici rezultă că ceea ce distinge în mod paradigmatic sistemul internațional de alte sisteme și ceea ce conferă acestei structuri internaționale forță cauzală este caracterul său anarhic. „Nimeni nu este îndreptățit să comande, nimeni nu este dator să asculte" (Waltz 1979: 88). A doua caracteristică este specificația funcțiilor diferitelor unități. Din moment ce sistemul internațional este anarhic, fiecare stat trebuie să aibă singur grijă de toate funcțiile sale esențiale: nu există o diviziune a muncii în cadrul sistemului mondial al guvernării. Altfel spus, funcțiile sînt diferențiate doar în cadrul sistemelor ierarhice, cum sînt statele, dar nu și în sistemul internațional. „Sistemele ierarhice se schimbă dacă funcțiile sînt definite și distribuite diferit. În sistemele anarhice, criteriul schimbării sistemului, derivat din a doua parte a definiției, lipsește, pentru că sistemul este compus din unități asemănătoare" (Waltz 1979: 101). A treia caracteristică și cea mai importantă pentru analiza internațională actuală este faptul că o structură este definită de distribuția capacităților între unitățile sale. De aceea, sistemele urmează să fie diferențiate după numărul polilor puterii între care are loc competiția internațională. Kenneth Waltz rămîne extrem de consecvent în această privință. Chiar mai mult decît cu un deceniu în urmă, el s-a referit (Waltz 1969 [1967]: 312, nota 18) la structură ca la o „schemă potrivit căreia este distribuită puterea".

Definind structura internațională ca anarhică, Waltz poate dezvolta o teorie directă și clasică a balanței puterii. Această teorie își asumă pe față foarte puține lucruri. Asumpția sa fundamentală este că, deși statele ar trebui să vrea o mulțime de lucruri diferite, toate vor, în esență, să supraviețuiască. În afară de aceasta, teoria mai presupune că, dat fiind caracterul anarhic al domeniului internațional, lupta pentru supraviețuire va duce la o dilemă a securității și își va găsi exprimarea într-un sistem general în care fiecare se ajută pe el însuși. Deși un astfel de sistem nu conservă în mod necesar toate distribuțiile date ale puterii, structura va influența comportamentul statului în așa fel încît sistemul va tinde inevitabil să refacă o balanță perturbată a puterii, aceasta fiind cel mai bun mecanism de supraviețuire (Waltz 1979: 129). Asta-i tot; nu există aici nimic nou pentru realiștii clasici, așa cum am arătat în Partea I.

Punctul în care neorealismul diferă de realism este metodologia și concepția despre sine. Cu toate că, în 1959, Waltz și-a expus punctul de vedere într-o discuție filosofică, douăzeci de ani mai tîrziu aceleași idei sînt derivate dintr-o definiție a sistemului internațional modelată după concepția neoclasică a pieței economice. Încă o dată, a treia imagine ia intenționat o turnură științifică, de data aceasta referindu-se la modelul economic; o schimbare care prezintă un aspect epistemologic și unul metodologic.

La nivel epistemologic, teoria lui Waltz se bazează pe o versiune atenuată a falsificaționismului. Scopul științei este să producă modele din care să se poată deduce ipoteze și predicții, care, la rîndul lor, să poată fi testate pe fapte empirice și, dacă este necesar, să fie înlocuite de alte modele, mai potrivite: teoria balanței puterii este un astfel de model. E important să observăm că o astfel de abordare nu

este naiv empiricistă. Waltz repetă de nenumărate ori că modelele şi asumpţiile care stau la baza lor nu urmează a fi judecate în funcţie de apropierea lor de adevărul empiric, ci în funcţie de utilitatea lor pentru predicţii. Ele sînt axiome cu ajutorul cărora putem conferi lumii un sens, nimic mai mult. El nu trebuie să spună că *există* anarhie, ci doar că o teorie bazată pe asumpţia anarhiei ne poate ajuta să explicăm „un mic număr de lucruri mari şi importante" (Waltz 1986: 329). De altfel, Waltz (1979: 123) acceptă unele din dificultăţile de bază ale teoriilor explicative, cum ar fi dependenţa faptelor de teorii, adică înţelegerea a ce anume constituie un fapt este deja impregnată de teorie: „Datele nu vorbesc niciodată prin ele însele" (Waltz 1979: 4). Acesta este unul dintre motivele pentru care el admite în cele din urmă că în disciplina relaţiilor internaţionale nu poate fi aplicată o versiune tare a falsificaţionismului şi că posibilitatea de a verifica empiric propria sa teorie este redusă. Vom relua mai tîrziu această idee.

La nivel metodologic, teoria lui Waltz optează pentru unul din cele două modele clasice ale teoriei echilibrului din ştiinţele sociale, modele care stau în mod tradiţional la baza teoriei balanţei puterii (vezi discuţia despre Kaplan din capitolul 3). Teoria lui Waltz nu se bazează pe echilibrul homeostatic al teoriei cibernetice sau al funcţionalismului structural, ci se îndreaptă spre echilibrul pieţei din teoria economică neoclasică – un mediu concurenţial, dar care respectă anumite reguli. Prima teorie este structuralistă, iar teoria neoclasică a pieţei este individualistă.

Avînd în vedere că ultima idee a stîrnit multe confuzii în literatura relaţiilor internaţionale, nu e lipsit de interes să facem unele precizări. Spinoasa problemă dacă aşa numitul neorealism structural al lui Waltz este într-adevăr

legat de un model individualist, a provocat o dispută majoră (Ashley 1986 [1984]; Wendt 1987, 1991, 1992b; Hollis și Smith 1990, 1991, 1992). Hollis și Smith au dreptate că teoria economică neoclasică permite, și chiar are nevoie, de o dublă cauzalitate: la nivel individual și la nivelul pieței. Ashley și Wendt, la rîndul lor, susțin, pe bună dreptate, că explicația structuralistă presupune existența și constanța preferințelor actorilor. Într-adevăr, constrîngerile pieței (anarhiei) pot fi înțelese numai dacă presupunem în prealabil acel *homo economicus* (unitățile asemenea ale lui Kenneth Waltz), care vrea să supraviețuiască (preferință fundamentală) și reușește să facă aceasta prin calculul rațional al costurilor și beneficiilor acțiunilor între care trebuie să aleagă.

Teoria economică este foarte puternică, pentru că ea ascunde și leagă inextricabil cele două niveluri. La nivelul pieței, dinamica este rezultatul comportamentului individual utilitarist, maximizator de valori. În acest caz, preferințele individuale trebuie să fie asumate și trebuie menținute constante. La nivel individual, așa-numitul efect invizibil al pieței trebuie luat de bun din punct de vedere teoretic și menținut constant, pentru a explica comportamentul individual. Cu alte cuvinte, alegerile utilitariste și analiza waltziană a pieței sînt pur și simplu două aspecte ale aceleiași abordări. Dacă structuralismul este definit la nivel de cauzalitate, atunci partea sistemică a teoriei neoclasice ar putea fi numită structuralistă, deși structura mai degrabă limitează acțiunile posibile decît cauzează în mod direct comportamentul. Totuși, dinamica acestei structuri este rezultatul neintenționat al acțiunilor individuale, și nu al regulilor sistemice. Pînă la urmă, anarhie înseamnă, în accepțiunea lui

Waltz, exact faptul că nu există nimic deasupra actorilor (statelor).

> „Teoria balanței puterii este o microteorie exact în accepțiunea pe care i-o dau economiștii. Sistemul, ca și piața în economie, este constituit de acțiunile și interacțiunile unităților, iar teoria se bazează pe supoziții în legătură cu comportamentul lor."
>
> (Waltz 1979: 118)

Astfel, sistemul nu este în mod necesar mai mult decît suma părților sale. Altfel spus, părăsind modelul funcționalist în favoarea modelului de echilibru al pieței, teoria este la bază individualistă, nu holistică. Din moment ce structuralismul și holismul sînt termeni folosiți adesea unul în locul celuilalt, este mai bine, probabil, să ne referim la Waltz ca la un realist sistemic, și nu structural.

Pe scurt, contribuția definitorie a neorealismului este folosirea sistematică a economiei ca model explicativ pentru disciplina relațiilor internaționale. Aceasta înseamnă că Waltz s-a folosit atît de teoria pieței, cît și de modelul actorului rațional, uzual în abordarea bazată pe teoria jocurilor și în cea mai mare parte a literaturii consacrate regimurilor. Din acest ultim motiv, în ultima vreme au fost integrate idei din gîndirea realiștilor tradiționali și a liberalilor (Keohane și Nye 1987: 729; Nye 1988; Keohane 1989).

MIȘCAREA BUTURILOR: POZIȚIA REFRACTARĂ A LUI WALTZ

Cartea lui Waltz este plină de dihotomii cu ajutorul cărora el distanțează teoria sa de realiștii preștiințifici. El îi atacă pe realiștii din tradiția sociologiei istorice. O soartă asemănătoare este rezervată și teoretizărilor inductive, pe

care el pare să le definească drept o cunoaștere derivată din generalizări empirice. Waltz ridiculizează explicațiile bazate pe stat, pe care le consideră reducționiste sau, într-un mod mai degrabă idiosincratic, behavioraliste. Prin opoziție, se poate conchide de aici că el propune deductivismul, falsificaționismul sau explicații care să meargă dinspre exterior înspre interior, sistemice. Ceea ce este și nu este adevărat: așa cum va arăta această secțiune, există atît de multe obiecții încît, pînă la urmă, Waltz nu-și va mai putea menține tranșantele demarcații de care avea nevoie pentru a distinge disciplina relațiilor internaționale de alte discipline, ca de pildă știința politică, și pentru a scoate în evidență teoria balanței puterii ca singura teorie reală din acest domeniu.

O versiune slabă a falsificaționismului

Așa cum am mai spus, Waltz ia în mod deschis în calcul limitele falsificării teoriilor în disciplina relațiilor internaționale, în general și în propria sa teorie, în particular. Acest lucru oferă un cadru potrivit pentru a vedea mai clar atitudinea sa metateoretică. Voi arăta că Waltz, anticipînd critica uzuală la adresa teoriilor balanței puterii, își relaxează pînă la urmă asumpțiile științifice într-o asemenea măsură încît pune limpede în evidență coșmarul falsificaționist: nu există nici un test care să-l poată infirma (vezi și Keohane 1983: 172).

Waltz distinge între legi și teorii. Legile sînt corelații empirice. Ele sînt sau nu adevărate, dar nu explică nimic. În zilele însorite, se pot vedea pe străzile Budapestei mai mulți oameni care poartă haine de culori deschise. Dar aceasta este doar o corelație, chiar dacă una probabil îndreptățită. Asta nu

înseamnă că vremea însorită cauzează în mod direct alegerea hainelor strălucitoare. Corelațiile nu explică de ce se întîmplă lucrurile; teoriile, însă, da. Teoriile nu pot fi, în schimb, adevărate sau false, ci trebuie apreciate în funcție de puterea lor explicativă (Waltz 1979: 1-9). Teoriile sînt construite pe baza unor presupuneri, despre care iarăși nu trebuie să ne întrebăm dacă sînt adevărate sau false, ci dacă sînt utile și de bun simț. Utilitatea lor „survine atunci cînd pe baza asumpțiilor poate fi construită o teorie din care să poată fi extrase consecințe importante, care altminteri nu sînt evidente" (Waltz 1979: 91). Ca să ne întoarcem la exemplul întîmplării din Budapesta, se poate presupune că alegerea hainelor este legată de faptul că strălucirea culorilor reflectă razele soarelui și de aceea oamenii resimt mai puțin căldura. Sau s-ar putea presupune că această alegere depinde de lucrurile disponibile în magazine. Pe baza acestor presupuneri se pot construi explicații la scară redusă, variind din punct de vedere al utilității, pentru aceste cazuri sau pentru altele asemănătoare.

O analiză teoretică începe cu verificarea logicii, coerenței și plauzibilității unei teorii. Verificările empirice sînt necesare numai după ce prima verificare teoretică a dat rezultate pozitive (Waltz 1979: 16). Testarea reală a teoriilor „înseamnă întotdeauna a deriva din ele așteptări sau ipoteze și a le verifica" (Waltz 1979: 16). Dacă aplicăm acestea teoriei lui Waltz, constatăm că el își deduce ipotezele dintr-o serie de legături cauzale de bază. Teoria sa presupune că la nivel sistemic există o structură anarhică, iar la nivelul actorului există scopul supraviețuirii.

Pe baza acestor două asumpții, Waltz deduce două tipuri de așteptări, la nivelul acțiunii colective, respectiv la nivelul acțiunii individuale. La nivelul consecințelor colec-

tive, așteptarea este în general ca, date fiind aceste constrîngeri, statele se vor comporta în așa fel încît să tindă spre stabilirea unei balanțe a puterii între ele. De aceea, „teoria balanței puterii pretinde a explica rezultatele acțiunilor statului, în anumite condiții date" (Waltz 1979: 118). Cu toate acestea, la nivelul statului, aceste teorii așteaptă anumite acțiuni ale statului: statele vor concura și se vor socializa după scheme de acțiune similare, imitîndu-le pe cele care au avut cel mai mult succes:

> „Într-o arie dată și într-un anumit număr de ani, ar trebui să vedem cum puterea militară a statelor sau grupurilor de state mai mici și mai puțin puternice va crește mai repede sau va scădea mai lent decît cea a celor mari și puternice. Și ar trebui să ne așteptăm la o imitație pe scară largă între statele competitoare [...] Socializarea statelor non-conformiste se va realiza într-un ritm determinat de măsura implicării lor în sistem".
>
> (Waltz 1979: 124, 128)

Cu alte cuvinte, teoria nu explică aici doar rezultatul acțiunii statului, care se știe că este balanța puterii, ci și tipurile particulare de reacții ale statului atunci cînd „se așteaptă o anumită similaritate a comportamentului din partea statelor situate într-o poziție asemănătoare" (Waltz 1979: 122). Structura internațională este cauza nu doar a unuia, ci a două efecte diferite.

De aici încolo, teoria lui Waltz pune în discuție o dublă cauzalitate. În primul rînd, se consideră că structura internațională operează ca o cauză (Waltz 1979: 89). Date fiind caracterul ei anarhic și distribuția particulară a puterii la nivelul ei, este de așteptat ca statele care au o putere comparabilă și se află într-o poziție asemănătoare să se comporte la fel, indiferent de motivațiile și tradițiile lor sau

de alte atribute reducționiste. În al doilea rînd, comportamentul unui stat este o variabilă care intervine în explicarea inevitabilei formări a balanțelor de putere, ca rezultat al acțiunii lor. Altfel spus: dată fiind distribuția puterii la momentul *t1*, statele reacționează într-un anumit mod (prima cauzalitate), care va tinde să echilibreze distribuția puterii la momentul *t2* (a doua cauzalitate).

Aplicînd propria metodologie a lui Waltz, această schemă explicativă prezintă două principale dificultăți, legate una de alta. În primul rînd, pusă fiind în fața criticilor, ea oscilează cu prea mare ușurință între cele două posibile variabile dependente, anume forma acțiunii statului, pe de o parte și rezultatul ei, balanța puterii, pe de altă parte. În al doilea rînd, această schemă explicativă nu poate fi testată în mod convingător, nici măcar prin testele mai slabe propuse de Waltz însuși (pentru o excelentă tratare a falsificării și a teoriei lui Waltz, vezi Mouritzen 1997).

Waltz a arătat în mod deschis de ce falsificarea s-ar putea să nu se aplice chiar atît de bine teoriei sale. El dă două motive. Într-un pasaj în care discută despre rezultatul colectiv al acțiunilor ca variabilă dependentă, el subliniază dificultatea evaluării distribuției puterii: „Deoarece se prezice doar o vag definită și inconstantă condiție de echilibru, e greu de spus că vreo distribuție dată a puterii falsifică teoria" (Waltz 1979: 124). Cu alte cuvinte, atunci cînd acțiunea statului nu pare să aibă drept rezultat o echilibrare a puterii, acesta poate fi atribuit comparării dificile a puterii (definită neclar) sau fluxului permanent al puterii (caracterul ei inconstant). Al doilea motiv este că teoria balanței puterii se autorecunoaște în mod deschis doar ca teorie parțială. Într-un loc unde folosește din nou rezultatul acțiunii statului ca variabilă dependentă, Waltz scrie:

> „Ceea ce [teoria] explică într-adevăr sînt constrîngerile care limitează orice stat. Perceperea clară a constrîngerilor oferă multe indicii asupra reacțiilor de așteptat ale statelor, dar teoria nu poate explica prin ea însăși aceste reacții. Ele depind nu numai de constrîngerile internaționale, ci și de caracteristicile statelor [...] Teoria explică de ce se așteaptă o anumită similaritate a comportamentului de la state aflate în situații similare [...] Pentru a explica diferențele de prevăzut dintre reacțiile naționale, o teorie ar trebui să arate modul în care diferitele structuri interne ale statelor influențează acțiunile și politica lor externă."
>
> (Waltz 1979: 122)

Astfel, anticipînd criticile teoriei sale a balanței puterii, Waltz se referă la necesitatea unor teorii la nivelul unităților. Dar interacțiunea lor exclude iarăși falsificarea. „Teoria sistemului explică de ce diferite unități se comportă similar (dată fiind plasarea lor diferită în sistem). Teoria la nivelul unității explică de ce unități diferite se comportă în mod neasemănător, în ciuda plasării lor similare" (Waltz 1979: 72). Aceasta plasează teoriile unităților la nivelul unei teorii reziduale, necesară pentru a lămuri în sens invers anomaliile teoriilor sistemului. Astfel, atunci cînd criticii lui Waltz îl acuză ca fiind în întregime structural, acesta poate pe bună dreptate afirma că este conștient de necesitatea teoriilor la nivelul unității. Dar, dat fiind locul pe care el îl rezervă acestora, Waltz nu poate produce nici o falsificare empirică a propriei sale teorii a sistemului: din punct de vedere teoretic, nu există nici o cale pentru a găsi o incidență empirică care ar putea fi folosită ca o negare a teoriei. Dacă ar exista vreodată o excepție care nu ar putea fi înlăturată pe temeiul dificultăților de evaluare a distribuției puterii, atunci aceasta s-ar putea lămuri cu ajutorul unei teorii la nivelul unităților, teorie pe care Waltz o lasă cu generozitate altora, spre dezvoltare. După cum Waltz însuși scrie:

> „Faptul că nu se formează balanța, precum și neputința unor state de a se conforma practicilor încununate de succes ale altor state, pot fi ușor lămurite dacă ținem seama de efectele forțelor care acționează în afara sferei de aplicabilitate a teoriei."
>
> (Waltz 1979: 124-5)

Așa este; și acest lucru decurge în mod cît se poate de logic. Waltz îi critică pe Aron, Hoffman și Rosecrance, precum și școala sociologiei istorice, pentru faptul de a fi inductivi (Waltz 1979: 44), în timp ce perspectiva sa este întemeiată din punct de vedere științific și deductivă.[1] Totuși, atunci cînd este pus în situația să aleagă între a susține fie o versiune a testabilității (ca să nu mai vorbim de falsificaționism), fie propria teorie a balanței puterii, Waltz optează pentru cea din urmă. Așa că el n-ar trebui (deși asta face) să facă uz de prestigiul științific al deductivismului pentru a-și combate adversarii.

Antireducționism, antibehavioralism sau doar materialism al puterii?

Waltz este sincer atunci cînd îi condamnă pe cei care vroiau să construiască teoria internațională din motivele și atitudinile statului sau din natura regimurilor. El îi numește pe acești teoreticieni cînd „reducționiști" (opunîndu-i

[1] Este foarte discutabil dacă weberianul Aron ar accepta o teorie pur inductivă a cunoașterii. Teoria cunoașterii propusă de Weber era una neokantiană. Weberienii acceptau întru totul perspectiva kantiană asupra construirii cunoașterii (prin conferirea de înțelesuri), adică existența unor categorii care întemeiază posibilitatea însăși a cunoașterii. Totuși, ceea ce respingea școala sociologiei istorice era abordarea bazată pe legea acoperitoare, specifică pozitivismului.

structuralismului), cînd „behavioraliști", behavioralismul fiind definit în mod surprinzător ca „explicație în termeni de unități care au un anumit comportament" (Waltz 1979: 64).[2] Așa cum voi argumenta în continuare, Waltz este forțat de propria sa logică să-și relaxeze și asumpțiile sistemice asupra anarhiei. În reconstrucția care urmează a argumentării lui Waltz, ținta sa reală nu pare a fi reducționismul ca atare, ci o teorie care să nu fie guvernată de factori legați în mod strict de materialismul puterii.

După părerea lui Waltz, teoria sa reprezintă un pas hotărîtor înainte, atît față de moderniști (scientiști), cît și față de tradiționaliștii celei de-a doua dezbateri. Waltz susține că aceste două abordări, deși diferite ca metodă, sînt unitare în ce privește metodologia. Adepții lor „subliniază că acele categorii propuse de teoreticieni trebuie să fie în consonanță cu motivele și percepțiile actorilor [și că] explicațiile consecințelor politice internaționale pot fi conturate prin examinarea acțiunilor și interacțiunilor dintre națiuni și ceilalți actori" (Waltz 1979: 61-2). Dar, de fapt, Waltz își definește și propria teorie în aceeași manieră: „Sistemul, ca și piața în științele economice, este creat de acțiunile și interacțiunile unităților..." (Waltz 1979: 118). Diferența nu poate consta în aceea că toți acești realiști preștiințifici nu ar fi luat în considerare nivelul sistemic. Teoriile balanței puterii nu erau chiar noi pentru Morgenthau sau Kaplan. Diferența nu este nici că toți ceilalți teoreticieni, cu excepția

[2] Această definiție a behavioralismului este cam bizară. De obicei, behavioralismul este definit ca o teorie care își propune să explice comportamentul, care este o variabilă dependentă, pe baza schemei stimul-răspuns, așa cum este ea ilustrată de diferitele teste psihologice cu animale (Skinner) sau cu oameni.

lui, nu puteau gîndi sistemul internațional decît în termeni consonanți cu motivele și percepțiile actorilor. Nu există alte motive care să joace un rol important în dilema securității, în afară de dorința de supraviețuire, trecînd prin securitate, de care s-a folosit Waltz însuși. Această dilemă se bazează tocmai pe ideea unui rezultat colectiv neintenționat al acțiunii individuale raționale (capitolul 3). Percepțiile sînt, pe de altă parte, foarte importante și în teoria lui Waltz. Comportamentul de echilibrare se produce numai atunci cînd diferențierile puterii au fost percepute de către unități. Unitățile trebuie să cunoască nivelul diferitelor puteri, dacă intenționează să ducă o politică de echilibrare a puterii.

Trebuie să existe o altă bază pentru afirmația auto-contradictorie a lui Waltz că teoria sa este diferită de teoriile reducționiste, deși se bazează pe asumpții similare. Se pare că el pierde adesea din vedere distincția dintre cauze materiale și cauze non-materiale, pe de o parte, și pe cea dintre nivelul sistemic și nivelul unităților, pe de altă parte. În viziunea lui, nivelul sistemic și cauzele materiale ale puterii merg împreună. Waltz încearcă să construiască o teorie internațională care să fie în întregime materialistă. Ținta atacului său nu este reducționismul care are în vedere doar nivelul unităților, ci referirile la orice scop, orice idei, intenții sau norme, pe scurt, la orice factor cauzal non-material. Prin urmare, balanța puterii trebuie să fie rezultatul unor cauze pur materiale, și nu al unei intenții sau al unor reguli împărtășite.

Dar rezervarea cauzelor materiale pentru nivelul sistemic produce o serie de contradicții în distincția pe care el o face între nivelul sistemic și cel al unităților. Se pot da două exemple în acest sens. Primul se referă la faptul că el consideră sistemele omogene și cele eterogene, între care

distingea Aron (vezi capitolul 3), ca atribute la nivelul unităților (Waltz 1979: 45). Ceea ce nu e adevărat. Cînd își definește propria structură, Waltz spune că puterea este găsită, desigur, la nivelul unităților, dar distribuția ei este parte a structurii. O justificare asemănătoare se poate aplica și pentru Aron. Cînd Aron distinge între omogenitatea și eterogenitatea sistemelor internaționale, pe el nu-l interesează sistemul intern ca atare, ci similaritatea statelor din cadrul sistemului. Conceptele însele nu au sens la nivelul unităților. La fel, Waltz respinge teoria balanței puterii a lui Kaplan pe motiv că acesta din urmă „introduce fraudulos în teoria sa sistemică reguli caracteristice unităților". Dar este evident că regulile nu sînt caracteristici ale nivelului unităților, deși înțelegerea lor particulară ar putea fi. Regulile se bazează pe înțelegeri împărtășite intersubiectiv. Însă lui Waltz îi lipsește categoria intersubiectivității: ceva poate fi sau obiectiv și material, sau, dacă nu, nu poate fi altceva decît o caracteristică a unității.

Această contradicție surprinzătoare ar putea fi un indiciu pentru faptul că pe Waltz nu-l preocupa în primul rînd caracterul sistemic al teoriei sale. Din nou, ca și în cazul falsificaționismului deductiv, Waltz n-a reușit pînă la urmă să aducă un argument convingător împotriva adversarilor săi realiști, cum ar fi autorii clasici ai școlii engleze sau ai școlii sociologiei istorice (vezi capitolul 3). O parte dintre variabilele lor de bază, cum ar fi distribuția regimurilor politice sau normele general acceptate, deși nu sînt în sens strict materiale, sînt caracteristici sistemice. În plus, propria sa teorie, în pas cu moda micro-economică, se bazează în cele din urmă pe unități și pe interacțiunea lor. Dacă ar fi totuși atacat pentru aceasta, Waltz ar face probabil apel la toate

acele pasaje în care proclamă caracterul sistemic al teoriei sale. El întotdeauna poate mişca buturile.

Pînă la urmă, Waltz nu este nici un fervent antireducţionist, nici un fervent antiinductivist. Relaxînd asumpţiile sistemice şi falsificaţionist-deductive, Waltz a pierdut cele două elemente cu ajutorul cărora şi-ar fi putut distinge teoria sa asupra relaţiilor internaţionale de teoriile preştiinţifice, adică de cele situate la nivelul unităţilor şi de cele bazate pe sociologia istorică. Singurul lucru asupra căruia Waltz nu pare să şovăie niciodată este apărarea unui caracter determinat exclusiv de putere al politicii internaţionale: structura este definită de distribuţia puterii; actorii reacţionează în conformitate cu poziţia lor în cadrul acesteia; acţiunea lor tinde inevitabil să restabilească balanţa puterii. Aceasta este, din toate punctele de vedere, o teorie behavioralistă clasică, în care stimulul diferenţelor de putere (*input*) determină reacţiile de echilibrare (*output*). Statele sînt reduse la rolul de elemente intermediare (*throughput*) şi cercetate numai atunci cînd comportamentul lor pare să contrazică aşteptările teoriei. Teoria lui Waltz nu aduce, de altfel, ceva nou. Ea este o versiune automatistă a teoriilor balanţei puterii discutate deja în capitolul 3, deşi cu o sferă explicativă mai redusă.

O TEORIE A POLITICII PUTERII BAZATĂ PE CONCEPTE FRAGILE DE POLITICĂ ŞI PUTERE

Waltz sugerează că, fundamentîndu-şi teoria pe o analogie microeconomică, poate depăşi problemele teoriilor automatiste anterioare ale balanţei puterii. Cele ce urmează vor arăta că el eşuează în această încercare. Analogia econo-

mică a lui Waltz reînvie, pentru că are neapărată nevoie de ea, analogia bani – putere criticată anterior de Raymond Aron (vezi capitolul 3), însă fără să ofere noi argumente în favoarea ei. De asemenea, încercarea lui Waltz de a stopa explozia agendei de cercetare din disciplina relațiilor internaționale are ca rezultat o concepție asupra politicii internaționale a cărei mărginire este justificată doar prin asumpții tacite.

O teorie a balanței puterii fără un concept coerent de putere

Theory of International Politics a lui Waltz se bazează pe analogia cu microeconomia. Această analogie implică două translații conceptuale majore. În primul rînd, Waltz a trebuit să găsească un echivalent pentru micro-fundațiile piețelor în relațiile internaționale. În al doilea rînd, a trebuit, din punct de vedere conceptual, să transleze supraviețuirea în scheme de comportament.

Waltz se grăbește să ne asigure că scopul fundamental al statelor nu este maximizarea puterii, ci realizarea sau maximizarea securității (Waltz 1979: 126). Și totuși, el scrie:

> „Statele, sau cei care acționează în numele lor, încearcă în moduri mai mult sau mai puțin adecvate să se folosească de mijloacele disponibile pentru a-și atinge țelurile propuse. Aceste mijloace se împart în două categorii: eforturi interne (de a crește capacitatea economică, de a spori forța militară, de a dezvolta strategii potrivite) și eforturi externe (de întărire sau lărgire a propriilor alianțe sau de slăbire și îngrădire a alianțelor potrivnice)".
>
> (Waltz 1979: 118)

Aceasta înseamnă că sporirea puterii este într-adevăr doar un mijloc în vederea altor scopuri, dar un mijloc inevitabil. De fapt, este singurul pe care Waltz îl menționează atunci cînd a fost nevoie să explice cum anume se comportă unitățile asemănătoare pentru a-şi asigura securitatea. Teoria sa asupra balanței puterii este derivată din motivațiile (securitatea) şi acțiunile (îmbunătățirea poziției din punct de vedere al puterii) asumate. Motivația obținerii sau maximizării securității a fost deplasată şi considerată ca îmbunătățire a situației relative a puterii. De aceea înlocuirea puterii cu securitatea nu schimbă cu nimic analiza tradițională a lui Morgenthau, care se concentra asupra puterii ca scop necesar imediat, deşi nu final.

Waltz ar fi susținut probabil că a urmări o mai bună situație relativă a puterii nu înseamnă maximizarea puterii. La un moment dat, el scria chiar că statele caută doar să-şi mențină o anumită poziție şi ceea ce fac ele pentru aceasta nu este să maximizeze, ci să echilibreze puterea (Waltz 1979: 126). Aceasta este o idee foarte interesantă, dar fără legătură cu analogia economică a lui Waltz. Doar membrii acceptați ai oligopolului – concertul – pot dori un anume *status quo*; ceilalți, nu. Într-adevăr, dinamismul economiilor de piață provine în parte din dorința actorilor de a-şi îmbunătăți poziția şi de a trage foloase, fie şi doar temporar, de pe urma distrugerii monopolului.

Poate că s-ar putea salva o anumită logică spunînd că statele urmăresc, ca o minimă cerință, să-şi păstreze poziția, dar că acțiunile acestora nu se pot distinge de cele ale statelor care urmăresc să-şi îmbunătățească poziția. Dacă toate fac la fel, sistemul ar putea tinde, în această interpretare, spre o balanță a puterii. Din moment ce Waltz susține că această greoaie asumpție a unei „preferințe pentru echili-

brarea puterii" între cei puternici nu are prea mult de-a face cu motive, idei ș.a.m.d. și că el n-are nevoie de vreo asumpție a raționalității (Waltz 1979: 118), balanța puterii este considerată ca un fel de răspuns automat al sistemului (în curată tradiție behavioralistă). Este foarte important de observat totuși că teoria lui Waltz nu face cu nimic mai „științific" conceptul de balanță a puterii care poate fi întîlnit la Morgenthau; nu este decît o reluare.

În versiunea Morgenthau-Kaplan, balanței puterii îi corespund piața și echilibrul ei. Eforturile de maximizare a utilității, care pot fi exprimate și măsurate în termeni de bani, merg în paralel cu interesul național (securitatea), exprimat în termeni de putere. Într-un context anarhic, fără un mecanism central de sancționare, instinctul de supraviețuire determină actorii să maximizeze puterea, cel puțin ca scop intermediar. De aceea, se spune în continuare, puterea devine comparabilă cu banii din teoria neoclasică. Agregarea străduințelor individuale pentru putere duce la o ordine internațională concurențială, care, ca și constrîngerile pieței în economie, transferă constrîngerile externe asupra acțiunilor naționale. Iar invers, o dată ce aceste constrîngeri sînt cunoscute, actorii pot decide în mod rațional asupra alocării optime a resurselor lor (puterea), pentru a obține utilitatea cea mai mare cu putință (interesul național sau securitatea).

În afară de automatismul comportamental, principala problemă a acestor teorii este analogia bani-putere și ideea corelată de fungibilitate. Într-un răspuns tîrziu la critica lui Aron (vezi capitolul 3), Waltz (1990) scrie că, în analogia bani-putere, problemele nu țin de aspectul calitativ, ci doar de o chestiune de măsurare; puterea este greu de măsurat, dar poate funcționa ca mediu de schimb. Dar astfel el scapă din vedere o idee fundamentală: banii nu sînt doar

un mediu de schimb, ci şi ceea ce este cel mai important atît pentru teoria economică, cît şi pentru instituirea practică a pieţelor moderne – o măsură standardizată a valorii economice (pentru această critică a lui Waltz, vezi Baldwin 1993: 21-2). Însă actorii politici nu au o astfel de măsură integrată. De aceea, ei nu pot reduce varietatea scopurilor lor la un singur concept, cel de utilitate. În lipsa unei analogii directe bani-putere, nu este posibilă nici analogia utilitate-interes naţional (securitate) (Guzzini 1993: 453). În vreme ce economia neoliberală şi analogia cu piaţa presupun economiile de piaţă în care există monedă, relaţiile de putere sînt comparabile, în cel mai bun caz, cu relaţiile de schimb în natură (Baldwin 1989: 25). Cu alte cuvinte, faptul că relaţiile internaţionale nu pot prelua cadrele neoclasice de analiză se datorează unor probleme conceptuale, care provin din aceea că disciplina relaţiilor internaţionale nu a reuşit să dezvolte un sistem de schimb comparabil cu cel din economie - şi nu din încetineala intelectuală sau incoerenţa cercetătorilor din acest domeniu.

Un argument similar se poate aduce şi în problema fungibilităţii limitate a puterii: spre deosebire de bani, resursele de putere nu pot fi convertite cu uşurinţă dintr-un sector al sistemului în altul. În consecinţă, este dificil de determinat puterea totală a unui actor. Acesta este unul dintre motivele pentru care mulţi analişti preferă să studieze relaţiile internaţionale în arii de probleme clar circumscrise. Totuşi, Waltz scria la început că „resursele economice, militare şi celelalte resurse ale naţiunilor nu pot fi izolate şi cîntărite separat" (Waltz 1979: 131). Bazîndu-se pe studiile lui Baldwin, Keohane (1986 [1983]: 184-5) l-a criticat explicit pe Waltz pentru această afirmaţie. În replică, Waltz a scris:

> „Bineînțeles că puterea nu este atît de fungibilă ca banii. Nu multe lucruri sînt. Dar puterea este mult mai fungibilă decît susține Keohane. Ca de obicei, este foarte importantă distincția între state puternice și state slabe. Cu cît statul este mai puternic, cu atît varietatea resurselor sale este mai mare. Puterea este puțin fungibilă doar pentru statele slabe, în timp ce pentru cele puternice este, în mare măsură, astfel".
>
> (Waltz 1986: 333)

Acest argument este totuși contradictoriu. Dacă puterea este atît de fungibilă încît se poate presupune că poate fi folosită în diverse scopuri, atunci nu mai e nevoie de definirea ei ca varietate: resursele economice pot fi folosite pentru a produce rezultate politice, etice și nu numai. Dacă presupunem existența unei mari varietăți de resurse, rezultă implicit că un stat puternic este puternic nu pentru că are o mare putere generală, ci pentru că dispune de resurse diferite în domenii diverse. Chiar dacă Waltz are nevoie de supoziția unei mari fungibilități a resurselor pentru a-și deduce teoria sa sistemică, argumentarea sa se bazează pe presupunerea unor resurse puternice în domenii diferite. Altfel spus, el nu poate susține ipoteza fungibilității.

Ca o consecință a fungibilității limitate a puterii, analizarea și compararea puterii trebuie să se limiteze fie la sectoare (sau regimuri) concrete, așa cum au propus Keohane și Nye (1977; vezi capitolul 8), fie la „cadre contingente politicilor" chiar mai concrete și mai limitate în timp, așa cum le-a descris Baldwin (1989: 129-68). Ambele contrazic perspectiva sistemului unic propusă de Waltz. De asemenea, nu se mai poate evalua în mod obiectiv puterea generală a unui actor: cîntărirea și adăugarea diferitelor resurse este imposibilă, pentru că nu există o măsură comună,

comparabilă cu banii în economie. Aceasta înseamnă că nu există o măsură finală pentru stabilirea polilor în teoria balanței puterii. Fără fungibilitatea puterii și, dată fiind defecțiunea analogiei putere-bani, fără o structură comparabilă cu piața monetarizată, nu există nici un echivalent pentru controlul firmelor asupra pieței, exprimat în procentaje de împărțire a pieței. Contrar a ceea ce susține Waltz, a delimita polii în relațiile internaționale nu este același lucru cu a „arăta cîte firme importante ocupă un sector de tip oligopol al unei economii" (Waltz 1979: 131).

Analogia neoclasică cu piața pe care o propune Waltz nu a adus nici o contribuție la problema tradițională a transformării studiului practicilor realiste într-un discurs științific și într-o teorie predictivă. Într-adevăr, diferența esențială dintre schimbul economic și cel politic subminează bazele acestei analogii, pe care se întemeiază neorealismul său.

O teorie prea puțin politică a politicii internaționale

Theory of International Politics a lui Waltz a oferit o mult dorită limitare a agendei de cercetare în explozie și o binevenită legitimitate a disciplinei relațiilor internaționale. Așa cum am văzut deja, esențial pentru acest efect paradigmatic a fost recursul la falsificaționism și analogia cu micro-economia. La fel de importantă a fost și încercarea fățișă de a distinge politica internațională de celelalte sectoare ale sistemului internațional. În ultima parte a acestui capitol, voi arăta că, făcînd toate acestea, Waltz a definit politica într-un fel foarte îngust, care nu poate fi susținut din punct de vedere conceptual. Pentru mulți dintre criticii săi, inclusiv pentru cei care apără sau vor doar să completeze

realismul, era în joc continua necesitate de a redefini însuși conținutul politicii internaționale, problemele și actorii săi.

Waltz a propus o definiție a sistemului politic internațional centrată pe stat. „Structurile internaționale se definesc pe baza unităților lor politice fundamentale dintr-o epocă, fie că sînt orașe-stat, imperii sau națiuni" (Waltz 1979:91). Astfel că astăzi nu există o altă unitate politică (internațională) esențială în afară de stat. Și invers: structura sistemului politic internațional este definită prin ceea ce fac statele (de aceea războiul și diplomația sînt manifestările centrale ale politicii internaționale). Deși lucrul pare evident pentru mulți dintre realiști, această definiție circulară pune cîteva probleme conceptuale înșelătoare. Voi arăta în cele ce urmează că politica, chiar și la nivel internațional, este mult mai ușor de conceput ca implicînd mai mult decît acțiunile statelor. În afară de aceasta, o definiție diferită a politicii pune automat în discuție caracterizarea pe care o face Waltz sistemului internațional ca nediferențiat și în esență neschimbat de-a lungul istoriei.

Prima afirmație a lui Waltz este că politica este ceea ce fac statele (adică guvernele). În treburile interne, este evident adevărat că politica are de-a face cu ceea ce fac guvernele. Dar e la fel de evident că mai sînt și alte fenomene care pot fi definite ca făcînd parte din politică. Acțiunile mișcărilor sociale, partidelor, firmelor sau ale celorlalți actori ai așa-numitei societăți civile care vizează guvernul pot fi considerate de asemenea politice. E adevărat că unii ar putea merge atît de departe încît să definească politica ca fiind orice fenomen care, cu sau fără intenție, afectează, lărgește sau diminuează sfera publică; aceasta include însăși înțelegerea liniei de demarcație dintre sfera

publică şi cea privată, problematizată în multe scrieri feministe.

Dacă ne referim la domeniul internaţional, ar putea fi nevoie să includem mai întîi toţi acei actori care încearcă să influenţeze comportamentul guvernelor. Acestea sînt de obicei tratate în manuale în capitole obligatorii despre organizaţiile guvernamentale internaţionale, organizaţiile neguvernamentale, corporaţiile multinaţionale, mass media şi opinia publică, şi altele. Dar s-ar putea să fie nevoie să ne gîndim şi la toate acele acţiuni care determină statele să-şi lărgească sau să-şi diminueze agenda, adică acţiuni care redefinesc ceea ce aparţine sau nu domeniului public. Într-adevăr, diplomaţia clasică referitoare la problema războiului şi a păcii constituie o parte din ce în ce mai redusă, deşi foarte importantă, a politicii. Ea este completată, de exemplu, de negocierile bilaterale şi multilaterale asupra barierelor comerciale, de convertibilitatea monedei, distribuirea bogăţiei (aşa cum este cerută în noua ordine economică internaţională, atît de lipsită de perspective) sau de managementul global al informaţiei. Dacă toate acestea fac parte din diplomaţie, iar gestionarea lor din politica internaţională, atunci statele constituie doar unii dintre actorii care fac politica internaţională. Actorii societăţii civile, cum ar fi firmele sau organizaţiile neguvernamentale, îşi au propriile lor corpuri diplomatice. Multe dintre ele acţionează pe o bază transnaţională. De asemenea, dacă managementul acestor probleme este acum considerat politică de nivel înalt, atunci orice afectează sectorul internaţional al comerţului, finanţelor, informaţiei sau orice alt sector, face parte din politica internaţională. Această parte este întotdeauna pusă în umbră, atunci cînd avem în vedere doar guvernele.

Waltz ar replica probabil cu cel puțin două argumente. Mai întîi, el ar susține explicit că statele sînt actorii principali, întrucît rata mortalității lor este foarte scăzută (1979: 95). Este un argument neobișnuit. Rata nașterilor firmelor este, pe de altă parte, mult mai mare. Ideea esențială a teoriei sale nu este care dintre unitățile individuale supraviețuiește, ci ce tip de unități supraviețuiește: și atît firmele, cît și statele reușesc. El ar putea de asemenea să argumenteze că statele există de secole, în timp ce firmele sau alți actori transnaționali nu. Acesta este un argument valabil numai dacă acceptăm în prealabil două lucruri (care pot fi și ele combinate circular): uniformitatea fundamentală a organizațiilor politice ca state și „asemănarea calitativă a vieții internaționale de-a lungul secolelor, afirmație ce se bucură de o acceptare largă" (Waltz 1979: 66). Acceptare largă sau nu, este doar o asumpție. Este foarte mare distanță între a spune că riscul războiului, adică al violenței între colectivitățile umane, a fost tot timpul prezent în istorie, și a spune că acesta este singurul lucru care caracterizează politica internațională atîta vreme cît nu ne ridicăm de la anarhie la ierarhie, adică atîta vreme cît nu există un imperiu sau un guvern mondial.

În al doilea rînd, Waltz ar putea să replice că argumentul anterior asupra definiției politicii constituie o analogie nepermisă cu treburile interne, adică un transfer al gîndirii de la structurile interne, care sînt ierarhice și diferențiate din punct de vedere al rolurilor, la domeniul internațional, care este anarhic. Dar această obiecție se bazează pe supoziția implicită că relațiile internaționale se referă în principal la securitate (militară). În alte privințe, diferențierea rolurilor este un lucru comun în sistemul internațional actual. Într-adevăr, o întreagă dezbatere asupra

teoriei stabilității hegemonice, provenind din școala realistă, și-a îndreptat atenția asupra necesității unei hegemonii, care să ofere anumite avantaje publice în cadrul unor arii delimitate (capitolul 10). Dacă admitem o definiție necirculară a politicii, care să se refere la altceva decît la pace și război și la mai mult decît ceea ce fac guvernele, atunci managementul internațional al sistemului Bretton-Woods și rolul pe care îl joacă băncile centrale în acest cadru este un exemplu clar de diferențiere: doar instituțiile unei singure țări emiteau și administrau valuta de rezervă (capitolul 12).

Într-un sens similar, această redefinire a politicii internaționale necesită o diferențiere istorică mai pronunțată a sistemelor internaționale. Dacă organizațiile politice nu sînt considerate a fi asemănătoare statelor, atunci trebuie cercetată organizarea internă și modul în care influențează ea politica internațională. Dacă politica nu se referă doar la securitate (militară), atunci revin în atenție acțiunile internaționale în vederea redistribuirii avuției sau a drepturilor, întreprinse fie de state, fie de alți actori.

Pe scurt, cartea *Theory of International Politics* a lui Waltz, care operează o restrîngere a temei generale la domenii bine delimitate ale studiilor tradiționale asupra securității, sfîrșește cu o definiție a puterii a cărei îngustime nu are nici o justificare. Ea se bazează pe asumpții circulare asupra statelor, înțelese în special ca guverne, și asupra structurilor internaționale; acest lucru o face incapabilă să înțeleagă transformările formelor colective de organizare umană spre state-națiuni și nu spre state ale bunăstării, precum și numărul din ce în ce mai mare al sarcinilor guvernamentale, care trebuie promovate la nivel internațional. Perspectiva lui Waltz nu ține seama de întrepătrunderea statelor cu ceilalți actori, în managementul sistemului

internațional. Așa cum vom vedea în următoarele capitole, pentru mulți realiști, problema nu este de fapt că Waltz reduce disciplina relațiilor internaționale la politica internațională, ci aceea că politica este definită într-un sens atît de îngust.

CONCLUZIE: CRITICII REALIȘTI AI NEOREALISMULUI LUI WALTZ

Încercarea lui Waltz de a reduce imaginea „plasei" globale (vezi capitolul 8) în cadrul disciplinei relațiilor internaționale a fost contestată de mulți, inclusiv de cercetători realiști.

În primul rînd, orice variantă a teoriei regimurilor, deși restrînge analiza la arii particulare de probleme, extinde variabilele cauzale pentru a cuprinde și altceva decît factorii strict materialiști din structura internațională. „Regimurile internaționale se definesc ca o serie de principii, norme și proceduri de luare a deciziilor în jurul cărora converg așteptările actorului într-o arie dată de soluții" (Krasner 1982a: 185). În prima versiune a lucrării *Power and Interdependence*, Keohane și Nye (1977) au încercat să integreze gîndirea idealistă și cea realistă într-o redefinire a puterii în cadrul unei abordări mai generale, în care sînt luate în considerare politica birocratică și actorii transnaționali (vezi capitolul 8). Într-o versiune mai strict realistă a teoriei regimurilor, acestea sînt considerate ca o funcție de distribuție a puterii între state. Chiar și așa, Krasner observă că nu este neapărat necesară o congruență între distribuția puterii, regimuri și comportamentele sau consecințele aferente, în special pentru că distribuția puterii se schimbă mult mai repede decît regimurile, o dată ce acestea din urmă au fost instituite. Cu toate acestea, decalajele și conexiunile inverse

dintre baza de putere şi regim constituie principala enigmă a acestei abordări (Krasner 1982b: 499, vezi şi Krasner 1985).

Însă alte orientări realiste din disciplina economiei politice internaţionale (dintre care unele ar putea contesta faptul că teoria regimurilor este parte a economiei politice internaţionale) se ocupă de diferenţierea funcţională care există (sau trebuie să existe) într-o ordine economică internaţională liberală care funcţionează. Acest lucru este susţinut de teoria stabilităţii hegemonice. Aceasta şi alte abordări similare iau foarte în serios analogia internă subînţeleasă, din cadrul analogiei cu piaţa pe care o propune Waltz: într-o lume anarhică, fără reguli, nu poate exista o instituţie atît de complexă cum este piaţa.

Waltz însuşi scria că firmele sînt „unităţi care-şi poartă singure de grijă" (1979: 98). Aceasta înseamnă că simplul fapt că aceste unităţi îşi poartă singure de grijă nu le împiedică să facă parte dintr-un sistem ierarhic. La fel, statele care îşi poartă singure de grijă pot face parte dintr-un sistem internaţional ierarhic. Nu există economie de piaţă fără o ordine politică, care să prezinte cel puţin o parte din caracteristicile unei ierarhii. Aceasta trimite la o analogie internă, dar una prezentată în termeni de economie politică.

Prin urmare, Waltz este prins într-o dilemă. Fie piaţa şi sistemul internaţional au o structură asemănătoare (Waltz 1979: 89) şi atunci neorealismul trebuie să se gîndească la un echivalent internaţional al ierarhiei interne, aşa cum au făcut multe teorii ale economiei politice internaţionale; fie ele nu au o structură asemănătoare şi atunci, aşa cum a observat Jones, perspectiva economică şi analogia cu piaţa nu se pot aplica sistemului internaţional (Buzan, Jones şi Little 1993; vezi şi capitolul 13). În ambele cazuri, teoria lui Waltz nu stă în picioare.

Capitolele care urmează vor reveni la acele abordări realiste din disciplina economiei politice internaționale care reiau și dezvoltă imaginea propusă de Waltz și care pot fi văzute în contextul unei redefiniri realiste a politicii internaționale și a puterii.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

10. Economia politică internațională ca încercare de reactualizare a realismului: sfîrșitul sistemului Bretton-Woods și teoria stabilității hegemonice

Kenneth Waltz a încercat să salveze suprapunerea dintre teoria realistă și granițele disciplinei relațiilor internaționale. Alți realiști au ales o cale mai puțin academică. Ei au încercat să salveze suprapunerea dintre agenda în continuă lărgire a politicii internaționale și un realism redefinit. În timp ce teoria lui Waltz a reacționat la dezordinea disciplinei restrîngînd „plasa" globală la componentele sale clasice, alți realiști au acceptat provocarea și au pornit să-și redefinească categoriile centrale ale teoriilor, cu scopul de a cuprinde o parte cît mai largă a agendei globale. Poate că nu este întîmplător că aceste teorii realiste au devenit parte a unei ramuri diferite a disciplinei relațiilor internaționale, dacă nu chiar a unei discipline distincte, anume economia politică internațională.

Dacă se poate spune că economia politică internațională are o dată de naștere, atunci aceasta este 15 august 1971, cînd administrația Nixon a decis să suspende

sistemul monetar Bretton-Woods. Această decizie unilaterală nu a însemnat doar schimbarea modului în care funcționa sistemul monetar internațional, ci și recunoașterea oficială de către Statele Unite a faptului că poziția lor de putere era amenințată. După criza din 1973, observatorii au început să pună în legătură presupusa eroziune a puterii americane cu recesiunea și protecționismul crescînd. Cercetătorii americani au început pentru prima oară să aplice analiza declinului puterilor la propria țară. Criza petrolului și influența din ce în ce mai mare a armelor economice au transferat soluțiile economice în aria politicii de nivel înalt, adică a problemelor diplomației și războiului.

Teoria realistă cea mai influentă care s-a dezvoltat ca reacție la această nouă agendă a fost teoria stabilității hegemonice. Dezbaterile din jurul acestei noi teorii subliniază încă o dată legătura strînsă dintre preocupările americane în ce privește politica externă și interesele de cercetare ale mediului academic din domeniul relațiilor internaționale. Teoria aceasta seamănă cu neorealismul, în măsura în care și ea se bazează pe o singură relație cauzală, în care distribuția puterii este variabila independentă de bază. Dar ea este, pe de altă parte, o teorie mult mai largă decît neorealismul lui Waltz, pentru că nu înțelege anarhia internațională ca simplă absență a unui guvern, ci aplică idei din domeniul managementului economiei naționale la sistemul internațional. Concepția exponenților acestei teorii asupra ordinii internaționale este una în mai mare măsură ierarhică.

Acest capitol va discuta mai întîi asumpțiile, tezele și școlile legate de teoria stabilității hegemonice. Apoi vor fi cercetate principalele teze, atît teoretic, cît și

empiric, prin referire la sistemul monetar internațional, pentru care Kindleberger și-a dezvoltat inițial teoria. La sfîrșit, capitolul va trata despre contribuția teoriei stabilității hegemonice în cadrul gîndirii realiste. Se va arăta că ea este un amendament la realism. Într-un singur caz, această ameliorare este atinsă de idealism: preocupările politice americane ar putea să-l fi împins pe Kindleberger să susțină teze idealiste care contrazic principiile sale fundamentale, realiste.

ASUMPȚII, TEZE ȘI ȘCOLI ALE TEORIEI STABILITĂȚII HEGEMONICE

Definiția și cele trei teze ale teoriei stabilității hegemonice

Definiția standard a fost dată de Robert O. Keohane:

„Structurile hegemonice ale puterii, dominate de o singură țară, contribuie în cea mai mare măsură la dezvoltarea regimurilor internaționale puternice, ale căror reguli sînt relativ precise și bine asimilate[...] Este de așteptat ca declinul structurilor hegemonice de putere să prevestească o decădere a forței regimurilor economice internaționale corespunzătoare."

(Keohane 1980: 132)

Această definiție nu reușește totuși să evidențieze originalitatea abordării, anume introducerea conceptului de bun public și furnizarea sa de către hegemonie:

„Ceea ce e nou în această teorie nu este afirmația că actorii puternici pot impune un regim în politica internațională (ceea ce ne-ar întoarce în timp cel puțin pînă la

> Tucidide), ci înțelesul pe care îl dă formulării acțiunii colective, precum și concluzia că hegemonia este benefică într-un sens mai larg. Cu toate acestea, o dată ce se invocă termenul de bun public pentru a explica emergența regimurilor sub hegemonie, argumentul distribuției urmează de la sine, ca o concluzie logică. Într-adevăr, chestiunea [...] pare esențială în lucrarea lui Keohane, *After Hegemony*, care propune ca problemă fundamentală modul în care beneficiile cooperării hegemonice (generalizate dincolo de actorul hegemonic) pot fi menținute și după declinul hegemoniei."
>
> (Snidal 1985: 581)

Teoria economică definește bunurile publice sau colective ca fiind acelea care, deși benefice pentru interesele actorilor care acționează pe piață, nu sînt furnizate pe baza analizelor individuale cost-beneficiu. Aceasta pentru că bunurile publice se caracterizează prin „comuniune" și ne-excluziune: cînd actori diferiți consumă simultan același bun, vorbim de comuniune; ne-excluziunea este definită de incapacitatea actorilor de a-i opri pe cei care nu contribuie la bunul public să profite de acesta (așa-numiții pasageri clandestini). Un exemplu obișnuit de bun public sînt trotuarele. Dacă construcția lor ar urma să fie făcută în urma unor decizii de investiție individuale, acolo unde costurile implicate n-ar produce beneficii comparabile, nu s-ar mai construi trotuare. Exemplele uzuale de bunuri publice pot fi găsite în infrastructurile necesare funcționării eficiente a piețelor. Ca atare, teoria bunului public este strîns legată de analiza funcțiilor guvernamentale într-o economie de piață eficientă.

Pornind de la formularea pe care o dă bunului public, teoria stabilității hegemonice poate fi prezentată ca

propunînd trei ipoteze. Prima ar fi că emergența unei hegemonii este necesară pentru protejarea unui bun public internațional (teza hegemoniei). A doua este că existența inevitabilă a pasagerilor clandestini (și de aici distribuția inegală a costurilor de furnizare) și/sau o pierdere de legitimitate vor submina poziția relativă a puterii statului hegemonic (pentru teza entropiei, vezi Kindleberger 1976: 18, 24). A treia teză susține că o putere hegemonică în declin prevestește un declin în asigurarea bunurilor publice internaționale (teza declinului).

Trei școli de gîndire

Diversele perspective din cadrul teoriei stabilității hegemonice pot fi deosebite în funcție de bunul public pus pe seama sistemului hegemonic. În ordinea cronologică în care intră în dezbatere, aceste bunuri sînt văzute ca: economie internațională liberală, ordine internațională și regimuri internaționale.

În formulările influente ale lui Charles Kindleberger (1981, 1986) și Robert Gilpin (1972, 1987), bunul public este economia internațională liberală. Ambii văd perioada interbelică ca una în care unui lider recunoscut (Marea Britanie) îi lipsea puterea, iar unui lider potențial (Statele Unite) îi lipsea voința de a garanta o ordine internațională liberală. Deși o vreme a fost mai apropiat de cea de-a doua școală (vezi mai jos), Gilpin a revenit de curînd la prima și a propus o lungă listă de funcții pe care trebuie să le îndeplinească o hegemonie pentru a face o ordine economică internațională să funcționeze (Gilpin 1987: 368). Enumerarea care urmează se folosește atît de Gilpin, cît și de Kindleberger. În primul rînd, statul hegemonic trebuie să

stabilizeze relațiile monetare. El poate face aceasta furnizînd un mecanism de rescontare, pentru asigurarea de lichidități în timpul crizelor internaționale. Atunci cînd creditul este restrîns la nivel internațional, statul hegemonic trebuie să accepte rolul celui care oferă împrumuturi în caz de forță majoră. De asemenea, statul hegemonic trebuie să ia asupra sa managementul sistemului monetar internațional prin susținerea unei structuri a ratei de schimb și prin coordonarea politicilor macroeconomice. În al doilea rînd, statul hegemonic trebuie de asemenea să stabilizeze comerțul internațional. În vremuri de criză a sectoarelor particulare (cum ar fi industria de automobile), el trebuie să își lase deschise piețele respective. Cînd investițiile se diminuează, el ar trebui să încurajeze un flux neîntrerupt de capital, dacă nu chiar unul contraciclic. În al treilea rînd, o ordine liberală se bazează pe redistribuirea capitalului prin ajutor extern. În fine, ordinea, dar mai ales statul hegemonic, trebuie să aibă un mecanism de sancționare a celor care abuzează de sistem.

O altă orientare vede ordinea/securitatea internațională însăși ca pe un bun public (Gilpin 1981, Webb și Krasner 1989). Așa cum amintise înainte Snidal, această orientare reia pur și simplu asumpția realistă tradițională conform căreia diferențele de putere și nu distribuția egală a puterii sînt cele care asigură stabilitatea. Bull folosește această asumpție pentru a descrie domeniul internațional ca fiind diferit de starea de natură postulată de Hobbes și pentru a deduce ideea de societate anarhică (vezi capitolul 3). Cea mai concisă expresie a acestei orientări a oferit-o Waltz (1969 [1967]: 312): „Egalitatea extremă este asociată cu instabilitatea extremă".

Chiar dacă acceptă ideea că unele bunuri, benefice pentru mulți, nu pot fi furnizate de sistemul internațional,

această şcoală acordă o mare importanţă implicaţiilor pe care le au interacţiunile economice internaţionale asupra puterii statelor şi securităţii naţionale. Cu un argument care aminteşte de critica timpurie a lui Carr la adresa guvernului britanic (vezi capitolul 2), această orientare se distinge ea însăşi de altele, pe baza ideii că nu se pot aştepta nici un fel de efecte benefice generale de la furnizarea de către hegemon a bunului public. Cu alte cuvinte, autorii aparţinînd acestei şcoli neagă existenţa unui interes comun pentru stabilitatea şi liberalizarea economică internaţională. Însă e adevărat că această versiune oferă prea puţine lucruri noi comparativ cu realismul tradiţional. Iar critica lui Snidal nu este contrazisă de Gilpin (1981: 184): „Natura relaţiilor internaţionale nu s-a schimbat de-a lungul istoriei [...] S-ar putea spune că, dacă Tucidide ar fi trăit în zilele noastre, n-ar fi avut [...] nici o dificultate în a înţelege lupta pentru putere din epoca noastră".

În fine, aşa cum am menţionat la început, unele versiuni ale teoriei stabilităţii hegemonice consideră regimurile internaţionale ca bun public internaţional (Keohane 1984). Reprezentantul cel mai de seamă al acestei orientări, Robert Keohane, refuză să fie asimilat teoriei stabilităţii hegemonice. Lucru corect pînă la un punct. El contestă teza a treia, argumentînd că declinul puterii hegemonice poate pune în pericol păstrarea ulterioară a unui bun public, dar că, în schimb, hegemonia ar putea fi înlocuită de cooperare. Aceasta readuce în discuţie critica pe care el şi Joseph Nye o făcuseră realismului, în *Power and Interdependence* (vezi capitolul 9), pe motiv că ar fi prea determinist în ce priveşte puterea: el tinde să piardă din vedere că scopurile pentru care puterea este dorită pot fi influenţate de normele societăţii internaţionale sau de regimuri.

Conform concepției lui Keohane, regimurile sînt, în ultimă instanță, o funcție a distribuției puterii și a relațiilor dintre state. Astfel el optează pentru regimuri ca variabile ce intervin în relație (Keohane 1984: 64). De aceea, referitor la teoria stabilității hegemonice, Keohane (1984: 49, 100) spune că „hegemonia joacă adesea un rol important, chiar esențial, în crearea regimului internațional", dar că „mărimea și incertitudinea costurilor tranzacției fac ca regimurile să fie mai ușor de menținut decît de creat". El își propune să cerceteze în ce condiții perspectiva realistă (pe care o subsumează unei versiuni brute a teoriei stabilității hegemonice) și cea liberală/instituționalistă asupra cooperării sînt mai convingătoare. Keohane pledează la nivel teoretic pentru o sinteză a realismului și liberalismului, iar la nivel politic pentru posibilitatea unui management multilateral al regimurilor.

O CRITICĂ A CELOR TREI TEZE

Critica ce urmează se va concentra mai întîi asupra argumentelor teoretice ca atare, apoi le va completa cu o critică empirică a aplicației inițiale propuse de Kindleberger pentru teoria stabilității hegemonice la sistemul monetar internațional.

Teza hegemoniei: semnificația primatului american

Prima teză a teoriei stabilității hegemonice spune că existența unui stat hegemonic (liberal) este un element necesar pentru – sau care contribuie la – o ordine internațională liberală stabilă. După critica pe care i-a făcut-o Keohane, această teză a hegemoniei a fost atenuată. Mai întîi, teoria

stabilității hegemonice pare să conducă la faptul că existența unui singur stat hegemonic este o condiție necesară pentru furnizarea bunului public. Strict vorbind, teoria bunurilor colective nu înlătură asigurarea bunului public de către mai mult decît un singur lider. Totuși argumentele realiste inițiale susțin că furnizarea de către un singur lider este cel mai *probabil* să intervină. Kindleberger (1976: 26 și urm., 38) a analizat pe larg diferitele posibilități pentru asigurarea bunului public și le-a respins pe toate, cu excepția a ceea ce el numea primat. El a argumentat că orice administrare, fie cu ajutorul legilor, fie cu ajutorul instituțiilor, este prin definiție dependentă de guverne și de interesele lor. Acest lucru scoate din discuție altruismul, pentru că el va fi depășit de interesul egoist. Dar nici egoismul recunoscut nu garantează că agregarea actorilor egoiști și inteligenți va duce în mod necesar la un rezultat general benefic; mai este și problema „pasagerilor clandestini". Apoi, nici blocurile regionale nu pot fi o soluție, pentru că ele nu pot funcționa într-o economie integrată. Ca soluție viabilă rămîne doar primatul sau despotismul binevoitor. Keohane a atacat această afirmație pe motiv că, teoretic, este posibil ca bunul public să fie administrat prin cooperare. De asemenea, propunerea de către Gilpin (1987: cap. 10) a unei diviziuni tripartite a lumii într-o hegemonie americană, una vest-europeană și una japoneză, ca și argumentul lui Krasner (1985: 13, 30) pentru sisteme diferite de autosusținere colectivă pledează pentru o regionalizare a politicii, suficient de pronunțată pentru a permite existența unui nivel al interdependenței, dar suficient de protejată pentru a preveni efectele negative ale acestuia.

O a doua atenuare a tezei hegemoniei a fost propusă tot de Keohane. Potrivit lui, afirmațiile generale cu privire la

puterea statului hegemonic nu spun neapărat prea mult despre capacitatea sa de a domina în conflictele internaționale din domeniul finanțelor sau comerțului, sau despre capacitatea sa de a promova cooperarea în managementul resurselor vitale, cum ar fi petrolul. În continuarea scrierilor sale anterioare despre specificitatea puterii în funcție de ariile în care se exercită (vezi capitolul 9), el arată că furnizarea unui bun public specific trebuie analizată în urma examinării distribuției puterii din cadrul unei arii specifice de probleme. Aici analistul poate verifica resursele relevante de putere și poate lua în considerare în mod sistematic (și selectiv) alți actori în afară de state, în măsura în care ei posedă aceste resurse.

În afară de criticile amintite, există una mai radicală, o critică cu adevărat realistă a teoriei stabilității hegemonice a lui Kindleberger. Ea poate fi exemplificată în cazul sistemului monetar internațional studiat de Kindleberger. Ideea de bază a argumentului lui Kindleberger este o analogie inspirată de Keynes. Piețele sînt considerate inevitabil instabile și, ca atare, având nevoie de management. Aplicată în materie de bani, teoria stabilității hegemonice pornește de la ideea că o economie bazată din ce în ce mai mult pe credit are nevoie să fie condusă de o autoritate monetară publică (Walter 1993: 36). În nici o economie de piață, administrarea banilor nu este lăsată doar pe seama pieței sau a agenților economici. O economie de piață presupune reguli, cum ar fi dreptul privat și mai ales cel contractual, care asigură relații de muncă și piețe stabile[1]. Ea se bazează pe o monedă

[1] Aceasta este una dintre intuițiile majore ale economiei instituționale. Vezi, de exemplu, S. Todd Lowry (1979), Oliver E. Williamson (1985) și Geoffrey M. Hodgson (1988).

general recunoscută, care funcționează ca etalon de valoare și care este de obicei emisă de o autoritate publică.

Faptul că o economie de piață modernă monetarizată este susținută de o autoritate publică nu înseamnă că o astfel de autoritate trebuie să fie națională. Există exemple de management multilateral, cum ar fi planul inițial al lui Keynes pentru sistemul postbelic, care nu a fost inclus în sistemul Bretton-Woods, sau actualul plan de a crea o uniune monetară europeană, care să înlocuiască managementul național al monedei printr-unul multilateral (și să instituie o nouă monedă, comună). Totuși, aceste aranjamente au fost rar acceptate: manevrarea monedei este într-o asemenea măsură legată de suveranitatea statului, încît acele țări care au o monedă relativ independentă își păstrează cu gelozie dreptul seniorului. Din acest motiv, teoria stabilității hegemonice susține că un sistem monetar internațional care guvernează valutele și ratele de schimb va funcționa mai bine dacă în sistem există asimetrii de putere. O hegemonie poate garanta mai bine impunerea de noi reguli și își poate asuma unele funcții ale unei bănci centrale pentru ordinea monetară internațională – pînă aici, o teorie specifică pentru școala realistă.

Se poate spune, însă, că lipsa oricărei constrîngeri instituționalizate, care să se exercite asupra țării ce deținea valuta-cheie, a fost un neajuns fatal al sistemului Bretton-Woods. Aceasta indică o contradicție internă în versiunea lui Kindleberger a teoriei realiste a stabilității hegemonice. Pe de o parte, dacă acceptăm ipoteza realistă că regulile internaționale sînt în funcție de relațiile de putere, atunci existența unei singure puteri principale, statul hegemonic, ne va determina să ne așteptăm la o ordine înclinată în favoarea sa. Sistemul este un rezultat al

voinței statului hegemonic. Pe de altă parte, nu poate fi exclus ca o astfel de ordine să instituie, mai devreme sau mai tîrziu, o serie de constrîngeri externe asupra celui care conduce sistemul monetar internațional. În această privință, date fiind diferențele de putere într-un sistem hegemonic, realiștii ar trebui să se aștepte ca sistemul să se prăbușească, atunci cînd hegemonul consideră că utilitatea sistemului este inferioară celei a unui alt sistem (sau a unui non-sistem). A face sistemul dependent de capriciile și voința unei singure țări poate ajuta funcționării sale, dar nu îmbunătățește neapărat perspectivele stabilității sale: hegemonia poate fi la fel de bine un obstacol, ca și o condiție pentru o ordine monetară internațională stabilă (Walter 1993: 78-79). Ca urmare, pentru a apăra teza că hegemonia este necesară și conduce la o ordine internațională liberală stabilă, Kindleberger are nevoie de un salt idealist la sacrificiile hegemoniei pentru interesul internațional (vezi pp. 157-59). Ideea că puterea dominantă ar renunța voluntar și permanent la controlul principalelor instrumente politice, deși o anumită ordine internațională ar fi mai costisitoare pentru ea, este prea puțin convingătoare pentru un realist. Această perspectivă distruge legăturile instituite de realiști între puterea, interesele și comportamentul unui actor.

Teza entropiei: „pasageri clandestini" sau reguli insuficiente?

A doua teză a teoriei stabilității hegemonice susține că ordinile hegemonice tind sistematic să disperseze puterea și, ca atare, sfîrșesc prin a submina poziția hegemoniei conducătoare. În mod tradițional, teoria stabilității hegemonice se concentrează asupra rațiunilor externe ale entropiei, cum

ar fi rezistența crescîndă a statelor mai slabe în fața abuzurilor pretextate sau reale ale puterilor hegemonice și/sau răspîndirea centrelor industriale, prin export de capital și de tehnologie de la hegemon. Barry Buzan (1984: 621-2) a sintetizat principalele efecte ale hegemoniei asupra statului hegemon însuși:

> „Autoepuizarea economică pe termen lung prin export de inflație, scurgere de capital și tehnologie; creșterea rigidității structurale în economie, ca rezultat al cererilor sociopolitice provenite din experiența puterii și a succesului; și costurile disproporționate, în special cele militare, care împovărează economia hegemonului în relațiile cu rivalii săi."
>
> (Buzan 1984: 621)

Esențială pentru această discuție este cea de-a doua caracteristică a bunurilor publice, nonexcluziunea și fenomenul „pasagerilor clandestini" din sistem. Din moment ce hegemonul nu-i poate elimina pe „pasagerii clandestini", așa cum susține argumentul, aceștia vor eroda inevitabil controlul relativ al hegemonului asupra resurselor vitale. Acum e limpede că excluderea totală este aproape imposibilă. Prin urmare, problema „pasagerilor clandestini" este întotdeauna una relativă. Nici un guvern nu poate evita ca drumurile sale să fie folosite de cei care nu plătesc taxele necesare construirii lor. În practică, însă, se pot face discriminări și/sau uneori contribuțiile pot fi forțate. De exemplu, persoanelor rezidente în alte țări (avînd deci număr de înmatriculare străin) și care plătesc impozit pe venit în țara lor, li se poate cere să plătească o taxă specială de utilizare, destinată întreținerii sau refacerii drumurilor. Astfel, deși existența însăși a „pasagerilor clandestini" este inevitabilă,

prezența lor nu subminează avantajul de putere al hegemoniei, care este întotdeauna un fenomen relativ. În plus, se poate vorbi de entropie doar dacă beneficiile „pasagerilor clandestini" sînt convertite într-o putere totală care să concureze puterea hegemonului.

Pentru acest motiv, unii critici ai teoriei stabilității hegemonice (și ai politicii externe a SUA) au argumentat că entropia provine din posibila amînare a ajustărilor structurale. Aceasta seamănă cu renumita definiție pe care o dă Karl Deutsch puterii, ca fiind capacitatea unei persoane sau a unei organizații de a impune mediului o proiecție a propriei sale structuri interne. Dacă actorii mai puțin puternici trebuie să-și adapteze organizarea la cea a actorilor puternici, aceștia din urmă „își pot permite să nu învețe" (Deutsch 1966: cap. 7). Entropia poate surveni atunci cînd statul hegemonic se culcă pe-o ureche, în baza ideii că toate ajustările structurale pot fi amînate pe o perioadă nedefinită. În consecință, Strange și Calleo (1984: 108) întorc acest argument împotriva celor care văd în eșecul sistemului Bretton-Woods un declin al puterii SUA. După cum susțin ei, în timpul războiului din Vietnam, Statele Unite s-au aflat în fața necesității de a alege între cîteva dintre angajamente. Statele Unite trebuiau să cheltuie sume din ce în ce mai mari de bani pentru război (și pentru a oferi șanse egale în „marea societate" a președintelui Johnson), ceea ce intra în conflict cu politicile monetare conservatoare necesare susținerii sistemului Bretton-Woods. Evident că America putea să se adapteze la nivel intern, modificîndu-și sistemul de taxe. Atunci cînd a optat pentru politica inflaționistă, este de înțeles că și-a păstrat contractul social intern și și-a modificat aranjamentele externe. Sistemul monetar internațional a trebuit să cadă (Calleo și Strange 1984:108). Cu alte

cuvinte, dacă e adevărat că hegemonul îşi menţine poziţia atîta timp cît reuşeşte să-i facă pe ceilalţi să i se adapteze, sfîrşitul sistemului Bretton-Woods este un semn al puterii SUA, nu al declinului lor.

Explicaţia dată de Kindleberger prăbuşirii sistemului Bretton-Woods ca fiind o consecinţă a entropiei a fost criticată şi de Strange (1976, 1986b). Principalul atac din argumentarea sa se referă la faptul că, deşi e adevărat că sistemul a căzut, motivul acestei căderi nu a fost creşterea numărului „pasagerilor clandestini", ci instrumentele insuficiente oferite de sistemul Bretton-Woods pentru a ţine sub control sistemul monetar internaţional. Pentru a exclude alte motive de instabilitate a sistemului, teza entropiei trebuie să presupună că regulile instituite în 1944, dacă ar fi fost atent aplicate, ar fi răspuns cerinţei de stabilitate. Cu toate acestea, instrumentele sistemului Bretton-Woods nu au fost capabile să facă faţă mai multor probleme intrinseci. Dincolo de faptul că nu existau criterii precise ale Fondului Monetar Internaţional pentru acordarea creditelor, criterii care s-au dezvoltat abia în anii '50, care au apărut abia în ultimii cincizeci de ani, sistemul Bretton-Woods nu a reuşit să pregătească furnizarea de lichidităţi. De asemenea, el nu a anticipat legătura fundamentală dintre piaţa aurului şi piaţa de schimb valutar şi între acestea amîndouă şi valutele de rezervă. Pe de o parte, sistemul se baza pe o singură bancă centrală pentru furnizarea de lichidităţi, ceea ce făcea ca sistemul să fie rigid din punct de vedere al raportului aur-dolar. Atunci cînd SUA nu a mai obţinut surplusuri comerciale, sistemul Bretton-Woods a început să creeze tensiuni în managementul american al dolarului. Dar şi pierderea din vedere a legăturilor pieţei şi-a avut partea sa, în condamnarea la eşec a sistemului Bretton-Woods. Într-adevăr,

istoria sa poate fi interpretată ca o continuă încercare de a remedia omisiunile inițiale. În ciuda economisirii permanente a valutelor de rezervă, la un moment dat, costul acestor remedieri a devenit prea ridicat pentru dolar: Statele Unite au decis să detașeze aurul de piața valutelor de rezervă.

Teza declinului: declin al puterii sau modificare a intereselor SUA?

Ultima critică conduce direct la atenuările tezei declinului. Teoria stabilității hegemonice a fost formulată după ceea ce mulți au perceput ca un Vietnam economic: sfîrșitul sistemului Bretton-Woods. Mulți au presupus că există o legătură între declinul puterii Americii, slăbite în mlaștina Vietnamului, și colapsul regimului de bază care asigura stabilitatea monetară internațională, element vital al sistemului economic internațional liberal. Dar, așa cum au arătat criticii, acest raționament provine de fapt din inversiunea celei de-a treia teze. Cercetătorii nu au analizat mai întîi declinul puterii monetare a SUA, ci l-au dedus din decăderea furnizării bunului public. Această inversare a celei de-a treia teze este greșită (Strange 1987; Keohane 1984: 196). Declinul acestei furnizări ar putea fi rezultatul unei alegeri deliberate a statului hegemonic. „Pentru Statele Unite, accentuarea dezacordului era o condiție preliminară a cooperării în termeni stabiliți de americani" (Keohane 1984: 208). În cele ce urmează voi discuta această problemă fundamentală, anume dacă declinul puterii Statelor Unite sau schimbarea intereselor lor a fost ceea ce a pus capăt epocii Brettton-Woods.

În viziunea lui Kindleberger, sistemul Bretton-Woods a fost pînă la urmă subminat din cauză că unele puteri

mijlocii (Franța și Germania) au refuzat să împartă povara sistemului. Statele Unite nu mai erau destul de puternice pentru a impune altor țări devalorizarea monedei. Puse în fața unei creșteri a deficitului balanței de plăți și a refuzului celorlalte țări de a schimba această stare de lucruri, Statelor Unite nu le rămînea altceva de făcut decît să pună capăt sistemului de schimb al aurului.

Această interpretare acceptă existența unei modificări a intereselor americane, dar pretinde că aceasta s-a întîmplat numai din cauza slăbirii poziției de putere a SUA. Această concepție are două puncte slabe. În primul rînd, se presupune că politica SUA urmărea să mențină sistemul de schimb al aurului, cu condiția ca povara să fie împărțită altfel. În al doilea rînd, se sugera că guvernul american nu era destul de puternic pentru a impune regulile dorite de el.

În anii '60 au existat multe presiuni pentru schimbarea prețului aurului, presiuni cărora guvernul american le-a rezistat consecvent. Nu ultimul dintre motivele refuzului Statelor Unite a fost faptul că această idee a fost mereu avansată de guvernul francez, cu care administrația americană nu era în relații tocmai bune. Franța, în încercarea sa de a disciplina SUA și dolarul, a început să transforme cantități masive de dolari în aur, exploatînd rezerva de aur a SUA și acumulînd ea însăși mari rezerve. De aceea, o creștere a ratei aurului ar fi putut avea un efect politic ce putea isca controverse: acele țări ale căror rezerve constau în principal în aur, cum erau SUA și mai apoi Franța, își puteau vedea crescînd valoarea propriilor rezerve, în dauna țărilor care susținuseră poziția dolarului, prin aceea că nu-și schimbaseră la loc rezervele de dolari în aur (Germania).

Există cîteva semne că, începînd de la mijlocul anilor '60, Statele Unite deciseseră să elimine rolul aurului în

sistem și să instituie un etalon al dolarului de hîrtie (Walter 1993: 189). De aceea, decizia unilaterală din 15 august 1971 n-a fost chiar o surpriză. Administrația Nixon a suspendat convertibilitatea aurului și a impus o suprataxă de 10% asupra importurilor, pentru a obliga alte țări să-și revalorizeze monedele naționale. Afară de aceasta, guvernul american a cerut 80% din surplusul total anual al tuturor țărilor membre ale Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică, adică 9 miliarde din totalul de 11. El a cerut celorlalte țări să accepte un sistem în care Statelor Unite le era permis să se sustragă oricăror responsabilități privind efectuarea adaptărilor interne, dar urmau să-și însușească cea mai mare parte din profitul realizat în cadrul OCDE. Cu alte cuvinte, pus în fața alegerii între a menține un sistem fix de schimb al aurului, dar a accepta o anumită disciplină a politicilor sale monetare, sau a lăsa dolarul liber și a-și păstra o mai mare autonomie monetară (cel puțin așa se credea la acea vreme), guvernul american a ales, dînd dovadă de consecvență, a doua variantă. Practicarea ratelor de schimb flotante a devenit treptat strategia preferată a SUA. Dat fiind acest fapt, rezultatul multor negocieri de la începutul anilor '70 au demonstrat în realitate succesul politicii americane. Pentru Walter (1993: 189-90), departe de a fi slabă, administrația americană era destul de puternică pentru a reforma sistemul în concordanță cu propriile dorințe.

De aici decurge o critică a legăturii de dependență pe care o postula teoria stabilității hegemonice între modificarea intereselor și modificarea poziției relative a puterii unui actor. Există două căi de scăpare. În primul rînd, am putea renunța de tot la această legătură. Este perfect posibil ca un guvern să manifeste interese și comportamente diferite de-a lungul timpului, chiar dacă diferențele din distribuția

generală a puterii sînt nesemnificative. La sfîrşitul războiului rece, poziţia relativă a puterii URSS cu siguranţă nu era inferioară celei din 1949, dar definiţiile pe care le dădea interesului naţional şi comportamentul său erau foarte diferite faţă de cele din 1949 (Lebow 1994; Koslowski şi Kratochwil 1994/95). De asemenea, ne putem imagina că o modificare a situaţiei puterii nu conduce în mod necesar la schimbarea intereselor de politică externă, aşa cum demonstrează evoluţia postbelică a Germaniei de la o ţară învinsă şi ruinată la o superputere economică. În al doilea rînd, se poate păstra legătura între posibilităţi, interese şi comportament, dar reformulată pe baza unui raţionament invers, care deduce continuitatea fundamentală a intereselor şi a poziţiei relative a puterii, din continuitatea comportamentului: în acest caz, eforturile hotărîte ale Statelor Unite de a scoate managementul dolarului în afara disciplinei monetare externe. Dacă se adoptă această cale de scăpare, asumpţia declinului puterii relative a Americii trebuie respinsă. Cum e de aşteptat, criticii teoriei stabilităţii hegemonice mai apropiaţi de realism tind să se folosească de a doua soluţie.

Prin urmare, teza declinului a provocat o dezbatere conceptuală semnificativă, care, cum se întîmplă de obicei cu teoriile realiste, se referă la definirea şi aprecierea corectă a puterii. Mai exact, dezbaterea a pornit de la aparenta contradicţie între, pe de o parte, constatarea unei diminuări a controlului american asupra evenimentelor mondiale, larg răspîndită printre specialiştii şi politicienii americani, şi, pe de altă parte, percepţia care predomina în exterior, a faptului că Statele Unite demonstrau mereu o capacitate unică de a impune decizii unilaterale şi de a-şi menţine privilegiile în cadrul noii ordini internaţionale. Prima leagă dezordinea

intervenită de un presupus declin al puterii americane. În exterior, noua ordine percepea SUA ca fiind în continuare, de departe, cel mai puternic actor al scenei, avantajul său relativ rămînînd intact.

Această contradicție a fost depășită printr-o triplă redefinire a puterii. În primul rînd, și aceasta constituie un ecou al literaturii interdependenței, sursele puterii în sistemul internațional au devenit mai variate. Dacă ne referim la probleme de comerț (și la rezervele de aur), atunci într-adevăr Statele Unite au acum o poziție mai puțin dominantă decît în urmă cu 40 de ani. Dar imaginea se schimbă dacă renunțăm să ne concentrăm doar asupra comerțului. Susan Strange (1987, 1988a) are în atenție și alte structuri importante din care derivă puterea în sistemul internațional, cum ar fi, de pildă, sectorul militar, transnaționalizarea producției și mai ales controlul asupra cunoașterii și tehnologiei. De asemenea, conceptul lui Joseph Nye de „putere soft" (Nye 1990: 166-8) atrage atenția asupra resurselor mai subtile, în privința cărora SUA domină, cum ar fi caracterul, favorabil ei, al regulilor, în cadrul regimurilor, și atracția culturală și/sau ideologică. Considerată sub acest aspect, s-ar putea ca Statele Unite să nu-și fi pierdut poziția hegemonică, ci avansul cu totul special, unic în istorie, de după al doilea război mondial, avans pe care celălalt stat hegemonic, Marea Britanie, nu l-a avut niciodată (vezi și Russett 1985).

În al doilea rînd, originea autorității a devenit mai difuză. Aceasta rezolvă contradicția dintre controlul mai slab al Statelor Unite și permanenta sa dominație. Faptul că Statele Unite au un control mai slab asupra evenimentelor din lume nu înseamnă că au pierdut controlul în favoarea altor state: Strange a arătat în repetate rînduri că această

putere pierdută s-a transmis actorilor ne-statali şi pieţelor. În fine, efectele acţiunilor statelor au devenit de asemenea mai difuze. Strange propune o distincţie între puterea relaţională şi cea structurală. Puterea structurală se referă la acele efecte, intenţionate sau nu, care pot influenţa politica internaţională şi cer altor actori să se adapteze. Această înţelegere a puterii priveşte înapoi dinspre efectele acţiunilor şi îi pune în evidenţă pe cei care pot controla mediile în interiorul cărora au loc negocierile de afaceri (vezi şi capitolul 11).

Teza declinului a căzut pradă unei folosiri adesea circulare a conceptului de putere; în loc să cerceteze puterea independent de consecinţele sale, consecinţele sînt luate drept indicatori ai schimbării puterii. Declinul în îndeplinirea cîtorva dintre funcţiile internaţionale este interpretat ca un indicator al diminuării puterii Statelor Unite, în timp ce o analiză diferită a puterii arată că puterea americană nu este în declin, deşi astăzi aceasta nu înseamnă că actorii-state din domeniul internaţional controlează sfera economică într-o măsură la fel de mare ca după al doilea război mondial.

TEORIA STABILITĂŢII HEGEMONICE - O ACTUALIZARE INSUFICIENTĂ A REALISMULUI

Pînă acum, teoria stabilităţii hegemonice a fost considerată o teorie realistă din economia politică internaţională, o caracterizare ce ridică unele probleme, deşi comparaţia cu realismul clasic, dar şi cu neorealismul arată că această etichetare este corectă. Cu toate acestea, teoria stabilităţii hegemonice a ilustrat şi cel mai neaşteptat salt idealist al unui scriitor realist. Încercarea lui Kindleberger de a blama „pasagerii clandestini" europeni a produs o

contradicție internă în teoria sa; astfel încît preocuparea legitimă a oamenilor de știință americani pentru politica externă a SUA i-a jucat o festă unuia dintre teoreticieni. În cele din urmă, deși teoria stabilității hegemonice este o încercare de a pune în acord corpul teoretic al realismului clasic cu agenda în creștere a politicii internaționale, această actualizare a realismului se pare că e insuficientă.

Teoria stabilității hegemonice: extensie sau critică a realismului

Dată fiind varietatea școlilor din cadrul său, obîrșia lor realistă nu este întotdeauna de aceeași natură. Voi lăsa deoparte versiunea ordinii sau cea a securității din teoria stabilității hegemonice, care sînt, după propria lor caracterizare, doar reluări ale realismului tradițional. Mă voi ocupa doar de versiunile lui Kindleberger și Keohane din cadrul acestei teorii.

La prima vedere, versiunea lui Kindleberger pare pronunțat realistă. El își derivă concluziile din distribuția puterii și de aceea este mai degrabă sceptic în legătură cu cooperarea în sistemul internațional. Sistemul rămîne anarhic, pentru că, deși există state diferite, cu resurse diferite, nu există un guvern care să supervizeze și să sancționeze. Argumentul este în general cel al sumei zero: ceea ce pierde statul hegemonic, cîștigă celelalte state. El rămîne în mod esențial centrat pe stat. Nu că ar fi lăsați deoparte alți actori, în special cei economici, dar argumentarea sa are în atenție în primul rînd puterea națională, de aici derivînd forța sa explicativă. Centrarea pe stat este de asemenea necesară pentru comparația istorică pe care Kindleberger o face cu sistemul interbelic și cu clasicul etalon-aur, dominat de britanici. În contextul scopului ei de a diferenția sistemele

internaţionale atît istoric, cît şi geografic, mai ales în contextul actual, teoria sa se apropie într-adevăr de preocupările realiştilor tradiţionali, cum ar fi cei din şcoala engleză (Bull şi Watson 1984). Susţinînd efectele benefice ale asimetriei puterii şi ale rolului de lider al SUA, Kindleberger reia un argument anterior, prezentat de un realist britanic grotian, în sprijinul efectelor similare ale unei ordini guvernate de Marea Britanie. Martin Wight scria:

> „Am văzut că anarhia internaţională este restrînsă şi, într-un fel, ordonată în practică de către două tipuri opuse de interes comun, care acţionează pe rînd. Primul este interesul comun al tuturor puterilor pentru propria libertate, de care statele sînt puţin conştiente pe timp de pace şi care se afirmă în ultimul ceas, pe timp de război, sub forma unei coaliţii armate împotriva unui duşman comun. Al doilea este acel tip de interes comun reprezentat de puterile dominante succesive. Pentru că predominanţa lor protejează în general valorile reale, oferă beneficii reale pentru celelalte naţiuni şi uneori posedă, ca cea mai puternică armă a lor, o ideologie internaţională - aşa cum puterea Habsburgilor a fost protagonista Contrareformei, aşa cum Franţa lui Napoleon a fost purtătoarea Revoluţiei franceze prin Europa feudală, aşa cum Anglia secolului al XIX-lea a fost campioana liberalismului."
>
> (Wight 1979 [1946]: 289)

Dar folosirea economiei în disciplina relaţiilor internaţionale operează două atenuări importante ale realismului clasic. În primul rînd, modelarea de teorii în relaţiile internaţionale pe baza metodologiei pozitiviste implică folosirea unei singure legături cauzale. Cartea lui Kindleberger (1986) este a unui istoric al economiei, nu a unui cercetător din ştiinţele sociale. Dar, mai tîrziu, el a

consimțit la remodelarea în acest sens a principalelor sale teze. Ca urmare, abordarea sa poate fi considerată o variantă mai specială a perspectivei lui Waltz. În concepția lui Waltz, distribuția puterii într-un sistem anarhic explică atît comportamentul individual al statelor, cît și rezultatele acțiunii lor, adică tendința de a reface balanța perturbată a puterii. Teoria stabilității hegemonice spune că prezența unei singure puteri majore și liberale este o condiție necesară pentru instituirea unei economii politice liberale internaționale.

A doua atenuare este dată de faptul că, fiind derivată din teoria economică, teoria stabilității hegemonice se bazează pe o analogie internă. Sistemul liberal internațional este înțeles ca analog unei ordini economice liberale naționale. Din moment ce o astfel de ordine presupune un ordonator politic, teoria stabilității hegemonice, deși nu atacă în mod deschis asumpția anarhiei, introduce elemente de ierarhie în înțelegerea sistemului internațional. Piețele libere pot funcționa doar pe baza drepturilor proprietății private, a legii contractelor și a unui mecanism central de sancționare. Folosind o astfel de analogie, cercetătorii din cea de-a doua școală (Kindleberger și Gilpin) recunosc existența unei diferențieri de rol în sistemul internațional, a doua piesă de susținere care dispăruse din structura internațională a lui Waltz. Nu toate unitățile au aceleași funcții pentru sistemul internațional. În măsura în care asumpția unităților asemănătoare este centrală pentru neorealism, teoria stabilității hegemonice este o critică a acestuia. Și din moment ce teoria stabilității hegemonice se bazează pe o analogie internă – păcatul de moarte al idealismului, sancționat de Bull – ea poate fi considerată la fel de bine, și pe drept cuvînt, ca antagonistă și față de realismul tradițional.

Dar aceasta ar putea accentua prea mult restricția asupra analogiilor interne în realism. Carr a folosit analogii cu sfera internă atunci cînd a comparat negocierile internaționale și managementul conflictului cu relația muncă-capital. De asemenea, modelul inițial al lui Morgenthau pentru balanța puterii a fost sistemul pîrghiilor și contraponderilor din democrația americană. Cu alte cuvinte, realismul nu exclude orice raționament analogic. Mai degrabă restrînge aria unor astfel de analogii. Analogiile permise sînt cele în care ordinea se bazează numai pe puterea din politica internă. Nepermise sînt analogiile care derivă din cadrul legal-instituțional intern, adică cele în care normele instituționalizate rezolvă conflicte (dar chiar și aici, balanța puterii este un caz de graniță). De aceea, a doua orientare din cadrul teoriei stabilității hegemonice poate încă să fie considerată de origine realistă.

În timp ce Kindleberger consideră că perspectiva sa este realistă, Keohane își definește propria sa abordare ca fiind o critică a unei versiuni puternice (și realiste) a teoriei stabilității hegemonice. El rămîne totuși strîns legat de multe dintre asumpțiile realiste. Într-adevăr, discursul său critică pe de o parte, din interior, teoria realistă a stabilității hegemonice, iar pe de alta oferă o alternativă care nu se îndepărtează de realismul mai tradițional.

Ca și cea a lui Kindleberger, analiza sa pornește de la ideea eșecurilor pieței sau, mai general, ale asigurării suboptimale de bunuri specifice domeniului internațional, datorată caracterului anarhic al acestuia. Principala sa obiecție împotriva lui Kindleberger este că „în mod logic, hegemonia n-ar trebui să fie o condiție necesară pentru emergența cooperării într-un sistem oligopolist" (Keohane 1984: 30). Cercetarea sa arată că regulile instituționale și cooperarea își

pot avea originea chiar în inima asumpțiilor realiste ale interesului egoist de sine și acțiunii raționale. Aceasta este o critică interesantă și semnificativă, din care ar putea decurge două consecințe. Ea ar putea însemna că realiștii au supraestimat natura conflictuală a relațiilor internaționale, adică au construit o imagine mai sumbră a lumii decît e cazul în realitate. Astfel se reia critica lui Bull asupra înțelegerii hobbesiene a anarhiei (vezi capitolul 3). Dar Keohane ar fi putut urmări și asumpția naturii conflictuale a relațiilor internaționale, pentru ca apoi să arate că aceasta nu poate fi dedusă dintr-un model al acțiunii raționale egoiste, în condiții anarhice. Aceasta ar fi o critică a neorealismului lui Waltz.

Dar corespunde într-adevăr critica lui unei îndepărtări de realismul *tradițional*? Cu privire la conținutul teoriei, răspunsul este negativ. Keohane pledează pentru o definire a cooperării nu ca absență a conflictelor, ci „ca un proces care implică folosirea neînțelegerilor pentru a stimula ajustările reciproce" (Keohane 1984: 46). Acesta este în mare măsură un argument tradițional în favoarea balanței puterii. Keohane rămîne la o viziune realistă, adică instrumentală, asupra rolului normelor, atunci cînd scrie că „normele și regulile regimurilor pot avea efect asupra comportamentului, chiar dacă ele nu întruchipează idealuri comune, dar sînt folosite de state și corporații animate de propriile interese, angajate într-un proces de adaptare reciprocă" (Keohane 1984: 64).

De asemenea, viziunea sa asupra cooperării este instrumentală:

> „Analiza alegerii raționale este folosită în această carte nu pentru a întări părerea convențională conform căreia cooperarea este ceva rar în politica mondială, ci pentru a arăta că ea poate fi promovată chiar și de guvernele pur

raționale, conduse strict de propriile interese și neînsuflețite de vreo preocupare idealistă pentru binele comun sau de vreun angajament ideologic pentru un anume model de relații internaționale".

(Keohane 1984: 78)

Pentru el, teoriile realiste limitează „interesele reciproce din politica mondială [...] la interesele de unire a forțelor împotriva adversarilor" și astfel „nu țin seama de rolul instituțiilor" (Keohane 1984: 62-3). Totuși ideile sale cu privire la rolul instrumental al instituțiilor sînt cu siguranță luate în seamă - aproape toți scriitorii clasici realiști au fost, nu trebuie uitat, specialiști în drept internațional. El prezintă realismul ca implicînd „inevitabilitatea fie a hegemoniei, fie a conflictului" (Keohane 1984: 84). Aceasta este o exagerare; așa cum am văzut în al doilea și mai ales în al treilea capitol al acestei cărți, sînt mulți scriitori realiști care cred în posibilitatea unei alternative la aceste opțiuni, în ideea de Concert.

În afară de aceste citate, nu există nici o referire a lui Keohane, nici măcar în *After Hegemony*, la acei autori realiști care au dezvoltat teoretic actualele adaptări ale practicilor diplomatice ce caracterizează Concertul European: Aron, Bull și Kissinger. El amintește o singură dată de Stanley Hoffman ca de o excepție „nereprezentativă pentru realism" (Keohane 1984: 8, nota 1) și dă de înțeles că înțelegerea mai subtilă oferită de Wolfers conceptului de interes propriu egoist este o excepție. Nu este atît de neobișnuit în literatura realistă că Keohane nu citează alți autori, fapt care a fost neglijat, mai ales după apariția versiunilor științifice ale realismului.

De aceea, în privința conținutului teoriei sale, el se încadrează perfect într-o tradiție realistă mai sofisticată. Nu

este chiar de mirare, dacă interpretarea din capitolul 8 este corectă, că lucrarea la care a fost coautor, *Power and Interdependence*, rămîne în cadrul acestei tradiții clasice. El se deosebește, însă, de aceasta în concepția sa despre știință. Ceea ce îl deosebește de realiștii tradiționali este modalitatea de concepție a cercetării sale, care supune testării o singură relație cauzală, între schimbarea în distribuția puterii și cooperarea internațională.

Din acest motiv și pentru că legătura cauzală de bază rezervă un loc central diferențelor de putere, ca în teoriile balanței puterii, versiunile lui Kindleberger și Keohane ale teoriei stabilității hegemonice nu sînt decît amendamente la realism. Aceasta nu înseamnă că teoria este o simplă transpunere într-o formă nouă a ideilor vechi. Atenția pe care această teorie o acordă economici politice internaționale este mult mai substanțială decît cea acordată de realismul tradițional. Ea include sistemul economic și unele instituții economice în rîndul elementelor fundamentale ale sistemului internațional. Ea diferă de neorealism și prin faptul că ia mult mai în serios imposibilitatea fungibilității resurselor de putere; de aceea, analiza sa empirică tinde să se limiteze cu mai mare atenție la o singură arie de probleme, în care un stat se poate presupune că are sub control mijloacele cele mai eficace de influență. Comparativ cu neorealismul lui Waltz, teoria stabilității hegemonice contribuie în mod clar la extinderea sferei analizei și definește diferit granițele disciplinei.

Saltul idealist al lui Kindleberger pentru a apăra interesele SUA cu ajutorul teoriei stabilității hegemonice

Argumentînd că rolul conducător al Statelor Unite a fost în general benefic ordinii internaționale liberale,

Kindleberger a stîrnit desigur o contradicție. După războiul din Vietnam, acest tip de argument se situa cu siguranță împotriva curentului opinici publice mondiale și, într-o anumită măsură, al opiniei academice. Din moment ce el a argumentat că sistemul Bretton-Woods n-a supraviețuit pentru că el necesita o disciplină politică, pe care Statele Unite nu mai erau destul de puternice să o impună celorlalte țări, teoria sa a avut implicații politice și ideologice foarte puternice. Într-adevăr, ca și cu teoria regimurilor (Strange 1982a), Japonia și țările europene au perceput această teorie ca o încercare a SUA de a le învinui pentru eșecul sistemului Bretton-Woods și de a legitima ulterior cererea americanilor de împărțire a sarcinilor.

Angajarea lui Kindleberger explică poate contradicția internă a teorici sale: pentru a salva cauza Statelor Unite, teoria sa trebuia să se bazeze pe o asumpție centrală de tip idealist. Asumpția devine destul de vizibilă atunci cînd el le răspunde criticilor teoriei sale. El scria:

> „Sînt realist în ce privește regimurile. Mi se pare că energia pusă în mișcare de o putere hegemonică [...] se pierde destul de repede dacă nu este susținută printr-un angajament puternic [...] Aici este nevoie de o conducere pozitivă, susținută de resurse și de o dispoziție de a face sacrificii în numele interesului internațional."
>
> (Kindleberger 1986b: 10)

E ciudat că își atribuie o filiație realistă, din moment ce argumentul se bazează pe sacrificii făcute în interes internațional. Aceasta are sens numai dacă sacrificiile aduc un profit mai mare hegemonici, pe moment sau mai tîrziu. Din moment ce teoria stabilității hegemonice se bazează pe o

asumpție a actorului rațional în discuția asupra bunului colectiv, analiza cost-beneficiu trebuie să dea rezultate pozitive, mai ales pentru statul hegemonic, care este și cel care face prețurile, nu numai cel care le încasează. Fie perspectiva sa nu mai este realistă, pentru că el susține că politica este, și trebuie să fie, construită pe baza preocupărilor în legătură cu natura liberală a sistemului internațional și, mai ales, pentru că el atribuie hegemoniei motivații altruiste. Fie Kindleberger rămîne un realist și astfel își supraestimează argumentele, în încercarea sa de a justifica politica americană.

Dacă ținem seama și de alte scrieri ale lui Kindleberger, cel mai normal ar fi să presupunem că el era însuflețit de o preocupare politică ce îi tulbura asumpțiile teoretice. Înțelesul pe care îl dă conceptului de bun public este explicit ideologic. El se ferește să folosească cuvîntul hegemonie, pentru că acesta ar putea implica o regulă impusă. În schimb, preferă să se gîndească „la conducere și responsabilitate" (Kindleberger 1986b: 10). Kindleberger afirmă deschis că, ori de cîte ori un bun public nu este, sau nu mai este, asigurat, responsabilitatea aparține în primul rînd „pasagerilor clandestini", adică potențial tuturor actorilor, în afară de hegemonie:

> „Problema este cum să distingem dominația și exploatarea de responsabilitate în asigurarea bunurilor de interes internațional în economia mondială și, dacă nu există momente cînd lumea suferă de o subproducție a bunului public reprezentat de stabilitate, nu din cauza intereselor mascate lacome și a dominației sau exploatării, ci din cauza principiului „pasagerului clandestin", nu este lipsit de interes că în două situații - 1931 și din nou în 1971 - țările mici, mai mult sau mai puțin simultan și urmă-

rindu-şi propiile interese, au fost cele care au împins mai întîi Marea Britanie, apoi SUA spre anularea etalonului-aur".

(Kindleberger 1981: 247, 249)

O astfel de idee are importante consecinţe teoretice. Ea deschide dezbaterea politică în jurul unei distribuţii mai echitabile a poverii şi a administrării ei - veşnica discuţie despre împărţirea sarcinilor. Susan Strange (1982) pune direct în legătură emergenţa literaturii regimurilor cu dezbaterea americană asupra împărţirii sarcinilor. Intenţia acestei dezbateri este să arunce vina pe „pasagerii clandestini" pentru declinul în furnizarea bunului public, ori de cîte ori statul hegemonic nu este capabil sau nu mai este interesat să-l asigure. Dacă ţinem seama de critica empirică amintită mai sus, această vină are nevoie de o justificare mai solidă.

Cum era de aşteptat, ceilalţi realişti din domeniul economiei politice internaţionale nu l-au urmat pe Kindleberger. Tocmai enunţarea unui interes universal, în cadrul unei ordini internaţionale care e benefică tuturor (chiar dacă în grade diferite), este cea care îi distanţează pe Gilpin şi pe Krasner de această perspectivă. Ei sînt vigilenţi, aşa cum e de aşteptat la nişte realişti, faţă de argumentul clasic al armoniei intereselor, care a fost atît de violent atacat de E. H. Carr cu referire la britanici (1946: 44, 46, 53; vezi şi capitolul 2). În viziunea lor, ideile derivă din politică şi putere, nu invers. Prin urmare, pretenţia unei armonii a intereselor nu este nimic mai mult decît rezultatul unei configuraţii specifice a puterii şi a implementării încununate de succes a unui interes particular în aşa fel încît el să pară universal.

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

Această ultimă critică făcută de Gilpin și Krasner seamănă cu cea formulată de cercetătorii dependenței. Hegemonia este aici considerată ca simplă dominație, impusă de un stat hegemonic în căutare de profit. Un bun public este întotdeauna și în primul rînd un bun privat al statului hegemonic. Creșterea numărului de „pasageri clandestini" și declinul puterii impun pur și simplu costuri mai mari statului hegemonic pentru a obține beneficii. Acestea pot atinge un punct în care să devină în dezavantajul relativ al hegemoniei să furnizeze așa-numitul bun public. Cu toate acestea, mediul care rezultă, departe de a înlătura privilegiile din sistem, poate chiar să reducă și mai mult posibilitățile actorilor mai slabi de a beneficia de ordinea internațională. Conform acestui raționament, dacă regimurile internaționale se adaptează, ele fac asta pentru a menține privilegiile actorilor mai puternici. A da vina pe „pasagerul clandestin" înseamnă să recurgi la un limbaj moralizator deplasat și, potrivit cercetătorilor dependenței, să pui în umbră efectele întotdeauna benefice ale ordinii, pentru hegemon.

Teoria stabilității hegemonice ca reactualizare insuficientă a realismului

Acest capitol s-a ocupat de critica realistă a unei teorii realiste din economia politică internațională. Ideea sa este să arate, dacă mai era nevoie, varietatea gîndirii realiste. Kindleberger vedea în declinul puterii SUA motivul pentru prăbușirea sistemului Bretton-Woods. Pe de altă parte, o interpretare realistă mai consecventă ar trebui să pledeze pentru continuitatea fundamentală a poziției de putere a Statelor Unite și pentru încercarea lor susținută de a rămîne neatinse de disciplina monetară internațională, așa cum a fost ea prevăzută inițial în sistemul Bretton-Woods. Într-un

sistem care exprima balanța de bază a puterii de negociere, în care liderul nu era nici confruntat cu un set fix de reguli în procesele esențiale de ajustare, nici constrîns de principii preexistente să acționeze pe față, tensiunea între logica națională și cea internațională nu putea fi rezolvată întotdeauna în favoarea celei dintîi. Totuși, ori de cîte ori liderul nu se adaptează sistemului, sistemul se adaptează sau se destramă în funcție de interesele liderului.

Dar și această lectură, mai consecvent realistă, a prăbușirii sistemului Bretton-Woods păcătuiește prin faptul că este centrată excesiv pe state. „Interesul SUA" pur și simplu nu există și mai mult îngreunează decît ajută înțelegerea relațiilor internaționale. În primul rînd, dacă ne concentrăm asupra guvernului, politica guvernamentală a Statelor Unite poate părea costisitoare pentru masa cetățenilor americani, însă ea obține de multe ori importante cîștiguri neașteptate pentru actorii privați naționali și internaționali. În timpul decolonizării, actorii economici au putut deschide noi piețe și locuri de producție și au căpătat acces la surse ieftine de materii prime. Războaiele din lumea a treia trebuie să fi fost foarte costisitoare pentru bugetul de stat, dar companiile multinaționale, americane la bază (dar și altele), au obținut cu siguranță profit din tipul pacificării: el a creat un cadru legal destul de sigur pentru funcționarea corporațiilor multinaționale.

Urmînd un raționament al lui Giovanni Arrighi, Bruce Russett spune:

> „Decolonizarea înseamnă accelerarea introducerii capitalismului avansat în lumea a treia, iar SUA reprezentau capitalismul cel mai eficient. Regimurile postbelice din domeniul comerțului și al finanțelor internaționale au

adus prosperitate în întreaga lume, și nu în ultimul rînd în Statele Unite".

(Russett 1985: 218)

În al doilea rînd, dacă luăm în serios interpretarea menționată mai sus asupra căderii sistemului Bretton-Woods, rezultă că esența explicației se modifică, de la declinul puterii relative, la o relație rigidă stat-societate în SUA. Ideea cea mai răspîndită este că evoluția istorică a statelor moderne ale bunăstării necesită o conceptualizare a politicilor din interiorul statului, care poate fi din ce în ce mai puțin despărțită de înțelegerea relațiilor stat-societate corespunzătoare. Astăzi se poate emite ipoteza că statele hegemonice sînt, din punct de vedere structural, mai puțin capabile să administreze un sistem monetar internațional decît statele liberale de tip „paznic de noapte". Însă, așa cum s-a întîmplat și cu alte încercări de aplicare a realismului, viziunea de bază asupra lumii a teoriei stabilității hegemonice se întoarce înapoi în secolul al XIX-lea, cînd contractele sociale erau mai puțin solicitante, iar politica externă, inclusiv cea economică, era mai izolată. Deși teoria stabilității hegemonice pare să ceară includerea în analiză a relațiilor stat-societate, ea nu trimite totuși la contractul social, concentrîndu-se în schimb asupra guvernelor și firmelor.

CONCLUZIE

Teoria stabilității hegemonice este fără îndoială o îndepărtare de neorealismul lui Waltz. Discuția despre declinul SUA a pus în evidență o înțelegere mai largă a politicii internaționale și a puterii. De altfel, teoria descrie un sistem internațional cu trăsături ierarhice. Într-adevăr, deși respectă al treilea aspect al definiției dată de Waltz structurii,

adică relația cauzală generală dintre distribuția puterii și consecințele internaționale, această teorie atacă implicit definițiile circulare ale primelor două clauze. În concepția lui Waltz, anarhia presupune imposibilitatea diferențierii funcționale. Teoria stabilității hegemonice este construită pe ideea că statul hegemonic, într-un mod nu foarte diferit de guvernele interne din epoca statului liberal „paznic de noapte" este diferențiat din punct de vedere funcțional de alți actori și garantează ordinea economiei politice globale liberale. În consecință, prima clauză, așa-numita structură profundă a anarhiei, apare din ce în ce mai mult ca un înveliș fără conținut. Ea nu exclude nici conducerea fără guvern, nici formele de ierarhie. Această reconsiderare a clauzei a doua a lui Waltz a fost folosită și pentru a critica neorealismul, arătîndu-i incapacitatea de a înțelege schimbările istorice majore, cum ar fi trecerea de la sistemul medieval al statului la cel modern (Ruggie 1986 [1983]); dar a fost folosită și ca o cale de a dezvolta mai departe neorealismul (Buzan, Jones și Little 1993). Capitolul următor va arăta cum doi realiști din cadrul economiei politice internaționale, Robert Gilpin și Susan Strange, printr-o reevaluare a politicii internaționale și a conceptului de putere, extind și mai mult granițele realismului - și ale disciplinei.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

11. Economia politică internațională la confluența dintre realism și structuralism

„În ce privește problema puterii există, totuși, posibilități de colaborare [între structuralism și realism]".

(K. J. Holsti, *Discipline Dividing*, p.80)

Economia politică internațională nu a oferit doar o redefinire a neorealismului, ci și cadrul necesar unei apropieri între două orientări materialiste - materialismul puterii din cadrul realismului și materialismul economic al teoreticienilor dependenței. Economia politică internațională se concentrează, în cazul lor, asupra interacțiunii dintre putere și bunăstare (micronivel), sau dintre capitalismul internațional și organizarea sa politică (macronivel). Apropierea a fost posibilă datorită faptului că unii neomarxiști au conceptualizat o sferă politică autonomă și unii realiști au adoptat un cadru structuralist (a nu se confunda cu perspectiva sistemică a lui Waltz).

Convergența gîndirii realiste cu cea structuralistă are loc mai ales în jurul conceptului de putere. Neomercantiliști ca Gilpin au încercat să înțeleagă problema dinamicii puterii, adică ce factori definesc istoric puterea și de ce marile puteri

apar şi dispar. Cercetătorii dependenţei au pledat pentru un concept structural de putere, concentrîndu-se pe părtinirea sau construcţia socială a opţiunilor din economia politică globală, care privilegiază sistematic anumiţi actori (conform vechii zicale că „oricine e liber să mănînce la Ritz şi să doarmă sub pod"). Susan Strange foloseşte această perspectivă cu privire la patru structuri: militară, cum făceau şi realiştii tradiţionali, producţia, aşa cum accentuau marxiştii, o structură de cunoaştere, asemănătoare cu cea din teoriile gramsciene şi mai ales finanţele, pe care autoarea le consideră scandalos de neglijate în alte teorii.

Abordările lui Gilpin şi Strange constituie răspunsuri realiste la criza realismului ca practică diplomatică şi ca teorie explicativă. Dar acesta nu este singurul mod în care ele pot fi interpretate. Într-adevăr, deşi ambele s-au autointitulat adesea realiste, ele şi-au îndreptat cel mai mult critica asupra cîtorva aspecte ale disciplinei realiste a relaţiilor internaţionale. Pentru Gilpin, securitatea poate fi elucidată numai dacă renunţăm la concentrarea rău înţeleasă asupra echilibrului militar al puterii. Susan Strange critică aspru viziunea teritorială asupra lumii a realismului şi orbirea în privinţa „noii diplomaţii", în care statele trebuie, pentru însăşi supravieţuirea legitimităţii lor interne, să negocieze cu firmele. Luînd în serios unele asumpţii realiste, cum ar fi scepticismul şi unele concepte realiste, cum ar fi puterea, ei pledează în favoarea proiectelor de cercetare care, în practică, devin mai apropiate de economia politică neomarxistă şi gramsciană decît de neorealismul lui Waltz.

Acest capitol va arăta mai întîi evoluţiile din cadrul unor abordări ale dependenţei, înspre concepte de putere structurală, iar apoi va examina economia politică internaţională dezvoltată de Gilpin şi Strange.

PUTERE ȘI DEPENDENȚĂ

Originile intelectuale ale teoriilor dependenței

Se pot identifica două rădăcini intelectuale importante în dezvoltarea teoriilor dependenței: teoriile marxiste occidentale ale imperialismului și criticile structuraliste ale teoriilor liberale ale comerțului internațional.

Teoriile marxiste occidentale postbelice ale imperialismului nu sînt preocupate în primul rînd de lupta între clasele burgheze din țările industrializate, așa cum erau predecesorii lor clasici (vezi capitolul 6). Teoriile absorbției surplusului au încercat să înțeleagă cum clasele capitaliste din țările nucleului cantonează Sudul în subdezvoltare și cum statele nucleului și corporațiile multinaționale controlează țările de la periferie prin intermediul exploatării (economice) (vezi fig. 11.1).

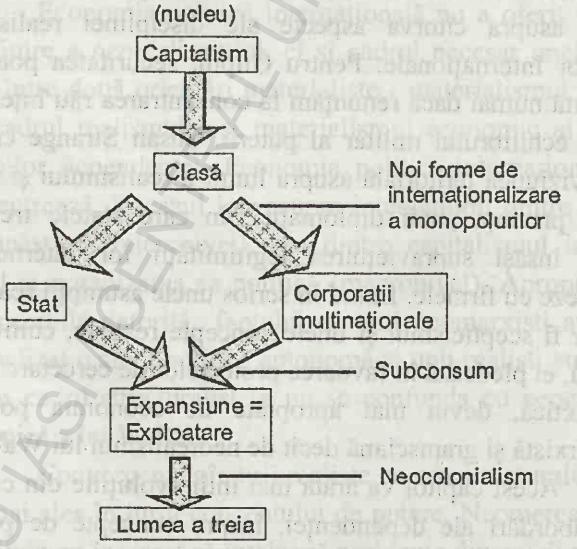

Fig. 11.1. Teoriile absorbției surplusului (Baran și Sweezy)

Față de imperialismul clasic, marxismul occidental de după 1945 (de exemplu Baran și Sweezy) subliniază trei fenomene noi. Primul este un nou tip de monopol, care explică atît subconsumul, cît și expansiunea imperialistă. Într-o situație de capitalism monopolist, competiția prețurilor este eliminată, ele rămînînd astfel rigide. Totuși, competiția în alte domenii decît prețurile (diferențierea producției, publicitatea, inovațiile care reduc costurile) este exagerată și generează o tendință de scădere a costurilor. Prețurile rigide și scăderea costurilor se îmbină cu noua lege absolută a capitalismului monopolist, adică „tendința surplusului absolut de a crește", care ia locul tendinței profitului de a scădea, pe care o postulase Marx. Este o ruptură considerabilă. Deoarece acest surplus, în ciuda cheltuielilor publice, atît civile, cît și cele militare, nu poate fi absorbit de societățile dezvoltate, din rațiuni similare cu cea oferită de Rosa Luxemburg (vezi capitolul 6), apare subconsumul. Trebuie găsite noi piețe, într-o situație istorică schimbată, în care socialismul poate închide accesul liber în multe arii (teoriile datează de dinainte de 1989).

Al doilea este faptul că, deși autorii nu cad de acord asupra relației lor exacte, corporațiile multinaționale devin mijloace mai importante de transmisie pentru expansiunea capitalismului internațional decît statele, ceea ce are ca rezultat că:

> „Politica externă globală corespunde intereselor și perspectivelor corporațiilor multinaționale [...] Corporațiile multinaționale devin instrumentul pentru crearea și consolidarea unei clase conducătoare internaționale,

> singura speranță pentru reconcilierea antagonismelor dintre interesele naționale și cele internaționale."
>
> (O'Connor 1970: 150)

Al treilea fenomen este că mijloacele economice, și nu neapărat cele militare, sînt cele care garantează controlul, cum ar fi accesul la valori bursiere de peste hotare; investițiile directe private; controlul rezervelor valutare locale (fie prin Fondul Monetar Internațional și Banca Mondială, fie prin corporațiile multinaționale în țările mai puțin dezvoltate); controlul resurselor minerale, de agricultură, manufactură și al celorlalte bunuri; și, în fine, organizarea și conducerea comerțului prin corporații străine.

Al doilea element introdus în teoriile dependenței este critica structuralistă a teoriei liberale a comerțului internațional. În timp ce teoriile liberale înțeleg dezvoltarea prin specializare în conformitate cu avantajul comparativ (Ricardo) sau dotarea în factori (Heckscher-Ohlin-Samuelson), Raul Prebisch și alții au susținut că o astfel de diviziune internațională a muncii favorizează întotdeauna centrul în dauna periferiei. Aceasta se datorează structurilor de producție substanțial diferite din fiecare teritoriu. Centrul are o economie omogenă și diversificată, în vreme ce periferia devine, prin integrarea în sistemul economic internațional, specializată și eterogenă. În statele periferice, eterogenitatea se referă la natura economiilor dualiste, caracterizate prin sectorul exportului capitalist și industrializat, al cărui beneficiu nu se răsfrînge asupra economiilor naționale înapoiate (Senghaas 1982). Soluția problemei se inspiră în bună parte din proeminentul economist liberal și constituționalist german din secolul al

XIX-lea, Friedrich List, care a pledat pentru măsuri de protecție, care să permită industriilor germane incipiente să devină competitive în raport cu producția britanică. Soluția adoptată de Comisia Economică pentru America Latină a Națiunilor Unite (CEAL) a fost numită industrializare în vederea substituirii importului (ISI), care s-a dovedit în scurt timp insuficientă pentru această sarcină.

Conținutul teoriilor dependenței

Dependența se referă la condiționarea internă a anumitor formațiuni sociale de către integrarea lor individuală în economia capitalistă mondială sau în diviziunea internațională a muncii (Dos Santos 1970). Se pot distinge două abordări distincte (Palma 1980): școala „dezvoltării subdezvoltării" (Frank, Wallerstein) și școala „dezvoltării dependente" (Cardoso, Faletto, Evans).

În concepția școlii dezvoltării subdezvoltării, statele periferice au devenit capitaliste încă din momentul cînd a început expansiunea capitalistă, altfel spus, de pe vremea colonialismului (Frank 1966). Sistemul capitalist mondial poate fi cel mai bine descris ca un lanț al extracției surplusului, în care surplusul generat în fiecare etapă, începînd de la relațiile între clase în interiorul periferiei, este adus treptat spre centru. Spre deosebire de viziunea structuralistă tradițională, aceasta presupune că societățile periferice nu sînt dualiste. Sectorul subdezvoltat este o parte integrantă și necesară a celui dezvoltat. Nu „din cauza sectoarelor rămase nedezvoltate nu-și depășește o țară dependența", ci „din moment ce unele

sectoare sînt dezvoltate, altele trebuie să rămînă nedezvoltate".

Immanuel Wallerstein (1979 [1974], 1984: 1-96) adaugă acestei idei cîteva rafinamente conceptuale (vezi figura 11.2). În primul rînd, el propune categoria de semiperiferie, care se constituie atît prin ridicarea țărilor periferice, cît și prin declinul celor centrale. Semiperiferia funcționează ca o curea de transmisie, înglobînd cererile periferiei și înlocuind controlul direct al nucleului. Acest element dinamic apare pe fondul unei viziuni ciclice asupra economiei politice mondiale. Pentru Wallerstein, existența liderului hegemonic este necesară pentru susținerea sistemului capitalist mondial. Inspirîndu-se din ciclurile lui Kondratieff, el înțelege „marile războaie" ca o luptă pentru hegemonie. Astfel, cele două războaie de 30 de ani, cel din 1618-1648 și cel din 1914-1945, pot fi văzute ca rearanjări violente la conducerea lumii. În primul dintre aceste războaie hegemonice, Marea Britanie a înlocuit Olanda, pentru a fi înlocuită la rîndul ei, în al doilea război, de SUA. Perioada de pînă la sfîrșitul războiului rece a fost caracterizată, potrivit lui Wallerstein, printr-un declin al statului hegemonic și o sporire a provocărilor venite din partea mișcărilor antisistemice din interiorul sistemului (de exemplu pacifismul), dar și din afara sa (blocul socialist).

Școala dezvoltării dependent-asociate își îndreaptă atenția asupra interacțiunii non-mecanice și non-materialiste a forțelor externe și interne în dezvoltarea economică și politică a țărilor mai puțin dezvoltate (Cardoso 1977: 22). Un concept fundamental al teoriei sale este dat de fenomenul economiilor infirme în țările industrializate tîrziu, concept dezvoltat anterior de Friedrich List (Senghaas 1982):

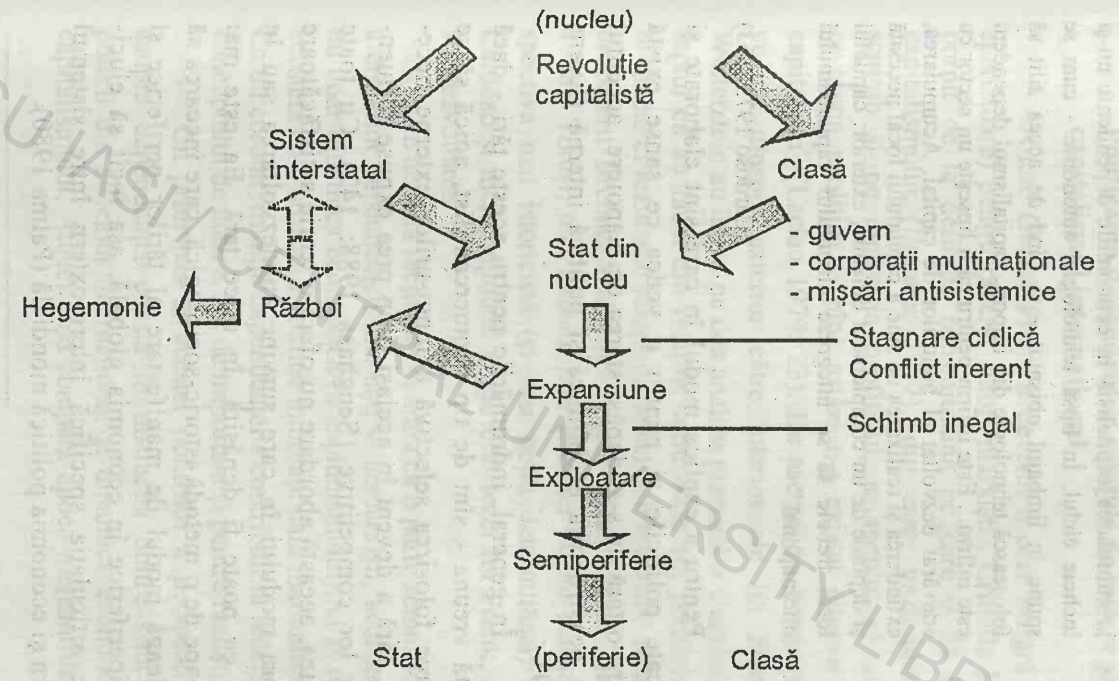

Fig. 11.2 Sistemul mondial, după Wallerstein

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

„Acumularea capitalistă în economiile dependente nu-și încheie ciclul. În lipsa tehnologiei autonome - cum se spune în limbajul obișnuit - și fiind de aceea silit să folosească tehnologie din import, capitalismul dependent este infirm... Este infirm pentru că îi lipsește un sector cu adevărat dezvoltat al bunurilor de capital. Acumularea, extinderea și realizarea de sine a capitalului local necesită și depinde de un complement dinamic, exterior: capitalul local trebuie să se integreze circuitului capitalismului internațional."

(Cardoso 1973: 163)

Pentru a explica modul în care sînt elaborate și aplicate politicile și pentru a vedea ce șanse există pentru o țară de a-și depăși starea de înapoiere, accentul cade pe structura economică și politică internă (Evans 1979).

În general, îndrumările pentru aceste țări - dacă există vreuna - sînt de tip neomercantilist, adică să se încerce folosirea selectivă a input-urilor externe necesare, fără a deveni în același timp prea expuse influențelor lor competitive (Senghaas 1988: 142). Cu toate acestea, această abordare nu oferă o teorie satisfăcătoare asupra modului în care survine subdezvoltarea sau în care ea poate fi depășită, în orice țară. Ea este mai aproape de o metodă istoric-sociologică, care încearcă să înțeleagă modul de manifestare al țărilor periferice și semiperiferice în economia globală, așa încît să elucideze articulația specifică intern-extern între sistemul intern și economia politică mondială (Palma 1980).

Politizarea dependenței: relațiile de putere și capitalismul internațional

André Gunter Frank a devenit o oaie neagră (și o sperietoare) pentru diverși autori marxiști[1]. Criticile lor au pornit de la definiția neosmithiană pe care o dă Frank capitalismului (Brenner 1977), din care, bazîndu-se pe schimb și pe motivația profitului, ar rezulta că „de la revoluția neolitică și pînă astăzi n-a existat altceva decît capitalism" (Laclau 1979: 23). De asemenea, perspectivele venind dinspre exterior către interior ale lui Frank și Wallerstein au întors pe dos analiza marxistă a claselor, prin faptul că au făcut din relațiile între clase (în periferie) nu originea, ci rezultatul relațiilor de schimb (pentru o reluare a dezbaterii Brenner-Wallerstein, vezi Denemark și Thomas 1988). Totuși, nici Laclau, nici Brenner nu au atacat perspectiva mai istoricistă (și mai puțin deterministă) a lui Cardoso și nici conținutul empiric al tezei lui Frank, adică subdezvoltarea.

În această secțiune voi arăta că o parte semnificativă a criticilor dependenței, marxiști și nemarxiști, accentuează nu doar dinamica economică (a capitalismului), ci și relația acesteia cu o structură politică internațională mai autonomă. Ca un corolar, tradiția dependenței a contribuit la redefinirea conceptului de putere, atît de important și pentru realiști.

Un prim pas al acestei politizări a perspectivelor asupra dependenței constă în distincția dintre structurile puterii din sistemul internațional și dinamica economică a capitalismului. Atunci cînd compara epoca mercantilistă cu

[1] Pentru o critică comprehensivă a lui Wallerstein, unde este depășită controversa banală dintre sfera schimbului și sfera producției, vezi Foster-Carter 1978, Skocpol 1977 și Brewer 1990.

cea prezentă, Laclau a spus că dezvoltarea structurilor economice dominante poate genera subdezvoltarea prin fixarea prețurilor de monopol de către nucleu și prin „constrîngerea extraeconomică, care întîrzie toate procesele de diferențiere socială și diminuează mărimea pieței lor interne" (Laclau 1979: 37). De aceea el descrie relațiile de putere în cadrul sferei de schimb (monopolul) și în cadrul sistemului politic (coerciția extra-economică). La fel, Bill Waren (1980) reinstituie autonomia politicii, respingînd determinismul economic care apare în unele scrieri despre dependență. În viziunea lui, identificarea (leninistă) a imperialismului cu extinderea pieței mondiale duce la confuzia între efectele negative ale creșterii capitalului, care ar trebui văzută ca un fenomen economic, și impactul statelor capitaliste avansate, care este politic.

Dacă capitalismul este progresist, cum afirmă marxismul ortodox, atunci subdezvoltarea trebuie să-și aibă explicația în altă parte, fie în amînarea efectelor pozitive pentru mai tîrziu (cum a făcut Marx), fie în atribuirea unei determinări cauzale mai puternice relațiilor politice. O astfel de accentuare a cauzelor extraeconomice în analiza imperialismului poate fi găsită și la Laclau, care definea dependența economică ca „absorbția constantă de către o regiune a surplusului economic al altei regiuni" (Laclau 1979: 36), o definiție pur descriptivă ce nu prea i-ar deranja pe mercantiliști. Dar economiștii nemarxiști care s-au ocupat de problema dezvoltării au mers mai departe. Sanjaya Lall a negat că influența externă și condiționarea sînt „ceva special, apărut în statele mai puțin dezvoltate, despre care să se poată spune că ar constitui dependența". Aceste caracteristici nu aparțin exclusiv statelor tîrziu dezvoltate, ci – și aici poziția lui Lall seamănă cu cea a lui Warren – capitalismului în

general. În loc să derive dependența din factori economici, Lall a propus o conceptualizare politică a diferitelor niveluri de dependență: „O structură piramidală a dominanței socio-politice [...] în lumea capitalistă, în care poziția din vîrf (hegemonică) este deținută de țările capitaliste cele mai puternice, iar partea de jos de cele mai mici și mai sărace" (Lall 1975: 803, 808; pentru o abordare similară, vezi Cohen 1973).

Numai că a înlocui dependența cu dominanța sau cu puterea nu valorează prea mult într-o explicație, dacă nu se precizează conținutul conceptului ca atare. Astfel, întrebarea care se degajă din această critică este dacă înțelegerea puterii poate fi separată de mecanismul sistemului economic internațional.

Cercetătorii dependenței au dat un răspuns negativ. James Caporaso acceptă obiecția că factorii politici sau de putere joacă un rol mai important în înțelegerea dependenței, dar numai dacă puterea este redefinită. El susține că puterea de negociere din interdependența asimetrică, de care s-au ocupat în special Keohane și Nye, nu este suficientă pentru înțelegerea relațiilor de putere din economia politică mondială. Caporaso susținea că „a te concentra exclusiv asupra negocierilor concrete dintre actori și asupra diverselor moduri în care actorii își exercită efectiv voința în fața altora înseamnă a ignora faptul că structurarea socială a agendelor poate favoriza sistematic doar unele dintre părți" (Caporaso 1978: 33). De aici rezultă un concept de dependență foarte apropiat de cel al lui Cardoso. „Dependența se concentrează asupra lipsei de autonomie a actorului [...] Autonomia actorului este limitată de fragmentarea *internă* și de faptul că el apelează la mijloace *externe* pentru a-și finaliza acțiunile economice de bază" (Caporaso 1978: 18, 23). Caporaso

definește puterea structurală după cum urmează: „Acest tip de putere este o putere de ordin superior pentru că ea implică abilitatea de a manipula alegerile, capacitățile, oportunitățile de alianță și mizele pe care actorii le pot utiliza [...] Spunem că este o formă de ordin superior a puterii, pentru că în joc este puterea de a stăpîni regulile care formează puterea de negociere. Acest tip de putere, puterea structurală, este esențial pentru înțelegerea dependenței." (Caporaso 1978: 4)

Următoarele două secțiuni vor arăta cum Gilpin și Strange includ o serie de idei structuraliste în concepția asupra puterii din teoriile lor realiste ale economiei politice internaționale.

ROBERT GILPIN: TREI DIALOGURI DESPRE NEOMERCANTILISM ȘI NEOMARXISM

Programul de cercetare al lui Robert Gilpin reprezintă o încercare de a înțelege natura istorică schimbătoare a puterii, precum și ridicarea și decăderea marilor puteri. Altfel spus, el se referă la dinamica puterii. În viziunea lui Gilpin, există două modificări esențiale de care trebuie să țină seama aceste preocupări, la sfîrșitul secolului XX: predominanța crescîndă a resurselor tehnologice și economice ale puterii și transformarea calitativă a statelor în state ale bunăstării. Gilpin se axează atît pe procesele interne de ajustare din ce în ce mai dificile ale statelor bunăstării, înclinate să-și exporte problemele, cît și pe adaptarea la nivel internațional față de schimbările puterii, mai ales față de declinul marilor puteri, unde competiția riscă să degenereze în război tehnologic sau de altă natură (pentru o dezbatere mai pe larg a asumpțiilor metodologice și a analizelor empirice ale lui Gilpin, vezi Guzzini 1997a). Rezultatul este o

„luptă pentru eficiență" la nivel global sau cel puțin la nivel național și transnațional, care face ca mai ales înțelegerea îngustă, predominant diplomatic-strategică a securității să pară depășită (Gilpin 1987: xii). Din motive istorice, Gilpin vede puterea și securitatea ca fiind legate în mod fundamental de dinamica economică. Pentru a integra acest aspect în abordarea sa, el caută să influențeze atît analiza, cît și granițele disciplinei relațiilor internaționale.

Abordarea realistă a relațiilor internaționale ca economie politică internațională inevitabil neomercantilistă

Gilpin propune un proiect academic ce încearcă să atenueze tenta militară a studiilor internaționale și redefinește limitele disciplinare ale politicii internaționale. O diferență majoră față de neorealismul lui Waltz este sensibilitatea sa față de schimbările istorice în forma conflictelor dintre grupuri. Pentru Gilpin, odată cu evoluția organizării *interne* a grupurilor s-a schimbat și natura conflictelor dintre grupuri. Apariția statului-națiune și a economiei de piață a determinat o nouă cerință pentru teoria realistă: ca trebuia să devină economie politică. Apariția statelor bunăstării în secolul XX, l-a făcut pe Gilpin să pledeze pentru o cercetare a economiei politice internaționale bazată pe o apropiere de preocupările neomercantiliste și marxiste.

Noua economie politică internațională modernă

Începînd chiar cu primele sale studii de politică tehnologică și industrială, Gilpin credea că odată cu apariția statului-națiune și a economiei de piață puterea nu mai poate fi înțeleasă independent de baza economică. Această intuiție

fundamentală a mercantilismului și marxismului este forța conducătoare a teoretizării sale: bogăția și puterea, precum și urmărirea acestora de către agent, sînt inextricabil legate. Pe baza acestei ipoteze, Gilpin oferă un tablou istoric al economiei politice globale din zilele noastre.

Gilpin consideră că apariția unei economii de piață internaționale a avut un impact major asupra securității statului. Ea s-a constituit ca o sferă mai mult sau mai puțin autonomă în interiorul granițelor și peste ele, datorită dinamicii sale independente și a scopurilor sale, care erau deosebite de cele ale statului sau ale societății în general (pentru acest argument și pentru următorul, vezi Gilpin 1977: 21 și urm.). Această dezvoltare extraordinară a fost posibilă datorită a trei factori: inventarea economiei monetarizate, ridicarea unei clase comerciale de mijloc și evitarea (sau amînarea) apariției unui imperiu unificator în Europa. Balanța europeană a puterii a permis clasei comercianților să-și sporească forța, într-un mediu în care competiția pentru bogăție și putere a determinat societatea să adopte organizarea specifică statului modern. Din moment ce statul-națiune modern avea o capacitate fiscală și de război fără egal, de atunci încolo el a devenit principala formă de organizare a grupului, a cărei expansiune durează pînă în zilele noastre (Gilpin 1981: 123).

Faza mercantilistă ține de la apariția sistemului european de state (ce își are originea în orașele-stat din Italia) și pînă la *Pax Britannica*; este prima încercare a lumii moderne de a organiza o economie de piață la scară globală. Inovațiile tehnologice și organizaționale în domeniul războiului au contribuit la apariția mercantilismului - atît ca o formă de economie politică, cît și ca teorie. Producția prafului de pușcă, precum și dezvoltarea armatelor profesioniste

depindeau de sistemul comercial (pentru a asigura furnizarea prafului de pușcă) și de bogăție (pentru a plăti armatele). De cealaltă parte, suveranul asigura drepturile de proprietate.

Victoria britanică în războaiele napoleoniene, revoluția industrială și noile mijloace de comunicare au constituit deopotrivă condițiile necesare pentru crearea unei lumi interdependente. Balanța puterii din secolul al XIX-lea (balanță pentru continent și putere pentru britanici) a permis liderului competitiv să administreze economia internațională, din punct de vedere financiar și comercial. Avantajul comparativ al Marii Britanii și interesul securității sale naționale necesitau o abordare liberală, bazată pe o strategie a pieței deschise. Pe scurt, *Pax Britannica* a oferit cadrul politic pentru apariția economiei internaționale liberale și, în același timp, pentru liberalism (economic) ca doctrină. Această doctrină va fi în curînd criticată de către naționaliștii economici, cum ar fi Hamilton sau List, care vor pleda pentru o teorie dinamică a avantajului comparativ, în care dotările ar trebui create prin politici conștiente și protejate în faza lor incipientă; de asemenea, ea va fi criticată și de socialiști și de Lenin în teoria sa asupra imperialismului.

În viziunea lui Gilpin, primul război mondial a constituit un test pentru deplasarea de putere produsă o dată cu declinul Marii Britanii și ridicarea Germaniei și a Statelor Unite. Lipsa unei conduceri puternice în perioada interbelică a dus la prăbușirea sistemului. O nouă ordine internațională liberală va fi posibilă abia cu *Pax Americana*, după 1945.

Pornind de la considerațiile istorice, Gilpin generalizează și stabilește factorii ce influențează structura de motivații a actorilor și, prin aceasta, stabilitatea sistemului internațional. În teoria sa utilitaristă asupra războiului, instabilitatea apare ori de cîte ori un stat apreciază că o astfel

de situație îi va aduce beneficii. Această apreciere este influențată de schimbările intervenite în transporturi și comunicații, în tehnologia militară și de factorii demografici și economici care diferențiază perioada actuală de cea premercantilistă (vezi Gilpin 1981: 55-84). Astfel, deși teoria neorealistă s-ar putea referi la eterna reîntoarcere a politicii puterii, abordarea mercantilistă „necesară" a lui Gilpin introduce ca factori endogeni multe trăsături altminteri neglijate. Lanțul cauzal al argumentării sale începe de la schimbarea tehnologică și economică (organizațională și tehnică), produsă în general de competiția internațională a statelor. Aceasta afectează distribuția puterii în sistem, precum și motivația agenților de a-și modifica comportamentul. Politicile concrete determină în cele din urmă sistemul internațional specific (liberal sau nu).

În final, Gilpin plasează economia politică globală actuală în contextul sistemului internațional ce își are începutul nu în 1648, cu tratatele din Westphalia, ci în 1815, odată cu apariția unei ordini internaționale liberale conduse de Marea Britanie. „Mai întîi în sistemul european și apoi la scară globală, hegemoniile succesive, politice și economice, au înlocuit modelul imperiilor succesive, ca principiu fundamental de ordine al relațiilor internaționale" (1981: 144).

Dacă neorealismul a fost criticat pentru faptul că nu este capabil să pună în lumină trecerea de la sistemul medieval la cel modern (Ruggie 1986 [1983]), abordarea istorică, mai dinamică, a lui Gilpin nu poate fi atacată din acest punct de vedere. Un realist neomercantilist descoperă principalul principiu ordonator al relațiilor internaționale în guvernarea hegemonică a economiei politice internaționale, fie ea liberală sau nu.

Definiția și ideologiile economiei politice internaționale

Dezvoltarea istorică a economiei politice internaționale din ultimele cîteva secole este baza tipologiei lui Gilpin (1975) asupra perspectivelor din economia politică internațională: naționalismul economic (sau neomercantilism), liberalismul (numit după Raymond Vernon, modelul suveranității strîmtorate) și neomarxism (sau dependența). Mai tîrziu, aceleași modele, create în vederea înțelegerii investiției străine directe, au fost transformate în trei ideologii ale economiei politice internaționale în general (Gilpin 1987: cap.2; vezi și Choucri 1980; Barry Jones 1981, 1982; Gill și Law 1988).

Din moment ce reia această împărțire în trei, într-o vreme în care cele trei componente deveniseră acceptate ca uzuale în relațiile internaționale, Gilpin dă impresia că dorește să conceapă economia politică internațională ca o disciplină soră cu cea a relațiilor internaționale, ceva în felul „abordărilor economice ale realismului, pluralismului, marxismului". Cu toate acestea, viziunea sa asupra economiei politice internaționale încearcă de fapt să depășească limitele disciplinei relațiilor internaționale printr-o abordare mai largă, bazată în principal pe integrarea ideilor derivate din neomercantilism și neomarxism. Dacă este imposibil, din rațiuni istorice, să conservi o înțelegere pur politică a statului în teoria realistă, realismul trebuie să se bazeze, potrivit lui Gilpin, pe o abordare care să integreze domeniul politic și economic, de pe poziții egale. De asemenea, disciplina relațiilor internaționale ar trebui să devină economie politică internațională.

Pe lîngă tipologia ternară, Gilpin oferă și o destul de succintă privire asupra temei principale la care se presupune

că se referă economia politică internațională (și care îi definește programul științific de cercetare). Definiția pe care o dă Gilpin economiei politice internaționale este următoarea: „Interacțiunea reciprocă dinamică în relațiile internaționale dintre dorința de bunăstare și dorința de putere" (Gilpin 1975: 40). Aceasta a devenit o referință standard (Staniland 1985). Definiția în cauză este considerată destul de largă încît să cuprindă cele trei modele ale viitorului într-o singură disciplină. Este ceea ce încearcă Gilpin să arate în tratatul său de mai tîrziu.

Totuși, cele trei ideologii nu par a avea coerență internă. Dificultatea rezidă în modelul liberal. Există în cel mai bun caz o tensiune în soluția pe care Gilpin ne-o oferă. În cartea sa despre corporațiile multinaționale, modelul liberal este subsumat literaturii interdependenței. Principala susținere a acestei literaturi este că interdependența economică în creștere și progresele tehnologice din domeniul comunicațiilor și transporturilor fac din statul-națiune un anacronism și deplasează controlul chestiunilor internaționale spre actorii și structurile transnaționale (de pildă, piața eurodolarului). La acest cadru el adaugă o viziune globală a relațiilor voluntare și cooperative dintre economiile interdependente, ale căror scopuri constau în accelerarea creșterii economice și a bunăstării generale prin mijloacele corporațiilor multinaționale, văzute ca o curea de transmisie a capitalului, ideilor și creșterii. Această prezentare suprapune idei din literatura interdependenței peste credo-ul neofuncționalist al economiștilor liberali. Altfel spus, Gilpin pune în legătură cadrul transnațional de analiză, care privilegiază actorii și dinamica non-stat, cu vechea convingere idealistă încetățenită, și simplificată, conform căreia comerțul intens aduce armonie. Prin fuzionarea acestor două idei, conceptul

său de „orientare liberală" este o punte între politica transnațională și idealismul liberalismului economic. Prin urmare, Gilpin ajunge în dificultate din cauza definiției sale generale a economiei politice internaționale. Din punctul de vedere al economiei politice, analiza politică sau cea a puterii este o variabilă endogenă explicării. Cu toate acestea, teoria economică internațională liberală consideră puterea ca exogenă. Prin forța definiției sale (care integrează avuția și puterea), se pare că Gilpin este silit să excludă economia internațională liberală din corpul teoriei lui.

Această tensiune ar putea fi motivul pentru care el își ajustează definiția în tratatul din 1987, pentru a fi în acord cu ceea ce se gîndește în mod obișnuit cu privire la definirea economiei politice internaționale, referindu-se la „relația stat-piață" (Gilpin 1987: 8, 11). Această definiție permite integrarea teoriei economice liberale ca model pentru studiul piețelor, chiar și în cazul în care puterea este considerată variabilă exogenă. Cu toate acestea, Gilpin a sfîrșit prin a admite pînă la urmă că totuși „liberalismul este lipsit de o adevărată economie politică" (Gilpin 1987: 45). Însă toate acestea creează mai degrabă perplexitate.

Accentul pus pe economia politică (ca în prima sa definiție) era o reacție împotriva compartimentării temei principale în două discipline diferite, dintre care adesea una o tratează pe cealaltă ca exogenă. Gilpin consideră domeniul economiei ca fiind nesatisfăcător, deoarece el nu cuprinde analiza puterii în modelele sale explicative. Pe de altă parte, el spune că știința politică greșește cînd tratează economia ca exogenă, sau uneori dependentă, față de fundalul politic: lipsește autonomia forțelor de piață. Cu toate acestea, a modifica definiția ce pune accent pe organizarea tendințelor spre putere și avuție, mai degrabă decît pe obiectivul acestei

activități (Gilpin 1987: 11), așa cum face Gilpin, înseamnă a recădea în ruptura conceptuală și disciplinară pe care economia politică urma să o depășească.

Neomercantilismul dinamizator: trei dialoguri

În conformitate cu vederile sale timpurii, Gilpin încearcă de fapt să depășească această ruptură elaborînd o perspectivă ce constituie o apropiere de două teorii „reale" ale economiei politice: mercantilismul și marxismul. Deși intră în detalii cînd e vorba de rațiunea pentru care el consideră că cele două teorii nu pot fi combinate, argumentele oferite nu exclud apropierea de care el vorbește.

Gilpin admite că abordările hegeliano-marxiste în general și legea dezvoltării inegale propusă de Lenin în special, au o valoare euristică, dar sînt prea deterministe și anistorice (Gilpin 1981: 48-9). Totuși, scriitorii neomarxiști ce fac parte din tradiția dependenței a lui Cardoso sau se revendică de la vreo teorie critică se consideră ei înșiși ca făcînd parte dintr-un „marxism istoricist care respinge noțiunea de lege obiectivă a istoriei" (Cox 1981: 248). Uneori, Gilpin atrage într-adevăr atenția asupra similarităților între realism și marxism în abordarea naturii și dinamicii relațiilor internaționale. După părerea lui Gilpin, ele diferă în ce privește „dinamica de bază: realismul pune accentul pe lupta pentru putere dintre state, iar marxismul pe motivația profitului din societățile capitaliste" (Gilpin 1981: 94). Dar pentru el (ca și pentru marxiști) „lupta pentru putere și dorința de cîștig economic sînt în mod fundamental și inextricabil legate" (Gilpin 1987: 46). Într-o lucrare ulterioară, el discută din nou diferența dintre cele două ideologii și spune că ea constă în principal în două concepte diferite

asupra naturii umane. Marxismul susține maleabilitatea omului și anunță sfîrșitul imperialismului, al războiului și al statului, după revoluția comunistă (Gilpin 1987: 43). Aici Gilpin atinge o idee profundă. Realismul se bazează pe un scepticism filosofic în ceea ce privește potențialul naturii umane, într-un sens în care marxismul, copil al Iluminismului, nu o face. El arată, la fel cum o fac valorile în cazul lui Holsti, un nivel filosofic și etic unde există într-adevăr incompatibilitate. Cu toate acestea, Gilpin continuă să încerce o apropiere. Această încercare va fi redată aici sub forma a trei dialoguri.

Dinamica statului: un dialog între Lenin și Clausewitz

O abordare economică a cărei unitate de bază este statul are cu siguranță nevoie de o teorie a statului. Gilpin oferă o astfel de teorie, care se adaptează atît marxismului, cît și teoreticienilor elitiști ai statului (prin urmare și realiștilor). Statul este „o organizație care asigură protecția și [bunăstarea]... în schimbul unui venit" (Gilpin 1981: 15). Aceasta corespunde adaptării istorice menționate mai sus între sistemul politic și clasa de mijloc în ascensiune, cînd statul-națiune s-a dezvoltat în paralel cu economia (globală) de piață. Funcția de bază a statului este de a asigura protecția/securitatea în fața amenințărilor externe, de a stabili drepturile de proprietate și de a distribui avuția la nivel intern.

Conștient de vechea problemă a presupunerii unui interes național, Gilpin afirmă că este evident că nu există așa ceva și că, strict vorbind, doar indivizii au interese. De aici, el se referă la interesul național ca fiind determinat „în principal de interesele membrilor dominanți [ai statelor]",

sau ale coaliției conducătoare (Gilpin 1981:19). Totuși, atunci cînd continuă discuția asupra așa-numitelor interese ale politicii externe sau naționale, el revine la o poziție universalistă, în care interesele sînt cele de securitate și prosperitate și sînt consecințe logice ale intereselor permanente la nivel individual. Astfel Gilpin rămîne indecis de partea cui să se alăture în ceea ce Raymond Aron a numit „dialogul dintre Clausewitz și Lenin":

> „[Clausewitz] nu pune în discuție noțiunea de bine comun (sau de interes național, în limbajul actual) [...] Lenin i-a replicat lui Clausewitz, pe care îl admira, că într-o societate a claselor nu poate exista bine comun. Acțiunile externe ale statelor exprimă interesele unei clase sau alteia. Mi se pare că evenimentele ce s-au desfășurat începînd cu revoluția din 1917 contrazic versiunile extreme ale ambelor teorii."
>
> (Aron 1984: 30, în traducerea autorului)

Dacă în privința funcțiilor externe ale statului au intervenit puține schimbări, Gilpin consideră că, în domeniul intern, tipul de configurații sociale (conceptul este preluat de la neomarxistul Samir Amin) constituie o sursă majoră a schimbării internaționale. Configurațiile sociale determină modul în care surplusul economic este generat, transferat și distribuit în interiorul și între societăți. Trecerea de la o configurație socială la alta determină trecerea de la un sistem internațional la altul:

> „Trăsătura distinctivă a relațiilor internaționale premoderne și moderne se datorează în mare măsură diferențelor semnificative între configurațiile sociale caracteristice. Dislocarea imperiilor și a economiilor sub comandă imperială de către statele naționale, precum și o economie de piață globală

ca principală formă de organizare politică şi economică, pot fi înţelese doar ca o dezvoltare asociată trecerii de la configuraţia agricolă la cea industrială."

(Gilpin 1981: 110)

E important să observăm aici că, pentru Gilpin, între fostele ţări socialiste şi ţările liberale occidentale există desigur multe deosebiri, însă ele au în comun faptul că surplusul economic este generat de producţia industrială şi acest lucru afectează comportamentul lor extern. Dar probabil că ceea ce duce la un comportament asemănător nu este doar configuraţia socială industrială similară, ci inserţia ei într-un sistem comun al pieţei internaţionale, care generează presiuni în sensul unui comportament similar. Dacă pentru un neorealist waltzian statele dintr-un sistem de auto-ajutorare se comportă la fel, indiferent de sistemul lor politic, neomercantilismul redefineşte atît nivelul unităţii şi cel al sistemului, cît şi efectele lor asupra comportamentului statelor. Tranziţia istorică înspre statul bunăstării implică o redefinire a esenţei statului; o nouă identitate care trebuie protejată şi pentru care statele se iau la întrecere. Economia politică internaţională, care rezultă de asemenea din caracterul economiei politice a configuraţiilor sociale particulare, dă seamă de faptul că sistemul internaţional nu este numai o configurare a puterii şi că statele trebuie să găsească modalităţi de a se conforma cerinţelor unei economii de piaţă globale.

Dinamica socioeconomică: dialogul dintre Marx şi Keynes

Mai recent, Gilpin vorbeşte de o schimbare care ar putea să corespundă unei alte modificări istorice importante, deşi el nu o numeşte ca atare. După cum o descrie Gilpin,

economia politică globală de după 1945 se caracterizează printr-o ordine internațională liberală hegemonică, anume *Pax Americana*. Totuși, această hegemonie diferă de cea britanică. Esența acestei diferențe constă în însăși legătura dintre configurațiile sociale și sistemul internațional pe care ele l-au creat. Schimbarea care a survenit și care a fost instituționalizată după primul război mondial este trecerea la societăți de masă, în care legitimitatea provine din capacitatea regimului de a-și îmbogăți poporul și de a face acest lucru într-un mod cît mai echitabil. *Pax Americana* se bazează pe un anume tip de stat liberal, statul bunăstării, iar statele bunăstării colaborează, sub conducerea SUA, într-un sistem internațional al „liberalismului împămîntenit" (Ruggie 1982).

Gilpin (1987: 59) analizează revoluția keynesiană ca reacție la problemele inerente capitalismului din secolul al XIX-lea, pe care Marx le-a identificat într-un mod mai mult sau mai puțin corect. Capitalismul este totuși, prin natura sa, expansionist. O dată cu sfîrșitul imperialismului teritorial și, deci, cu diminuarea capacității de a exporta povara ajustărilor capitaliste, contradicțiile capitaliste au ricoșat înapoi către economiile conducătoare. Cum s-a văzut încă de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, capitalismul devine prin natura sa conflictual la nivel internațional. În timp ce capitalismul poate fi completat de către un stat al bunăstării, așa încît să poată depăși contradicțiile la nivel intern, se pune problema dacă acest lucru este posibil la nivel internațional, unde nu există un stat universal al bunăstării. Gilpin crede că

> „logica economiei de piață ca sistem global în expansiune se lovește de logica statului modern al bunăstării. În timp ce rezolvă problema unei economii închise, statul bunăstării nu face decît să strămute problema fundamentală a

economiei de piață și a capacității sale de supraviețuire la nivel internațional."

(Gilpin 1987: 63)

Rezultatul este un sistem în care statele concurează pentru diviziunea la nivel internațional a activităților economice, folosind și creînd avantaje comparative și atrăgînd producția pe teritoriul lor. Legitimitatea internă a sistemului de redistribuire, specific statului bunăstării, face ca statele să fie mai naționaliste decît înainte. După părerea lui Gilpin, doar un stat hegemonic poate impune o ordine liberală în acest mediu concurențial. Numai statul hegemonic poate oferi bunurile publice necesare pentru a face posibil compromisul liberalismului împămîntenit, adică a face să funcționeze un sistem multilateral prin îngăduirea politicilor economice naționale autonome.

Dinamica economiei politice internaționale: dialogul dintre Lenin și Kautsky

Dacă actualul sistem internațional este al doilea în seria hegemoniilor liberale (nu doar a imperiilor), atunci înflorirea și declinul hegemonilor reprezintă o temă importantă de cercetare la nivel internațional. Cercetarea aceasta face parte din teoria stabilității hegemonice. Așa cum am menționat în capitolul 10, Gilpin nu subscrie deturnării idealiste care vorbește despre sacrificiul SUA în numele unei ordini liberale. El afirmă în mod explicit că hegemonia trebuie să perceapă această ordine doar prin prisma propriului ei interes (poate pe termen lung sau poate luminat) de a furniza bunul public. Numai această abordare este în concordanță cu perspectiva economică fundamentală a maximizării raționale a valorilor (Gilpin 1984: 311-12). El acceptă

analogia internă, în sensul că hegemonul preia, în societatea internațională, aceleași funcții pe care le îndeplinește guvernul la nivel intern, adică misiunile de a furniza bunurile publice – anume securitatea și protecția dreptului de proprietate – în schimbul unei taxe. El acceptă argumentul lui Keohane (1984) că regimurile (bunul public, în viziunea lui Keohane), o dată stabilite, pot avea o dinamică a lor și pot subzista chiar dacă puterea hegemonului care a instituit sistemul intră în declin. În această privință, Gilpin transferă în economia politică internațională normele comune pe care realiștii le considerau necesare pentru funcționarea unui sistem (politic) concertat. Concertul trebuie gestionat nu de puterile majore, pur și simplu, ci – pentru a permite funcționarea unei ordini politice liberale – de către toate puterile *liberale* majore, codul lor comun integrînd aspecte politice, de ordin intern, și aspecte economice, internaționale.

Acestea fiind spuse, Gilpin crede că declinul statului hegemonic slăbește în mod evident fundamentele politice ale unei astfel de ordini liberale, care sînt: o putere hegemonică liberală dominantă sau puteri capabile să gestioneze și să întărească regulile; o serie de interese economice, politice și de securitate comune, care să le unească; o angajare ideologică împărtășită pentru valorile liberale. Aici el se referă în mod explicit la dezbaterea socialistă clasică dintre Lenin și Kautsky, asupra problemei dacă statele capitaliste liberale vor găsi sau nu modalități de a evita să se lupte unele cu altele (Gilpin 1987: 38-40; vezi și pag. 86 a acestui volum). În concluzie, problemele empirice și preocupările politice și morale ale lui Gilpin nu se referă doar la schimbările intervenite în echilibrul puterii, ci și la viitorul ordinii liberale după declinul așa-numitei *Pax Americana*.

TEORIA STRUCTURALĂ A PUTERII A LUI STRANGE[2]

Dacă Gilpin se întîlneşte cu economia politică structuralistă în cercetarea sa asupra dinamicii puterii, Strange întîlneşte perspectivele dependenţei în înţelegerea structurală propusă de ea asupra puterii (Strange 1984: 191). Ca şi la Gilpin, faptul că ea se îndreaptă spre economia politică internaţională este determinat de schimbările istorice pe care le-a cunoscut sistemul internaţional. Mai mult chiar decît Gilpin, ea concepe economia politică internaţională ca incluzînd disciplina relaţiilor internaţionale, ale cărei graniţe stabilite sînt astfel serios ameninţate.

Scopul ei explicit este să clarifice ce anume determină şi cine poartă responsabilitatea pentru (dacă nu, ce trebuie făcut pentru a îmbunătăţi) îmbinarea fundamentală a valorilor, cum ar fi securitatea, bunăstarea, libertatea de a alege şi justiţia în societate. Schimbările din economia politică globală au importanţă datorită impactului pe care îl au asupra acestei îmbinări fundamentale de valori. Ele creează învingători şi învinşi. Întrebarea cheie a lui Strange este: „Cine profită?".

Pentru a răspunde la această întrebare, ea susţine că trebuie să fii realist, în sensul menţinerii unui contact strîns cu situaţia actuală şi remediile sale posibile - de unde politica drept artă a posibilului (Strange 1984: 184). Cercetătorii n-ar trebui să elaboreze planuri sau să prescrie remedii despre care se ştie că sînt imposibile. Pe de altă parte, ca o reminiscenţă a lui Carr (vezi cap. 2), prudenţa lui Strange în

[2] Această secţiune este scrisă în colaborare cu Anna Leander. O mare parte a ei este preluată din Guzzini, Leander, Lorentzen şi Morgan (1993).

fața unei retorici a rațiunii și realității, folosită ca metodă conservatoare de apărare. Un funcționar guvernamental care nu reușește să blocheze o schimbare propusă, poate argumenta că aceasta nu este în mod real posibilă, indiferent dacă este adevărat sau nu. Dar o astfel de restrîngere conservatoare poate proveni și dintr-o sursă pur cognitivă; teoriile consacrate influențează posibilitățile de alegere. Întrebarea „cine trage foloasele?" poate fi folosită întotdeauna ca o precauție împotriva aparentei inocențe a teoriilor. Strange critică în special acele abordări care prezintă anumite situații ca fiind inevitabile și, ca atare, sfîrșesc în fatalism. A recunoaște că oamenii și țările au șanse diferite încă de la început nu trebuie să reprezinte niciodată o scuză pentru alegerea celei mai simple soluții, anume a declara imposibilitatea schimbării. Mai degrabă, chiar această condiționare ar trebui să fie un impuls pentru a încerca schimbarea. Scopul este „a interpune politica între schimbare și victimele sale" (Strange 1982b: 20).

Susan Strange urmărește o critică a principalelor tendințe din economia politică internațională, anume teoria regimurilor și teoria stabilității hegemonice (vezi cap. 10). Ea pledează pentru o abordare structurală, ce își propune să integreze preocuparea marxistă pentru producție și preocuparea realistă pentru securitate într-o analiză mai largă a economiei politice mondiale, bazată pe un concept de putere structurală.

Schimbări structurale în economia politică globală

Modalitatea în care ar putea fi găsit echilibrul necesar și dificil între realism și capacitatea de a imagina schimbarea este a clarifica unde anume este localizată pute-

rea şi cum restrînge ea arta posibilului. Pentru Strange, puterea presupune capacitatea de a decide asupra celor patru necesităţi societale de bază din economia mondială modernă: securitatea, cunoaşterea, producţia de bunuri şi servicii şi furnizarea de credite şi bani (Strange 1989: 165). Cei mai mulţi cercetători din trecut şi mulţi dintre cei de azi consideră că asigurarea acestor funcţii de bază este o preocupare internă. Una din temele principale ale gîndirii lui Strange este să arate că o astfel de analiză este rău direcţionată. Economia politică din ce în ce mai globalizată necesită o înţelegere mai largă a modului în care asigurarea acestor nevoi fundamentale este asumată şi de către cine.

Sistemul financiar internaţional nu mai este unul în care statele (sau un stat lider) stabilesc un sistem internaţional ce reglează furnizarea internaţională a creditului şi relaţiile dintre ratele de schimb, aşa cum se întîmpla în sistemul etalonului-aur şi în sistemul Bretton-Woods (Strange 1971, 1976), ci este un sistem în care statele au pierdut în mare măsură controlul asupra asigurării creditului către pieţe: lumea schiţată în *Casino Capitalism* (Strange 1986b). Legătura dintre baza economică naţională şi forţa monedei sale aproape a dispărut, deşi acest lucru nu împiedică statele să-şi supraevalueze moneda din mîndrie, dorinţă de prestigiu sau alte noţiuni prost concepute ale bunăstării economice. De asemenea, însuşi volumul lichidităţilor disponibile pentru speculaţii şi posibilitatea transferului de informaţii şi, astfel, de sume exorbitante de bani, în cîteva secunde, dintr-o parte în alta a globului, au făcut din autonomia guvernelor şi a băncilor centrale aproape o iluzie.

Datorită schimbărilor intervenite în furnizarea finanţelor, în sistemele de comunicaţie şi în dezvoltarea tehnologiei, producţia a fost şi ea globalizată. Pe la mijlocul

anilor '80, producția obținută de actorii economici internaționali a fost, pentru prima oară, mai mare decît volumul comerțului internațional. Multe firme sînt nu doar multinaționale, ci într-adevăr globale. Naționalitatea și loialitatea față de stat contează în mică măsură. Domeniul gîndirii, planificării și acțiunii este global. Aceasta a creat o interdependență a firmelor, care își pot deplasa activitatea și își pot ascunde baza impozabilă, așa încît guvernele își fac griji pentru ocuparea forței de muncă, pentru venitul național și pentru încasările fiscale. Competiția globală, descrisă în *Rival States and Rival Firms* (Stopford și Strange 1991), face din ce în ce mai dificilă intrarea noilor veniți pe piață și accentuează decalajul dintre state. În fine, comerțul pare subsidiar în raport cu producția și finanțele. Accentul pus pe comerț și ideea atît de populară acum de blocuri comerciale a devenit un anacronism (Strange 1989: 258). Comerțul din interiorul firmelor și sursele internaționale fac protecționismul costisitor pentru firmele locale. De asemenea, alianțele strategice dintre firme reduc probabilitatea războaielor comerciale.

Problema intrării pe piață este agravată și datorită faptului că un mic grup de oameni controlează cunoașterea necesară și tehnologia: „civilizația afacerilor internaționale", cu oamenii de știință în rolul preoților și eficiența în rolul religiei (Strange 1990a: 263). Accesul la această civilizație, care propovăduiește deschiderea socială, nu este egal. Femeile negre americane au șanse mai mici decît bărbații albi americani, dar mai mari decît eritreenii sau japonezii de origine coreeană. Ideea este că cunoașterea deținută și produsă de membrii acestui grup nu este legată de granițe naționale. Statul național, ca un cadru de referință, trebuie reconsiderat.

În concluzie, Strange arată că securitatea oamenilor şi întreprinderilor a devenit o problemă transnaţională. Securitatea economică şi-a pierdut caracterul naţional - firmele şi pieţele internaţionale sînt la fel de influente ca şi guvernele naţionale. Solidarităţile care îndreaptă grupurile către angajarea în războaie civile întretaie acum graniţele, aşa cum o arată clar Mafia, mişcările islamice, biserica sau mişcările panturce şi panslave (1986a: 296).

Aceste schimbări au modificat modalitatea de furnizare a creditelor, producţiei, cunoaşterii şi securităţii. În consecinţă, s-a modificat şi modul în care justiţia, ordinea şi libertatea sînt împărţite în interiorul statelor şi între state. Acesta este desigur principalul motiv pentru care Susan Strange şi-a propus să contribuie la o mai bună înţelegere a respectivelor schimbări. Globalizarea a făcut ca pentru muncitorii dintr-o ţară să fie mai greu să negocieze cu patronii în vederea obţinerii unor condiţii mai bune. S-a ivit nu numai ameninţarea relocalizării producţiei anumitor firme, ci şi spectrul firmelor ezitînd să mai facă vreo investiţie. Probabil că globalizarea a afectat ţările cele mai slabe, din cauza incapacităţii lor de a cîştiga încrederea cercurilor financiare internaţionale şi parteneriatul firmelor transnaţionale:

> „Nu e de-ajuns să spunem, aşa cum au tendinţa să facă rapoartele Fondului Monetar Internaţional sau ale Băncii Mondiale, că totul depinde de guverne [...] Aceasta ar însemna să ne punem întrebarea dacă un anumit guvern a fost capabil sau a fost constrîns să acţioneze într-un mod optim din punct de vedere economic. Economiştii politici ar trebui să privească dincolo de alegerile politice, către contextul structural al relaţiilor internaţionale.
>
> (Stopford şi Strange 1991: 57)

Tendințe și limite ale teoriilor tradiționale

Punctul de plecare al demersului teoretic al lui Strange este discordanța dintre, pe de o parte, problemele globale crescînde și acuitatea cu care ele se cer soluționate, iar pe de altă parte, incapacitatea politicienilor și a oamenilor de știință de a înțelege și de a face față acestei provocări. Teoria este văzută ca o punte necesară între înțelegerea lumii reale și posibilitatea de a o schimba.

Această întreprindere teoretică are două ținte principale. Primul este separarea disciplinei relațiilor internaționale de cea a economiei internaționale, care împiedică sistematic înțelegerea deplină a puterii în afacerile internaționale (Strange 1970). În urma separării, rezultă teorii fără contact cu schimbările globale. Disputa realism-idealism din disciplina relațiilor internaționale rămîne excesiv de centrată pe stat și exagerat de înclinată înspre ordine; de fapt, ea nu ia în considerare puterea majoră pe care o au piețele și modalitățile extra-guvernamentale de apariție a regulilor. Economia internațională în versiunea sa neoclasică nu este nici ea o soluție, luînd în considerare doar puterea pe piață a cartelurilor și monopolurilor. Acestea nu sînt deloc suficiente pentru a înțelege noua diplomație practicată între corporațiile multinaționale și guverne sau modul în care deciziile interne ale economiilor dominante pot afecta, fie și fără intenție, economia politică globală (Strange 1975: 211). „Să adaugi politica economiei internaționale și să le amesteci", așa cum face principala sa țintă de atac, tendința dominantă a „politicii relațiilor economice internaționale", înseamnă să nu poți înțelege integral dinamica și constrîngerile internaționale (Strange 1982b: 17), adică posibilitățile și limitele alegerii. Astfel, economia politică internațională este concepută ca o

nouă disciplină a relațiilor internaționale, pe care o integrează și o înlocuiește.

A doua țintă de atac a lui Strange o constituie toate teoriile care direcționează greșit alegerile posibile, adică teoriile care fie neagă, fie iau de bune elemente ale alegerii din managementul economiei politice globale, fie absolvă actorii de blestemul responsabilității (1985: 3, 7, 39). Acesta este un exercițiu de demistificare continuă. Dintre cele două teorii deterministe pe care ea le critică, marxismul și așa-numita școală a declinului hegemonic, cea din urmă este atacată cu precădere. De la prăbușirea sistemului Bretton-Woods, Strange a tot repetat că dezordinea economică globală nu a fost cauzată de declinul puterii Statelor Unite, ci de lipsa voinței Americii de a-și folosi puterea. Dorința de a nu taxa cetățenii americani pentru războiul din Vietnam, crearea necontrolată de credit intern și refuzul de a deprecia dolarul în raport cu aurul, acestea au fost elementele răspunzătoare pentru prăbușirea sistemului (Strange 1985: 11-12). Nu s-a produs nici o schimbare în sistemul financiar și monetar mondial, în anii '70, care să nu fie inițiată și susținută de SUA (Strange 1986b: 38). Alte opțiuni, care erau posibile, ar fi schimbat ceva în acel sistem (Strange 1987, 1988b).

Strange se referă la o mare varietate de teorii care debusolează, cu mai multă sau mai puțină ușurință, cîmpul alegerilor și, prin urmare, al responsabilităților pentru consecințe. Teoriile din economia internațională, de exemplu, manifestă o înclinație pentru chestiuni de comerț (și pentru protecționism) atunci cînd descriu situația de după criza petrolului, ignorînd importanța banilor și a finanțelor. Unul dintre motive este ideologia neoclasică de la baza lor, care susține piețele financiare necontrolate, chiar dacă ele alocă

resurse într-un mod total ineficient (Strange 1986b: 12 și urm.), dar respinge frînările comerțului, chiar dacă astfel de frînări ar putea fi necesare pentru atenuarea căderilor în ceea ce privește cererea ciclică.

Ea a ridiculizat puțin – sau poate nu chiar puțin – presupunerea că, din moment ce pieţele tind întotdeauna spre echilibru, ele au întotdeauna dreptate. Dacă ceva merge rău – susține această gîndire eronată – acest ceva trebuie să fie politica (Strange 1985: 17 și urm.). Absolvind de vină sistemul economic, teoriile din economia internațională susțin de fapt politica guvernului american. Evitînd argumentele legate de bani, privință în care autoritățile americane au fără îndoială puterea și responsabilitatea cea mai mare, accentul pe comerț și noul protecționism larg răspîndit împart responsabilitatea și distrag atenția de la managementul financiar deficitar al SUA (Strange 1985: 6). Totuși, atît marea criză din anii '30, cît și stagflația din anii '70 și '80 au fost provocate în primul rînd de proasta administrare a furnizării și distribuției creditului, precum și de incertitudinea monetară, și nu de protecționism (1986b). Mai general, Strange atacă tendințele cercetătorilor americani de a se descotorosi de vină: dacă ceva nu merge bine, este din cauza războiului din Vietnam, a generozității guvernului SUA față de aliații săi, a nevoii de lichidități a sistemului Bretton-Woods, a șocului petrolului ș.a.m.d.. „Teoretizarea americană a devenit astfel o ideologie, elaborată pentru a rezista împărțirii puterii monetare americane" (Calleo și Strange 1984: 114). Strange critică teoria regimurilor, considerînd-o o idiosincrazie puternică, care încă dă prea multă atenție relațiilor interguvernamentale și care este astfel înclinată în favoarea celor bogați și puternici și a agendei lor (Strange 1982b: 17). Este ideologia imperialismului non-teritorial (Strange 1982a: 482).

Ținînd seama de toate acestea, mesajul este clar: principala tendință de teoretizare din relațiile internaționale și economia internațională fie prezintă sistemul internațional ca fiind „consacrat de către Dumnezeu sau de către Istorie" (Strange 1975: 215), fie îngustează agenda pînă la a cuprinde doar soluțiile în interesul celor bogați și puternici, al managerilor corporațiilor, bancherilor internaționali, oficialilor publici și al elitelor din lumea în curs de dezvoltare. Prin urmare, puterea reală, deci și dinamica de la baza sistemului, trece neobservată. Fără această înțelegere, teoria nu poate arăta unde este posibilă acțiunea. Strange propune o teorie a economiei politice internaționale bazată pe o reconceptualizare a puterii.

Puterea structurală și imperiul transnațional

Strange numește conceptul tradițional de putere, putere relațională. Ea reprezintă capacitatea de a face pe altcineva să facă ceea ce altfel n-ar fi făcut. Cu toate acestea, acest concept al puterii nu poate funcționa pentru puterea sau dependențele care derivă din capacitatea de a acoperi nevoile societale ale economiei globale. Pentru acestea, Strange introduce conceptul de putere structurală (pentru o analiză conceptuală mai generală a puterii structurale, vezi Guzzini 1993, 1994b).

Termenul de structural este folosit cu referire la difuziunea puterii, atît în originea, cît și în efectele sale. Puterea este difuză în efectele sale deoarece globalizarea determină conexarea actorilor și societăților din toată lumea. Puterea este difuză în ce privește originile sale, pentru că statul nu mai este singurul deținător al puterii internaționale. Nu este singurul mecanism prin care securitatea, producția,

creditul și cunoașterea sînt distribuite la nivel internațional. Dimpotrivă, trebuie să concepem acoperirea acestor nevoi societale la scară globală ca pe un rezultat al deciziilor și non-deciziilor guvernelor și ale altor actori, *indiferent dacă sînt intenționate sau nu* (Strange 1990b: 267).

Puterea nonintențională, generată de părtinirea constantă a sistemului internațional se apropie de perspectivele dependenței și folosește un concept de putere ce amintește de cel de „dominanță" al lui François Perroux. La fel ca și redefinirea puterii făcută de Caporaso, acest concept de îndepărtează de principala tendință a realiștilor din economia politică internațională. Klaus Knorr (1973: 77-8), de pildă, a criticat conceptul lui Perroux și nu l-a luat în considerare din moment ce aceste efecte sistematice sînt doar incidentale. Strange privește problema din punctul de vedere al celor care trebuie să suporte povara acestor efecte ale puterii.

Această formă de putere nu este teritorială, este „exercitată direct asupra oamenilor – nu asupra teritoriului" (Strange 1989: 170). Actorii ce dețin cea mai multă putere sînt cei din civilizația afacerilor internaționale, cum ar fi demnitarii din anumite state, managerii corporațiilor, oamenii de știință, bancherii și jucătorii de pe piață. Cartierul lor general nu este la Washington, ci la New York, Chicago și Los Angeles (Strange 1990a: 262-5). Această clasă transnațională constituie baza unui „imperiu nonteritorial" (Strange 1988b: 7).

Strange argumentează că puterea statelor trebuie evaluată pornind de la poziția lor în acest imperiu. Nu cifrele naționale în domeniul comerțului, ci capacitatea transnațională de a influența și a beneficia de pe urma asigurării nevoilor societale este primul criteriu al autorității guverna-

mentale, în economia politică globală. Şi aici, actorii internaţionali sînt dependenţi structural de deciziile militare ale guvernului american, de deciziile Statelor Unite în privinţa producţiei pentru că cea mai mare parte a producţiei globului este încă sub controlul conducerilor executive ale companiilor americane; sînt dependenţi de dolarul american; de piaţa americană şi fluxul său, a cărui stabilitate atrage resursele necesare pentru echilibrarea deficitului bugetar; şi, în fine, de producţia şi comunicarea ştiinţifică şi artistică americană - lingua franca este engleza (care nu este, desigur, doar un atribut american).

În concluzie, actorii americani, fie ei autorităţi publice sau actori privaţi, rămîn cei mai importanţi jucători de pe teren. Strange nu este animată de prejudecăţi anti-americane, nici de iluzia că vreun alt stat s-ar fi manifestat într-o manieră mai luminată. Conştiinţa acută a localizării puterii este cea care determină repetata chemare a Statelor Unite la responsabilitate. Ea ar putea, oricît de curios ne-ar părea acest lucru, să cadă de acord cu Waltz (1979: 210), atunci cînd acesta scrie că „dacă puterea conducătoare nu conduce, ceilalţi nu o pot urma. Toate naţiunile se află, poate, în aceeaşi barcă mondială găurită, numai că una dintre ele o trage cel mai mult la fund". În pesimismul ei din ce în ce mai accentuat în legătură cu puterea statului, Strange crede că nimic în afară de conducerea americană nu mai poate pune pe linia de plutire barca şi rezolva problemele rămase. Totuşi, acest lucru nu poate fi realizat prin mijloacele diplomaţiei interguvernamentale tradiţionale. În joc intră toţi actorii imperiului transnaţional. Guvernarea în economia politică globală va trebui realizată cu ajutorul unei noi diplomaţii, în cadrul căreia firmele şi băncile joacă un rol la fel de important ca şi statele (Strange 1992).

CONCLUZIE: ECONOMIA POLITICĂ INTERNAȚIONALĂ - O CRITICĂ REALISTĂ A NEOREALISMULUI

Dacă analizele structurale ale lui Waltz și Strange pot fi numite, ambele, realiste, nu avem de-a face cu o lărgire conceptuală exagerată? Această carte se bazează pe definirea realismului ca paradigmă. *Politics Among Nations* a lui Morgenthau a fost în general receptată ca un astfel de model. Ea a impulsionat dezbaterile, care au rafinat și au respins unele dintre asumpțiile, conceptele și explicațiile sale. Problema cu realismul este că gînditorii care aderă doar la unele aspecte ale teoriei sînt de asemenea numiți realiști. Un teoretician al balanței puterii, precum Waltz, este un realist. Realist este și un materialist al puterii, care spune că instituțiile, ideile, interdependența complexă și regimurile pot avea un efect autonom, dar sînt predispuse pînă la urmă să revină la politica puterii. Atît Gilpin, cît și Strange s-ar subsuma acèstei poziții cu modesta, dar esențiala condiție ca politica puterii să fie redefinită. Competiția pentru inovații tehnologice, pentru locuri de muncă și sectoare ale pieței nu are nevoie să fie adăugată politicii clasice a puterii: ea este deja parte a ei. Domeniul diplomatic clasic există, dar este doar unul între altele. Mediul internațional nu este anarhic în vreun sens care ar putea avea consecințe teoretice semnificative, ci este o ordine economică politică în care funcțiile de bază, cum ar fi dominația asupra monedei mondiale, și resursele de bază, cum ar fi hrana și apa de băut, sînt inegal împărțite și distribuite.

Dacă neorealismul voia să delimiteze în mod clar relațiile internaționale de alte discipline, atunci economia politică internațională realistă amenință din nou demarcația neorealistă. Waltz se întoarce la problema inițială a identi-

ficării realismului cu graniţele disciplinei, distanţînd discursul academic al realismului de continua restructurare a politicii internaţionale. Gilpin şi Strange se luptă pentru recîştigarea unităţii pierdute a realismului cu arta posibilului, redefinind atît conceptul şi dinamica puterii, cît şi sfera politicii internaţionale. Diviziunile academice nu sînt decît un obstacol în calea unei asemenea încercări.

Este destul de curios că şi programul de cercetare al lui Gilpin, şi cel al lui Strange preiau frustrările lui Kissinger faţă de slăbirea legăturii dintre politică şi putere. Aceasta este condiţia care a subminat realismul ca teorie explicativă şi ca o cultură necesară pentru comportamentul diplomatic. Se poate spune că Gilpin şi Strange consideră că doar ridicîndu-se la o nouă înţelegere a acestei legături, încercarea de a edifica o diplomaţie care să funcţioneze ar putea fi încununată de succes.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

CONCLUZIE
FRAGMENTAREA REALISMULUI

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Introducere

Această lucrare argumentează că teoretizarea realistă din disciplina relațiilor internaționale poate fi văzută ca o continuă încercare, mereu eșuată, de a transpune principiile societății internaționale europene în noul context al secolului al XX-lea. Această transpunere a viziunii asupra lumii caracterizată de scepticism și materialismul puterii în cadrul căreia diplomații europeni erau socializați, comportă două aspecte mai importante. În primul rînd, teoreticienii realiști doreau să îngrădească acele concepții idealiste practice ale politicii internaționale care predominaseră în perioada interbelică, dar s-au menținut și mai tîrziu, mai ales în Statele Unite, care preluaseră statutul de lider internațional. Realismul s-a folosit de prezentarea „științifică" pentru a convinge noua elită diplomatică americană. În al doilea rînd, din moment ce disciplina academică s-a dezvoltat cu precădere în SUA, grupul academic avea nevoie, la rîndul său, să se delimiteze de acele orientări, caracteristice științelor sociale empirice americane, care tindeau să atenueze specificul politicii internaționale. Independența politicii internaționale și lupta împotriva idealismului, mai tîrziu împotriva behavioralismului, nu sînt de acum decît două aspecte ale aceleiași căutări.

Însă aceste două fațete, lupta pentru unicitatea academică și pentru asumpții realiste în politică, nu se

împăcau ușor una cu alta. La nivel teoretic, există probabil un singur mod de a îmbina asumpția realistă că orice politică este politică a puterii cu pretenția ca politica internațională să fie calitativ distinctă de celelalte forme de politică; trebuie să se arate că transformarea mediului social al politicii - de la suveranitatea internă la anarhia internațională - realizează o diferență calitativă. Critica acestei tensiuni interne a amenințat totuși, în repetate rînduri, transformarea cunoștințelor practice ale culturii diplomatice europene, într-o știință.

Traversînd Atlanticul, realismul a devenit expus unei culturi politice care accepta în mult mai mică măsură distincția categorică dintre aspectele interne și cele externe ale politicii, lăsînd deoparte *das Primat der Außenpolitik*. Într-adevăr, politica externă a SUA și-a propus nu arareori, ca pe un lucru de la sine înțeles, să păstreze distanța față de luptele meschine pentru putere ce păreau să afecteze Europa. Abordarea lui Wilson, însușită și de cîțiva politicieni europeni din perioada interbelică, a constituit un atac fățiș la adresa modului tradițional de a trata chestiunile internaționale. Ceea ce promovează diplomația lui Wilson este diametral opus față de diplomația europeană a secolului al XIX-lea: diplomație publică, nu tratate secrete; instituții multilaterale ale securității colective, nu bilateralism și alianțe concurente; și - în miezul problemei - o viziune progresistă asupra naturii umane, considerată ca rațională și cu posibile interese comune, în contra asumpției privitoare la răutatea și egoismul inevitabil al omului.

Morgenthau a făcut tot posibilul să convingă bărbații și femeile țării sale adoptive că această viziune asupra lumii nu este doar neajutorată în fața dezastrului pe care l-a cunoscut lumea la jumătatea acestui secol, ci o astfel de naivitate este chiar responsabilă pentru acest dezastru.

Perspectiva sa îmbină viziunea diplomației europene aristocratice cu noile provocări apărute, cum ar fi faptul că societățile au devenit mai bine integrate și mobilizate, iar legitimitatea și suveranitatea internă s-au văzut din ce în ce mai mult condiționate de un larg consens popular. Pentru el, trecerea la societatea de masă a crescut nivelul violenței inerente politicii internaționale.

Disciplina relațiilor internaționale trebuia să fie suportul academic pentru difuzarea cunoștințelor practice împărtășite de fostul Concert European. Deși cultura diplomatică nu mai putea fi continuată de o elită transnațională și adesea aristocratică, știința era pregătită să ajute noile elite să dea piept cu natura politicii internaționale, așa cum o concepeau realiștii. Acesta este punctul în care evoluția realismului, a politicii externe americane și a disciplinei relațiilor internaționale au devenit inextricabil legate. Pentru a permite principalei puteri internaționale să-și îndeplinească responsabilitățile, Morgenthau a reunit principiile realiste ale scepticismului și prescripțiile politice într-o abordare rațională și științifică.

Morgenthau a contribuit la salvarea Statelor Unite de idealism. Dar cum realismul devenise paradigma noii discipline, criteriile academice ale științelor sociale americane subminau din ce în ce mai mult unele dintre asumpțiile lui. Idealiștii erau poate îngroziți de ce făcuse realismul din disciplina relațiilor internaționale, dar și unii realiști au devenit îngrijorați de felul cum disciplina relațiilor internaționale influența realismul. Fundamentul antropologic al realismului, incomod tovarăș de drum al științei empirice, a fost înlăturat, o dată cu stabilirea dilemei securității ca principal punct de plecare. În noua formulare, violența nu provenea din natura umană, ci din contextul acțiunii umane

în domeniul internațional, adică din anarhie. Analiștii realiști nu derivau comportamentul din înclinația umană inerentă spre putere, ci mai degrabă din presiunea, cu efect de socializare, a sferei internaționale. Corelațiile empirice înlocuiau psihicul uman ca temelii ale teoriei realiste.

Însă transformarea realismului într-o știință empirică a dus la pierderea viziunii sale specifice asupra politicii, adică asupra nedeterminării politicii, asupra politicii ca o abilitate practică și nu ca model abstract. Prin urmare, în timpul celei de-a doua dezbateri s-au ciocnit nu doar două versiuni ale întreprinderii științifice, ci și două versiuni ale realismului (vezi Walker 1987). Pentru adepții „subtilității continentale" și ai vicleniei lui Niccolò Machiavelli, realismul derivă din cunoașterea practică și din rațiunea utilitaristă. Pentru ceilalți, inspirați mai mult din așa-zisa viziune mecanică asupra lumii a lui Thomas Hobbes (vezi Vincent 1981; Bartelson 1996; dar și Navari 1982), realismul trebuia să fie înțeles în termeni de știință verificabilă. Inginerul social, atît de disprețuit de Morgenthau (1944), a revenit în forță. Și prin efectul pe care l-au avut propriile lui scrieri despre natura politicii mondiale și a interesului național rațional (unic), el a făcut posibilă această întoarcere. Morgenthau se afla în fața unei dileme. Dacă realismul este cunoaștere practică, atunci se poate spune că el există întrucît este împărtășit de o comunitate diplomatică; este real și nu are nevoie de o justificare explicită. Totuși, dacă unele principii realiste nu mai sînt, sau nu în mod necesar, împărtășite și necesită o justificare în vremurile noastre democratice, acest fundament nu se poate baza pur și simplu pe tradiție, ci trebuie susținut de dovezi științifice. Pentru a apăra realismul, Morgenthau a fost silit să urmeze a doua cale, cu toate că el credea în prima. Ambiguitatea aceasta

iese la iveală în felul în care el tratează balanţa puterii: pe de o parte, balanţa puterii este considerată o instituire contingentă - ea se realizează numai dacă regulile sale sînt împărtăşite şi respectate; pe de altă parte, această balanţă este inevitabilă, chiar şi atunci cînd regulile nu sînt respectate. De la această contradicţie, cele două ramuri ale realismului se despart.

În momentul în care disciplina realistă trecea prin una dintre cele mai profunde crize de identitate (şi una dintre cele mai fructuoase discuţii teoretice), neorealismul lui Kenneth Waltz a lansat o a doua încercare importantă de a îmbina scepticismul realist cu criteriile ştiinţifice. Această abordare urmărea să salveze angajarea faţă de materialismul puterii (vezi cap. 9) ca fiind o formă mult redusă a cunoaşterii practice oferite de *Realpolitik*. Waltz deduce necesitatea realismului din diferenţa calitativă dintre domeniul internaţional şi politica internă. Din moment ce legile de comportament ale sferei internaţionale nu pot fi reduse la politica de stat, după cum spune el, trebuie să existe un determinism internaţional, pe care îl numeşte structural. Waltz îl combină cu o perspectivă acceptabilă economic şi ştiinţific, bazată pe conceptul de anarhie şi pe analogia cu piaţa. Totuşi, aşa cum s-au grăbit să sublinieze neoinstituţionaliştii, anarhia singură nu confirmă în mod necesar materialismul lui Waltz: anarhia nu hotărăşte dacă va surveni cooperarea sau conflictul (Axelrod şi Keohane 1986; Milner 1992). Asumîndu-şi aceleaşi premise teoretice ca şi Waltz, ei conchid că aşteptările neorealiste nu sînt nici corecte, nici eronate: ele sînt un caz particular, un fragment dintr-un tablou mai vast ce poate fi înţeles mai bine în cadrul diverselor tipologii instituţionaliste.

Unii realiști cred că, de această dată, prețul plătit de realism pentru a fi respectabil din punct de vedere academic și pentru a cîștiga publicul a fost mai mare chiar și decît cel plătit de Morgenthau. Desigur, în vremea crizei realismului, Waltz oferea un impuls binevenit taberei realiste; într-adevăr, cartea sa redefinea întreaga dezbatere disciplinară. Dar neorealismul privilegia atît de mult mecanica lui Hobbes, încît practica machiavelică putea fi lăsată deoparte cu ușurință. Însăși politica părea să fie angajată într-o mișcare către o „știință a *Realpolitik* fără politică" (Kratochwil 1993). Dacă materialismul puterii este o parte definitorie a realismului, atunci distincția intern-extern propusă de Waltz nu se mai justifică. Dacă e să găsim un sens schimbărilor politice, atunci el nu poate fi despărțit de forțele și dinamica internă sau transnațională. Într-adevăr, realiștii care își văd tradiția într-un mod mai practic, ca Pierre Hassner de pildă (1986a, 1986b, 1972), se concentrează asupra unor niveluri analitice diferite ale înțelegerii schimbării politice, incluzînd forțele sociale. Analiza securității în Europa și a politicii destinderii pot fi cu greu concepute altfel. Alții, cum ar fi Gilpin și Strange (vezi cap. 11), iau în serios analiza materialismului puterii și o aplică acelor actori, fie ei state sau firme, a căror putere este sporită sau redusă de economia politică din ce în ce mai globală. Orice altă cale apare în ochii lor ca fiind total nerealistă.

Spre sfîrșitul anilor '80, realismul ajunsese prins în furtuna metateoretică ce cuprinsese disciplina, iar versiunea sa practică se pierduse în această furtună. Mai devreme, în dezbaterea dintre paradigme, disciplina a fost divizată ideologic, iar neorealismul a oferit un mod de a reapropia majoritatea cercetătorilor în spatele unei fațade științifice mai neutre. Acum, odată cu profesionalizarea crescîndă a

disciplinei relațiilor internaționale, aceasta s-ar putea afla pe calea reunificării metodologice, dar, așa cum vom vedea în această secțiune concluzivă, cu prețul fragmentării realismului. Mai ales unul dintre scopurile majore ale realismului este dat deoparte, anume cel de a lega practica istorică de viziunea asupra lumii a politicienilor și cercetătorilor din zilele noastre. Discursurile celor care se ocupă de politica externă și teoriile relațiilor internaționale sînt probabil mai divizate ca niciodată.

Deși unii poate se bucură de acest rezultat și deși există unele avantaje de pe urma unei poziții de observare mai detașate, sînt și multe lucruri de regretat din cauza pierderii sensului hermeneutic al istoriei și a scopului normativ al cunoașterii practice (vezi și Elshtain 1987: 87), precum și a diminuării dialogului dintre noile înțelesuri ale politicii internaționale și elitele politice. Pînă la urmă, combinînd și legînd aceste domenii, realismul a îndeplinit o funcție esențială, fie că sîntem sau nu de acord cu angajamentele sale morale și cu asumpțiile sale analitice.

Partea de încheiere a acestui volum va cuprinde de aceea două capitole destul de eterogene. Capitolul ce urmează se ocupă de dezbaterile metateoretice din ultimul deceniu. Capitolul final va încerca să descifreze starea fragmentată a realismului în turbulența lui teoretică.

BCU IAȘI

12. Realismul se rătăceşte: cotitura epistemologică din anii '80 şi '90

Acest capitol îşi propune două lucruri. Pe de o parte, el foloseşte dezbaterile recente din domeniul relaţiilor internaţionale pentru a introduce acele categorii devenite locuri comune în literatura teoretică. Deşi nu poate acoperi o arie atît de vastă ca cea vizată de Hollis şi Smith (1990), capitolul de faţă caută să atragă atenţia asupra semnificaţiei dezbaterilor metateoretice. Iar pe de altă parte, el confruntă şi discută meritele şi limitele diferitelor tipologii metateoretice, cum ar fi matricea metateoretică propusă de Onuf sau de Hollis şi Smith, distincţia lui Keohane între raţionalism şi reflectivism şi despărţirea postpozitivismului de pozitivism.

Prezenta secţiune se va concentra asupra a patru observaţii. În primul rînd, se va argumenta că disputa paradigmelor, prima încercare importantă de a trezi conştiinţa metateoretică în domeniul relaţiilor internaţionale, s-a confruntat totuşi cu unele dificultăţi conceptuale. Acest lucru a dat naştere unei noi tipologii, numite aici matricea metateoretică. Matricea metateoretică înglobează două dispute majore din ştiinţele sociale: naturalism-interpretivism şi acţiune-structură. În al doilea rînd, se va arăta că indiscutabila îmbunătăţire a acestei matrici în comparaţie cu disputa paradigmelor s-a realizat plătind un preţ destul de

mare: coerența matricei a fost posibilă prin concentrarea exclusivă asupra chestiunilor epistemologice și metodologice, lăsînd cu totul deoparte aspectele normative ale disciplinei relațiilor internaționale. Această concentrare exclusivă asupra matricei a determinat neglijarea dezbaterilor normative - și, printre altele, a preocupărilor centrale realiste (clasice). În al treilea rînd, se va arăta că cea mai influentă tipologie a școlilor, compatibilă cu această matrice, problema raționalism versus reflectivism la Keohane, este fie înșelătoare, fie ironică. În fine, acest capitol se va opri la cîteva asemănări dintre dezbaterea post-pozitivistă și disputa pozitivistă (*Positivismusstreit*) din științele sociale germane ale anilor '60 și '70. Consensul metateoretic survenit acolo a fost adus în discuție pentru a arăta cum poate fi folosită o altă tipologie pentru a completa matricea. Triada metateoretică germană indică evoluția dezbaterii metateoretice și evită excluderea preocupărilor normative.

DECLINUL DISPUTEI PARADIGMELOR

Disputa paradigmelor a constituit prima rundă a discuțiilor metateoretice din cadrul disciplinei relațiilor internaționale. Aceasta a trezit conștiința de sine a disciplinei. A ajutat și la legitimarea agendelor de cercetare, care existau în acest domeniu, însă fuseseră pentru un timp neglijate, ca de exemplu relațiile economice și transnaționale, analiza conceptuală și teoria normativă.

Disputa paradigmelor a avut totuși două scăpări fundamentale (pentru cele ce urmează, vezi Guzzini 1988 și interludiul). Mai întîi, ea uzează în mod greșit de conceptul de paradigmă al lui Kuhn. Explicit sau nu, ea încearcă adesea să folosească un înțeles tare al incomensurabilității,

anume lipsa înțelesurilor și măsurii comune între diferitele teorii, în așa fel încît să arate utilitatea redusă a discuțiilor teoretice dintre paradigme. Aceasta a fost în mod evident o pledoarie binevenită pentru pluralismul teoretic și o reamintire a faptului că o critică teoretică trebuia, cel puțin într-o oarecare măsură, să fie făcută din interiorul perspectivei criticate. Dar, odată ce disputa paradigmelor a devenit o categorie instituită, ea ispitea cercetătorii să respingă critica pentru simplul - și simplu de invocat - motiv că ea vine din partea altei școli de gîndire. Disputa paradigmelor, deși avea intenția să deschidă dezbaterea, se putea deteriora pînă la a ajunge o doctrină a sferelor de influență care să legitimeze ruperea comunicării dintre paradigme. Totuși, Kuhn subliniase în repetate rînduri că incomensurabilitatea implica posibilitatea translației între teoriile concurente. Ceea ce nega el era că preferința definitivă pentru o teorie se baza exclusiv pe o testare, pentru că aceasta ar implica existența unui metalimbaj neutru.

Disputa paradigmelor a ratat elucidarea nivelului metateoretic la care trebuia căutată incomensurabilitatea paradigmelor. Referindu-se la conceptul de paradigmă al lui Kuhn, Mastermann (1970) descrie înțelesul relevant din acest punct de vedere ca *Weltanschauung*. Faptul că termenul este folosit cu sensul său originar din germană nu este întîmplător. În lucrarea lui Mastermann, acest termen se referă atît la nivelul ontologic, cît și la cel normativ. *Weltanschauung*, care literal înseamnă felul în care cineva privește lumea, implică în primul rînd o selecție a acelor fenomene care sînt asumate ca entități de bază ale realității. Cînd Margaret Thatcher a spus că „nu există societate, ci doar indivizi", aceasta presupune o asumpție ontologică. Evident, aceste asumpții nu sînt neutre din punct de vedere

al valorii. Prin urmare, conceptul de *Weltanschauung* implică şi un al doilea nivel, un nivel normativ. Pentru liberalismul lui Thatcher, de exemplu, asumpţia ontologică poate avea implicaţii asupra justificării necesităţilor colective în raport cu libertăţile individuale, să spunem taxele, sau chiar asupra însăşi noţiunii de drepturi colective.

Ceea ce s-a întîmplat în disputa paradigmelor a fost că aceste două componente au fost alăturate în mod greşit sub semnul ideologiei, şi nu doar de către Gilpin (1987), care le-a descris în mod explicit astfel. Incomensurabilitatea a fost redusă la incompatibilitatea valorilor, care, la rîndul ei, a fost redusă la divergenţa seturilor de valori, adică a ideologiilor. Cu alte cuvinte, înlocuirea unor teorii importante (numite acum paradigme), cum ar fi realismul sau marxismul, a fost considerată imposibilă, datorită imposibilităţii separării analistului de obiectul său de analiză şi a valorilor intruse, care fac analizele incompatibile între ele.

Aşa cum am discutat deja în interludiu, această deducere a incomensurabilităţii din incompatibilitatea valorilor pare a fi mai degrabă luată de-a gata decît analizată. Cea mai spectaculoasă formă a acestei confuzii ar putea fi găsită în lucrarea lui Ferguson şi Mansbach, *Elusive Quest* (1988). Ei derivă din inevitabilul conţinut de valori al ştiinţelor sociale imposibilitatea cumulării. Această afirmaţie, greşit atribuită lui Kuhn în disputa paradigmelor, este reluată acum, într-un mod şi mai greşit, ca o critică a lui Kuhn, care se presupune că ar fi pretins că ştiinţele pot fi cumulate şi nu sînt influenţate de mediul în care se dezvoltă. Sigur că există ceva adevăr aici, în măsura în care Kuhn vorbeşte de cumulare atunci cînd o disciplină ştiinţifică a dobîndit o paradigmă şi cercetătorii se angajează în rezolvarea problemelor. Totuşi, dacă Thomas Kuhn ar susţine

viziunea cumulativă obișnuită asupra științelor, el n-ar merita să fie menționat în tratate la capitolul filosofia științei.

Unei astfel de viziuni a cumulării îi sînt atașate cîteva condiții drastice (vezi și cap. 1). În primul rînd, datorită caracterului construit al cunoașterii, cumularea survine în cadrul paradigmei și numai pentru acea paradigmă. Trecerea de la o paradigmă la alta poate fi descrisă doar ca proces, nu ca progres. În al doilea rînd, în timpul crizei paradigmei, mediul sociologic și normativ va influența alegerea noii paradigme. Exact această afirmație a fost cea care a atras asupra lui Kuhn învinuirea că descrie știința ca pe o psihologie a maselor. În al treilea rînd, în ce privește științele sociale, Kuhn nu a propus cîtuși de puțin un ideal de știință normală. El credea că în acest caz dezbaterea asupra asumpțiilor filosofice și pluralitatea școlilor de gîndire concurente sînt condițiile necesare pentru progresul științific; această viziune era împărtășită și de Sir Karl Popper (1970), precum și de Paul Feyerabend (1970), numai că aceștia din urmă o vor aplica nu doar științelor sociale, ci tuturor științelor. De aceea, „dacă unii oameni de știință au preluat de la mine ideea că pot îmbunătăți statutul domeniilor lor, legitimînd mai întîi acordul asupra fundamentelor și apoi întorcîndu-se la rezolvarea problemelor, din păcate ei mi-au înțeles greșit gîndul" (Kuhn 1970b: 245). Așa cum arată volumul *Elusive Quest*, se pare că spre sfîrșitul anilor '80 referirea la Kuhn în domeniul relațiilor internaționale nu mai presupunea nici măcar o privire fugară asupra operei sale, nemaivorbind de cea mai celebră lucrare a lui, al cărei titlu nu vorbea de cumulare, ci de revoluție științifică.

În orice caz, odată ce incomensurabilitatea a fost redusă la ideologie, s-au considerat inevitabile trei dintre

acestea, din cauză că lumea anglo-americană, unde disciplina relațiilor internaționale este, după cum știm, predată și cercetată cu precădere, distinge între conservatorism, liberalism și radicalism. Cu toate acestea, aplicarea acestei triade la problemele metateoretice produce cîteva contradicții interne.

Prima problemă este eterogenitatea celulelor astfel conturate. Mai ales categoria de mijloc, fie că se numește liberalism, interdependență, pluralism sau orientare grotiană, cuprinde o varietate de perspective eterogene, care sfidează orice folosire a unei categorii metateoretice comune. Societatea globală, după John Burton, conexiunile la James Rosenau și la alții, unele behavioraliste, altele nu; Școala engleză a relațiilor internaționale; teoria regimurilor; teoriile normative, atîta timp cît ele sînt liberale (cum ar fi, de pildă, cea propusă de Charles Beitz în 1979) - avem de unde alege. Altfel spus, liberalismul este o categorie reziduală a tuturor acelor teorii care nu pot fi plasate cu ușurință în celelalte două celule.

Însă problema mai importantă apare odată cu presupusa legătură dintre angajamentele valorice sau normative și teoriile explicative. Faptul că valorile influențează analiza din științele sociale este cît se poate de clar. Dar aceasta nu stabilește încă o legătură necesară cu o anume metodologie folosită de cercetător, cu viziunea asupra lumii implicată de aceasta și cu concluziile analizei. Keohane (1988: 10) are perfectă dreptate atunci cînd se proclamă liberal, în ciuda aspectelor din agenda realistă și din viziunea realistă asupra lumii pe care le acceptă. Iar argumentul funcționează și în celălalt sens. Doar o mică parte dintre așa numiții realiști împărtășesc retorica profund conservatoare, anti-comunistă și geopolitic-militară a ceea ce a ajuns să fie descris ca o

Realpolitik a războiului rece. Într-adevăr, mulți realiști – și pe bună dreptate, cred eu – ar putea găsi o ieșire catalogînd această viziune asupra lumii ca nefiind cîtuși de puțin realistă. Kissinger a pledat în repetate rînduri pentru necesitatea de a proteja cultura diplomatică atît de psihiatrii democrați, care consideră că conflictele sînt doar o chestiune de neînțelegere, cît și de misionarii republicani, care intenționează să facă imperiul răului să bată în retragere. Acest fapt este, poate, cel mai bine ilustrat de neîncetata critică cu care unii realiști au întîmpinat tendința celor ce fac politica externă americană de a percepe lumea în termeni militari și de a face o cauză dreaptă să triumfe cu mijloace militare. Nu o dată, realiștii au considerat această tendință ca o formă nejustificată, dacă nu reacționară, a idealismului conservator. Exemplele abundă: Kennan s-a opus formării NATO (vezi cap.5); Morgenthau (1965) discredita implicarea SUA în războiul din Vietnam; Kennan a criticat subtil maniheismul lui Reagan sau, mai recent, Tucker și Hendrickson (1992), care au criticat aspru implicarea militară a Statelor Unite în al doilea război din Golf, comandată de administrația Bush.

AVANTAJELE ȘI LIMITELE MATRICEI METATEORETICE

La sfîrșitul anilor '80 a fost propusă o soluție menită să alunge confuzia dintre școlile de gîndire și paradigmele în domeniul relațiilor internaționale, pe de o parte, și ideologiile anglo-americane pe de altă parte. Această soluție a suprimat componenta normativă a *Weltanschauung*. Restul presupozițiilor ontologice despre „ființă" au fost puse în legătură cu problema epistemologică a naturii cunoașterii, precum și cu chestiunea metodologică a felului în care este

dobîndită cunoaşterea. Aşa cum vom vedea mai tîrziu, ultimele două au fost îmbinate. Acest curent a dus la limită transformarea metateoretică începută odată cu disputa paradigmelor, analizînd în mod deschis asumpţiile fundamentale ale întreprinderii ştiinţifice. Mai mult, el a exclus nucleul normativ al realismului din dezbaterea academică. Într-adevăr, realismul ca şcoală de gîndire a rămas în afara categoriilor autodefinitorii ale disciplinei.

Matricea metateoretică în anii '80

Dezbaterea metateoretică s-a concentrat asupra a două dihotomii importante, care au caracterizat multă vreme filosofia ştiinţelor sociale: *Verstehen-Erklären* (înţelegere-explicaţie) din sociologia germană şi agent-structură. Acestea vor oferi cele patru puncte cardinale ale construcţiei unei matrici metateoretice.

Disputa explicaţie-înţelegere a cunoscut cîteva etape în cadrul teoriei sociale, în care poziţiile lor respective au fost actualizate. Povestea începe cu însăşi originea sociologiei ca disciplină. În secolul al XIX-lea, Auguste Comte, dar şi Karl Marx şi Émile Durkheim într-o oarecare măsură, şi-au propus să explice evenimentele cu ajutorul unor legi sociale asemănătoare celor din ştiinţele naturii: acesta a fost momentul pozitivismului. El a fost contestat de Wilhelm Dilthey, care a propus în locul acestora o abordare bazată pe înţelegerea empatică a motivelor umane.

Mai importantă pentru viitorul dezbaterii a fost poziţia de mijloc a lui Max Weber. El a combătut atît simpla cunoaştere empatică şi subiectivă în domeniul ştiinţelor umane, cît şi asemănarea dintre ştiinţele sociale şi cele naturale. În viziunea lui, înţelegerea sociologică semnificativă a fenome-

nelor trebuie să se refere la modul în care evenimentele sînt înțelese de către actor. Să luăm gesturile de salut. Ridicarea unei pălării poate fi descrisă în termeni pur fizici. Dar această descriere, potrivit lui Weber, este nesemnificativă pentru științele sociale, care se concentrează asupra studierii acțiunilor care au o semnificație. De aceea, o persoană care vine dintr-o cultură în care nu se salută ridicînd pălăria va înregistra doar cîteva mișcări fizice, însă va pierde esențialul, adică înțelesul gestului. Cei ce se ocupă de științele sociale funcționează ca niște translatori și pot spune că acest gest este destinat exprimării unui salut.

Dacă în cealaltă cultură nu ar exista deloc conceptul de salut, traducerea ar fi și mai complicată. Astfel de interpretări se aplică în egală măsură acțiunii inițial ininteligibile, cît și acțiunii greșit înțelese. Persoanele socializate în societăți în care sărutul pe obraji este destinat doar salutului pentru rudele foarte apropiate, vor înțelege greșit semnificația aceluiași gest, produs într-o societate în care astfel de reguli nu există. Vor înțelege probabil că este vorba de un salut, dar le va scăpa înțelesul exact al acțiunii sociale: acesta poate fi descifrat numai în urma interpretării înțelegerii de sine și a intențiilor indivizilor din cadrul respectivului mediu cultural. Astfel s-ar putea spune că această referire necesară la motivele și intențiile umane, la înțelegerea desfășurată de cineva, presupune o diferență calitativă între științele naturii și științele umane. Totuși, Weber nu credea că pozitivismul trebuie respins în întregime. El a susținut că legile cauzale au și ele un rol, însă nu sînt un scop, ci doar un mijloc în științele sociale. Tipurile ideale pot fi extrapolate, ceea ce ar putea sugera un cadru cauzal pentru înțelegerea evenimentelor istorice

specifice, atît în aspectele lor generale comparabile, cît şi în cele particulare.

Cu toate acestea, compromisul lui Weber va fi din nou disecat. Hempel (1965) a arătat că nu este nici o diferenţă între tipurile ideale weberiene şi legile cauzale ale abordării nomotetic-deductive a legii acoperitoare. O perspectivă nomotetică (sau nomologică) este o abordare în care analistul extrapolează legile generale pe baza regularităţilor empirice şi a evenimentelor particulare (vezi cap. 3). Aceste legi acoperitoare sînt în schimb testate prin deducerea de ipoteze şi confruntarea lor cu alte evenimente, comparabile cu acelea care dăduseră naştere legilor. Dacă testul reuşeşte, atunci evenimentul este explicat prin subsumare la această lege generală. Dacă nu, legea trebuie să fie adaptată sau, dacă acest lucru nu se poate realiza fără a afecta coerenţa logică a legii, legea trebuie respinsă. În ultimul caz, se spune că legea a fost falsificată. De aceea, una din ramificaţiile teoriei lui Weber dă naştere unei abordări naturaliste, care ar putea fi numită falsificaţionism deductiv.

O altă ramificaţie a teoriei lui Weber este tradiţia interpretativă. Studiul ştiinţelor umane trebuie să se refere întotdeauna, în analiza sa, la mintea umană. Pentru relevarea sensului acţiunii sociale, cercetătorul trebuie să înţeleagă nu doar componentele psihologice şi individuale, ci şi componentele culturale şi intersubiective (lucru la care s-a făcut deja aluzie în exemplul precedent). Nu există teste neutre. Aceasta ar presupune nu doar accesul direct la o lume externă (adică independentă de ceea ce gîndeşte omul), ci şi un limbaj universal acceptat de publicul pentru care testul a fost efectuat. Pentru acesta din urmă, diferitele angajamente metateoretice exclud posibilitatea unui limbaj comun care să fie neutru.

Proiectul științific constă, de aceea, în a da un sens (în cadrul înțelesurilor intersubiectiv împărtășite) momentelor individuale ale istoriei, metodă numită uneori idiografică sau, după Clifford Geertz (1993 [1973]), „descriere densă".[1]

În concluzie, din această dezbatere pot fi extrapolate două tipuri ideale: o epistemologie naturalistă și una interpretivistă. Naturalismul are patru caracteristici de bază (von Wright 1971: 4). El presupune monismul metodologic, adică ideea unității metodelor științifice, în ciuda diversității temelor investigației științifice. Naturalismul tinde către idealul matematic de perfecțiune. Matematica și fizica impun standardul dezvoltării științelor, inclusiv a celor umane. Aceasta face din căutarea legilor generale – deși nu neapărat și universale – programul de cercetare legitim din punct de vedere științific. În al treilea rînd, naturalismul susține subsumarea teoretică a explicației științifice. Ipotezele sînt deduse din legile acoperitoare (de obicei cauzale), iar cazurile particulare sînt subsumate și astfel explicate. În fine, ea consideră falsificarea drept criteriu științific de demarcare, care separă știința de celelalte elaborări și teoria științifică de ideologie.

Abordările interpretative din zona științei combat aceste patru elemente fundamentale ale naturalismului. Punctul de plecare al perspectivei hermeneutice este ideea că, în vreme ce în științele naturii cercetătorul și obiectul lui

[1] Există, desigur, și o poziție mai radicală, numită adesea postwittgensteiniană, care afirmă că nu există limbaj neutru și, de aceea, explicațiile nu fac altceva decît să exprime relațiile interne ale limbajului și că acest lucru este valabil pentru toate științele. Cu alte cuvinte, această poziție este monistă metodologic, deși altminteri radical antipozitivistă.

sînt independenți, științele umane se află în fața lumii interne a individului sau a relațiilor intersubiective. Ființa umană nu poate fi subsumată categoriei obiectelor fără viață sau fără conștiință. Validitatea ipotezelor nu poate fi verificată într-o lume exterioară, independentă de gîndire. Într-adevăr, este necesară o dublă translație hermeneutică, deoarece observatorul interpretează interpretarea actorului. Validitatea unei astfel de interpretări este dată de criteriile convenționale intersubiectiv împărtășite ale participanților la un discurs specific (în cazul nostru, științific). Nu e vorba că „orice e bun". Dincolo de controlul acurateții empirice, sînt necesare două arii principale de cercetare și de critică: interpretarea constituită epistemologic a istoriei și critica internă – teoretică, conceptuală și filosofică – a interpretărilor date.

Pe lîngă dihotomia naturalism-interpretivism, orientarea metateoretică din anii '80 se mai referă și la o altă dihotomie, de data aceasta la nivel ontologic și metodologic: disputa agent-structură (Wendt 1987, Dessler 1989, Carlsnaes 1992). Au existat cîteva neînțelegeri cu privire la miza acestei dispute. Așa cum a avertizat Wendt (1991, 1992b), ea a fost adesea redusă la o discuție despre nivelurile de analiză. Aspectul important al dezbaterii nu este că există cel puțin două niveluri de analiză, cel al agentului și cel al structurii, care trebuie combinate într-o analiză. Toate teoriile sociale sînt conștiente de aceste două niveluri și țin seama de ele în formulările lor teoretice. Problema este, însă, unde sînt date prioritățile logice, și uneori metodologice, pentru construirea unei explicații.

Să luăm ca exemplu chiar o lectură pur structuralistă a marxismului. Dacă structuralismul este definit doar prin nivelurile de analiză, ar rezulta că marxismului îi lipsește conceptul de agent. Dar este evident că marxismul nu numai

că este conștient de nivelul de analiză al agentului, la care se referă sub numele de clasă socială, ci își construiește în mare măsură teoria pe baza lui. Dacă nu ținem seama de asta, va fi foarte greu să înțelegem cum a putut marxismul să facă legătura între viziunea sincronistă asupra relațiilor de producție și teoria unei istorii direcționate de lupta de clasă. Ceea ce face din marxism o teorie structuralistă este faptul că el acordă o importanță explicativă sau cauzală prealabilă relațiilor de producție. Desigur, grupurile sau indivizii contează și sînt analizate, dar intențiile și acțiunile lor trebuie să fie înțelese în cadrul situației lor materiale specifice. Chiar dacă analiza se concentrează asupra elaborărilor și strategiilor de clasă, ea trebuie să înceapă de la fundalul materialist, precondiția structurală pentru explicarea acțiunii.

De partea cealaltă, o poziție individualist-metodologică nu ignoră nivelul structural de analiză, ci îl înțelege ca un produs al acțiunii individuale, sedimentată instituțional. Este pe deplin posibil să construiești o teorie a instituțiilor care să fie, în ultimă instanță, individualist-metodologică (North 1990). De asemenea, individualismul poate încorpora perfect consecințele neintenționate ale acțiunii individuale (Elster 1989). Într-adevăr, programul său de cercetare este foarte mult orientat către elaborarea unor tipuri sau modele ideale (depinzînd de situația epistemologică), care să explice consecințele acțiunilor colective neintenționate. Dilema prizonierului, în care acțiunile individuale raționale produc alegeri colective suboptimale, este doar exemplul cel mai faimos.

Problema nu este că există niveluri diferite de analiză și că toată lumea știe că ele trebuie îmbinate. Chiar dacă declarăm că ambele niveluri sînt reciproc constitutive, adică adoptăm soluția cea mai evidentă, aceasta nu ne este de nici un folos în explicarea reală a evenimentelor parti-

culare, unde trebuie să dăm prioritate cauzalității sau determinismului. Puțin altfel spus, ceea ce contează este originea părții dinamice a teoriei: efectele acțiunii individuale, fie ele intenționate sau nu, sau legile aflate într-o evoluție lentă, ale structurii autoreproductive. Se poate reformula, dar nu se poate rezolva problema cu oul și găina, spunînd pur și simplu că ele sînt reciproc constitutive.

Pentru a delimita dezbaterea agent-structură de disputa asupra nivelului de analiză, mă voi referi la cele două poziții din prima dezbatere sub numele de individualism, respectiv holism. Individualismul este acea perspectivă în care orice explicație trebuie să se refere, în ultimă instanță, la acțiunea individuală, deși consecințele pot să nu reflecte intențiile individuale. Holismul trebuie distins de simpla acțiune colectivă, și aceasta privind la atribuția dinamicii de bază. Acțiunea colectivă este derivată din acțiunea și intenționalitatea individuală, deși ea nu o reflectă în mod necesar pe cea din urmă. Prin contrast, o abordare holistică vede dinamica întregului ca perpetuîndu-se de la sine. Dacă acestea sînt legile obiective pe baza cărora se poate deduce funcționarea părților sale, ca în legile marxiste clasice ale capitalismului, atunci teoria face parte din naturalism. Pentru holismul hermeneutic, nu pot exista structuri obiectivizate, ci doar practici intersubiective, care, pentru a fi reproduse, trebuie validate și înțelese prin acțiune individuală.

Aceste dihotomii au fost intersectate într-o matrice, pentru a pune în lumină patru poziții metateoretice principale, matrice ce se poate regăsi atît în științele sociale în general (Sparti 1992, Hollis 1994), cît și în relațiile internaționale (Onuf 1989, Hollis și Smith 1990). Am încercat să ilustrez această matrice cu cîteva exemple teoretice din domeniul relațiilor internaționale (vezi fig. 12.1).

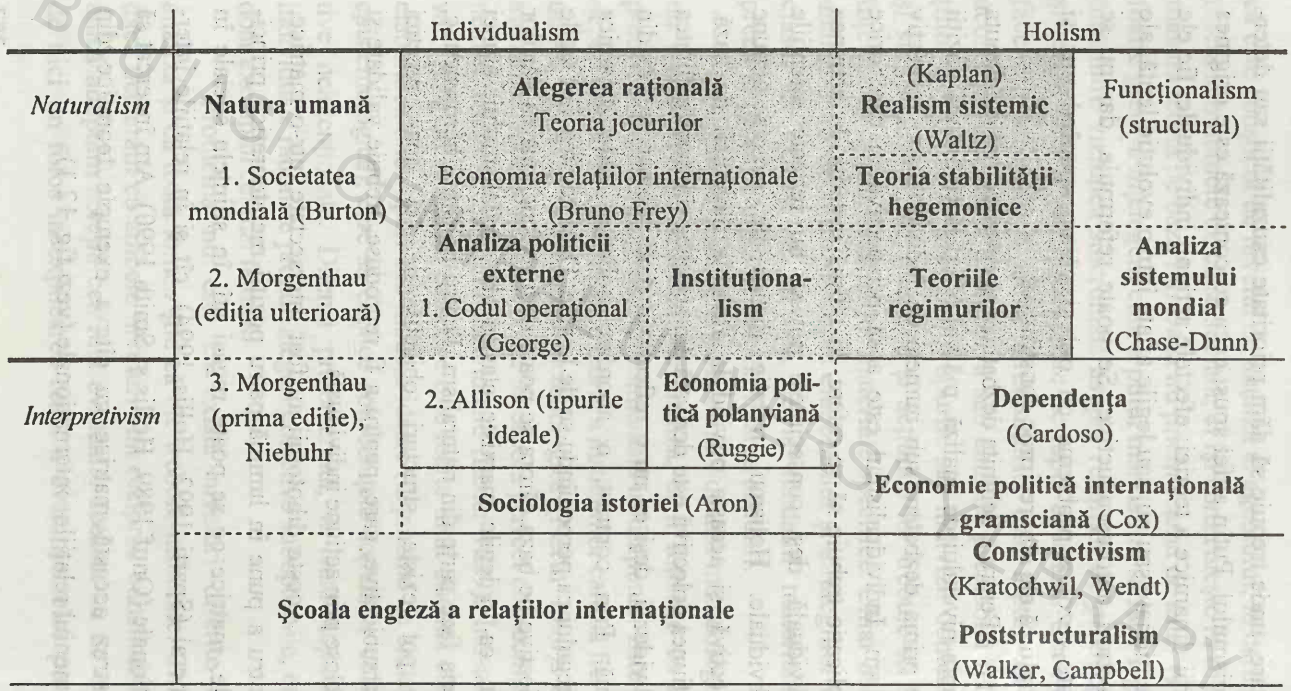

Fig. 12-1. O hartă a teoriilor în relațiile internaționale și economia politică internațională la începutul anilor '90 (Guzzini)

Avantajele faptului de a vedea disciplina relațiilor internaționale prin prisma matricii metateoretice

Matricea metateoretică, așa cum o voi numi de acum în colo, continuă să atragă atenția asupra asumpțiilor metateoretice din domeniul relațiilor internaționale, care au început să-și facă simțită prezența odată cu disputa paradigmelor. În același timp, această nouă denumire poate fi văzută și ca o încercare de a detrona vechea ortodoxie epistemologică a celor trei ideologii. Matricea are cel puțin două avantaje: ea ascute critica teoretică și ilustrează apropieri teoretice, în bună măsură imperceptibile din perspectiva disputei paradigmelor.

Utilizarea argumentelor metateoretice în dezbaterea teoretică poate fi cel mai bine ilustrată de critica făcută de Kratochwil și Ruggie (1986) abordărilor axate pe regimuri. Această critică se concentrează, la prima privire, asupra individualismului metodologic ce stă la baza cercetărilor asupra regimurilor. Dar ea nu se limitează la a trece din nou în revistă neajunsurile acestei poziții. Într-adevăr, Kratochwil și Ruggie critică teoria regimurilor din interiorul metateoriei ei. După cum spun ei, literatura regimurilor presupune existența unor norme și reguli care nu sînt nici fapte naturale (obiective), nici urmări ale unei acțiuni sau înțelegeri voluntare (subiective), ci sînt constituite și reproduse intersubiectiv. Mai important, aceste norme trebuie să fie asumate înaintea expresiei preferințelor și acțiunii individuale. Totuși, analiza regimurilor derivă în general din agregarea preferințelor și acțiunilor individuale deja date. Cu alte cuvinte, din moment ce referirea la reguli cere teoriei regimurilor să ia în considerare unități intersubiective de

analiză, individualismul său metodologic nu poate face acest lucru: el trebuie să reducă macronivelul de analiză la simple constrîngeri structurale. Concluzia trasă de Kratochwil și Ruggie este o perfectă și pură critică metateoretică: metodologia individualistă și pozitivistă a teoriei regimurilor este în dezacord cu ontologia sa intersubiectivă. Într-un mod destul de ciudat, această critică, deși publicată în *International Organization*, a făcut doar de foarte puține ori obiectul unor răspunsuri, în cadrul literaturii regimurilor (pentru o excepție, vezi Kohler-Koch 1989).

Pe lîngă faptul că ea contribuie la clarificarea dezbaterii teoretice, matricea metateoretică se poate folosi de chestiunea incomensurabilității într-un mod mult mai subtil, așa încît să cuprindă mai bine discuțiile teoretice din domeniul relațiilor internaționale. Al doilea avantaj al acestei matrici este că ea pune în evidență apropieri și agende paralele de cercetare, acolo unde disputa mai degrabă statică a paradigmelor ar vedea doar paradigme definitive (Guzzini 1988).

Cîteva ilustrări vor fi suficiente. Ole Wæver (cel mai recent în 1996) a descris două apropieri importante, care nu prea au sens în termenii paradigmelor incomensurabile, dar apar într-adevăr în matricea metateoretică (ele pot fi regăsite și la Alker și Biersteker 1984). Prima apropiere a avut loc în zona gri a matricei, între neorealism și neoinstituționalism, care împart un fundament raționalist comun (Keohane și Nye 1987; Nye 988). Wæver numește aceasta sinteza neo-neo.

A doua apropiere are loc în cadrul tradiției interpretiviste. Ea are mai multe fețe, dar cel puțin două trăsături importante ne duc înapoi cu gîndul la Max Weber, care a cunoscut o revenire spectaculoasă în științele sociale

şi în disciplina relaţiilor internaţionale. Există, pe de o parte, întîlnirea dintre sociologia istorică realistă clasică (vezi cap. 3) şi materialismul istoric în formele sale istoricistă sau gramsciană. El extrage esenţialul din subiecte cum ar fi revoluţia (Halliday 1990, care se referă la weberianul Rosecrance 1977 [1963]). Mai ales internaţionalizarea crescîndă a sociologilor şi politologilor comparativişti (Skocpol 1977, O'Donell 1973, 1978; Giddens 1985; şi Mann 1986) îi face să se întîlnească cu dependenţa, cît şi cu abordările clasice engleze în conceptualizarea statului şi a relaţiilor stat-societate (Evans, Rueschemeyer şi Skocpol 1985; Halliday 1987; Banks şi Shaw 1991; Palan 1992, Navari 1991).

Într-adevăr, acest teren weberian, unde dependenţa şi realismul clasic întîlnesc sociologia comparativă, poate fi o cale de a defini un cadru pentru economia politică internaţională, aşa cum demonstrează cîteva contribuţii din *Review of International Political Economy*, lansată în 1994.

Cealaltă întîlnire weberiană cade parţial în afara matricii, pentru că ea se leagă de interesul reînnoit pentru teoria normativă. Discuţia în jurul „eticii responsabilităţii" sau a oricărei forme de etică practică, precum şi a părerii lui Weber asupra relativismului şi raţionalităţii, reprezintă moştenirea weberiană. Aceasta leagă într-adevăr realiştii clasici (Aron 1962; Hoffmann 1981; Hassner 1995) de şcoala engleză a relaţiilor internaţionale (Bull 1977; Vincent 1974, 1986), teoreticienii critici (Hoffmann 1987, 1988; Linklater 1990; Brown 1992; Patomäki 1992, 1995) şi teoreticienii poststructuralişti (Wæver 1989; Walker 1988-89, 1992a).

Limitele matricei metateoretice

Matricea metateoretică, ca orice teorie, are și neajunsuri. Limitele privesc atît matricea ca atare, cît și concentrarea epistemologică și metodologică care o însoțește. În primul rînd, unele teorii nu sînt ușor de clasificat pe baza parametrilor matricei, deși cel puțin aceștia oferă un mod de a le înțelege. Faptul că celulele nu sînt în mod necesar reciproc exclusive se datorează, totuși, chiar obiectului cercetării: înțelesul categoriilor este el însuși contestat. În al doilea rînd, concentrarea asupra chestiunilor metateoretice contribuie la eclipsarea aspectelor etice ale dezbaterii teoretice. De aceea, tipologia nu cuprinde toate asumpțiile teoretice. Într-adevăr, realismul, în măsura în care este principala atitudine sceptică (Gilpin 1986 [1984]), a ieșit complet din schemă.

Granițele controversate ale matricei

Dificultatea integrării anumitor categorii în cadrul matricei poate fi ilustrată cu ajutorul a două exemple, care par a traversa matricea în direcții încrucișate.

Primul exemplu a fost deja menționat în capitolul 9, atunci cînd s-a introdus dezbaterea din jurul lui Kenneth Waltz cu privire la întrebarea dacă neorealismul său este structuralist (holist) sau individualist. Răspunsul era că acesta trebuie considerat ca o abordare economică. Iar perspectiva economică este cu siguranță individualistă din punct de vedere metodologic: ea se bazează pe comportamentul individual. Cu toate acestea, nu e clar cum se împacă acest lucru cu statutul în mod cert independent al macronivelului economic de analiză, anume piața (sau, aplicat la domeniul relațiilor internaționale, sistemul interna-

țional anarhic). În capitolul 9 s-a arătat că acestea două sînt doar două momente - și două niveluri distincte de analiză - ale aceleiași abordări individualiste în cele din urmă. Și într-adevăr, aplicînd analogia firmă-piață la disciplina relațiilor internaționale, ea determină o explicație behavioralistă, unde, într-o lume a anarhiei (structura de piață), distribuția capacităților statelor (firmelor) va defini sistemul specific, cum ar fi bipolaritatea (duopolul), care, în schimb, determină *comportamentul* actorului - dar nu și, așa cum s-ar întîmpla într-o abordare cu adevărat holistică, constituția elementelor structurale însele (Wendt 1991: 389-90). În loc să explice puterea și interesele agenților în termeni de proprietăți ireductibile ale structurii sociale, ele sînt luate ca un dat. Teoria economică poate avea o componentă structurală independentă, o necesitate, dar nu o dinamică structurală. Cele două categorii ale individualismului și holismului se lovesc de unele dificultăți cînd e vorba să surprindă această distincție, așa cum arată dezbaterea Wendt contra Hollis și Smith.

Al doilea exemplu se referă la dificultatea distincției dintre naturalism și interpretivism atunci cînd avem în vedere teoriile acțiunii raționale. Matricea propusă deosebește între o versiune mai interpretivistă și una naturalistă, prima fiind subsumată unei sociologii istorice weberiene, iar cealaltă alegerii raționale. Însă aceasta nu este o distincție de la sine înțeleasă. Elementul înșelător este faptul că însăși alegerea rațională se referă la o acțiune intențională: ea se referă la gîndirea individuală.

În confruntarea cu această referire la gîndire și intenții, au existat două soluții, ambele sfîrșind prin a include toate acțiunile raționale într-o singură categorie. Pe de o parte, Davide Sparti (1992) reunește atît alegerea rațională,

cît și o teorie weberiană, mai hermeneutică, a acțiunii intenționale și dătătoare de înțelesuri sub aceeași etichetă interpretivistă. Atunci cînd descrie regiunea individualist-naturalistă, el se referă la acele abordări care deduc acțiunea din impulsuri psihologice. Analiza se bazează în întregime pe schema intrări-ieșiri (*input-output*), reducînd actorul la un simplu element de parcurs (*throughput*). O astfel de perspectivă ar trebui într-adevăr să difere de alegerea rațională în sensul restrîns al cuvîntului, dar atunci ar putea părea curios să nu vezi în alegerea rațională un program de cercetare naturalist, adesea bazat în mod explicit pe criterii falsificaționiste. Pe de altă parte, Mark Neufeld adună toate teoriile acțiunii raționale în tabăra naturalistă, deși distinge cu grijă între behavioralismul strict și cel orientat înspre sens, într-un mod care seamănă cu distincția lui Sparti între acțiunea intenționalăși cea determinată pur psihologic. În concluzie, teoriile interpretative sînt, strict vorbind, accesibile doar în categoria holistă sau intersubiectivă (Neufeld 1993: 41-9).

Însă există argumente valabile și pentru distingerea diferitelor teorii ale alegerii raționale. Alegerea rațională presupune două asumpții principale. Prima este că actorii sînt maximizatori auto-interesați ai utilității. A doua este că acțiunea este rațională, în sensul că este consistentă (adică preferințele sînt tranzitive) și completă. Date fiind aceste asumpții, cele trei variabile ale analizei sînt dorințele, convingerile și comportamentul:

> „Dorințele motivează, iar convingerile canalizează acțiunea. Deci, un individ care dorește z va face y datorită convingerilor sale x. Cele trei alcătuiesc un triunghi al explicației și date fiind oricare două dintre ele, cea de-a treia poate fi prevăzută și prin aceasta explicată [...] Aceasta este o teorie behavioralistă a acțiunii, din

moment ce ea studiază comportamentul indivizilor, ceea ce ne permite să înțelegem convingerile lor (făcînd ipoteze asupra dorințelor lor) sau dorințele lor (făcînd ipoteze asupra convingerilor lor). Le putem înțelege pe amîndouă făcînd ipoteze asupra unor aspecte diferite ale fiecăreia în parte".

(Dowding 1991: 23)

Dacă citatul începe într-o manieră metateoretică relativ deschisă, ultima parte a lui face o distincție importantă. Aici convingerile și dorințele sînt deduse din comportament. Mai mult, alegerii (comportamentului) i se conferă de către analiști un înțeles exterior, care le permite să reconstruiască dorințele și convingerile actorului. O abordare mai hermeneutică, deși încă bazată pe asumpția raționalității, va încerca mai întîi să înțeleagă dorințele și convingerile în termenii actorului însuși, înainte de a explica în mod rațional acțiunea - mai întîi tot în termenii actorului, iar apoi, dacă este necesar, în termenii publicului pentru care a fost inițiat demersul. În analiza politicii externe, există abordări cognitive sensibile la astfel de alegeri individuale (Jervis 1976). De asemenea, Alexander George (1979) propune o cercetare care să urmărească procesul, în loc să asume pur și simplu raționalitatea alegerii pe baza comportamentului. În fine, unele cercetări ale sistemelor de convingeri (Little și Smith 1988) recreează întreaga viziune asupra lumii și se situează prin aceasta dincolo de teoria behavioralistă a acțiunii.

Expulzarea dezbaterii normative

La mijlocul anilor '80, Holsti (1985) deplîngea lipsa unui nucleu normativ în economia politică internațională.

Deşi propria lui încercare de a îmbina criteriile explicative cu cele normative pentru a diferenţia orientările din disciplina relaţiilor internaţionale nu este foarte coerentă (vezi cap. 8), el a sesizat foarte corect că teoretizarea din acest domeniu se îndepărtează de rădăcinile ei normative. Disputa paradigmelor a greşit, poate, grupînd laolaltă diferite criterii metateoretice, dar a avut dreptate cînd a susţinut că preocupările normative sînt vitale pentru dezbaterile teoretice din ştiinţele sociale.

Mişcarea metateoretică a anilor '80 a determinat o consecinţă majoră pentru realism: dînd la o parte preocupările normative, ea a făcut apoi ca realismul normativ şi orientat către practică să nu mai constituie principala tendinţă a disciplinei relaţiilor internaţionale. Este o ironie de proporţii că neorealismul lui Waltz - atît de încrîncenat în apărarea unei viziuni materialiste în politica internaţională, atît de convins că fundamentul anarhic al scepticismului este superior oricărui altuia - a subminat în cele din urmă viziunea realistă asupra lumii în domeniul relaţiilor internaţionale. Sigur că aceasta este în mare măsură vina încercării realiste mai generale de a transforma viziunea sa asupra lumii în ştiinţă; adică a speranţei că cea mai bună politică, una care să fie compatibilă cu principiile diplomaţiei secolului al XIX-lea, poate fi dedusă dintr-o teorie cauzală generală. Din moment ce lumea este aşa cum este, acesta este cel mai bun lucru pe care îl putem face: dar cu siguranţă că o asemenea viziune nu este etic neutră. Într-adevăr, atitudinea realistă nu are nici un sens fără referirea la asumpţiile sale etice.

Linia de bază a realismului este o formă particulară de scepticism. Acest scepticism provine fie de la natura umană, fie de la contextul specific în cadrul căruia se desfă-

şoară politica la scară internaţională. Pentru Morgenthau, susţinător al primei variante, statul este acea instituţie excepţională care ţine în frîu înclinaţia altminteri general umană către putere. Pentru Herz şi Waltz, violenţa internaţională nu este un fenomen uman, ci unul social, ce trebuie explicat prin mediul anarhic specific.

Dacă definim scepticismul ca opoziţie faţă de toate valorile morale, aşa cum face Giesen (1992), am putea distinge trei aspecte diferite ale eticii realiste: scepticismul, consecinţionismul şi empirismul. Dar atunci argumentarea realistă pur sceptică se aplică doar la nivel internaţional şi se bazează pe valoarea morală de netăgăduit a statului. Dacă realiştii ar fi sceptici pînă la capăt, ei ar trebui să se îndoiască de valoarea statului, critică ce le-a fost adusă, printre altele, în unele studii cosmopolitiste (Beitz 1979; Pogge 1994), apoi feministe (Peterson 1992) şi post-structuraliste (Connolly 1991; Walker 1990, 1991). Or, realiştii nu fac asta. De aceea, filosofia lor se bazează pe o susţinere idealistă a statului-naţiune (e ţara mea, bună sau rea), urmărind analogia cu interesul organic pentru sine şi autoapărarea individuală, aşa cum s-au conturat în idealismul german al secolului al XIX-lea (Palan şi Blair 1994).

Filosofia lor este totodată consecinţionistă, politica internaţională fiind în ultimă instanţă angrenată atît pentru a proteja interesul naţional, cît şi pentru a menţine sau a căuta să instaureze o ordine internaţională legitimă, aşa cum spunea Kissinger, o ordine care să facă diplomaţia să funcţioneze şi care să limiteze eventualele conflicte. Eventuale teorii etice mai ambiţioase nu ar fi de nici un folos la nivel internaţional. Scepticismul funcţionează şi aici ca o condiţie de slăbire a moralităţii. Strădania pentru un sistem al Concertului este singura preocupare a statului acceptată de

realişti, pentru că este de dorit să fie menţinute conflictele la un nivel cît mai scăzut. În viziunea lui Bull, societatea internaţională există cu adevărat, preocupîndu-se de reguli şi de interesele comune care să apere aceste reguli. Aceasta este partea empirismului moral (şi a pozitivismului juridic). În privinţa lui Kissinger, este mai puţin clar dacă el presupune existenţa constantă a unei astfel de societăţi a statelor, însă cu siguranţă el crede că ea ar trebui să existe: este singurul ideal accesibil - dat fiind scepticismul îndreptăţit.

Destinul l-a păcălit pe Waltz, atunci cînd succesul său a lansat un program de cercetare care a subminat în cele din urmă scepticismul, nu pentru că a oferit argumente idealiştilor, ci pentru că a neglijat cu totul atitudinile etice. În faţa literaturii interdependenţei, mai înclinată spre idealism, versiunea sa era menită să salveze o versiune mai restrînsă a scepticismului realist, anume materialismul puterii (pentru aceasta şi ceea ce urmează, vezi cap. 9). Referinţele ştiinţifice au luat locul empirismului tradiţional şi justificării istorice a realismului, care avea o poziţie mai slabă în cadrul comunităţii academice (dar nu şi printre elitele politicii externe). Totuşi, succesul acestui text a fost alimentat din ce în ce mai mult de legitimarea implicită şi explicită a metodelor ştiinţelor sociale, chiar dacă propria sa versiune era mai degrabă precaută în această privinţă. De aceea, criteriile pentru reputaţia academică, instituite de acest text paradigmatic, derivă în cele din urmă nu din posibila plauzibilitate a realismului său, care ar permite o mai bună înţelegere a naturii politicii internaţionale, ci din mijloacele neopozitiviste folosite pentru atingerea acestui scop.

În cadrul acestui curent, neorealismul a fost din ce în ce mai mult prins în dezbateri care nu reflectau decît o palidă umbră a fostei sale identităţi. În versiunea sa cea mai restrînsă, principala contribuţie neorealistă la dezbatere era acum rezervată pentru susţinerea ideii că, în condiţii de anarhie, statele nu urmăresc cîştiguri absolute, ci relative, ca de exemplu îmbunătăţirea poziţiei lor relative de putere în comparaţie cu ceilalţi actori (Grieco 1988, 1993). Keohane (1993), oponentul neoinstituţionalist, ţine cu cea mai bogată tradiţie realistă (vezi capitolele 3 şi 8), ca şi în lucrarea la care este coautor, *Power and Interdependence* (1977), atunci cînd arată că lucrurile se petrec uneori în acest fel, dar totuşi nu întotdeauna (pentru întreaga dezbatere, vezi Baldwin 1993a).

Odată cu prăbuşirea acestei ultime fortăreţe, dezbaterea teoretică s-a dezvoltat fără prea multă legătură cu realismul şi cu tradiţia sa a cunoaşterii practice. Cerinţele academice au exilat în cele din urmă autorii inspiraţi de realismul clasic în discipline aparent mai puţin importante. Neorealismul, ca abordare ştiinţifică, făcea parte din şcoala raţionalistă, aşa cum o numea Keohane; restul s-au regăsit fie printre „reflectivişti", fie în domenii al căror statut ca ştiinţe (sociale) era negat, cum ar fi istoria diplomaţiei pentru disciplina relaţiilor internaţionale sau istoria economică pentru economia politică internaţională realistă. Realismul nu mai este o categorie coerentă: ea nu mai contează în principalele diviziuni teoretice. Următoarele secţiuni se vor putea lipsi de ea.

REDUCEREA ULTERIOARĂ A DIVIZIUNILOR TEORETICE: RAŢIONALISM CONTRA REFLECTIVISM

Mulţi cercetători din domeniul relaţiilor internaţionale, mai puţin preocupaţi să afle care le sînt asumpţiile şi cum se potrivesc ele unele cu altele, n-au văzut scopul precizărilor metateoretice din secţiunile anterioare. Treptat, o nouă tipologie a împărţit abordările teoretice în doar două categorii: teoretizări potrivite şi teoretizări inutile. Văzînd ameninţate graniţele disciplinei, precum şi criteriile pentru o cercetare bună şi autorizată - şi astfel legitimă - comunitatea academică a reacţionat ca de obicei: ea a stabilit limitele peste care nu trebuie să se treacă.

Acesta este contextul în cadrul căruia putea fi înţeles succesul, dar şi animozitatea reciprocă a delimitării celei mai influente la acea vreme, anume distincţia lui Robert Keohane (1988) între raţionalism şi reflectivism. Chestiunea de bază nu este numai dacă această distincţie este corectă - şi vom vedea că are cîteva scăpări - ci şi cum, în ciuda acceptării unei multitudini de teorii, la prima vedere în aceeaşi situaţie, ea foloseşte angajamentele teoretice pentru a defini cercetătorul „competent".

Punctul de plecare al distincţiei lui Keohane este într-adevăr la originea matricei metateoretice pe care tocmai am expus-o. Keohane, adresîndu-se Asociaţiei Americane de Studii Internaţionale în 1988, ca preşedinte al ei, a încercat să ofere o descriere comprehensivă, corectă şi inovatoare a disciplinei. El s-a referit la două arii principale. Prima este cea raţionalistă a dezbaterii neorealiste şi neoinstituţionaliste; pe cealaltă o numeşte reflectivism. Şi există două mari neajunsuri în această împărţire.

Prima problemă cu această distincție este natura reziduală a categoriei de reflectivism. Nu pare de prea mare folos să pui în aceeași categorie o varietate de cercetări care se întind dincolo de zona gri a matricei (vezi fig. 12.1), numai pentru că acestea sînt mai puțin convinse în legătură cu falsificaționismul din științele sociale, sînt mai sceptice față de analizele cauzale (de cele mai multe ori, unidimensionale) menite să stabilească legi, înțeleg altfel cercetarea empirică, au alte asumpții ontologice (asupra structurilor sau asupra unităților intersubiective), sau pentru că nu împărtășesc aceeași viziune normativă asupra lumii, dacă aceasta din urmă viziune nu este complet eliminată. De aceea, Keohane reunește abordări hermeneutice critice în sociologia istorică sau în materialismul istoric (Cardoso 1977; Cox 1986 [1982]): epistemologii realiste științifice (MacLean 1981, 1988; Wendt 1987; Tooze 1988; Dessler 1989), epistemologii constructiviste (Onuf 1989) și poststructuralism (Der Derian și Shapiro 1989). Nu e momentul să ne oprim asupra acestor diferențe, dar în mod sigur e mai bine să le compari (așa cum a făcut Hoffmann 1991), decît să le distrugi.

Logica internă a distincției lui Keohane, fie ea conștientă sau nu, este de a oferi un tip ideal de cercetare, întruchipat de raționaliști, care pot integra cu folos idei din tabăra reflectivistă, dar care nu trebuie să încline prea tare în această direcție. Știința este de o parte, simplele idei bune de cealaltă. Dihotomia aceasta ilustrează o poveste a progresului și a idealului său. Ea spune de asemenea comunității academice cine sînt persoanele potrivite pentru a fi ascultate. De aceea, dihotomia larg răspîndită a lui Keohane a mobilizat de fapt o tendință de îngrădire, deși - și aceasta trebuie subliniat - ea a fost concepută cu siguranță pentru a

deschide dezbaterea. Cînd Stephen Walt (1991), un autor a cărui lucrare *Origins of Alliances* (1987) a fost destul de apreciată de către cealaltă tabără, a lansat de asemenea un avertisment împotriva sirenelor poststructuralismului, această tendință către îngrădirea dezbaterii a devenit mai vizibilă.

A doua problemă a tipologiei ilustrează această închidere, în ciuda recunoașterii aparente a validității egale a perspectivelor teoretice: ea constă în definiția părtinitoare a principalelor concepte controversate din metateoria științelor sociale și este cel mai ușor de recunoscut în modul în care Keohane descrie empiricul. Keohane arată că reflectiviștilor le lipsește un program de cercetare empiric și că, pînă vor dezvolta unul, ei nu contează de fapt ca veritabili concurenți ai raționaliștilor (Keohane 1989 [1988]: 173).

Acest raționament se bazează pe o epistemologie empiristă pentru a înțelege empiricul. Din moment ce există multe neînțelegeri asupra acestui lucru, ar fi bine să reamintim că nu cercetarea empirică ca atare a fost cea care a făcut diferența, ci ceea ce se înțelege prin aceasta. Perspectiva empirică ia lumea reală așa cum este și încearcă să creeze fie o legătură intenționlă, fie o construcție cauzală între categoriile explicației pe care o propune. După aceea, la rîndul ei, corelația poate fi testată în condițiile unei lumi externe, așa cum procedează falsificaționiștii pozitiviști, sau poate fi luată în seamă ca un anumit mod de reconstruire a realității, așa cum se întîmplă în cercetarea tradițională din domeniul relațiilor internaționale. Perspectivele nonempiriste problematizează relația dintre categorii și obiectul cercetării, iar conceptualizarea cercetării nu este independentă de rezultatele acesteia. Ea nu privește mai întîi faptele, pentru ca apoi să le adauge teoria, pentru că teoria constituie însăși selecția pe care o facem și însăși înțelegerea noastră

asupra a ceea ce este un fapt (George 1994). De aceea, teoria nu este în mod necesar prioritară față de faptele ca atare, dar fără teorie și fără concluziile sale, noi nu putem distinge faptele de simplele impresii - sau, altfel spus, nu le putem conferi un sens. Aceasta determină ca cercetarea empirică să nu poată fi efectuată fără o clarificare anterioară a angajamentelor sale metateoretice, dar și filosofice (pentru o replică asemănătoare la afirmațiile lui Keohane, vezi Walker 1989: 178).

Date fiind aceste angajamente, Keohane se lovește de unele dificultăți atunci cînd îi atacă pe reflectiviști, reproșîndu-le că nu au un program de cercetare empirică (lăsînd la o parte studiile în mod vizibil mai empirice care vor fi publicate mai tîrziu). Cei mai criticați au fost poststructuraliștii. Principalele lor referințe empirice sînt practicile discursive. Într-adevăr, constructiviștii și poststructuraliștii s-au concentrat multă vreme asupra elucidării modului în care discursurile din disciplina relațiilor internaționale au constituit felul în care noi ne concepem și ne discutăm domeniul de cercetare și activitatea. Aceasta este, desigur, o chestiune empirică: să studiezi ce fac experții. Este de asemenea empiric să cercetezi ce efect au ideile asupra înțelegerii și comportamentului lor. Altfel cădem în eroarea de a reduce lumea empirică doar la aspectul său material. Totuși, așa cum arată Pocock (1973: 38), „paradigmele care ordonează «realitatea» sînt parte a realității pe care o ordonează [...] Limbajul este parte a structurii sociale și nu un epifenomen al ei...".

În concluzie, afirmația lui Keohane este sau înșelătoare, sau ironică. Este înșelătoare dacă cercetarea discursului care stă la baza modului în care experții domeniului relațiilor internaționale, din mediul academic sau din

politică, explică evenimentele din lume, discurs care este ca atare tot un eveniment, este considerată non-empirică. Este ironică dacă ceea ce fac experții este considerat nesemnificativ, așadar empiric neglijabil, pentru că relevanța acestei activități este însăși justificarea multor studii raționaliste.

POSTPOZITIVISMUL SAU UN *DÉJÀ VU AL POSITIVISMUSSTREIT* DIN SOCIOLOGIA GERMANĂ

Acestea fiind spuse, tipologia lui Keohane inspiră încă modalitatea de auto-identificare a multor cercetători, atît din cadrul orientării principale, cît și a celor care își fac un titlu de mîndrie din a fi reflectiviști. Acest lucru se întîmplă în ciuda plictiselii din ce în ce mai generale în legătură cu tendința disciplinei de a crea mereu noi dihotomii: aceasta s-ar putea numi regula de fier a celor două tabere din cadrul disciplinei relațiilor internaționale.

Cu toate acestea, o altă versiune a acestei teme susține că disciplina relațiilor internaționale a intrat într-o etapă post-pozitivistă (Lapid 1989a - instituie termenul; vezi și Lapid 1989b; Smith 1995). Într-adevăr, cineva poate să aibă și impresia asta, mai ales în Europa, unde cercetările teoretice din afara orientării principale iau avînt în arii importante, cum ar fi Aberystwyth sau în jurul școlilor și publicațiilor în continuă extindere, cum ar fi Școala de Economie Politică Internațională de la Amsterdam (vezi de exemplu van der Pijl 1984), Școala de Studii asupra Securității de la Copenhaga (vezi, de pildă, Wæver ș.a. 1993) sau dezbaterile constructiviste din publicațiile lansate mai nou, *European Journal of International Relations* și *Zeitschrift für Internationale Beziehungen*. Totuși pare puțin

prematur, ca să nu spun mai rău, să vorbeşti de stadiul post-pozitivist cu privire la disciplină în general. Din păcate, este adevărat că dezbaterea se împiedică adesea în imagini de tipul prieten-duşman, care uneori par să aibă mai mult de-a face cu identitatea academică contestată a cercetătorilor (şi cu problema slujbelor şi a funcţiilor), decît cu chestiunile metateoretice.

Această dezbatere foarte personalizată, şi adesea caustică, apare în ochii observatorilor germani ca un *déjà vu* (Meyers 1994). Într-adevăr, cele două tabere par să reia o formă reactualizată a *Positivismusstreit* (disputa pozitivismului), care a avut loc în sociologia germană la sfîrşitul anilor '60 şi începutul anilor '70 şi i-a inclus pe Theodor Adorno şi Jürgen Habermas, precum şi pe Ralf Dahrendorf şi Karl Popper (Adorno ş.a. 1969). Începînd cu acea perioadă, fundalul războiului rece s-a estompat în mare măsură: sînt de înţeles puţinele referiri la comparaţia dintre politica americană şi cea sovietică, iar orientările neo-marxiste nu mai sînt luate în seamă ca poziţii antipozitiviste. Însă diviziunea rămîne puternic politizată pe considerente academice şi nu numai.

De aceea, ar putea apărea ideea prezentării şcolilor metateoretice din relaţiile internaţionale în funcţie de soluţia care s-a bucurat de consens în ştiinţele sociale germane. Într-adevăr, aceasta s-a şi întîmplat în disciplina relaţiilor internaţionale în Germania, în anii '80 (Haftendorn 1980; Wassmund 1982: 241-3). Aici au fost deosebite trei poziţii metateoretice importante (din nou o triadă).[2]

---

[2] Întîmplător, studenţii germani în ştiinţe politice studiază această triadă ca pe un fundament al disciplinei lor. Ei învaţă acest lucru nu după ce vin în contact cu faptele, ci în primul an de

Cele trei orientări, în ordinea apariției lor istorice în științele sociale, sînt: normativ-ontologică, empiric-analitică (neopozitivistă) și metateoriile critice. Ele pot fi cu ușurință ilustrate cu exemple din domeniul relațiilor internaționale. În funcție de considerarea particulară a marilor dispute din cadrul disciplinei relațiilor internaționale - și sînt unele diferențe, fie că ne aflăm încă în a treia dezbatere sau deja în a patra (Wæver 1996) - apariția istorică a oponentelor metateoretice coincide cu a doua dezbatere și cu a treia dezbatere a lui Yosef Lapid (1989a).

O abordare normativ-ontologică este normativă întrucît ea își plasează în mod explicit explicațiile într-un context etic. Orice altceva va apărea ca nefolositor și absurd. Este ontologic întrucît definește scopul științei politice ca fiind crearea unei ordini bune, de obicei bazată pe o concepție religioasă sau umanistă asupra naturii umane. Această metateorie corespunde perfect primului stadiu al disciplinei relațiilor internaționale, cînd aceasta și-a căpătat statutul de disciplină independentă. Idealiștii din perioada interbelică (capitolul 2) urmăresc pacea internațională și își bazează încercarea de a o obține pe o viziune specifică asupra omului ca ființă rațională. În replică, unii realiști din prima perioadă s-au referit de asemenea la fundamentele antropologice, religioase pentru Niebuhr (1941), înclinații psihologice pentru Morgenthau - pentru a contura o viziune opusă asupra a ceea ce e realizabil în politica mondială: anume o simplă ordine a conflictului limitat. De aceea, prima mare dezbatere a avut loc în acest cadru metateoretic.

---

studiu. Cele ce urmează sînt preluate din capitolele introductive ale unui manual academic (Berg-Schlosser, Maier, Stammen 1981: 43-86, Alemann și Forndran 1978: 41-65).

A doua orientare, cea neopozitivistă, provine din dublul refuz de a integra analiza empirică într-o dezbatere etică şi de a o întemeia pe fundamente metafizice (deşi behavioralismul în relaţiile internaţionale se bazează cel mai adesea pe unele fundamente utilitariste). Aici, cea de-a doua dezbatere din disciplina relaţiilor internaţionale pare a fi paradigmatică, unde naturalismului i s-a opus disciplina clasică a relaţiilor internaţionale, care minimaliza posibilitatea găsirii unor legi empirice şi dorea să menţină disciplina în cadrul unor preocupări mai normative (vezi capitolul 3). Se poate ilustra această dezbatere în cadrul diferitelor tipuri de realism. Această lucrare susţine că realismul poate fi înţeles ca o încercare de a reactualiza cultura diplomatică europeană a secolului trecut. Dacă ne oprim la cea de-a doua dezbatere, aşa cum a fost ea reprezentată de Morton Kaplan şi Hedley Bull, există două soluţii realiste la această problemă. Pe de o parte, o soluţie mai pozitivistă încearcă să transforme principiile politice în legi sociale cu aplicabilitate mai mult sau mai puţin limitată. Politica cea mai raţională se realizează pe baza cunoaşterii acestor legi. Pe de altă parte, perspectiva clasică se limitează la a înţelege abilitatea practică dezvoltată istoric de a limita conflictele. Aici este important să surprindem evoluţia instituţiilor pe care societatea internaţională şi le-a creat în acest scop, cum ar fi diplomaţia, dreptul internaţional, balanţa puterii şi chiar războiul (limitat). Reprezentanţii primei orientări, mai ales americani, îl vor consilia pe principe în felul unui inginer social. Ceilalţi consilieri, în special britanici, răspîndesc cunoaşterea practică a celor care au trecut prin ceva de felul unui ritual de iniţiere în cultura diplomatică.

A treia metateorie, teoria critică, apare în tratatele germane mai ales sub formă neomarxistă. Ea apare ca atare

și în disciplina relațiilor internaționale din perioada celei dintîi dintre multele dispute subsumate celei de-a treia dezbateri, cea dintre realism și globalism (Maghroori și Ramberg 1983). Dar și versiunea ulterioară a lui Lapid ar putea fi inclusă aici. Pentru a ține pasul cu evoluția dezbaterilor din domeniul relațiilor internaționale, putem fie să adăugăm o a patra categorie pentru abordările structuraliste, fie să le subsumăm unei teorii critice mai larg definite. Dar nu asta contează acum.

Important este că o astfel de prezentare surprinde mai bine evoluția pozițiilor metateoretice, nu ca o substituire, ci ca o completare mai dinamică a matricei metateoretice menționate anterior. Ea poate fi utilizată pentru a arăta unele apropieri, dar ea problematizează și relația cu aspectele normative, mai ales a orientării ontologice și a celei critice. Și mai important este că ea duce la un pluralism teoretic și metodologic în cadrul disciplinei; un pluralism care să ne insufle un simț al limitei și al modestiei în privința pretențiilor noastre și să ne invite la o mai mare curiozitate și o privire mai atentă, dincolo de presupusele granițe teoretice.

CONCLUZIE

Furtuna epistemologică a devastat disciplina relațiilor internaționale în anii '80 și '90. Ea a ridicat nivelul dezbaterilor metateoretice începute o dată cu disputa paradigmelor. Unii ar putea regreta pierderea protecției pe care o oferea disputa paradigmelor, pentru abordările marginale ale disciplinei. Într-adevăr, pluralismul metodologic și teoretic invocat aici nu va fi neapărat binevenit pentru acei cercetători care au o idee foarte ciudată despre ceea ce trebuie considerat ca standarde ale cercetării empirice sau

pentru acele abordări care nu pot prin definiție să accepte pluralismul ca pe un fapt științific (pentru amănunte, vezi Meyers 1994: 128). Subminînd disputa paradigmelor în funcția sa de legitimare a pluralismului, această atitudine, deși își dorește pluralismul, îl poate bloca. Nu aceasta este intenția mea. În orice caz, disputa paradigmelor este o centură de protecție slabă. Pe termen lung, nu are sens să te bazezi pe argumente pe care le aperi pentru că ești constrîns.

Deși disputa paradigmelor era rău direcționată atunci cînd reunea anumite sisteme de valori și anumite teorii explicative, ea a avut perfectă dreptate cu privire la centralitatea valorilor în teoriile din disciplina relațiilor internaționale. Angajamentele normative, chiar și ideologice, au rolul lor și nu pot fi complet îndepărtate din explicații. Ele nu trebuie obligatoriu și în toate situațiile să vicieze argumentarea științifică. Disputa paradigmelor a marcat o trezire a conștiinței de sine în legătură cu aceste opțiuni valorice, conștiință ce ar putea ușura controlul asupra acestei înclinații inevitabile.

Dezbaterea metateoretică din ultimul deceniu a îndepărtat în cele din urmă gîndirea normativă de criteriile ce caracterizează orientările teoretice. Aceasta nu vine în contradicție cu faptul că teoriile normative au cunoscut o revenire remarcabilă în ultima vreme. Însă ele apar în cu totul alte categorii, care înseamnă ceva pentru specialiști și pentru publicațiile lor, dar nu și pentru disciplina relațiilor internaționale în general.

Această fragmentare a standardelor disciplinare străbate realismul. Dacă în timpul disputei paradigmelor realismul era un concurent (mai mult sau mai puțin) coerent, el s-a împrăștiat în timpul cotiturii metateoretice. În vreme ce ideile realiste sînt încă vii și influente, realismul ca abordare comprehensivă s-a pierdut.

13. Realismul la răscruce

Şcoala realismului reunea cîndva metode divergente de cercetare în cadrul unei singure discipline. Acum, într-un mod asemănător, profesionalizarea crescîndă a disciplinei relaţiilor internaţionale, mai ales în unele părţi ale industriei americane producătoare de doctorate, poate contribui la reunificarea disciplinei pe baze metodologice. Totuşi, ceea ce s-a petrecut a fost fragmentarea realismului în diferite programe de cercetare. Ca o categorie coerentă, folosită încă, fie şi atît de tîrziu ca în disputa paradigmelor, realismul s-a strecurat afară din scenă în timpul dezbaterilor metateoretice din ultimii ani. Nu că n-ar mai exista realişti. Sînt destui, dar sub forma unor curioase figuri unidimensionale: ca puri materialişti în relaţiile internaţionale waltziene şi economia politică internaţională antiwaltziană; ca teoreticieni ai jocurilor, cu asumpţii utilitariste asupra cîştigului relativ, ca teoreticieni normativi sceptici, în special în şcoala engleză (vezi însă şi Nardin 1983) sau ca istorici ai diplomaţiei, aflaţi în legătură cu establishment-ul politicii externe.

De aceea, încercarea lui Kenneth Waltz de a ralia partea esenţială a disciplinei relaţiilor internaţionale în spatele unei versiuni reformulate a realismului a eşuat. Ne-am putea aştepta la două reacţii ale realiştilor, în faţa acestui eşec. Una ar fi reîntoarcerea la rădăcinile disciplinei, într-o

încercare de a îndepărta orice intruziune a ştiinţelor sociale. Aceasta ar însemna, ca să folosim termenii lui Roger Spegele, o întoarcere la un realism empiric al bunului simţ (Spegele 1996: 17). Cealaltă reacţie ar fi o tentativă de revigorare a perspectivei lui Waltz, pentru a combina iarăşi realismul cu ştiinţa. Ambele încearcă să regăsească unitatea pierdută: una se întoarce la unitatea limbajului din disciplina relaţiilor internaţionale şi a culturii diplomatice; cealaltă vrea unitatea asumpţiilor realiste în disciplina relaţiilor internaţionale ca ştiinţă socială. Acest capitol va arăta cum ambele ne conduc înspre fundături.

Dar cele două reacţii - şi acest lucru conduce către un element esenţial al cărţii mele - se hrănesc una din cealaltă, dînd naştere unei argumentări circulare, care ajută atît realismul, cît şi disciplina relaţiilor internaţionale să meargă mai departe. Pe de o parte, unii realişti insistă să menţină realismul în afara unei rigori disciplinare, a unei intruziuni nenecesare a jargonului ştiinţific străin într-o practică culturală a politicii externe. Pe de altă parte, atîta vreme cît realiştii continuă să-şi considere teoria ca modul de a fi al disciplinei relaţiilor internaţionale, ca principiu şi normă tradiţională pentru practicienii politici şi universitarii competenţi, presiunea disciplinei îi va determina pe unii, inclusiv pe realişti, să găsească o versiune mai acceptabilă din punct de vedere academic. Aşa cum observa pe bună dreptate Chris Brown (1992: 90), această presiune pentru o abordare mai ştiinţifică îşi are originea, într-o oarecare măsură, în însăşi viziunea realistă asupra lumii. Realismul pretinde că se referă la o realitate neproblematică, pretenţie ce ar trebui să ceară metode mai obiectiviste. Într-adevăr, după cum descrie Carr realismul (1946), asumpţia unui acces empiric, şi nu normativ, la lecţiile istoriei (adică înţelep-

ciunea istorică exprimată în termeni cauzali) este cea care deosebeşte realismul de abordările mai idealiste. Ambele poziţii, reîntoarcerea la un realism de bun simţ şi revigorarea unei teorii empirice a realismului, se pare că au căzut în capcană exact în acelaşi fel ca şi încercările eşuate anterior. Povestea va continua atîta timp cît cunoaşterea împărtăşită de practica diplomatică tradiţională şi cerinţele şi legitimitatea unei ştiinţe sociale, mai ales în SUA, sînt reproduse la nivel instituţional.

De aceea, a treia parte a acestui capitol va arăta că este imposibil să arunci pur şi simplu realismul la lada de gunoi a istoriei şi să o iei de la capăt. Aceasta este o non-opţiune. Deşi realismul ca teorie strict cauzală a fost dezamăgitor, diversele asumpţii realiste sînt încă prezente în mintea multor practicieni şi observatori ai chestiunilor internaţionale. Deşi nu este o teorie care să ne ajute să înţelegem lumea reală cu ajutorul unor legi obiective, realismul este o viziune asupra lumii care ne poate sugera gînduri asupra ei şi care permite limbajului comun să dea un sens acestei lumi. Realismul a fost un bogat, deşi foarte discutabil, rezervor de lecţii ale trecutului, de metafore şi analogii istorice, care, în mîinile celor mai înzestraţi dintre reprezentanţii lui, au fost propuse, uneori impuse, şi reproduse ca ghid pentru o înţelegere comună a chestiunilor internaţionale. Realismul este prezent în memoria colectivă şi în înţelegerea de sine a elitei şi publicului nostru (din Occident), educat sau nu, din domeniul politicii externe. De aceea, nu putem să nu ţinem seama de el.

Din acest motiv, a da uitării realismul este de asemenea discutabil. Observatorii academici nu trebuie, desigur, să se lase pradă capriciilor politicii cotidiene. Dar a sta la distanţă sau a fi critici nu înseamnă că ei trebuie să-şi

piardă capacitatea de a înțelege limbajele celor care iau decizii majore, nu doar în cadrul guvernelor, dar și în cadrul firmelor, al organizațiilor non-guvernamentale și al altor instituții. Dimpotrivă, această înțelegere, oricît de variată ar deveni, este o precondiție a însăși profesiei lor. Mai exact, este o condiție primă pentru a contracara pretențiile irresponsabile ridicate în numele realismului, deși nu întotdeauna și în spiritul său.

NOSTALGIA UNUI REALISM NETEORETIC

Este foarte tentant să spui pur și simplu adio științei și să te întorci la zilele liniștite cînd realismul era o modalitate de cunoaștere general acceptată, sau general respinsă, a unui grup relativ coerent de practicieni academici și politici. În ciuda comodității unor servicii străine, aceste zile nu vor mai reveni. Cele două lumi s-au schimbat. Nu e necesar să mai discutăm acum schimbarea produsă în mediul academic: dezbaterile disciplinei au despuiat realismul; viziunea asupra lumii a autorilor clasici nu mai apare ca evidentă, nici nu se mai prezintă ca evidentă din punct de vedere etic. Dar, așa cum vom sublinia din nou, și lumea politicii internaționale s-a schimbat (vezi capitolul 11). Ea nu se mai pretează definirii înguste a practicii diplomatice pe care o aflăm în disciplina clasică a relațiilor internaționale.

Această ultimă idee poate fi ilustrată dacă privim mai atent definiția politicii internaționale. Așa cum am spus mai devreme (vezi Partea a II-a), unele extensii realiste în economia politică internațională nu au pus în cauză importanța politicii în afacerile mondiale, ci definiția ei restrînsă, neorealistă. Această semnificație, deși nu atît de puternică, poate fi aplicată și realismului clasic, așa cum este

el reprezentat de școala engleză. Mai ales două dintre conceptele sale de bază au nevoie de o redefinire: statul și diplomația.

Statul nu mai este stat: o deplasare necesară de la istorie la economie politică

Realismul a fost de multe ori acuzat că privește statul în termeni de unitate. Mai mult, statul este considerat ca fiind neschimbat în mod esențial de secole, afirmație ce a atras după sine criticarea anistorismului realist (Ruggie 1993). Sigur că realismul nu este complet orb la schimbările ce au redefinit funcția statului. Morgenthau era pe deplin conștient că evoluția către societățile de masă și către legitimarea de către mase a regimurilor, uneori înșelător numită democratizare, a diminuat flexibilitatea politicii externe. Această dezvoltare istorică a introdus concepte și scopuri străine culturii diplomatice tradiționale, ca de exemplu dreptul la autodeterminare națională. Dar Morgenthau încă mai credea că este posibil ca omul politic, cel puțin omul politic responsabil, să stea departe de aceste presiuni.

Nu e atît de sigur că o astfel de despărțire este cu adevărat posibilă. Importanta schimbare istorică ce a survenit odată cu apariția societăților de masă, cel puțin în unele regiuni ale globului, constă în legătura din ce în ce mai strînsă dintre legitimarea populară și asigurarea bunăstării. Statul bunăstării nu înseamnă doar o creație generoasă a unor oameni politici luminați, atunci cînd respectiva țară cunoaște o perioadă de înflorire. Unele state europene ale bunăstării au apărut din încercarea de a face posibilă industrializarea, fără a disloca ordinea politică existentă. Nu întotdeauna a mers. Bismarck a reușit în același timp să coopteze clasa muncitoare și să promoveze o politică

mercantilistă fățișă, printr-o politică de integrare a Germaniei într-un sistem concertat, în care să-și impună cu bună știință un rol limitat: unificare pentru Germania, colonii pentru alții. Însă naționalismul a reușit în cele din urmă să se descotorosească de el.

Acum, această imagine este mai complicată. Asigurarea bunăstării a înlocuit treptat alte baze ale loialității (naționale), în timp ce ideologiile semnificative și-au pierdut puterea de a aduna suflete și trupuri pentru a le direcționa spre un țel comun (Habermas 1976, 1985). Această soluție materialistă la criza latentă de legitimitate a societăților secularizate n-ar trebui să fie o surpriză pentru realiștii al căror scepticism a făcut mult pentru a denunța valoarea reală a multora dintre aceste ideologii. Într-adevăr, tragica ambiguitate a unei raționalizări extinse în toate sferele vieții și a unei dezvrăjiri concomitente a fost subiectul constant al realiștilor timpurii, începînd cu Weber. Realiștii nu trebuie neapărat să se opună compromisului bunăstării. În comparație cu naționalismul iredentist, statul bunăstării a devenit un important factor de stabilitate al societății de masă. El este un instrument necesar pentru stabilitatea internă, întrucît compensează și redirecționează acele grupuri care ar putea avea de suferit în urma ridicării barierelor comerțului și a internaționalizării producției (Katzenstein 1985). Dar e clar că, dacă politicile distributive sînt trăsături necesare pentru legitimitatea și stabilitatea unui regim, atunci competiția internațională a regimurilor se va intensifica ori de cîte ori tortul din care fiecare stat ia cîte o felie pare să se micșoreze. Globalizarea recentă a economiei politice internaționale determină constrîngeri severe asupra statelor dezvoltate, mai ales de tipul creștin-democrației corporatiste sau social-democrației care promovează ieșirea de sub tutela „mărfii"

(pentru aceste distincţii, vezi Esping-Andersen 1990; van Kersbergen 1995).

Funcţiile guvernului şi fundamentele legitimităţii s-au schimbat şi, de aceea, realismul trebuie să admită că politica internaţională nu mai poate fi înţeleasă făcînd abstracţie de dinamica internă şi transnaţională - asta în ipoteza că ar putea fi vreodată înţeleasă. Dacă puterea este un concept central al realismului, dacă competiţia este trăsătura principală a interacţiunii internaţionale, atunci cu siguranţă în actuala economie politică globală, legătura macro-micro a realismului nu mai poate fi limitată la diplomaţia specifică marilor puteri (incluzînd aici şi chestiunile militare) sau la lumea izolată a diplomaţiei concertate şi a instituţiilor societăţii internaţionale. Desigur, aceste trăsături sînt încă parte a politicii internaţionale, uneori chiar una importantă, însă o cuprind din ce în ce mai puţin.

Această problemă nu trebuie confundată cu întrebarea clasică în legătură cu punctul în care relaţiile transnaţionale înlătură sau înlocuiesc sistemul de state. În această dezbatere, care provine din literatura interdependenţei, realiştii au apărat cu înverşunare etatismul. Kenneth Waltz (1970) a arătat că interdependenţa în domeniul comerţului şi investiţiilor a atins un nivel foarte ridicat în ultimul deceniu a secolului al XIX-lea. De aceea, interdependenţa nu este un fenomen nou şi nu poate servi la legitimarea unei paradigme îndepărtate de viziunea centrată pe stat. De asemenea, Hedley Bull (1979) a susţinut centralitatea statului şi a sistemului de state, ilustrîndu-i extensiile geografice şi funcţionale. Ambele susţineri sînt corecte, în felul lor. Bull a arătat într-adevăr multe dintre noile funcţii care au devenit predominante în ultimele

decenii. Dar problema nu este aici dacă alți actori au devenit, sau ar trebui să devină, mai importanți decît statul. Problema este că entitatea istorică și de aici înțelesul cuvîntului stat s-au schimbat. Ambele opinii nu țin seama de modificarea calitativă spre societatea de masă și legitimarea de masă, adică spre relații stat-societate diferite. Ele nu conceptualizează aceste relații stat-societate, care sînt esențiale *pentru însăși înțelegerea statului*. Faptul că statul ca actor autonom este încă important nu poate fi pus în discuție; dar aceasta înseamnă acum altceva, pentru definirea și înțelegerea politicii internaționale.

Mai recent, realiștii au început să fie mai deschiși. Cercetările asupra securității s-au extins în tot mai multe domenii: militar, politic, economic, acum fiind incluse aici chiar și preocupările în legătură cu societatea și mediul înconjurător (Buzan 1991a, 1991b). Totuși, încă nu s-a ajuns la considerarea perspectivelor feministe (vezi Tickner 1992) și a studiilor mai critice asupra securității (cum ar fi Krause și Williams 1997). De asemenea, s-a deschis cutia Pandorei a teoriei statului. Dar la realiști, această teorie rămîne o viziune statică asupra mediului intern. Krasner (1985), de exemplu, folosește distincția între state puternice și state slabe ca variabilă explicativă pentru dezvoltare. Aceasta înseamnă să iei de bun ceea ce urmează a fi explicat: în absența unei dezvoltări autarhice în actuala politică mondială, cum putem înțelege de ce unele state rămîn sau devin slabe? Caracterizînd statele ca slabe sau puternice Krasner nu oferă un răspuns, ci doar pretinde să fie crezut pe cuvînt. La fel, deși observă corect asemănările dintre argumentele lor și cele ale autorilor care s-au ocupat de dependență, Mastanduno, Lake și Ikenberry (1989) spun mai întîi că pentru Peter Evans (1979), pe care îl amintesc, articularea

reală a capitalului local, naţional şi străin este ceva ce trebuie explicat în cadrele istorice şi societale; şi apoi spun că statul trebuie înţeles ca fiind mai mult decît o maşinărie care acţionează de sus în jos, în vederea mobilizării mijloacelor politicii externe.

Realismul trebuie să-şi reviziuască asumpţiile. Relaţiile stat-societate, inclusiv ierarhiile care ţin de gen, nu mai sînt fundamente implicite şi constante ale unei societăţi internaţionale a statelor, ci însăşi temelia pe care au loc relaţiile internaţionale (pentru rolul femeilor în susţinerea diplomaţiei clasice, vezi Enloe 1989: capitolul 5). Relaţiile internaţionale nu mai sînt un apogeu al relaţiilor societale, ci procesul transfrontalier care le include. Poate că nu întîmplător, autorii din domeniul economiei politice internaţionale au fost în mod special sensibili la aceste chestiuni: din moment ce ei au încercat să integreze în analiză funcţionarea sistemului pieţei globale (sau capitalist), acţiunea niciodată inocentă a acestei structuri transnaţionale face şi mai convingătoare viziunea care cuprinde articulaţiile specifice stat-societate-piaţă. Cu alte cuvinte, Gilpin şi Strange au luat în serios concepte realiste cum ar fi puterea şi competiţia. Se poate presupune că ei au extins apoi cercetarea asupra relaţiilor stat-societate, ca de pildă în teoria statului (exemple: Jessop 1990; Evans 1995; Palan 1989) şi în economia politică comparativă (printre alţii, Leander 1997; pentru modesta mea încercare, vezi 1994a sau 1995).

Barierele de comunicare ale noii diplomaţii

Codul şi limbajul acceptat al culturii diplomatice tradiţionale există. Dar diplomaţia nu se mai face doar în cadrul acestei culturi. Cultura diplomatică nu mai poate

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

pretinde sau impune să fie acceptată de către ceilalţi actori internaţionali.

Kissinger era conştient de la început de problemele care apar atunci cînd un astfel de limbaj comun nu mai poate funcţiona din cauza noilor relaţii stat-societate, a ideologiilor universaliste, procedurilor variabile de selectare şi socializării diferite a diplomaţilor; şi din cauza faptului că, în era nucleară, înţelesul conceptelor de bază ale societăţii internaţionale, cum ar fi securitatea, ordinea, puterea, balanţa puterii, nu este în mod necesar general acceptat. De asemenea, şcoala engleză a ajuns să înţeleagă că normele şi codurile societăţii internaţionale europene, care s-au extins geografic de-a lungul secolelor, nu mai pot fi impuse tuturor statelor. În „Revolta împotriva Occidentului", Hedley Bull (1984) a observat că dreptul internaţional era făcut nu numai de către Occident, ci şi pentru Occident. Mesajele normative implicite ale societăţii internaţionale europene, atît de firesc plasate în interiorul acestei culturi diplomatice, au fost desconspirate, iar apoi normele ei au fost contestate.

În concluzie, realiştii trebuie să se concentreze asupra studierii unor zone în care există culturi politice diferite. Tendinţa spre o mai mare receptivitate în studiile asupra unor arii culturale nu este atît de departe cum ar părea de perspectiva practicienilor politici asociaţi realismului clasic. Kissinger s-a plîns că noua elită a politicii externe trata toate naţiunile în acelaşi mod, ignorînd istoria lor diferită. Kennan era expert în politica rusească (şi sovietică), înainte de a deveni un realist în teoria politică internaţională. Iar cînd spun studii culturale, eu nu înţeleg cultura ca o categorie ce rămîne în picioare atunci cînd alte explicaţii eşuează sau, chiar mai rău, încercarea de a oferi explicaţii deterministe culturale, la modă astăzi (Huntington 1993).

Studii culturale înseamnă aici doar o mare receptivitate hermeneutică la modurile în care se face politica în diferitele părți ale lumii. Aici cultura diplomatică nu mai este luată ca un fundal de la sine înțeles pentru diplomație, ci doar ca un mod, deși dominant, de a o încadra.[1]

Enigma lui Kissinger a devenit mai complicată o dată cu apariția noilor actori internaționali influenți, alții decît statele, a căror viziune asupra lumii nu corespundea în mod necesar cu cea a politicienilor cu conștiință istorică. Nu este deloc clar că diplomații tradiționali, cei care activează în organizațiile neguvernamentale și conducătorii afacerilor vorbesc aceeași limbă. Realiștii au remarcat într-adevăr această problemă. Susan Strange a analizat viziunea asupra lumii a ceea ce ea a numit „civilizație globală a afacerilor", pentru că această viziune a devenit crucială în luarea deciziilor. Este evident că nimeni nu poate susține cu ușurință că ar exista interese comune și coduri normative împărtășite, la nivelul elitei transnaționale, economice și politice. Pornind de la preocupările lui Henry Kissinger pentru o diplomație viabilă în zilele noastre, o altă problemă interesantă ar fi să aflăm dacă cultura diplomatică tradițională poate coopta noi elite sau invers, cît de mult a pătruns în mediul elitelor diplomatice limbajul managerial. De aici mai este doar un pas pînă la programul de cercetare, propus de economia politică internațională, a influenței ideologiilor dominante în cadrul elitelor, cum ar fi neoliberalismul și consensul de la Washington (Gill 1990).

---

[1] Poate că această sensibilitate culturală este și ea un motiv pentru care teoriile inspirate din post-structuralism sau constructivism sînt atît de interesate de realismul clasic (Wæver 1992) și încearcă să le ducă mai departe (vezi și Kratochwil și Lapid 1996).

În timp ce realiştii oferă, în mod tradiţional, noilor generaţii de practicieni principiile unei diplomaţii care s-a dovedit deja satisfăcătoare, însăşi înţelegerea noii diplomaţii cere observatorilor să aibă cunoştinţe de sociologie şi economie politică, care depăşesc modul de a vedea lumea al realiştilor clasici. Cunoaşterea codurilor diplomatice clasice nu mai este suficientă. În noua diplomaţie, ca şi în actuala politică globală, nu există nici o cale de întoarcere spre trecuta unitate a culturii diplomatice şi a limbajului disciplinei relaţiilor internaţionale.

Aceste încercări dezmint nostalgia faţă de o disciplină mai puţin teoretică. Întoarcerea la presupusa epocă de aur nu mai e posibilă. În Vechiul Testament, Adam şi Eva au trăit o ruşine subită pentru goliciunea lor după ce au căzut din paradis. Realismul este de ceva vreme privit ca dezgolit. El nu-şi mai poate recăpăta inocenţa originară. Un empirism al „prezentării istoriei aşa cum a fost" nu mai poate pretinde un consens tacit din partea comunităţii politice şi academice. Prin urmare, ea trebuie să-şi susţină virtuţile cu argumente. Iar acest lucru determină o distanţare obiectivantă în cadrul disciplinei relaţiilor internaţionale. O dată ce această distanţă s-a făcut simţită, rolul disciplinei nu mai este socializarea implicită, ci dezbaterea explicită. Interpretarea sa, acum explicită, este expusă criticii şi nu are nevoie doar de justificare empirică, ci şi de una teoretică şi normativă.

O NOUĂ ÎNCERCARE: TEORIA REALISTĂ POSTWALTZIANĂ

Nu numai că nu există cale de întoarcere la unitatea culturii diplomatice şi a limbajului folosit în disciplina

relațiilor internaționale, dar s-a pierdut și unitatea asumpțiilor realiste și a acestei discipline ca știință.

Potrivit lui Waltz, încercarea cea mai serioasă și mai credibilă de a salva tradiția realistă de neorealism poate fi găsită în lucrarea *Logic of Anarchy* (Buzan, Jones și Little 1993). Această carte reprezintă o reacție la două crize ale realismului. Ea tratează declinul realismului ca o paradigmă unificatoare, realmente definitorie pentru disciplină și vorbește despre fragmentarea disciplinei. Însă reacționează și împotriva criticilor aduse soluției waltziene pentru această criză. Lucrarea se inspiră din dezbaterea cu privire la interdependență, care a determinat fragmentarea disciplinei, precum și din cotitura metodologică apărută după Waltz, care a găsit realismul fragmentat. *Logic of Anarchy* este o reacție realistă atît la criza realismului, cît și la cea a neorealismului.

Buzan, Jones și Little încearcă să arate că Kenneth Waltz s-a înșelat într-o oarecare măsură, pentru a dovedi astfel că realismul este just. Ei nu pornesc doar de la Waltz; îl urmează însă, cel puțin din cîte îmi dau eu seama, într-un sens foarte important, anume în ce privește funcția acestei încercări. Mai întîi, ei doresc să apere granițele relațiilor internaționale ca disciplină, considerînd-o „un domeniu de cercetare independent și legitim" (Buzan, Jones și Little 1993: 6). Apoi, pe baza asumpțiilor realiste, ei își propun să ofere „o teorie generală integratoare și cuprinzătoare a relațiilor internaționale" (Buzan, Jones și Little 1993). Scopul este conturarea unei redefiniri atît a disciplinei relațiilor internaționale, cît și a realismului, care să arate, printre altele, că tradiționala suprapunere, dacă nu chiar confundare, dintre cele două poate fi susținută. Waltz a făcut acest lucru reducînd drastic tema centrală a disciplinei și respectiv, a realismului. *Logic of Anarchy* susține că granițele restrînse

impuse de Waltz sînt inacceptabile şi propune expandarea corespunzătoare a realismului.

Discuţia care urmează nu va expune în amănunt ideile prezente în această carte vastă, ci va urmări doar să vadă dacă ea poate salva un realism post-waltzian mai larg, fără a periclita încercarea lui Waltz de a menţine unite realismul şi graniţele disciplinei. În această secţiune voi vorbi despre amendamentele incisive aduse de volum perspectivei lui Waltz, mai ales definiţia oferită politicii internaţionale - care, interesant, îi lipseşte lui Waltz –, analiza conceptuală a puterii, înţelegerea schimbării şi metateoria lui Waltz.

Părerea mea este că *Logic of Anarchy* este, pînă la urmă, o reîntoarcere la un cadru multicauzal de analiză, foarte asemănător cu cel al „plasei" globale (vezi capitolul 8), la care se adaugă noi argumente istorice, dar şi unele divergenţe metateoretice între autori. Este un realism clasic, cu deschidere conceptuală şi metateoretică. De altfel, volumul ilustrează, poate mai mult decît orice altă carte, încercarea nereuşită de a articula o versiune extinsă a realismului, care să se suprapună cu graniţele disciplinei relaţiilor internaţionale şi de a oferi în acelaşi timp o justificare ştiinţifică pentru asumpţiile realiste: este o lucrare scrisă în comun, dar semnată independent, care dezvoltă o teorie şi apoi adaugă condiţiile metateoretice ale unei teorii, în aşa fel încît teoria anterior enunţată este contrazisă. Unitatea între teoria realistă şi disciplina relaţiilor internaţionale ca domeniu independent de cercetare nu este încă atinsă.

Încorporarea politicii şi a puterii

Încă primele reacţii la criza realismului au atras atenţia asupra faptului că definiţia politicii internaţionale este

foarte îngustă și implicită (vezi capitolele 10 și 11). Pentru Waltz, politica internațională desemna ceea ce fac statele, în special războiul și diplomația. *Logic of Anarchy* spune în schimb că „esența [politicii] privește formarea comportamentului uman pentru atingerea scopului de a guverna grupuri extinse de oameni" (Buzan ș.a. 1993: 35). Politica este înțeleasă ca o chestiune care ține de guvernare. Ea cuprinde în mod explicit mai mult decît simplele relații între state (Buzan ș.a. 1993: 42).

O astfel de definiție are consecințe importante asupra întregii teorii care urmează. Ea permite diferențierea sistemului internațional în cîteva sectoare. Aceasta se leagă de dezagregarea capacităților, adică a puterii, care este folosită în sens de resursă. Reconceptualizarea puterii presupune două distincții: între putere agregată și dezagregată și între putere atributivă și relativă.

Urmînd cercetările novatoare ale lui David Baldwin (reunite în 1989), *Logic of Anarchy* nu vede de ce puterea trebuie înțeleasă doar ca agregat, ca putere generală. Barry Buzan a scris, și are dreptate, că „încercarea de a gîndi în termenii puterii agregate a dus, printre altele, la dezbaterea prea ambițioasă și fără finalitate asupra polarității și războiului" (Buzan ș.a. 1993: 61). El pledează în schimb pentru discutarea polarității dezagregate. Waltz s-a ferit de această mișcare, întrucît consecințele puterii dezagregate ar putea face mai problematică susținerea realismului sistemic. Și într-adevăr, o astfel de mișcare ar submina potențialul cauzal atît pentru balanța de putere generală, cît și pentru balanțele de putere pe componente.

Dintr-o perspectivă waltziană a puterii generale, această problemă ar trebui rezolvată prin asumarea faptului că puterea generală face ca voința statului respectiv să

predomine în diferite sectoare (sau, şi aceasta este o altă circularitate a realismului bazat pe putere, viceversa: statele care predomină în diverse sectoare au cea mai mare putere generală). Aşadar, un concept agregat este fundamental pentru realiştii sistemici, chiar dacă este greu de susţinut.

Buzan argumentează că un astfel de concept este imposibil; el se inspiră din analiza conceptuală a lui Baldwin. Din moment ce resursele nu sînt fungibile de la un sector la altul, nu le putem agrega cu uşurinţă. Nu e clar că forţa militară, moneda convertibilă, piaţa internă extinsă şi un limbaj larg acceptat se pot aduna. Dar, din anumite motive, mai exact, din cauza lipsei unei unităţi de măsură care să facă puterea transferabilă între sectoare diferite, nu putem susţine o teorie a conexării. Dacă ar exista o teorie despre cum - lăsînd deoparte cît de mult - se transformă puterea unui limbaj recunoscut în avantaje strategice, atunci ar exista şi o teorie a conexării şi, în plus, am putea imagina un index unitar al puterii. Altfel spus, dacă presupunem că nu poate exista un concept agregat din motive de fungibilitate, ceea ce constituie în mod sigur poziţia cea mai bună din punct de vedere conceptual, atunci nu poate fi asumată nici teoria conexării.

Şi acest lucru afectează cel mai mult soluţia propusă de Buzan, anume analizarea unor balanţe de putere dezagregate. Dezagregarea puterii, să spunem, într-un sector politic sau economic, duce la restrîngerea comparaţiei la resurse similare, de pildă materialul militar, care, la rîndul ei, permite analistului să stabilească polaritătile sectoriale. Dar conexare înseamnă că structurile de putere din finanţele internaţionale, de exemplu, uneori şi din cultura dominantă, au un efect asupra polarităţii militare. Însă nu este clar cum se petrec exact lucrurile. Dacă am şti, n-am mai avea nevoie

întîi să dispersăm puterea. De aceea, volumul nu numai că ne oferă polarități fragmentate în funcție de sectoare, ci are și o slabă putere explicativă atîta timp cît nu înțelegem interferența sectoarelor. Pe scurt, *Logic of Anarchy* revine în întregime la aceleași dezbateri asupra puterii și interdependenței din anii '70, care îl făcuseră pe Waltz să insiste asupra unui concept agregat, dar nu oferă nici o soluție.

Dincolo de discuția despre capacități agregate sau dezagregate, mai există în volum și o a doua distincție: între puterea relativă și cea atributivă. Urmîndu-l pe Ruggie, puterea atributivă sau absolută are o importanță capitală pentru proiectul teoretic, în măsura în care el ajută la definirea unui nou nivel al analizei situat între unitate și structură și a relației dintre ele (și a unei teorii implicite a istoriei) (Ruggie [1983] 1986).

Din păcate, Buzan se referă la puterea relativă și ca putere relațională. Această neînțelegere aruncă o lumină aparte asupra proiectului. Baldwin a introdus din teoria politică ideea că puterea este un concept relațional. Ea nu este resursa sau proprietatea unui actor. Resursele constituie doar baza puterii, puterea în sine constînd în relația dintre actori. Exemplul preferat al lui Baldwin este o încercare coercitivă, în care o persoană amenință pe alta cu o armă și strigă: „Banii sau viața!". Amenințarea cu moartea și mijlocul vizibil de a o duce la îndeplinire dovedesc în general că este vorba de o amenințare puternică. Cu toate acestea, dacă persoana amenințată vrea oricum să se sinucidă sau nu prețuiește viața prea mult, capacitatea coercitivă a amenințării se reduce corespunzător. Cunoașterea acestui aspect relațional poate fi folosită ca mijloc de apărare împotriva amenințărilor. Președintele Harry Truman a încercat să-l impresioneze pe Stalin la conferința de la Postdam din 1945,

spunîndu-i că Statele Unite au creat o bombă atomică. Cu toate acestea, Stalin, simulînd indiferența, a redus impactul acestui posibil atu de negociere. Astfel, orice instrument al puterii devine o resursă potențială de putere doar dacă controlul asupra lui înseamnă ceva pentru celălalt actor aflat în interacțiune. Puterea provine din această relație, nu doar de la cel care deține puterea (Baldwin 1985: 22; Baldwin 1989: 207).

Buzan este perfect conștient de aceasta, atunci cînd se referă la concepția lui Morgenthau despre politică ca un control psihologic. Dar întreaga teorie - și aceasta este una dintre ideile esențiale, conștientizate ulterior - continuă fără nici o referire la înțelegerea actorilor. Din păcate și în ciuda repetatelor încercări ale realiștilor, puterea ca un concept relațional nu poate fi conceptul central al unei abordări realiste sistemice (Guzzini 1993, 1994b).

Schimbarea perspectivei: înapoi la determinarea multiplă neponderată

Fără îndoială, principala contribuție a volumului *Logic of Anarchy* este de a fi dezvoltat fundamentele conceptuale ale lui Ruggie (1986 [1983]), pentru a reintegra studiul schimbării într-o teorie realistă sistemică a disciplinei relațiilor internaționale. Schimbarea sistemică, în sensul ei strict, este valabilă doar ca o trecere oarecum ireală de la anarhie la ierarhie, ca în primul strat al structurii din viziunea lui Waltz. Totuși, schimbările din cadrul sistemului, mai ales cele importante din punct de vedere calitativ, nu se reduc la modificările din cadrul balanței (militare) a puterii. Ele pot proveni din schimbări survenite în al doilea și al treilea strat al structurii internaționale (diferențierea funcțională, respectiv distribuția capacităților), precum și dintr-un

nou nivel de analiză, situat între structură și unitate, numit capacitate de interacțiune.

Am început deja în ultima secțiune să discutăm al treilea strat al structurii. În sistemul internațional există mai mult decît relații militare. Existența sectoarelor politic, economic și societal permite conceptualizarea modificărilor – deci a schimbării – în distribuția capacităților relative la stabilitatea politică, resurse economice, respectiv ideologice (Buzan ș.a. 1993: 63).

Cercetarea celui de-al doilea strat al structurii, numit de Waltz diferențiere funcțională, duce mult mai departe. Lucrarea în cauză susține că este pe deplin posibil să concepem un sistem anarhic care nu include doar unități asemănătoare, ci cuprinde și diferite tipuri de unități care nu împărtășesc un sistem politic comun (Buzan ș.a. 1993: 146). De aceea, evoluția naturii statelor, ca de exemplu trecerea de la cetățile-stat la imperii și state naționale (Buzan ș.a. 1993: 118), constituie o posibilă schimbare calitativă care se poate întîmpla foarte bine într-un sistem anarhic.

Un nivel cu totul nou este introdus odată cu ceea ce ei numesc capacitate de interacțiune, definită ca reprezentînd:

> „aspecte ale capacității absolute care se situează dincolo de nivelul unităților, dar care nu sînt structurale, în sensul că nu au de-a face cu aranjamentul pozițional al unităților. Ele sînt sistemice nu numai pentru că reprezintă capacitățile desfășurate în sistem, ci și mai ales pentru că condiționează puternic semnificația structurii și înțelesul însuși al termenului de sistem."
>
> (Buzan ș.a. 1993: 72)

Capacitatea de interacțiune este chiar condiția logicii structurale (Buzan ș.a. 1993: 73). Și aceasta pentru că această

capacitate de interacțiune este condiția necesară pentru distingerea diferitelor tipuri de sisteme anarhice și a proprietăților lor de bază. Atunci cînd există o capacitate redusă de interacțiune, s-ar putea să nu existe deloc sistem internațional și cu siguranță nu mai sînt valabile presiunile pentru socializare și competiție, pe care Waltz le descrie ca fiind efecte ale anarhiei. De asemenea, dacă această capacitate de interacțiune trece de un anumit prag, sistemul internațional se transformă în societate internațională, și din nou trăsăturile waltziene nu mai sînt neapărat valabile; diferențierea funcțională survine mai ușor. Prin urmare, cele trei niveluri - structura, capacitatea de interacțiune și nivelul unităților - nu au același potențial cauzal: capacitatea de interacțiune are întîietate logică față de celelalte.

Faptul că teoreticienii neorealiști care doresc să înțeleagă schimbarea conferă un loc primordial, deși nu exclusiv, schimbării tehnologice, presupusă a fi mai importantă decît capacitățile societale (Buzan ș.a. 1993: 71), nu este de mirare: cu siguranță nu e nimic nou față de „procesul economic", propus de Keohane și Nye ca model de bază pentru înțelegerea schimbării, combinat cu cercetarea distribuției puterii și a normelor (vezi fig. 8.1, care prezintă „plasa" globală). Din nou soluția la problemele puse de Waltz ne aduce înapoi la problema „plasei" globale a realiștilor. Oferind o alternativă la soluția lui Waltz pentru fragmentarea disciplinei și criza realismului, rămîne să ne întrebăm dacă *Logic of Anarchy* reușește acolo unde încercările lui Waltz - de a ține în viață realismul ca piesă esențială a disciplinei independente a relațiilor internaționale - eșuează.

Din moment ce încercarea de a păstra un cîmp independent de cercetare va fi prezentată în secțiunea

următoare, voi arăta aici că va fi dificil pentru *Logic of Anarchy* să aducă o astfel de teorie realistă înapoi în centrul disciplinei relațiilor internaționale. Ca și în cazul lui Keohane și Nye (1977) și al unor autori realiști din economia politică internațională, cartea nu reprezintă o teorie cauzală empirică. Nu există nici o relație de tipul „dacă... atunci" clar delimitată, ci doar un cadru conceptual ce indică o mulțime de variabile conceptuale, a căror importanță nu este precizată. Este vorba de un tip de realism clasic cu deschidere conceptuală și metateoretică. Și este o poziție perfect legitimă. Însă exact astfel de teorii neștiințifice au produs reacții adverse, care au făcut ca în acest domeniu să apară teorii mai științifice. Waltz a avut succes pentru faptul că a sugerat determinații cauzale stringente și simple. Volumul *Logic of Anarchy* le demască pe drept cuvînt. Dar, din moment ce nu găsește altceva în loc, așa cum ar trebui după actualul canon al științelor sociale, căutarea unui alt Waltz, unul științific, va continua. Cartea l-a luat foarte în serios pe realistul Waltz, cînd în primul rînd presupusul savant Waltz era cel ce avea succes.

De la Waltz la Carr și înapoi la contradicția internă: resuscitarea (sau crearea) unei tradiții realiste nonpozitiviste

Așa cum s-a afirmat, *Logic of Anarchy* răspunde atît crizei realismului, cît și celei a neorealismului. Întorcîndu-ne la nivelul metateoretic, se pare că această carte conține chiar mai multă critică, într-atît încît poziția pe care ea o adoptă poate fi cu greu distinsă de criticile ce i s-au adus, inclusiv de către detestații poststructuraliști.

Punctul de plecare al lui Jones este o improvizație epistemologică în metateoria lui Waltz. Pe de o parte,

Theory of International Politics pretinde că teoriile nu provin din corelații empirice, ci cunoașterea empirică derivă din teorii. Altfel spus, teoriile nu sînt rezultatul cunoașterii, ci condiția ei. Pe de altă parte, Waltz insistă asupra verificabilității empirice a cunoașterii, a falsificaționismului ca ideal metodologic, deși îndepărtat, pentru relațiile internaționale. Într-un loc cunoașterea este construită, iar într-altul ea provine din teste neutre din punct de vedere valoric.

Pentru a surmonta această contradicție, potrivit lui Jones, falsificarea trebuie să cadă și, împreună cu ea, „evidenta minciună pozitivistă a detașării și obiectivității științifice" (Buzan ș.a. 1993: 236). Coerența metateoretică este obținută prin concentrarea asupra constituirii sociale a cunoașterii și a rolului central pe care îl joacă limbajul în cadrul acesteia. Urmează resuscitarea scepticismului lui Carr și a teoriei sale materialiste asupra cunoașterii (vezi capitolul 2), îndreptate împotriva lui Waltz.

Așa cum am spus mai devreme, Carr susținea că pretențiile de adevăr nu sînt doar o reprezentare neutră a lumii exterioare, ci o parte a ei: ele acționează asupra lumii. Cunoașterea este, la rîndul ei, condiționată de situațiile sociale în care ea este generată. Să ne amintim riposta sarcastică a lui Carr contra teoreticienilor britanici comozi, care postulau o armonie a intereselor atunci cînd ea servea interesului de moment al celor puternici de a menține *status quo*-ul. De aceea, cercetătorii din științele sociale trebuie să-și asume faptul că teoriile servesc un scop, asta ca să folosim o expresie a lui Robert Cox ([1981] 1986), teoretician materialist-istoric influențat de Carr, expresie pe care a folosit-o pentru a-l critica pe Waltz. Odată ce savanții au devenit conștienți de faptul că teoriile servesc un scop, așa cum spunea Cox, ei trebuie să devină critici și să includă

în teoretizările lor și meditația asupra acestui scop. Altfel, avem de-a face doar cu o teorie oarbă a rezolvării problemelor sau, mai rău, cu o ideologie nereflexivă.

Potrivit lui Jones, aceasta l-a determinat pe Waltz să rupă unitatea între teorie și practică, propusă de Carr. Pentru Waltz, teoria este folosită ca fundament neutru al practicilor realiste. Pentru Carr, practica, care este întotdeauna normativă, determină dezvoltarea teoriilor. De aceea, încercarea lui Waltz de a fi eficient politic prin menținerea unui scut științific îi apare lui Jones ca fiind, până la urmă, o armă ideologică (1993: 178-9), critică ce fusese deja enunțată de Ashley ([1984] 1986). Negînd, așa cum a făcut Waltz, faptul că gîndirea și observația participă la lumea observată, savanții se sustrag acelei legături (hermeneutice) care constituie condiția înțelegerii științifice (1993: 231).

Așadar, Charles Jones vede ca modalitate de a merge înainte în disciplina relațiilor internaționale „studiul strict empiric al comunității care face diplomația și politica externă, al practicii și discursului ei", „folosind tehnica de analiză a criticii literare" pentru a ține seama și de „tensiunile create în jurul conceptelor contestate, de strategiile prin care s-a instituit și menținut folosirea termenilor cheie și de implicațiile pe care această folosire le-a avut pentru acțiunea socială" (Buzan ș.a. 1993: 235).

Aceasta ar fi o descriere conștiincioasă a principalelor programe de cercetare inspirate de poststructuralism sau constructivism, fie cu privire la analiza practicii și discursului politicii externe (Campbell 1992, 1993), fie la analiza termenilor centrali din teoria relațiilor internaționale, cum ar fi anarhia (Wendt 1992), puterea (Ashley 1989, Guzzini 1993, 1994b) sau suveranitatea (Walker 1993a; Bartelson 1995). Nu este prea clar, totuși, cum se împacă

acestea cu realismul sau, şi mai neclar, cu prima parte a cărţii. Cînd Jones îl critică pe Waltz pentru că a privilegiat structura în dauna unităţilor şi, de aici, cauza eficientă în dauna intenţiei (Buzan ş.a. 1993: 187), nu putem evita ca această critică să nu se aplice şi coautorilor lucrării. În momentul cînd el doreşte să readucă în atenţie analiza interpretării, a simbolurilor, convingerilor, motivelor şi a inconştientului (Buzan ş.a. 1993: 234), atunci alături de abordarea materialistă a structurilor, ar trebui să existe o analiză a limbajului, în egală măsură a celui realist şi a celui structuralist. Metateoria hermeneutică a lui Jones se bate cap în cap cu teoria lui Buzan, care continuă în mod evident materialismul waltzian al puterii.

Redundanţa anarhiei

Aspectul cel mai paradoxal şi cu cele mai multe implicaţii al volumului *Logic of Anarchy* este faptul că, redefinind abil parametrii waltzieni ai structurii, autorii acestei lucrări sfîrşesc prin a face redundantă asumpţia anarhiei. Acest lucru năruie cel de-al doilea scop al teoriei lui Waltz, anume separarea legitimă a disciplinei relaţiilor internaţionale de studiul politicii interne. Diviziunile disciplinare nu mai pot fi susţinute.

Structura este definită esenţial de anarhie şi de diferenţierea funcţională. Barry Buzan subscrie pînă la un punct diferenţierii funcţionale, fără a renunţa la asumpţia anarhiei. Diferenţierea există atunci cînd suveranitatea unităţilor este limitată la un set de funcţii politice (Buzan ş.a. 1993: 42). Buzan este conştient că aceasta deschide calea conceptualizării sistemului internaţional nu ca anarhic, ci ca

ierarhic, deși diferit de un stat. Anticipînd acest lucru, el scrie:

> „Unii ar putea dori să ducă mai departe ideea diferențierii din acest demers, incluzînd în ea diferențieri de rol, cum ar fi puteri mari și puteri mici, neutri, aliați, hegemoni și altele de acest fel. Ar trebui să se reziste acestei tentații. Diferențierea funcțiilor se referă la funcționarea ca unitate și numai în această accepțiune se leagă de esența structurii de profunzime, care privește guvernarea. Diferențierea rolurilor poate fi cel mai bine abordată la nivelul unităților."
>
> (Buzan ș.a. 1993: 46)

Argumentarea este destul de confuză. Waltz se bazează pe o teorie a sistemului. Sistemul este definit prin totalitatea relațiilor, adică toate părțile sînt legate într-un întreg coerent. Nu e nici o diferență dacă ne referim la o analogie biologică sau la buclele de reacție ale sistemelor cibernetice. În ambele cazuri, organe sau subunități diferite sînt responsabile de funcții diferite. Iar aceste funcții nu pot fi definite cu ajutorul funcționării interne a subunităților, dar sînt, desigur, definite prin raportare la întreg: ficatul nu se deosebește de inimă pentru că are o textură diferită, deși acest lucru e adevărat, ci pentru că îndeplinesc sarcini diferite în corp. La fel, pare bizar să înțelegem, așa cum ne sugerează citatul, funcția unui termostat referindu-ne la termostat și nu la sistemul de încălzire. Într-adevăr, multe funcții din cadrul sistemului internațional n-au nici un fel de sens la nivelul unităților. Cum am putea înțelege funcția unui creditor internațional de ultimă instanță, fără referire la un sistem monetar internațional? Waltz (1979: 197) scria pe bună dreptate că „unitățile anterior asemănătoare devin

distincte funcțional pentru ca unele dintre ele să preia sarcini la nivelul sistemului ca totalitate. Aceasta este soluția guvernamentală."

Unul dintre motivele pentru care Buzan insistă în această greșeală conceptuală ar putea fi acela că, în ciuda diferențierii funcționale, teoria deduce existența anarhiei din faptul că încă se produc același tip de efecte ale socializării și competiției. De aceea, orice diferențiere ar exista, vom trăi încă într-un sistem anarhic, pentru că logica lui încă ne însoțește.

Dar oare așa stau lucrurile? Jones poate fi luat ca martor contra acestei păreri. El ne reamintește că analogia pe care este modelată structura internațională, piața, există în circumstanțe politice ierarhice (Buzan ș.a. 1993: 194). Din moment ce și piețele generează competiție și socializare (imitare), astfel de efecte sînt posibile și în sisteme ierarhice, și nu doar în anarhie. Dacă ideea de bază a neorealismului și totodată a volumului *Logic of Anarchy* este legată de efectele condiționante ale structurii politice internaționale (Buzan ș.a. 1993: 238), atunci aceasta se va aplica cu aceeași îndreptățire și structurilor politice interne. Într-adevăr, acest lucru stă la baza oricărei structuri astfel înțelese. Cu alte cuvinte, presupusa logică a anarhiei nu e altceva decît obișnuita constrîngere comportamentală generată de structuri, așa cum au văzut-o teoriile structuraliste.

Prin urmare, aceleași efecte structurale nu pot justifica anarhia ca opusă ierarhiei la nivel internațional. Anarhia nu aduce într-adevăr nimic semnificativ sau cauzal la înțelegerea structurii de adîncime, comparativ cu al doilea strat, diferențierea funcțională. Little scria că „diferențierea funcțională a unităților politice este considerată ca dictînd caracterul structurii anarhice de adîncime a sistemului"

(Buzan ș.a. 1993: 88). Anarhia devine un context plasat undeva, într-un loc nedefinit, fără relevanță cauzală. De aceea, încercarea lui Buzan de a redefini nivelul structural, de exemplu pentru a permite analiza istorică a schimbării, sfîrșește prin a despuia anarhia de orice semnificație. Adevărul este că un concept ca cel de anarhie, care se poate aplica atîtor sisteme internaționale diferite, este fără sens (pentru o argumentare asemănătoare, vezi și Rosenberg 1994: partea I).

Concluzia logică pe care o putem desprinde din *Logic of Anarchy* este că nivelul anarhiei este redundant. Iar al doilea strat, dacă este corect înțeles, relevă anumite trăsături ale diferențierii rolurilor care implică o viziune mai verticală asupra guvernării. Abandonînd asumpția anarhiei ca demarcare strictă între chestiunile interne și cele externe, pentru dezavantajele sale euristice (Milner 1991), ar trebui să înțelegem sistemul internațional ca pe un sistem al autorității și regulilor (Onuf și Klink 1989), în care ideea de unități asemănătoare este în cel mai bun caz o ficțiune juridică, iar în cel mai rău o perdea de fum care ascunde puterea și responsabilitățile structurale.

În timp ce unele teorii realiste din economia politică internațională (vezi capitolul 11) au renunțat la distincția dintre chestiunile interne și cele internaționale, *Logic of Anarchy* rămîne strict în cadrul vechii diviziuni. Aș spune că aceasta se datorează celui de-al doilea scop al autorilor și al lui Waltz, anume menținerea specificității disciplinei relațiilor internaționale față de alte domenii de cercetare. Noua teorie, mai generală, este construită în așa fel încît să includă mai multe caracteristici, cum ar fi cea de a face ca disciplina relațiilor internaționale să nu mai fie înglobată de alte discipline sau preluată de către o economie politică inter-

națională mai cuprinzătoare. Dacă o astfel de subsumare trebuie să se bazeze pe conceptul neavenit de anarhie, ea nu are cum să reușească.

În această interpretare, care acoperă, desigur, doar o parte a proiectului, *Logic of Anarchy* susține încercarea de a menține suprapuse granițele disciplinei și ale realismului (așa cum încearcă teoria generală) și să repună realismul în locul său de principală școală de gîndire din cadrul acestei discipline. Unitatea nu poate fi, însă, atinsă. Autorii cărții doreau să-și întemeieze construcția pe compromisul lui Waltz, anume cel al unui realism restrîns, dar acceptabil din punct de vedere metodologic. Reconceptualizînd ceea ce Waltz înțelegea prin structură, cartea lasă deoparte teoria cauzală generală a lui Waltz și propune în schimb un cadru mai larg de analiză cu multiple cauze neponderate. Acesta nu este un lucru binevenit pentru acea parte a disciplinei pentru care teoriile cauzale generale asigură legitimitatea științifică a ceea ce face. Waltz poate a greșit, dar el a rămas atașat, dacă nu chiar a legitimat acest canon. Pe de altă parte, probabil că realiștii care au dezvoltat aceste cadre mai generale de analiză vor găsi cartea mult prea îngustă, tocmai pentru că ea nu se desparte de asumpția anarhiei a lui Waltz. Așa cum demonstrează economia politică internațională realistă (vezi capitolul 11), există multe elemente realiste ce pot fi apărate prin asemenea abordări mai largi, însă nu este cazul cu neorealismul lui Waltz. Cu alte cuvinte, *Logic of Anarchy* propune o teorie sistemică deschisă metodologic, care surmontează multe din neajunsurile teoretice ale lui Waltz, dar nu reușește pînă la urmă să ofere o justificare convingătoare pentru teoria sa realistă restrînsă.

SĂ UITĂM DE REALISM: O OPȚIUNE IMPOSIBILĂ

Mulți realiști din posteritatea lui Morgenthau, cu unele excepții, cum ar fi Gilpin, pretind că teoria lor nu trebuie dedusă din natura umană. Dar atunci care este originea scepticismului realist? De la Aron încoace (vezi capitolul 3), realismul nu mai poate susține maximizarea puterii ca scop general. Însă, fără această asumpție fundamentală, este foarte greu să diferențiezi realismul de alte abordări. Așa cum au arătat mulți realiști, de la Wolfers la Buzan în volumul *Logic of Anarchy*, realismul nu poate afirma nici măcar că există o singură logică a anarhiei sau un singur mod de a exprima dilema securității. Și atunci mai rămîne vreo determinare? În cele din urmă, în reacția sa la critica din contextul dezbaterilor metateoretice din anii '80, realismul nu se mai poate baza pe o metodologie empiristă, așa cum arată Jones (în Buzan, Jones și Little 1993): balanța puterii nu este pur și simplu „acolo, undeva", ci este o construcție teoretică și, uneori, o instituție a comunității științifice și a comunității oamenilor politici. Ea nu este nici naturală, nici nevinovată, nici imuabilă.

Dacă totul a fost spus și totul a fost făcut, ce rămîne din realism? Pentru toți cei ce cred în teoriile cauzale generale, răspunsul direct este că nu prea mult. Cu siguranță, nu destul ca să menții în mod artificial realismul în viață (doar ca o binevenită sperietoare sau ca o ipoteză nulă destinată industriei articolelor științifice). Totuși, în ciuda tuturor, realismul există încă. Într-adevăr, nu putem scăpa de realism proclamîndu-i pur și simplu dizoluția. Motivul rezistenței sale nu este totuși faptul că el ar ține de un bun simț general împărtășit, „subînțeles", nici faptul că ar fi o

teorie explicativă bine susținută, deși unele dintre asumpțiile sale pot fi folosite cu succes.

Realismul constituie o parte a memoriei colective și a autodefinirii actorilor internaționali, a oamenilor de știință și politicienilor deopotrivă, care ordonează gîndirea, sugerează analogii și împing atitudinile către acțiune politică. De aceea este necesar să ținem seama de realism, deși aceasta nu este în nici un caz tot ce trebuie făcut în disciplina relațiilor internaționale în privința teoriei și practicii. Numai astfel vom putea depăși principala noastră tradiție și școală de gîndire. Nu se poate studia politica internațională fără a înțelege principalul cadru de gîndire în interiorul căruia ea a fost condusă în mod conștient. Adesea, lumea pe care realismul o descrie nu există; realismul însă, da.

Aceasta nu înseamnă că gîndirea critică dezvoltată în capitolele precedente poate fi dată la o parte. Într-adevăr, ideea era de a supune realismul la o discuție și îndemnarea practicienilor la mai multă autocritică, pentru a evita îndeplinirea numeroaselor profeții ale realismului. Acest capitol a arătat că nu există nici o cale de întoarcere spre un realism empirist. De asemenea, nu ne putem pune prea multe speranțe în realism ca teorie explicativă cauzală. Existența sa duce la teza care animă această carte, anume că trebuie să înțelegem realismul ca pe o practică istorică, academică și politică, mai degrabă decît doar ca pe o teorie. Realismul nu reflectă în mod pasiv lumea; el face ceva pentru ea.

Această orientare a fost propusă în special de către sociologii istoriei și materialiștii istorici, precum și de către teoriile constructiviste și poststructuraliste. Realismul ca practică devine un obiect privilegiat de studiu, și nu doar pentru această carte (George 1994). Prezenta secțiune analizează cîteva dintre criticile din interior, adică cele care iau

foarte în serios preocupările realiste. Din moment ce nu putem trece pur și simplu peste tradiția noastră, accentul critic provine din reliefarea realismului ca practică și din întoarcerea lui împotriva multor pretenții iresponsabile emise în numele lui.

Principala argumentare critică poate fi rezumată astfel: realismul nu-și ia propriile concepte centrale suficient de în serios. Criticii lui susțin că realismul este o practică sceptică care evită totuși problematizarea teoriei inerente a statului. Apoi, el este o practică ce inspiră o comunitate internațională. În al treilea rînd, politica internațională nu este o politică a puterii pentru că seamănă cu preceptele realiste, ci pentru că acea comunitate internațională care împărtășește o viziune realistă asupra lumii acționează în așa fel încît să producă politica puterii: este o construcție socială. Așteptările realiste ar putea fi satisfăcute, nu pentru că ele corespund în mod obiectiv la ceva real, ci pentru că agenții fac din aceste așteptări principii care le ghidează acțiunea. Pînă la urmă, aceasta poate avea efecte politice semnificative: chiar la sfîrșitul războiului rece, care probabil că a zguduit viziunea realistă asupra lumii, practicile realiste puteau mobiliza vechile coduri, pentru a atenua potențiala ruptură istorică a sistemului instaurat după căderea zidului Berlinului. Realismul stă încă la baza principalelor reconceptualizări ale actualului sistem internațional, de la reificarea geo-culturală a lui Huntington la „neo-medievalism" - și justifică politicile externe care pot fi deduse din acestea.

Scepticismul luat în serios: critica sceptică a ontologiei realiste a statului

Post-structuralismul este un cadru teoretic ce combină o metateorie a interpretivismului intersubiectiv

(vezi capitolul 13) cu o teorie morală a scepticismului radical. Oricît de paradoxal ar putea părea, poststructuralismul în disciplina relațiilor internaționale reprezintă o critică sceptică a unei teorii considerate prin excelență sceptică, anume realismul (pentru ceea ce urmează, vezi Guzzini 1997b). Mai important pentru această discuție este că critica normativă poststructuralistă implică o critică conceptuală ce pune de la bun început sub semnul întrebării tentativa unei versiuni științifice a realimului.

O referință comună atît pentru realism, cît și pentru poststructuralism este Max Weber (Walker 1988-1989: 12-13, 1993b: 148-53). Ceea ce face atît de ispititoare referirea la Weber pentru aceste teorii este analiza pe care el o face succesului civilizației occidentale, înțeles ca un proces de raționalizare, pe care Weber îl combină cu un simț al pierderii unității spirituale, cu dezvrăjirea, cum îi spune el. Weber este moștenitorul lui Kant și al lui Nietzsche. Într-o lume care l-a pierdut pe Dumnezeu se vor ciocni o mulțime de idoli (Weber 1988 [1919]). Nu există nici soluție rațională, nici soluție divină la pluralitatea valorilor. De aceea, modernitatea este ambivalentă. Ea eliberează indivizii de regulile arbitrare, dar îi poate încătușa în rețeaua crescîndă a raționalității instrumentale, cușca de fier a lui Weber.

În acest context a apărut o nouă comprehensiune de sine a individului, o nouă subiectivitate. Ea își are originile în ceea ce Aron (1969: 287) numea ambiție prometeică a modernității timpurii, adică ambiția de a deveni stăpîni și proprietari ai naturii cu ajutorul științei și tehnologiei. Într-o lume în care raționalitatea nu are ultimul cuvînt în alegerile morale, subiectul este deopotrivă purtătorul progresului și marele pericol la adresa Luminismului. Pericolul pîndește la două niveluri. La nivel individual, există riscul ca voința de

putere să fie singura cale spre moralitate, idee asociată adesea cu Nietzsche și „decizionismul" lui Carl Smith. Pentru a preveni acest risc, realiștii urmau de obicei soluția lui Weber a unei „etici a responsabilității". Această etică trebuia să se opună decizionismului și să protejeze sfera alegerii morale rezonabile de înaintarea inexorabilă a raționalizării. Dar atunci, vorba lui Rob Walker: responsabilitate pentru cine?

Și din nou realiștii par să-l urmeze pe Weber, cel puțin în principiu, atunci cînd este vizată comunitatea națională. Există o tendință constitutivă către o legitimare de primă instanță a voinței de putere la nivel național, numită „politică a puterii". O astfel de înțelegere a fost criticată chiar de realiștii înșiși (de unii) (Aron 1967b) și nu orice politică dusă în acest spirit va căpăta binecuvîntarea realiștilor. Dar, și aici critica poststructuralistă a realismului capătă accente mai radical sceptice: felul în care este construită teoria realistă exclude acele moduri alternative de înțelegere a politicii mondiale, în care guvernarea nu este legată de stat. Altfel spus, în viziunea poststructuraliștilor, realismul nu explică de ce scepticismul său se oprește în fața statului: realismul reifică statul ca actor moral.

Puterea luată în serios: puterea tacită a discursurilor realiste

Atît poststructuraliștii, cît și constructiviștii arată că anarhia și suveranitatea, cuplul conceptual de bază folosit de realism pentru a distinge relațiile internaționale de politica internă, nu se referă la un fapt natural sau necesar. Dimpotrivă, aceste concepte au sens în cadrul lumii de semnificații a unei comunități internaționale a oamenilor politici. La rîndul ei, comunitatea academică a neorealiștilor ia în mod

greşit practica socială drept realitate obiectivă, independentă de gîndire. Cu alte cuvinte, politica internaţională nu este determinată de materialismul puterii, reductibil la un model mecanicist. Ci ea este o construcţie socială a instituţiilor care evoluează istoric şi în care materialismul puterii joacă un rol în schimbare. Ca atare, politica internaţională nu poate proveni dintr-un interes naţional optimizabil pe căi raţionale, o opinie care ar reduce deciziile politice la un calcul al eficienţei.

O practică socială este constituită de către o comunitate de actori. De aceea, argumentul precedent se bazează pe identificarea unei comunităţi în sfera internaţională. Richard Ashley, reprezentant al unei orientări sociologice influenţate de Pierre Bourdieu, susţine că o astfel de comunitate există în însăşi subiectivitatea şi practicile realismului, „ca o reţea de proceduri practice, sensuri, precedente şi abilităţi, fabricate istoric, care definesc subiectivitatea internaţională competentă şi care ocupă un *spaţiu* social definit precar" (Ashley 1987: 411). Acest lucru este inevitabil în viziunea romantică a realiştilor, care se văd pe ei înşişi ca angajaţi într-o luptă pe două fronturi. Ei sînt apărătorii naţiunii împotriva violenţei inerente relaţiilor internaţionale, precum şi vocea care avertizează împotriva încercărilor de a exporta idealuri interne, fie ele şi democratice, într-o sferă unde aplicarea lor ar putea duce la un război nenecesar. Asumpţiile realismului legitimează o comunitate instituită la graniţa dintre politica internă şi cea internaţională şi la marginea discursului liberal occidental. Această comunitate se consideră o eroică ajustare provocată de necesităţi. Scoţînd în evidenţă realismul ca practică, el devine supus criticii şi este pusă în discuţie calitatea sa incontestabilă şi naturalizată.

Din nou, critica ia mai în serios un concept central al realismului, puterea, decît o face realismul însuşi. Ea se concentrează asupra întrebării: Cum poate această comunitate să păstreze tăcerea asupra caracterului construit şi istoric al existenţei sale. Scepticismul ei nu se poate opri la descrierea sistemului internaţional ca o simplă necesitate. Dar ea nu crede nici în conspiraţia realiştilor malefici, care îşi tăinuiesc în mod voit puterea. Ea vede această putere ca fiind reprodusă social prin practicile comunităţii internaţionale a realiştilor (Ashley 1989). Este vorba de o formă de putere impersonală (Guzzini 1993, 1994b). Ea constă în practicile de rutină ale comunităţii, în înţelegerile sale evidente şi luate de-a gata.

O analiză a puterii intersubiective trebuie să ia în considerare nivelul metateoretic, care stă la baza analizei realiste şi a politicilor sale deliberate. „Teoria cunoaşterii este o latură a teoriei politice, pentru că puterea simbolică specifică de a impune principiile construcţiei realităţii - în particular, a realităţii sociale - este o dimensiune importantă a puterii politice" (Bourdieu 1977: 165). Orientarea epistemologică a ultimului deceniu este deopotrivă un semn al crizei disciplinei şi o încercare a unora de a demasca puterea epistemologică tacită a discursului neorealist (Ashley 1986 [1984], 1988; Runyan şi Peterson 1991: 75-6, 97-8).

Societatea internaţională luată în serios: construcţia socială a politicii puterii

Odată ce comunitatea internaţională a acestei construcţii a fost identificată, iar puterea discursurilor acceptată, devine posibil să efectuăm o analiză a înţelesurilor împărtăşite care dau impresia necesităţii politicii puterii şi care fac posibilă întreprinderea realismului, ca abordare

ştiinţifică centrată pe materialismul puterii. Interesul naţional/securitatea naţională sau puterea nu apar ca ceva dat în mod obiectiv, ci sînt construite social - deci contestabile.

Dacă realismul este o practică care construieşte social ceea ce noi percepem ca politică a puterii (Wendt 1992a), atunci un program serios de cercetare empirică trebuie să se concentreze asupra conceptelor. Acest studiu al conceptelor nu încearcă să clarifice doar ceea ce înseamnă ele, ci şi ce efecte producem noi atunci cînd le folosim. Voi exemplifica cu ajutorul a două concepte din disciplina relaţiilor internaţionale, proeminente în realism, anume securitatea şi puterea.

Redefinirea securităţii

Scopul lui Ole Wæver (1995) era să depăşească acea analiză conceptuală care se concentrează pur şi simplu asupra diferitelor înţelesuri ale securităţii. Analiza ar trebui să arate ce se întîmplă atunci cînd numeşti ceva o chestiune de securitate. Pentru el, securitatea se leagă de un model aparte de înţelegere a evenimentelor, care mobilizează dispoziţii politice specifice.

Discursul securităţii se referă la un subiect, la o ameninţare şi la un obiect de referinţă al ameninţării (de exemplu, militar). El este folosit mai ales în mediul securităţii militare naţionale. Aici el scoate în evidenţă problemele de importanţă vitală, pentru care se justifică o stare de alertă şi o luare rapidă de decizii. Joseph Nye a surprins în mod inspirat esenţa discursului securităţii comparînd-o cu oxigenul. Atîta vreme cît îl ai, nu-l observi. Dar cînd pare că-ţi lipseşte, toate celelalte probleme devin secundare.

Cercetarea lui Wæver începe atunci cînd o anumită chestiune este considerată chestiune de securitate. Pentru el, nu este vorba mai întîi de o descriere neutră, care cere apoi o acțiune politică. Securizarea reprezintă politica însăși. Ea este un act, adesea al elitelor autorizate, care determină trecerea unei probleme particulare la nivelul principiilor, unde pot fi legitimate orice fel de mijloace, dacă ele sînt necesare. În această privință, securitatea este inamicul politicii: ea scoate o problemă din sfera negocierii și compromisului.

A înțelege securizarea ca o practică ce mobilizează anumite dispoziții ajută analistul să obțină noi intuiții empirice. Ole Wæver folosește această înțelegere pentru a vedea ce s-a întîmplat în timpul politicii de destindere. Cînd impasul nuclear a zădărnicit toate inițiativele politice, Occidentul a folosit un fel de strategie de desecurizare. Kremlinul refuzase întotdeauna să-și deschidă granițele din punct de vedere economic și cultural, să recunoască drepturile omului și disidența politică, invocînd de obicei motive de suveranitate și securitate națională și pretinzînd că flexibilitatea în privința acestor chestiuni ar frîna lupta comunistă împotriva capitalismului internațional. Politica de destindere a Occidentului a încercat cu perseverență să despartă problemele economice și culturale de politica de nivel înalt, urmărind o desecurizare. Rezultatul a fost un compromis, atestat de Declarația Finală de la Helsinki din 1975, prin care Occidentul renunța la pretențiile teritoriale (primul nivel), pe care era oricum incapabilă să le realizeze, pentru a obține îmbunătățiri la al doilea și al treilea nivel (relații economice și culturale, respectiv drepturile omului). Privind retrospectiv la Carta 77, la mișcările de dizidență și la revoluțiile din 1989, se pare că strategia a fost bună. Deși

pare paradoxal la prima vedere, securitatea europeană s-a îmbunătățit prin desecurizarea cîtorva domenii. De asemenea, încercările recente ale Rusiei de a influența „vecinătatea apropiată", pe motivul minorităților ruse, pot fi contracarate printr-o strategie care să desecurizeze cetățenia, așa cum s-a întîmplat în Lituania sau Estonia (Schmelling 1995). O altă aplicație empirică utilă a acestei abordări a securității este analiza securizării chestiunilor societale (Wæver 1993), unde emigrantul, de exemplu, nu mai este privit doar ca un străin sau ca un altul, ci ca o potențială amenințare la adresa discursului securității naționale (Huysmans 1995).

Construcția puterii

Hedley Bull (1977) scria că, deși noi știm că nu există balanța puterii, acesta este un concept indispensabil. Și avea dreptate într-un dublu sens. În primul rînd, balanța puterii este un concept folosit de diplomați în negociere. În al doilea rînd, pentru primul motiv și numai pentru acesta, nici observatorul nu se poate descurca fără el.

Poate că puterea nu este fungibilă, însă diplomații se străduie să găsească o modalitate de a-i conferi un înțeles translatabil. Politica tradițională a compensării trebuie să se bazeze pe o măsură comună a diferitelor sectoare ale puterii. Înainte de a conta ei înșiși, diplomații trebuie să decidă ce anume contează. De aceea, balanța puterii – și orice idee de echilibru de acest fel – se bazează pe o construcție socială, uneori pe un acord al comunității diplomatice. Ei acceptă o măsură comună a puterii, deși cu greu ar putea să o definească.

Așa cum reiese din cercetarea discursului securității, măsurarea puterii este un act politic. Diplomații care repre-

zintă state înzestrate cu o resursă specifică de putere vor face tot posibilul să sporească valoarea acesteia. Accentul pe care îl pune guvernul sovietic pe factorii militari, și nu pe cei economici, este un exemplu în acest sens. Cursa pentru arme de distrugere în masă este deopotrivă o preocupare pentru securitate și o problemă de putere, în sensul că se achiziționează resurse care sînt în general considerate ca fiind de prim rang. Prestigiul, la rîndul său, este schimbat pe anumite compensații sau atenții. Uneori, astfel de acorduri asupra măsurilor și a modurilor de acțiune, dacă sînt împărtășite pe scară largă, pot recrea diplomatic ceva asemănător presupusei balanțe mecanice a puterii (Kivi 1996).

La un al doilea nivel al observației, faptul că balanța puterii există ca un construct social înseamnă că nu-l putem lăsa pur și simplu deoparte pentru că am descoperit că nu există o balanță mecanică. Conceptul acesta nu se referă la ceva din structura obiectivă a sistemului internațional. E greșit să ne gîndim că, din moment ce este reprodus în cultura diplomatică, înseamnă că el corespunde unei realități obiective, greșeală care a amenințat multe scrieri realiste, atît clasice, cît și științifice. El este ceva folosit de către diplomați și, ca atare, există și are importanță pentru politica internațională.

În discursul său inaugural de la Zürich, savantul elvețian Daniel Frei (1969) își îndemna colegii din științele politice să ajute politica practică cu un concept neutru și măsurabil al puterii. El era perfect conștient de necesitatea practică a unui astfel de concept, dar și de dificultatea întemeierii sale științifice. Acest text lucid subliniază valoarea politică a conceptelor care migrează între comunitatea academică și cea politică. Puterea este un termen folosit de

universitari şi de aceea are efecte asupra producerii cunoştinţelor şi reproducerii culturii diplomatice tradiţionale.

Mobilizarea memoriei colective la sfîrşitul războiului rece

Realismul ar trebui luat în serios pentru modul în care constituie înţelegerea noastră asupra schimbărilor istorice. Realismul, ca un cadru implicit de analiză, a creat acele „lecţii ale istoriei" ce influenţează modul nostru de a conferi un sens politicii internaţionale. Versailles, München, Vietnam - acestea n-au fost doar momente ale unor evenimente istorice complexe, ci şi metafore care ne orientează înţelegerea. Ele sînt înscrise în memoria colectivă a oamenilor politici şi a cercetătorilor (pentru astfel de exemple, lucrul este valabil cel puţin pentru Vest). Ele reprezintă înţelegerea contestată, dar adesea general acceptată, a ceea ce ar trebui să fie lecţiile trecutului.

Cercetarea memoriei colective face parte din studiul puterii din cadrul disciplinei relaţiilor internaţionale (pentru ceea ce urmează, vezi Guzzini 1994b). Ea se referă la cele două practici importante din această disciplină, cea de la nivelul comunităţii diplomatice (în sensul cel mai larg) şi cea de la nivelul comunităţii academice. Lecţiile realiste ale trecutului constituie una dintre cele mai puternice legături dintre aceste două comunităţi. Ele exercită o puternică presiune asupra indivizilor care iau deciziile, precum şi asupra naratorilor profesionişti ai istoriei, care păstrează în scris aceste lecţii pentru viitor.

Modul în care administraţia americană şi comunitatea academică a disciplinei relaţiilor internaţionale s-au descurcat în cel de-al doilea război din Golf reprezintă o ilustrare empirică a acestei forme de putere intersubiectivă.

Ar putea fi găsite multe analogii istorice cu modul în care al doilea război mondial a influențat principalii factori de decizie americani (Lakoff 1991; Luke 1991). Sigur că analogiile istorice pot fi folosite cu bună știință pentru a influența rezultatele. Aceasta este sarcina obișnuită a propagandei. Însă aceste analogii pot face mai mult: ele pot sugera modele de înțelegere și comportamente ce pot eluda controlul conștient al factorului de decizie. Ele pot clarifica evenimente lăsînd gîndirea să se concentreze asupra datelor particulare. Aceasta nu înseamnă totuși că ele determină comportamentul, ceea ce ar putea duce la un fel de determinism structural. Ceea ce se poate spune este că înscrierea un eveniment particular într-o analogie istorică este un puternic mecanism de legitimare a acelei acțiuni, care este considerată a fi lecția evenimentului istoric respectiv. Cînd Saddam Hussein a fost comparat cu Hitler, iar regimul său cu un regim totalitar care se opune regulilor sistemului internațional, cînd s-a spus că Irakul mai are puțin pînă să-și creeze propria bombă nucleară, cu alte cuvinte, cînd războiul din Golf a devenit o replică a celui de-al doilea război mondial, în acel moment intervenția masivă nu a fost doar garantată, ci și necesară.

De asemenea, comunitatea internațională a experților în relații internaționale a reacționat în mare măsură sub influența acestor lecții ale trecutului. Lawrence Freedman (1991) a rezumat, în maniera concisă care-l caracterizează, cele două lecții cu care SUA s-a ales din războaiele din Lumea a Treia, mai ales din cel din Vietnam: o intervenție are ca rezultat fie un impas, fie o escaladare (sau, mai rău, ambele). Discuțiile referitoare la intervenția din ultimul război din Golf au gravitat multă vreme în jurul acestor doi

parametri, înainte ca analogia cu al doilea război mondial să contribuie la depășirea acestei situații.

Perceperea celui de-al doilea război din Golf ca o replică a celui de-al doilea război mondial a influențat și modul general de a înțelege sfîrșitul războiului rece. Problemele principale nu sînt relațiile sociale, schimbările interne sau legitimitatea, ci vechea politică teritorială și amenințarea puterilor nucleare din Lumea a Treia. Pericolul nu este dezbinarea internă și amploarea naționalismului, ci proliferarea armelor nucleare. Paradigma înțelegerii viitorului politicii mondiale nu mai era căderea Zidului Berlinului, ci războiul pentru Kuwait.

Dezbaterile recente cu privire la noul tip de relații internaționale de după războiul rece oferă o bună ilustrare a felului în care asumpțiile realiste sînt încă prezente, chiar și atunci cînd autorii le declară depășite. Două interpretări recente ale problemelor mondiale actuale, neomedievalismul și ciocnirea civilizațiilor, pot sta ca exemple pentru acest lucru. Neomedievalismul uzează de asumpțiile realiste pentru a înțelege noul, folosindu-se de analogii cu perioada de dinaintea sistemului de state modern; ciocnirea civilizațiilor revine la acele asumpții realiste care predominau înainte și în timpul războiului rece.

Definirea sistemului actual ca o formă de neomedievalism are ca normă politica realistă a statelor suverane; așa că orice evoluție este înțeleasă ca o revenire mascată la perioada anterioară sistemului de state modern. Epocile istorice sînt în continuare definite potrivit canonului realist. Problema este că această analogie este atît de abstractă, chiar anistorică, încît ea pare nepotrivită pentru a cuprinde tocmai acele schimbări determinate de modificările sociale și economice din ultimele secole, inclusiv recenta globalizare a

producției și finanțelor, care necesită în primul rînd inovații conceptuale și teoretice. După cum era de așteptat, nici această analogie nu este nouă, ea fiind prezentă în scrierile realiste timpurii. Chiar înaintea globalizării, realiștii se refereau la ea ori de cîte ori doreau să conceptualizeze suveranitățile multiple sau suprapuse (Wolfers 1962: 242, despre noul medievalism; Bull 1977).

De asemenea, ciocnirea puterii și a ideologiilor din timpul Războiului Rece a fost înlocuită cu „ciocnirea civilizațiilor" (Huntington 1993), care s-a transformat într-o versiune culturală actualizată a geopoliticii (vezi Mackinder 1944 [1919]). În timp ce noul medievalism se întoarce la politica internațională premodernă pentru a înțelege sistemul actual, ideea ciocnirii civilizațiilor reînnoiește tradiția geopolitică realistă anterioară războiului, care a fost întotdeauna deterministă cultural. Dacă luăm teza lui Huntington din această perspectivă, contestarea civilizației nu aduce nimic nou, ci doar o caracteristică preordonată a chestiunilor internaționale, care fusese estompată de ciocnirea ideologiilor. Mai mult, Huntington reînvie discursul războiului rece. El împarte lumea în civilizații diferite (poli), care ocupă arii culturale (teritorii) diferite, la granița cărora (cortina de fier sau cea de bambus) este foarte probabil să apară conflicte. Mai ales lumea occidentală (democrația) va fi confruntată cu atacul pe multiple planuri al unor civilizații, cu care, prin definiție, nu se poate negocia (totalitarism). Huntington pare să caute un nou dușman. Altfel spus, nu este vorba despre o problemă nouă, care cere o reacție din partea Occidentului, ci soluțiile strategice occidentale caută o nouă problemă.

În concluzie, a lua în serios realismul ca pe o schemă încă larg răspîndită de înțelegere contribuie la

conştientizarea modului în care analogiile istorice, adesea foarte contestabile, ne influenţează înţelegerea şi ne pot împinge la acţiune. De aceea, o astfel de analiză conceptuală nu este o cercetare fără rost, ci o condiţie prealabilă pentru a putea lua în considerare o varietate mai largă de opţiuni politice şi de a face faţă unor profeţii lipsite de simţ critic.

CONCLUZIE

Acest capitol a prezentat trei argumente cu privire la actuala dezvoltare a realismului în disciplina relaţiilor internaţionale şi în economia politică internaţională. Mai întîi, s-a arătat că unitatea dintre discursul diplomatic şi disciplina relaţiilor internaţionale, atît de firească în vremea lui Morgenthau, nu mai este valabilă. Lumea politicii internaţionale şi cea a diplomaţiei s-a schimbat.

Apoi a fost pus în evidenţă un eşec similar, atunci cînd realiştii au încercat să salveze suprapunerea dintre realism şi principala teorie explicativă din domeniul relaţiilor internaţionale, adică să salveze realismul ca teorie sau paradigmă ce defineşte identitatea disciplinei. Acest lucru a fost ilustrat prin critica volumului *Logic of Anarchy*, revizuirea cea mai elaborată a teoriei lui Waltz, care îşi propune să răspundă deopotrivă criticilor realismului şi celor ai neorealismului. Această lucrare nu oferă nici un realism coerent din punct de vedere metateoretic, nici o nouă versiune, acceptabilă în raport cu actualele criterii academice ale unei teorii empirice.

În urma acestor două eşecuri, realismul se află la o răscruce. Fie va urma calea ştiinţifică, şi atunci va continua fragmentarea din interiorul şi din afara disciplinei în forma sa restrînsă. Fie se întoarce la rădăcinile sale normative şi

istorice, dar atunci nu va mai putea acoperi agenda de cercetare a disciplinei relațiilor internaționale, nici nu va mai putea pretinde poziția științifică centrală pe care și-o asumase începînd cu 1945. În trecut, realiștii au făcut față acestei dileme. Această rezistență, manifestată în ambele moduri, a dat un anumit ritm evoluției realismului și, pînă acum, evoluției relațiilor internaționale ca disciplină. Aceasta a fost dubla poveste a acestei cărți. Cîtă vreme această rezistență continuă, povestea merge mai departe.

În final, ultimul capitol a arătat că, deși evoluția realismului ca teorie cauzală generală a fost o mare dezamăgire, trebuie să ne obișnuim cu această situație. Pe de o parte, asumpțiile și intuițiile realiste sînt prezente implicit în aproape toate cadrele de analiză propuse în relațiile internaționale și în economia politică internațională. Unul dintre scopurile cărții a fost să prezinte realismul ca o teorie bogată, variată și variabilă, atît de eterogenă încît ar fi mai bine să ne referim la ea în termeni de plural. Pe de altă parte, respingerea realismului din cauza unora dintre versiunile sale care s-au dovedit empiric false, anistorice sau logic incoerente nu-i afectează rolul pe care îl deține în înțelegerea comună a observatorilor și practicienilor din sfera internațională. Teoriile realiste își mențin forța în constituirea înțelegerii noastre asupra prezentului. Asumpțiile lor, sub forma unor construcții teoretice și a unor lecții particulare ale trecutului, se transmit de la o generație la alta de factori de decizie, contribuind la mobilizarea anumitor moduri de gîndire și a anumitor dispoziții pentru acțiune. Ele oferă acestora legitimitate.

În ciuda celor cîteva „morți" ale realismului ca teorie cauzală generală, realismul guvernează cu autoritate acțiunea. El există în mintea multor practicieni și, ca atare,

se reflectă în acțiunile lor. Indiferent dacă lumea pe care o descrie există sau nu, realismul sigur există. Realismul nu este o teorie cauzală care să explice relațiile internaționale, dar, cîtă vreme el continuă să fie un reper puternic, trebuie să înțelegem realismul pentru a găsi sensul disciplinei relațiilor internaționale. Altfel spus, realismul este o punte hermeneutică încă necesară pentru înțelegerea politicii mondiale. A ne descotorosi de realism fără a-l înțelege bine nu implică doar riscul de a pierde unele intuiții teoretice valoroase, pe care eu am încercat să le cuprind în această carte; a ne dezbăra de realism în felul acesta ar fi și inutil. Pentru că acesta ar fi cu siguranță cel mai bun mod de a-l reproduce în continuare, tacit și necritic.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Bibliografie

Abendroth, Wolfgang (1973) 'International Relations, Völkerrecht und Außenpolitik als Teildisziplinen der politischen Wissenschaft – ein Disput mit Ernst Otto Czempiel', in Ekkehart Krippendorff (ed.) *Internationale Beziehungen*, Köln: Kiepenheuer & Witsch, pp. 13-37.

Adorno, Theodor, *et al.* (1969) *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie*, Neuwied: Luchterhand.

Alemann, Ulrich v. and Erhard Forndran (1979) *Methodik der Politikwissenschaft. Eine Einführung in Arbeitstechnik und Forschungspraxis*, 2nd end, Stuttgart: Kohlhammer.

Alker jr, Hayward R. and Thomas J. Biersteker (1984) 'The Dialectics of World Order: Notes for a Future Archeologist of International Savoir Faire', *International Studies Quarterly* 28, 2, pp. 121-42.

Alker jr, Hayward R. ([1986] 1996) 'The presumption of anarchy in world politics: on recovering the historicity of world society', in Hayward R. Alker jr. (ed.) *Rediscoveries and reformulations: humanistic methodologies for international studies*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 355-93.

Allison, Graham T. (1971) *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, Boston: Little Brown.

Allison, Graham T. and Morton Halperin (1972) 'Bureaucratic Politics: A Paradigm and Some Policy Implications', in Raymond Tanter and Richard Ullman (eds) *Theory and Policy in International Relations*, Princenton: Princeton University Press.

Aron, Raymond (1984) *Les dernières années du siècle*, Paris: Julliard.

— (1976) *Penser la guerre, Clausewitz. II: L'âge planétaire*, Paris: Gallimard.

— (1969) *Les désillusions du progrès. Essai sur la dialectique de la modernité*, Paris: Calmann-Lévy.

— (1967a) 'What is a Theory of International Relations?', *Journal of International Affairs* XXXI, pp. 185-206.

— (1967b) 'Max Weber et la politique de puissance', in *Les étapes de la pensée sociologique*, Paris: Gallimard, pp. 642-56.

— (1962) *Paix et guerre entre les nations*, Paris: Calmann-Lévy, 1984 (8th edn.). Ashley, Richard K. (1989) 'Imposing International Purpose: Notes on a Problematic of Governance', in Ernst-Otto Czempiel and James Rosenau (eds) *Global Changes and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the 1990s*, Lexington, MA.: Lexington Books, pp. 251-90.

— (1988) 'Untying the Sovereign State: A double reading of the Anarchy Problematique', *Millennium: Journal of International Studies* 17,2 (Summer), pp. 227-62.

— (1987) 'The Geopolitics of Geopolitical Space: Toward a Critical Social Theory of International Politics', *Alternatives* XII, 4, pp. 403-34.

— (1986 [1984]) 'The Poverty of Neorealism', in Robert O. Keohane (ed.) *Neorealism and its Critics*, New York: Columbia University Press, pp. 255-300.

Axelrod, Robert and Robert Keohane (1986) 'Achieving cooperation under anarchy: strategies and institutions', in Kenneth Oye (ed.) *Cooperation under anarchy*, Princeton: Princenton University Press.

Baldwin, David A. (ed.) (1993a) *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, New York: Columbia University Press.

— (1993b) 'Neoliberalism, Neorealism, and World Politics', in David A. Baldwin (ed.) *Neorealism and Neoliberalism: The Contemporary Debate*, New York: Columbia University Press, pp. 3-25.

— (1989) *Paradoxes of Power*, Oxford: Blackwell.

— (1985) *Economic Statecraft*, Princeton: Princeton University Press.

Banks, Michael (1985) 'The Inter-Paradigm Debate', in Margot Light and A.J.R. Groom (eds) *International Relations: A Handbook of Current Theory*, London: Frances Pinter, pp. 7-26.

— (1984) 'The Evolution of International Relations', in Michael Banks (ed.) *Conflict in World Society: A new perspective on International Relations*, Brighton: Harvester Press, pp. 3-21.

Banks, Michael and Martin Shaw (eds) (1991) *State and Society in International Relations*, London: Harvester/ Wheatsheaf Press.

Barnes, Barry (1982) *T.S. Kuhn and Social Science*, London: Macmillan.

Barone, Charles A. (1985) *Marxist Thought on Imperialism: Survey and Critique*, London: Macmillan.

Bartelson, Jens (1996) 'Short circuits: society and tradition in international relations theory', *Review of International Studies* 22, 4 (October), pp. 339-60.

— (1995) *A Genealogy of Sovereignty*, Cambridge: Cambridge University Press.

Beitz, Charles (1979) *Political Theory and International Relations*, Princeton: Princeton University Press.

Bendor, Jonathan and Thomas H. Hammond (1992) 'Rethinking Allison's models', *American Political Science Review* 86, 2 (June), pp. 301-22.

Berg-Schlosser, Dirk, Herbert Maier and Theo Stammen (1981) *Einführung in die Politikwissenschaft* 3rd edn, München: Beck.

Berki, R.N. (1981) *On Political Realism*, London: Dent & Sons.

Bernstein, Richard (1983) *Beyond Objectivism and Relativism: Science, Hermeneutics, and Praxis*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Blaug, Marc (1975) 'Kuhn versus Lakatos, or paradigms versus research programmes in the history of economics', *History of Political Economy* 7, 4, pp. 399-433.

Bobbio, Norberto (1981) 'La teoria dello stato e del potere', in Pietro Rossi (ed.) *Max Weber e l'analisi del mondo*, Torino: Einaudi, pp. 215-46.

— (1976) *Quale socialismo?* Torino: Einaudi.

Bourdieu, Pierre (1980) *Le sens pratique*, Paris: Éd. Minuit.

— (1977) *Outline of a Theory of Practice*, transl. by Richard Nice, Cambridge *et al.*: Cambridge University Press.

Bracher, Karl-Dietrich (1982) *Zeit der Ideologien. Eine Geschichte politischen Denkens im 20. Jahrhundert*, Stuttgart: DVA.

Brecher, Michael (1993) *Crises in World Politics*, Oxford: Pergamon Press.

Brenner, Robert (1977) 'The origins of capitalist development: A critique of Neo-Smithian Marxism', *New Left Review* 104, pp. 25-92.

Brewer, Anthony (1990) *Marxist Theories of Imperialism*, 2nd edn, London, New York: Routledge.

Brown, Chris (1992) *International Relations Theory: New Normative Approaches*, New York *et al.*: Harvester Wheatsheaf.

Bull, Hedley (1984) 'The revolt against the West', in Hedley Bull and Adam Watson (eds) *The Expansion of International Society*, Oxford, New York: Oxford University Press, pp. 217-28.

— (1979) 'The state's positive role in world affairs', *Daedalus* 108, 4, pp. 111-23.

— (1977) *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, London: Macmillan.

— (1969) 'International Theory: The Case for a Classical Approach', in Klaus Knorr and James Rosenau (eds) *Contending Approaches to International Politics*, Princeton: Princeton University Press, pp. 20-38.

— (1966a) 'Society and Anarchy in International Relations', in Herbert Butterfield and Martin Wight (eds) *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Relations*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, pp. 35-50.

— (1966b) 'The Grotian Conception of International Society', in Herbert Butterfield and Martin Wight (eds) *Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International*

Relations, Cambridge, UK: Cambridge University Press, pp. 51-73.

— and Adam Watson (eds) (1984) *The Expansion of International Society*, Oxford, New York: Oxford University Press.

Burton, John W. (1986) *Global Conflict: The Domestic Sources of International Crisis*, 2nd end, Brighton: Harvester Press.

Buzan, Barry (1991a) 'New patterns of global security in the twenty-first century', *International Affairs* (London) 67, 3, pp. 431-51.

— (1991b) *People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, 2nd edn, New York *et al.*: Harvester Wheatsheaf.

— (1984) 'Economic structure and international security: the limits of the liberal case', *International Organization* 38, 4 (Autumn), pp. 597-624.

Buzan, Barry, Charles Jones and Richard Little (1993) *The Logic of Anarchy: Neorealism to Structural Realism*, New York: Columbia University Press.

Calleo, David and Susan Strange (1984) 'Money and World Politics', in Susan Strange (ed.) *Paths to International Political Economy*, London: George Allen and Unwin, pp. 91-125.

Campbell, David (1993) *Power Without Principles: Sovereignty, Ethics, and the Narratives of the Gulf War*, Boulder and London: Lynne Rienner Publishers.

— (1992) *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Caporaso, James A. (1978) 'Introduction to the special issue of dependence and dependency in the global system' (and) 'Dependence, dependency, and power in the global system: a structural and behavioral analysis', *International Organization* 32, 1 (Winter), pp. 2-43.

Caporaso, James and W. Ladd Hollist (1985) 'International Political Economy research: What is it and where do we turn for concepts?', in W. Ladd Hollist and Lamond Tullis (eds) *The International Political Economy*, Boulder, Colo.: Westview Press, pp. 27-49.

Cardoso, Fernando Henrique (1977) 'The consumption of dependency theory in the United States', *Latin American Research Review* 12, pp. 7-24.

— (1973) 'Associated-Dependent Development: Theoretical and Practical Implications', in Alfred Stepan (ed.) *Authoritarian Brazil: Origins, Policies and Future*, New Haven, London: Yale University Press, pp. 142-76.

Carlsnaes, Walter (1992) 'The Agency-Structure Problem in Foreign Policy Analysis', *International Studies Quarterly* 36, 3 (September), pp. 245-70.

Carr, Edward Hellet (1961) *What is history?*, 2nd edn. (1987) edited by R.W. Davies, London: Penguin.

— (1946) *The Twenty Years' Crisis: An Introduction to the Study of International Relations*, 2nd edn, London: Macmillan.

Carrere d'Encausse, Hélène (1984) *1956, La Déstalinisation commence*, Bruxelles: Editions Complexe.

Choucri, Nazli (1980) 'International Political Economy: A Theoretical Perspective', in Ole R. Holsti, Randolph M. Siverson and Alexander L. George (eds) *Change in the International System*, Boulder, Colo.: Westview Press, pp. 103-129.

Claude, Inis L. (1962) *Power and International Relations*, New York: Random House.

— (1989) 'The Balance of Power Revisited', *Review of International Studies* 15, 2 (April), pp. 77-85.

Cohen, Benjamin J. (1973) *The Question of Imperialism: The Political Economy of Dominance and Dependence*, London: Macmillan.

Collier, David (ed.) (1979) *The New Authoritarianism in Latin America*, Princeton: Princeton University Press.

Connolly, William (1991) *Identity/ Difference: Democratic Negotiations of Political Paradox*, Ithaca: Cornell University Press.

Cox, Robert, W. ([1981] 1986) 'Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory (and Postscript 1985)' in Robert O. Keohane (ed.) *Neorealism and its Critics*, New York: Columbia University Press, pp. 204-54.

— (1983) 'Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method', *Millennium: Journal of International Studies* 12, 2 (Summer), pp. 162-75.

Czempiel, Ernst-Otto (1981) *Internationale Politik. Ein Konfliktmodell*, Paderborn: Schöningh.

Dahl, Robert A. (1958) 'A Critique of the Ruling Elite Model', *American Political Science Review* 52, pp. 463-9.

Denemark, Robert A. and Kenneth P. Thomas (1988) 'The Brenner-Wallerstein Debate', *International Studies Quarterly* 32, 1 (March), pp. 47-65.

Der Derian, James and Shapiro, Michael (eds) (1989) *International/ Intertextual Relations: Postmodern Readings in World Politics*, Lexington, MA: Lexington Books.

Dessler, David (1989) 'What's at stake in the agent-structure debate?', *International Organization* 43, 3 (Summer), pp. 441-73.

Deutsch, Karl W. (1966) *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*, 2nd rev. edn, New York: The Free Press.

— *et al.* (1957) *Political Community in the North Atlantic Area: International Organization in the light of Historical Experience*, Princeton: Princeton University Press.

Deutsch, Karl W. and J. David Singer (1964) 'Multipolar Power Systems and International Stability', *World Politics* XVI, 3, pp. 390-406.

Dos Santos, Teodonio (1970) 'The Structure of Dependence', *American Economic Review* LX (May), pp. 231-6.

Dowding, Keith M. (1991) *Rational Choice and Political Power*, Hants: Edward Elgar.

Durkheim, Emile (1937) *Les règles de la méthode sociologique*, Paris: Presses Universitaires de France.

Elshtain, Jean Bethke (1987) *Women and War*, Brighton: The Harvester Press.

Elster, Jon (1989) *Nuts and Bolts for the Social Sciences*, Cambridge: Cambridge University Press.

Enloe, Cynthia (1989) *Bananas, Beaches and Bases: Making Feminist Sense of International Relations*, London: Pandora.

Esping-Andersen, Gøsta (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.

Evans, Peter (1995) *Embedded Autonomy: State and Industrial Transformation*, Princeton: Princeton University Press.

— (1979) *Dependent Development: The Alliance of Multinational, State and Local Capital in Brazil*, Princeton: Princeton University Press.

Evans Peter, Dietrich Rueschemeyer and Theda Skočpol (eds) (1985) *Bringing the State Back In*, Cambridge, Mass: Cambridge University Press.

Ferguson, Yale H. and Richard W. Mansbach (1988) *The Elusive Quest: Theory and International Politics*, Columbia. S.C.: University of South Carolina Press.

Feyerabend, Paul (1970) 'Consolations for the specialist', in Imre Lakatos and Alan Musgrave (eds) *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 197-230.

Fontaine, André (1965) *Histoire de la Guerre Froide. Tome I: De la Révolution d'octobre a la guerre de Corée, 1917-1950*, Paris: Fayard.

Foster-Carter, Aidan (1978) 'The modes of production controversy', *New Left Review* 107 (January-February), pp. 47-77.

Frank, André Gunter (1966) 'The Development of Underdevelopment', *Mounthly Review*, 18, 4, pp. 17-31.

Freedman, Lawrence (1991) 'Escalators and quagmires: expectations and the use of force', *International Affairs* (London) 67, I (January), pp. 15-31.

— (1989) *The Evolution of Nuclear Strategy*, 2nd rev. edn, London: Macmillan.

Frei, Daniel (1969) 'Vom Mass der Macht', *Schweizer Monatshefte* 49, 7, pp. 642-54.

Gaddis, John Lewis (1982) *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*, Oxford University Press.

— (1978) 'The Strategy of Containment'. in Thomas H. Etzold and John Lewis Gaddis (eds) *Containment: Documents on*

American Policy and Strategy, 1945-1950, New York: Columbia University Press, pp. 25-37.

— (1972) *The United States and the Origins of the Cold War 1941-1947*, New York: Columbia University Press.

Geertz, Clifford ([19731 1993) 'Thick Description: Toward an Interpretive Theory of Culture', in *The Interpretation of Cultures*, London: Fontana Press, pp. 3-30.

George, Alexander (1979) 'The Causal Nexus between Cognitive Beliefs and Decision-Making Behavior: The "Operational Code" Belief System', in Laurence Falkowski (ed.) *Psychological Models in International Relations*, Boulder, Colo.: Westview Press, pp. 95-124.

George, Jim (1994) *Discourses of global politics: A critical (re) introduction to international relations*, Boulder, Colo: Lynne Rienner.

— (1993) 'Of Incarceration and Closure: Neo-Realism and the New/Old World Order', *Millennium: Journal of International Studies* 22, 2 (Summer), pp. 197-234.

Giddens, Anthony (1985) *The Nation-State and Violence*, Cambridge: Polity Press.

Giesen, Klaus-Gerd (1992) *L'éthique des relations internationales. Les théories anglo-américaines contemporaines*, Bruxelles: Bruylant.

Gill, Stephen (1990) *American Hegemony and the Trilateral Commission*, Cambridge: Cambridge University Press.

Gill, Stephen and David Law (1989) 'Global Hegemony and the Structural Power of Capital', *International Studies Quarterly* 33, 4 (December), pp. 475-99.

— (1988) *The Global Political Economy*, Brighton: Harvester Wheatsheaf.

Gilpin, Robert with the assistance of Jean Gilpin (1987) *The Political Economy of International Relations*, Princeton: Princeton University Press.

Gilpin, Robert ([1984] 1986) 'The Richness of the Realist Tradition', in Robert O. Keohane (ed.) *Neorealism and its Critics*, New York: Columbia University Press, pp. 301-21.

— (1981) *War and Change in World Politics*, New York: Cambridge University Press.

— (1977) 'Economic Interdependence and National Security in Historical Perspective', in Klaus Knorr and Frank N. Trager (eds) *Economic Issues and National Security*, Kansas: Regents Press, pp. 19-66.

— (1975) 'Three Models of the Future', *International Organization* 29, 1 (Winter), pp. 37-60.

— (1971) 'The Politics of Transnational Economic Relations', in Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, jr. (eds) *Transnational Relations and World Politics*, Cambridge, Mass. and London: Harvard University Press, pp. 48-69.

Gombrich, E.H. (1959) *Art and Illusion: A Study in the Psychology of Pictoral Representation*, London: Phaidon Press.

Granowetter, Mark (1985) 'Economic Structure and Social Structure: The Problem of Emeddedness', *American Journal of Sociology* 91 (November), pp. 481-510.

Grieco, Joseph (1993) 'Understanding the Problem of International Cooperation: The Limits of Neoliberal Institutionalism and the Future of Realist Theory', in David Baldwin (ed.) *Neorealism and Neoliberalism*, New York: Columbia University Press, pp. 301-38.

— (1988) 'Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism', *International Organization* 42, 4 (Autumn), pp. 485-507.

Griffiths, Martin (1992) *Realism, Idealism and International Politics: A Reinterpretation*, London and New York: Routledge.

Grosser, Alfred (1956) 'L'Etude des Relations Internationales: Specialité Américaine?', *Revue Francaise de Science Politique* III, pp. 634-51.

Gutting, Gary (1980), 'Introduction', in Gary Gutting (ed.) *Paradigms and Revolutions: Appraisals and Applications of Thomas Kuhn's Philosophy of Science*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, pp. 1-21.

Guzzini, Stefano (1997a) 'Robert Gilpin: The realist quest for the dynamics of power', in Iver B. Neumann and Ole Wæver

(eds) *The Future of International Theory: Masters in the Making?*, London and New York: Routledge, pp. 121-44.

— (1997b) 'Maintenir les dilemmes de la modernité en suspens: analyse et éthique poststructuralistes en Relations Internationales', in Klaus-Gerd Giesen (ed.) *L'éthique de l'espace politique mondial: métissages interdisciplinaires*, Bruxelles: Bruylant, pp. 247-85.

— (1995) 'The "Long Night of the First Republic": years of clientelistic implosion in Italy', *Review of International Political Economy* 2, 1 (Winter), pp. 27-61.

— (1994a) 'La longue nuit de la Première République. L'implosion clientéliste en Italie', *Revue Francaise de Science Politique* 44, 6 (décembre), pp. 979-1013.

— (1994b) *Power Analysis as a Critique of Power Politics: Understanding Power and Governance in the Second Gulf War*, Florence: European University Institute, PhD thesis.

— (1993) 'Structural power: the limits of neorealist power analysis', *International Organization* 47, 3 (Summer), pp. 443-78.

— (1988) *T.S. Kuhn and International Relations: International Political Economy and the Inter-Paradigm Debate*, London School of Economics and Political Science, MSc(Econ) Thesis.

Guzzini, Stefano, Anna Leander, Jochen Lorentzen and Roger Morgan (1993) 'New Ideas for a Strange World: Mélanges for Susan', in Roger Morgan, Jochen Lorentzen, Anna Leander, and Stefano Guzzini (eds) *New Diplomacy in the Post-Cold War World: Essays for Susan Strange*, London: Macmillan, pp. 3-23.

Haas, Ernst (1953) 'The Balance of Power: Prescription, Concept or Propaganda?', *World Politics* V (July), pp. 442-77.

Habermas, Jürgen (1985) 'Die Krise des Wohlfahrtsstaates und die Erschöpfung utopischer Energien', in *Die Neue Unübersichtlichkeit*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, pp. 141-63.

— (1976) *Rekonstruktion des Historischen Materialismus*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Haftendorn, Helga (1980) 'Theorie der Internationalen Beziehungen', in Wichard Woyke (ed.) *Handwörterbuch Internationale Politik*, 2nd edn, Opladen: Leske und Budrich.

Halliday, Fred (1990) '"The sixth great power": on the study of revolutions and international relations', *Review of International Studies* 16, 3 (July), pp. 207-21.

— (1987) 'State and Society in International Relations: A second agenda', *Millenium: Journal of International Studies* 16, 2 (Summer), pp. 215-29.

— (1986) *The Making of the 2nd Cold War*, 2nd edn, London: Verso.

Hassner, Pierre (1995) *La paix et la violence. De la bombe atomique au nettoyage éthnique*, Paris: Editions Esprit.

— (1972) *Europe in the Age of Negotiation*, The Washington Papers No. 8, Beverly Hills: Sage.

— (1968a) 'Change and Security in Europe. Part I: The Background', *Adelphi Papers* 45 (February).

— (1968b) ' Change and Security in Europe. Part II: Search of a System', *Adelphi Papers* 49 (July).

Hempel, Carl G. (1965) *Aspects of Scientific Explanation and other Essays in the Philosophy of Science*, London: The Free Press.

Herring jr., George C. (1973) *Aid to Russia, 1941-1946: Strategy, Diplomacy, the Origins of the Cold War*, New York: Columbia University Press.

Herrmann, C.F. (ed.) (1972) *International Crisis: Insights from Behavioural Research*, London: Collier-Macmillan and New York: Free Press.

Herz, John (1950) 'Idealist Internationalism and the Security Dilemma', *World Politics* II, pp. 157-80.

Hodgson, Geoffrey M. (1988) *Economics and Institutions: A Manifesto for a Modern Institutional Economics*, Cambridge: Polity Press.

Hoffman, Mark (1991) 'Restructuring, Reconstruction, Reinscription, Rearticulation: Four Voices in Critical International Theory', *Millennium: Journal of International Studies*, 20, 2, pp. 169-85.

— (1988) 'States, Cosmopolitanism and Normative International Theory', *Paradigms* 2, 1 (June), pp. 60-75.
— (1987) 'Critical theory and the inter-paradigm debate', *Millennium: Journal of International Studies* 16, 2 (Summer), pp. 231-49.
Hoffmann, Stanley (1981) *Duties beyond Borders: On the Limits and Possibilities of Ethical International Politics*, Syracuse, NY: Syracuse University Press.
— (1978) *Primacy or World Order: American Foreign Policy since the Cold War*, New York, Mc Graw Hill.
— (1977) 'An American Social Science: International Relations', *Daedalus* CVI, Summer, pp. 41-60.
— (1965) *The State of War*, New York: Praeger Publishers.
Hollis, Martin (1994) *The philosophy of social science: an introduction*, Cambridge: Cambridge University Press.
Hollis, Martin and Steve Smith (1992) 'Structure and Action: Further Comment', *Review of International Studies* 18, 2 (April), pp. 187-8.
— (1991) 'Beware of gurus: structure and action in international relations', *Review of International Studies* 17, 4 (October), pp. 399-403.
— (1990) *Explaining and Understanding International Relations*, Oxford: Clarendon Press.
Holsti, K.J. (1985) *The Dividing Discipline: Hegemony and Diversity in International Theory*, Boston: Allen & Unwin.
Holsti, Ole R. (1976) 'Foreign Policy Formation Viewed Cognitively', in Robert Axelrod (ed.) *Structure of Decision*, Princeton: Princeton University Press, pp. 18-54.
Huntington, Samuel P. (1993) 'The Clash of Civilizations?', *Foreign Affairs*, 72, 3, pp. 22-42.
— (1968) *Political Order in Changing Societies*, New Haven: Yale University Press.
Huysmans, Jef (1995) 'Migrants as a security problem: dangers of securitising societal issues', in Robert Miles and D. Thränhardt (eds) *Migration and European Integration: The Dynamics of Inclusion and Exclusion*, London: Pinter, pp. 53-72.

— (1992) 'Discourse-Knowledge-Practice: Reinterpreting the Polarity-Stability Debate', paper presented at the Inaugural Pan-European Conference of International Relations, Heidelberg, 16-20 September 1992.

Jervis, Robert (1976) *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton: Princeton University Press.

Jessop, Bob (1990) 'Regulation theories in retrospect and prospect', *Economy and Society* 19, pp. 153-216.

Jouvenel, Bertrand de (1972 [1945]) *Du pouvoir. Histoire naturelle de sa croissance*, Paris: Hachette.

Jones, J.R. Barry (1982) 'International Political Economy: Perspectives and Projects. Part II', *Review of International Studies* 8, 1, pp. 39-52.

— (1981) 'International Political Economy: Problems and Issues. Part I', *Review of International Studies* 7, pp. 245-60.

Kaiser, Karl (1971) 'Transnational Relations as a Threat to the Democratic Process', in Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, jr. (eds) *Transnational Relations and World Politics*, Cambridge, Mass and London: Harvard University Press, pp. 356-70.

— (1969) 'Transnationale Politik. Zu einer Theorie der multinationalen Politik', in Ernst-Otto Czempiel (ed.) *Die anachronistische Souveränität*, PVS Sonderheft No. 1, Köln: Westdeutscher Verlag, pp. 80-109.

Kaplan, Morton A. (1969), 'Variants on Six Models of the International System', in James Rosenau (ed.) *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory*, New York: Free Press, pp. 291-303.

Katzenstein, Peter J. (1985) *Small States in World Markets: Industrial Policy in Europe*, Ithaca: Cornell University Press.

Kennan, George F. (1985-6) 'Morality and Foreign Policy', *Foreign Affairs* 64, pp. 205-18.

— (1967) *Memoirs, 1925-1950*, Boston: Little, Brown.

— (1958) *Russia, the Atom and the West: The BBC Reith Lectures 1957*, Oxford: Oxford University Press.

— (1951) *American Diplomacy 1900-1950*, Chicago: The University of Chicago Press.

Keohane, Robert O. (1993) 'Institutional Theory and the Realist Challenge after the Cold War', in David Baldwin (ed.) *Neorealism and Neoliberalism*, New York: Columbia University Press, pp. 269-300.

— (1989 [1988]) 'International Institutions: Two Approaches', in Robert Keohane, *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*, Boulder, Colo.: Westview Press, pp. 158-79.

— (1984) *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton: Princeton University Press.

— (1986 [1983]) 'Theory of World Politics: Structural Realism and Beyond', in Robert O. Keohane (ed.) *Neorealism and its Critics*, New York: Columbia University Press, pp. 158-203.

— (1980) 'The Theory of Hegemonic Stability and changes in international economic regimes, 1967-1977', in Ole R. Holsti, Randolph M. Siverson and Alexander L. George (eds) *Change in the International System*, Boulder, Colo: Westview Press, pp. 131-62.

Keohane, Robert O. and Nye jr., Joseph S. (1987) '*Power and Interdependence* Revisited', *International Organization* 41, 4 (Fall), pp. 725-53.

— (1977) *Power and Interdependence: World Politics in Transition*, Boston: Little, Brown.

— (eds.) (1972) *Transnational Relations and World Politics*, Cambridge, MA and London: Harvard University Press.

Kindermann, Gottfried-Karl (ed.) (1986) *Grundelemente der Weltpolitik*, 3rd edn, München: Piper Verlag.

Kindleberger, Charles P. (1986a) 'Hierarchy versus inertial cooperation', *International Organization* 40, 4 (Fall), pp. 841-7.

— (1986b) 'International Public Goods without International Government', *The American Economic Review* 76, I (March), pp. 1-12.

— (1981) 'Dominance and Leadership in the International Economy: Exploitation, Public Goods and Free Riders', *International Studies Quarterly* 25, 2 (June), pp. 242-53.

— (1976) 'Systems of International Economic Organization', in David Calleo (ed.) *Money and the Coming World Order*, New York: New York University Press for the Lehrmann Institute, pp. 15-39.

— (1986) *The World in Depression, 1929-1939*, 2nd edn, Berkeley: University of California Press.

Kissinger, Henry A. (1983) *The Years of Upheaval*, Boston: Little Brown.

— (1979) *The White House Years*, Boston: Little Brown.

— (1969) *American Foreign Policy*, New York: Norton.

— (1957) *A World Restored*, Boston: Houghton Mifflin.

Kivi, Risto (1996) *The Balance of Power: An Imaginary Equilibrium*, Budapest: The Central European University, MA Thesis.

Knorr, Klaus (1973) *Power and Wealth: The Political Economy of International Power*, London: Macmillan.

Kohler-Koch, Beate (1989) 'Zur Empirie und Theorie internationaler Regime', in Beate Kohler-Koch (ed.) *Regime in den internationalen Beziehungen*, Baden-Baden: Nomos, pp. 17-88.

Koslowski, Roy and Friedrich V. Kratochwil (1994) 'Understanding change in international politics: the Soviet empire's demise and the international system', *International Organization* 48, 2 (Spring 1994), pp. 215-47.

Krasner, Stephen D. (1985) *Structural Conflict: The Third World Against Global Liberalism*, Berkeley: University of California Press.

— (1982a) 'Structural Causes and Regime Consequences: Regimes as Intervening Variables', *International Organization* 36, 2 (Spring), pp. 185-205).

— (1982b) 'Regimes and the Limits of Realism: Regimes as Autonomous Variables', *International Organization* 36, 2 (Spring), pp. 479-510.

Kratochwil, Friedrich (1993) 'The embarassment of changes: neo-realism and the science of Realpolitik without politics', *Review of International Studies* 19, 1 (January 1993), pp. 63-80.

— and Yosef Lapid (eds) (996) *The return of culture and identity in International Relations theory*, Boulder, Colo: Lynne Rienner.

— and John Gerard Ruggie (1986) 'International organization: a state of the art on an art of the state', *International Organization*, 40, 4 (Autumn), pp. 753-75.

Krause, Keith and Michael Williams (eds) (1997) *Critical security studies: concepts and cases*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Krippendorf, Ekkehart (1988) '*Wie die Großen mit den Menschen spielen. Goethes Politik*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

— (1985) *Staat und Krieg. Die historische Logik politischer Unvernunft*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

— (1977) *Internationale Beziehungen als Wissenschaft. Einführung* 2, Frankfurt am Main: Campus Verlag.

— (1963) 'Ist Außenpolitik *Außen*politik? Ein Beitrag zur Theorie und der Versuch, eine unhaltbare Unterscheidung aufzuheben', in Ekkehart Krippendorff (ed.), *Internationale Beziehungen*, Köln: Kiepenheuer and Witsch, 1972, pp. 189-213.

Kuhn, Thomas (1970a) *The Structure of Scientific Revolutions*, 2nd edn, Chicago: University of Chicago Press.

— (1970b) 'Reflections on my critics', in Imre Lakatos and Alan Musgrave (eds) *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 231-78.

Laclau, Ernesto (1979) *Politics and Ideology in Marxist Theory: Capitalism, Fascism, Populism*, London: Verso Ed.

La Feber, Walter (1993) *America, Russia and the Cold War, 1945-1992*, 7th edn, New York: McGraw Hill.

Lakoff, George (1991) 'Metaphor and War: The Metaphor System Used to Justify War in the Gulf', *Peace Research* 23, 2 and 3 (May), pp. 25-32.

Lall, Sanjaya (1975) 'Is "Dependence" a useful concept in analysing underdevelopment?', *World Development* 3, 6 (November-December), pp. 799-810.

Lapid, Yosef (1989a) 'The Third Debate: On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era', *International Studies Quarterly* 33, 3 (September), pp. 235-54.

— (1989b) '*Quo vadis* International Relations? Further Reflections on the "Next Stage" of International Theory', *Millennium: Journal of International Studies* 18, pp. 77-88.

Leander, Anna (1997) *From Leadership to Cooperation: The Role of the Turkish State in Bargaining with Foreign Investors in the 1980s*, Florence: European University Institute, PhD thesis.

Lebow, Richard Ned (1994) 'The long peace, the end of the cold war, and the failure of realism', *International Organization* 48, 2 (Spring 1994), pp. 249-77.

Leffler, Melvyn P. (1992) *The Preponderence of Power: National Security, the Truman Administration, and the Cold War*, Stanford: Stanford University Press.

Lehmbruch, Gerhard (1969) 'Konkordanzdemokratien im internationalen System. Ein Paradigma für die Analyse von internen und externen Bedingungen Politischer Systeme', in Ernst-Otto Czempiel (ed.) *Die anachronistische Souveränität*, Opladen: Westdeutscher Verlag, pp. 139-63.

Levy, Jack S. (1989) 'The Causes of War: A Review of Theories and Evidence', in Philip E. Tetlock, Jo L. Husbands, Robert Jervis, Paul C. Stern and Charles Tilly (eds) *Behavior, Society and Nuclear War Vol. I*, New York: Oxford University Press, pp. 209-333.

Light, Margot (1988) *The Soviet theory of international relations*, Brighton: Harvester Wheasheaf.

Linklater, Andrew (1990) *Beyond Realism and Marxism: critical theory and international relations*, London: Macmillan.

— (1982) *Men and Citizen in the Theory of International Relations*, London: Macmillan, 1982.

Little, Richard and Steve Smith (eds) (1988) *Belief System and International Relations*, Oxford: Basil Blackwell.

Loth, Wilfried (1983) *Die Teilung der Welt. Geschichte des Kalten Krieges 1941-1955*, 4th edn, München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Lowry, S. Todd (1979) 'Bargain and Contract Theory in Law and Economics', in Samuels J. Warren (ed.), *The Economy as a System of Power: Papers form the Journal of Economic Issues, Vol. I: Corporate Systems*, New Brunswick, N.J.: Transaction Books, pp. 261-82.

Luke, Timothy W. (1991) 'The Discipline of Security Studies and the Codes of Containment', *Alternatives* 16, pp. 315-44.

Luxemburg, Rosa (1985 [1921]), 'Die Akkumulation des Kapitals oder Was die Epigonen aus der Marxischen Theorie gemacht haben. Eine Antikritik', in *Gesammelte Werke, Band 5: Ökonomische Schriften*, Berlin: Dietz Verlag, pp. 413-523.

— (1985 [1913]), 'Die Akkumulation des Kapitals. Ein Beitrag zur ökonomischen Erklärung des Imperialismus', in *Gesammelte Werke. Band 5: Ökonomische Schriften*, Berlin: Dietz Verlag, pp. 5-411.

Lynch, Allen (1989) *The Soviet study of international relations*, Cambridge, Mass, Cambridge University Press.

Mackinder, Halford John (1944 [1919]) *Democratic Ideals and Reality*, Harmonds worth: Penguin.

MacLean, John (1988) 'Marxism and International Relations: A Strange Case of Mutual Neglect', *Millennium: Journal of International Studies*, vol. 17, pp. 295-319.

— (1981) 'Marxist Epistemology, Explanations of "Change" and the Study of International Relations', in Barry Buzan and R.J. Barry Jones, eds, *Change in the Study of International Relations*, London: Frances Pinter, pp. 46-67.

Maghroori, Ray and Bennett Ramberg (eds) (1983) *Globalism versus Realism*, Boulder, Colo: Westview Press.

Mann. Michael (1986) *The Sources of Social Power, vol. I*, Cambridge: Cambridge University Press.

Mansbach, Richard W. and John A. Vasquez (1981) *In search for theory: A new paradigm for global politics*, New York: Columbia University Press.

Marx, Karl (1987 [1859]) *Zur Kritik der Politischen Ökonomie. Erstes Heft*, 11th edn, Berlin: Dietz Verlag.

Mastanduno, Michael, David A. Lake and G. John Ikenberry (1989) 'Toward a Realist Theory of State Action', *International Studies Quarterly* 33, 4 (December), pp. 457-74.

Mastermann, Margaret (1970) 'The Nature of a Paradigm', in Imre Lakatos and Alan Musgrave (eds) *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 59-89.

McKinlay, R.D. and Richard Little (1986) *Global Problems and World Order*, Maddison, WI: University of Wisconsin Press.

Mearsheimer, John (1990) 'Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War', *International Security* 15, 1 (Summer), pp. 5-56.

Meinecke, Friedrich (1965 [1924]) *Machiavellism: the doctrine of raison d'état and its place in modern history*, New York: Praeger.

Merle, Marcel (1982) *Sociologie des Relations Internationales*, 3rd edn, Paris: Dalloz.

Meyers, Reinhard (1994) 'Virtuelle Scheingefechte im ontologischen Cyberspace? Nachfragen zum Duktus und zum Gehalt einer Theoriedebatte', *Zeitschrift für Internationale Beziehungen* 1, 1 (Juni), pp. 127-37.

— (1990) 'Metatheoretische und methodologische Betrachtungen zur Theorie der internationalen Beziehungen', in Volker Rittberger (ed.) *Theorien der Internationalen Beziehungen: Bestandsaufnahme und Forschungsperspektiven*, Köln: Westdeutscher Verlag, pp. 48-68.

— (1984) 'Historische Soziologie', in Andreas Boeckh (ed.) *Pipers Wörterbuch zur Politik. Band 5: Internationale Beziehungen. Theorien-Organisationen-Konflikte*, München: Piper, pp. 188-91.

— (1979) *Weltpolitik in Grundbegriffen. Band 1: Ein lehr - und ideengeschichtlicher Grundriß*, Düsseldorf: Droste Verlag.

Milner, Helen (1992) 'International theories of cooperation among nations: strengths and weaknesses', *World Politics* 44, 3 (April), pp. 466-96.

— (1991) 'The assumption of anarchy in international relations theory: a critique', *Review of International Studies* 17, 1 (January), pp. 67-85.

Morgenthau, Hans J. (1970) 'The Intellectual and Political Functions of Theory', in *Truth and Power: Essays of a Decade 1960-70*, London: Pall Mall Press, pp. 248-61.

— (1965) *Vietnam and the United States*, Washington, D.C.: Public Affairs Press.

— (1960) *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 3rd edn, New York: Knopf.

— (1948) *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York: Knopf.

— (1946) *Power Politics versus Scientific Man*, Chicago: University of Chicago Press.

— (1936) 'Positivisme mal compris et théorie réaliste du Droit international' (tirada aparte de la 'Coleccion de Estudios históricos, jurídicos, pedagógicos y literarios'. Homenaje a D. Rafael Altamira).

— (1933) *La notion du 'politique' et la théorie des différends internationaux*, Paris: Sirey.

Mouritzen, Hans (1997) 'Kenneth Waltz: a critical rationalist between international politics and foreign policy', in Iver B. Neumann and Ole Wæver (eds) *The Future of International Theory: Masters in the Making?*, London and New York: Routledge, pp. 66-89.

Musgrave, Alan E. (1980) 'Kuhn's Second Thoughts', in Gary Gutting (ed.) *Paradigms and Revolutions: Appraisals and Applications of Thomas Kuhn's Philosophy of Science*, Notre Dame, London: University of Notre Dame Press, pp. 39-53.

Nardin, Terry (1983) *Law, Morality and the Relation of States*, Princeton: Princeton University Press.

Navari, Cornelia (ed.) (1991) *The condition of states: a study in international political theory*, Milton Keynes: Open University Press.

— (1982) 'Hobbes and the "Hobbesian tradition" in international thought', in *Millennium: Journal of International Studies* 11, 3 (Summer), pp. 203-22.

Neufeld, Mark (1993) 'Interpretation and the "Science" of International Relations', *Review of International Studies* 19, 1 (January), pp. 39-61.

Niebuhr, Reinhold (1941) *The Nature and Destiny of Man: A Christian Interpretation, Volume I: Human Nature*, New York, C. Scribner & Sons.

North, Douglass C. (1990) *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge: Cambridge University Press.

Nye, Jr., Joseph S. (1990) 'Soft Power', *Foreign Policy* 80 (Fall), pp. 153-171.

— (1988) 'Neorealism and Neoliberalism', *World Politics*, 40, 2, pp. 235-51.

O'Connor, James (1970) 'The Meaning of Economic Imperialism', in Robert I. Rhodes (ed.) *Imperialism and Underdevelopment: A Reader*, New York: Monthly Review Press, pp. 101-49.

Odell, John S. (1988) 'From London to Bretton Woods: Sources of Change in Bargaining Strategies and Outcomes', *Journal of Public Policy* (special double issue: 'International Monetary Cooperation, Domestic Politics, and Policy Ideas', edited by John S. Odell and Thomas D. Willett) 8, 3/4 (July-December), pp. 287-315.

O'Donnell, Guillermo (1978) 'Reflections of the Patterns of Change in the Bureaucratic-Authoritarian State', *Latin American Research Review* 13, 1, pp. 3-38.

— (1973) *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism: Studies in South American Politics*, Berkeley: Institute of International Studies, University of California.

Olson, Mancur (1965) *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, Cambridge: Harvard University Press.

Onuf, Nicholas (1989) *World of our making: rules and rule in social theory and international relations*, Columbia, S.C.: University of South Carolina Press.

— and Frank F. Klink (1989) 'Anarchy, Authority, Rule', *International Studies Quarterly*, 33, 2 (June), pp. 149-73.

Oye, Kenneth (ed.) (1985) *Cooperation under Anarchy*, Princeton: Princeton University Press.

Palan, Ronen P. (1992) 'The Second Structuralist Theories of International Relations, *International Studies Notes* 17, 3 (Fall), pp. 22-9.

— (1989) *Non-governmental Interactions among Social Formations as the Bridge between the Structuralist Theory of the State and the Study of International Relations*, London: London School of Economics and Political Science, PhD thesis.

— and Brook M. Blair (1993) 'On the idealist origins of the realist theory of international relations', *Review of International Studies* 19, 4 (October), pp. 385-99.

Palma, Gabriel (1980) 'Dependency and Development: A Critical Overview', in Dudley Seers (ed.) *Dependency Theory: A Critical Reassessment*, London: Frances Pinter, pp. 20-73.

Patomäki, Heikki (1996) 'How to tell better stories about world politics', *European Journal of International Relations*, 2, 1 (March), pp. 105-33.

— (1995) 'How to open up world political spaces: the possibility of Republican politics', in Heikki Patomäki (ed.) *Peaceful Changes in World Politics*, Tampere: TAPRI Research Report, no. 71, pp. 28-80.

— (1992) 'From normative utopias to political dialectics: beyond a deconstruction of the Brown-Hoffman debate', *Millennium: Journal of International Studies* 21, 1 (Spring), pp. 53-71.

Peterson, V. Spike (1992) 'Security and sovereign states: what is at stake in taking feminism seriously?', in V. Spike Peterson (ed.) *Gendered States: Feminist (Re)visions of International Relations*, Boulder and London: Westview, pp. 31-64.

Pocock, J.G.A. (1973) 'Languages and Their Implications: The Transformation of the Study of Political Thought', in his *Politics, Language and Time: Essays on Political Thought and History*, New York: Atheneum.

Pogge, Thomas W. (1994) 'An Egalitarian Law of Peoples', *Philosophy and Public Affairs* 23, 3 (Summer), pp. 195-224.

Polanyi, Karl (1957) *The Great Transformation: the political and economical origins of our time*, Beacon Hill: Beacon Press.

Popper, Karl (1970) 'Normal science and its dangers', in Imre Lakatos and Alan Musgrave (eds) *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 51-8.

Ragin, Charles C. (1987) *The comparative method: moving beyond qualitative and quantitative strategies*, Berkeley: University of California Press.

Reynolds, Charles (1973) *Theory and Explanation in International Politics*, London: Martin Robertson.

Reynolds, Philip A. (1980) *An Introduction to International Relations*, London, New York: Longman.

Rittberger, Volker and Hummel, Hartwig (1990) 'Die Disziplin "Internationale Beziehungen" im deutschsprachigen Raum auf der Suche nach ihrer Identität: Entwicklung und Perspektiven', in Volker Rittberger (ed.) *Theorien der Internationalen Beziehungen. Bestandsaufnahme und Forschungsperspektiven*, Opladen: Westdeutscher Verlag, pp. 17-47.

Rosecrance, Richard (1977 [1963]) *Action and Reaction in World Politics: International Systems in Perspective*, Boston: Little Brown, 2nd edn.

— (1966) 'Bipolarity, Multipolarity and the Future', *Journal of Conflict Resolution* 10, 3, pp. 314-27.

Rosenberg, Justin (1994) *The Empire of Civil Society: a Critique of the Realist Theory of International Relations*, London, New York: Verso.

Ruggie, John Gerard (1993) 'Territoriality and beyond: problematizing modernity in International Relations', *International Organization* 47, 1 (Winter), pp. 139-74.

— (1986 [1983]) 'Continuity and Transformation in the World Polity: Toward a Neorealist Synthesis', in Robert O. Keohane (ed.) *Neorealism and its Critics*, New York: Columbia University Press, pp. 131-57.

— (1982) 'International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order', *International Organization* 36, 2 (Spring), pp. 379-415.

Runyan, Anne Sisson and V. Spike Peterson (1991) 'The radical future of realism: feminist subversions of International Relations theory', *Alternatives* 16 (Winter), pp. 67-106.

Russett, Bruce (1985) 'The mysterious case of vanishing hegemony: or is Mark Twain really dead?', *International Organization* 39, 2 (Spring), pp. 207-31.

Schmelling, Erik (1995) *The securitization of citizenship issues: a case of Estonia and Latvia*, Budapest: The Central European University, MA Thesis.

Senghaas, Dieter (1988) *Konfliktformationen im internationalen System*, Frankfurt am Main: Suhrkamp.

— (1982) 'Autozentrierte Entwicklung', in Dieter Nohlen and Franz Neuscheler (eds) *Handbuch der Dritten Welt 1. Unterentwicklung und Entwicklung: Theorien-Strategien-Indikatoren*, 2nd rev. edn, Hamburg: Hoffmann und Campe, pp. 359-79.

Singer, J. David (1961) 'The Level-of-Analysis Problem in International Relations', in Klaus Knorr and Sidney Verba (eds) *The International System: Theoretical Essays*, Princeton: Princeton University Press, pp. 77-92.

Skocpol, Theda (1979) *States and Social Revolutions: A comparative analysis of France, Russia and China*, Cambridge, Mass: Cambridge University Press.

— (1977) 'Wallerstein's World Capitalist System: A Theoretical and Historical Critique', *American Journal of Sociology* 82, pp. 1075-90.

Smith, Michael Joseph (1986) *Realist Thought from Weber to Kissinger*, Baton Rouge: Louisiana State University Press.

Smith, Steve (1995) 'The self-images of a discipline: a genealogy of International Relations Theory', in Ken Booth and Steve Smith (eds) *International Relations Theory Today*, Oxford: Polity Press, pp. 1-37.

— (1987) 'The Development of International Relations as a Social Science', *Millennium: Journal of International Studies* 16, Summer, pp. 189-206.

— (1980) 'Allison and the Cuban Missile Crisis: A Review of the Bureaucratic Politics Model of Foreign Policy Decision-

Making', *Millennium: Journal of International Studies* 9, 1 (Spring), pp. 21-40.

Smouts, Marie-Claude (1993) 'Some thoughts on international organizations and theories of regulation', *International Social Science Journal* XLV, November, pp. 443-51.

Snidal, Duncan (1985) 'The Limits of Hegemonic Stability Theory', *International Organization* 39, 4 (Autumn), pp. 579-614.

Spanier, John (1980) *American Foreign Policy since World War II*, New York: Holt, Rinehart and Winston.

Sparti, Davide (1992) *Se un leone potesse parlare. Indagini sul comprendere e lo spiegare*, Firenze: Sansoni.

Spegele, Roger D. (1996) *Political Realism in International Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

Staniland, Martin (1985) *What is Political Economy?*, New Haven and London: Yale University Press.

Steinbruner jr., John D. (1974) *The Cybernetic Theory of Decision*, Princeton: Princeton University Press.

Stopford, John and Strange, Susan with John S. Henley (1991) *Rival States, Rival Firms: Competition for World Market Shares*, Cambridge: Cambridge University Press.

Strange, Susan (1990a) 'The Name of the Game', in N. Rizopoulos (ed.) *Sea-Changes: American Foreign Policy in a World Transformed*, New York: Council on Foreign Relations Press, pp. 238-74.

— (1990b) 'Finance, Information, and Power', *Review of International Studies* 16, 3 (July), pp. 259-74.

— (1989) 'Toward a Theory of Transnational Empire', in Ernst-Otto Czempiel and James Rosenau (eds) *Global Changes and Theoretical Challenges: Approaches to World Politics for the 1990s*, Lexington, MA: D.C. Heath and Co., pp. 161-77.

— (1988a) *States and Markets: An Introduction to International Political Economy*, New York: Basil Blackwell.

— (1988b) 'The Future of the American Empire', *Journal of International Affairs* 42, pp. 1-19.

— (1987) 'The Persistent Myth of Lost Hegemony', *International Organization* 41, 4 (Autumn), pp. 551-74.

— (1986a) 'Supranationals and the State', in John Hall (ed.) *States in History*, Oxford: Oxford University Press, pp. 289-306.
— (1986b) *Casino Capitalism*, London: Basil Blackwell.
— (1985) 'Interpretations of a decade', in Loukas Tsoukalis (ed.) *The policial economy of international money: in search of a new order*, London: Sage, pp. 1-44.
— (1984) 'What about International Relations?', in Susan Strange (ed.) *Paths to International Political Economy*, London: Frances Pinter, pp. 183-98.
— (1982a) 'Cave! Hic Dragones: A Critique of Regime Analysis', *International Organization* 36, 2 (Spring), pp. 479-96.
— (1982b) 'The Politics of Economics: A Sectoral Analysis', in Wilfried H. Hanrieder (ed.) *Economic Issues in the Atlantic Community*, New York: Praeger Publishers, pp. 15-26.
— (1976) 'International Monetary Relations', in Andrew Shonfield (ed.) *International Economic Relations in the Western World, 1959-1971*, vol. 2, Oxford: Oxford University Press.
— (1971) *Sterling and British Policy*, London: Oxford University Press.
— (1970) 'International Economics and International Relations: A Case of Mutual Neglect', *International Affairs* 46, pp. 304-15.
Suganami, Hidemi (1996) *On the causes of war*, Oxford: Clarendon Press.
Tickner J. Ann (1992) *Gender in International Relations: Feminist Perspectives on Achieving Global Security*, New York: Columbia University Press.
Tooze, Roger (1988) 'The Unwritten Preface: "International Political Economy" and Epistemology', *Millennium: Journal of International Studies*, vol. 17, pp. 285-93.
Tucker, Robert W. and David C. Hendrickson (1992) *The Imperial Temptation: The New World Order and America's Purpose*, New York: Council of Foreign Relations Press.
Ulam, Adam B. (1968) *Expansion and Coexistence: The History of Soviet Foreign Policy, 1917-1967*, New York: Praeger.
van der Pijl, Kees (1984) *The Making of an Atlantic Ruling Class*, London: Verso.

van Kersbergen, Kees (1995) *Social Capitalism: A study of Christian Democracy and the Welfare State*, London, New York: Routledge.

Vasquez, John (1987) 'The steps to war: toward a scientific explanation of correlates of war findings', *World Politics* 40 (October), pp. 108-45.

— (1983) *The Power of Power Politics: A Critique*, London: Frances Pinter.

Verbeek, Bertjan (1992) *Anglo-American Relations 1945-56: A comparison of neorealist and cognitive approaches to the study of international relations*, Firenze: European University Institute, PhD thesis.

Vincent, John (1986) *Human and International Relations*, Cambridge: Cambridge University Press.

— (1981) 'The Hobbesian Tradition in Twentieth-Century International Thought', *Millennium: Journal of International Studies* 10, 2 (Summer), pp. 91-101.

— (1974) *Nonintervention and international order*, Princeton: Princeton University Press.

Wæver, Ole (1996) 'The rise and fall of the Inter-Paradigm Debate', in Steve Smith, Ken Booth, and Marysia Zalewski (eds) *International theory: positivism and beyond*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 149-85.

— (1995) 'Securitization and desecuritization', in Ronnie Lipschutz (ed.) *On Security*, Columbia: Columbia University Press, pp. 46-86.

— (1993) 'Societal security: the concept', in Ole Wæver, Barry Buzan, Morten Kelstrup and Pierre Lemaitre, *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, London: Pinter, pp. 17-40.

— (1992) 'International society – theoretical promises unfulfilled?', *Cooperation and Conflict* 27, 1, pp. 97-128.

— (1990) 'Three Competing Europes: German, French, Russian', *International Affairs* (London) 66, 3 (July), pp. 477-94.

— (1989) 'Beyond the "Beyond" of Critical International Theory', Working Paper 1/ 1989, Copenhagen: Centre for Peace and Conflict Research.

Wæver, Ole, Barry Buzan, Morten Kelstrup and Pierre Lemaitre (1993) *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*, London: Pinter.

Wallerstein, Immanuel (1984) *The Politics of the World-Economy: The States, the Movements and the Civilizations*, Cambridge: Cambridge University Press and Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.

— (1979 [1974[) 'The Rise and Future Demise of the World-Capitalist System: Concepts for Comparative Analysis', in his *The Capitalist World Economy*, Cambridge: Cambridge University Press and Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, pp. 387-415.

Walker, R.B.J. (1993a) *Inside/ Outside: International Relations as Political Theory*, Cambridge: Cambridge University Press.

— (1993b) 'Violence, modernity, silence: from Max Weber to international relations', in David Campbell and Michael Dillon (eds) *The Political Subject of Violence*, Manchester: Manchester University Press, pp. 137-60.

— (1991) 'State Sovereignty and the Articulation of Political Space/ Time, *Millennium: Journal of International Studies* 20, 3, pp. 445-61.

— (1990) 'Security, Sovereignty, and the Challenge of World Politics', *Alternatives* XV, 1, pp. 3-27.

— (1989) 'History and Structure in the Theory of International Relations', *Millenium: Journal of International Studies* 18, 2 (Summer), pp. 163-183.

— (1988-1989) 'Ethics, Modernity and the Theory of International Relations', Princeton: Center of International Studies, Princeton University, unpubl. manuscript.

— (1987) 'Realism, Change, and International Political Theory', *International Studies Quarterly* 31, 1 (March), pp. 65-86.

— (1980) *Political Theory and the Transformation of World Politics*, Princeton University, World Order Studies Program, Occasional Papers, No. 8.

Walt, Stephen M. (1991) 'The renaissance of security studies', *International Studies Quarterly*, 35, 2 (June), pp. 211-39.

— (1987) *The Origins of Alliances*, Ithaca: Cornell University Press.

Walter, Andrew (1993) *World Power and World Money: The Role of Hegemony and International Monetary Order*, rev. edn., New York: Harvester Wheatsheaf.

Waltz, Kenneth (1993) 'The Emerging Structure of International Politics', *International Security*, 18, 2, pp. 44-79.

— (1986) 'Response to my critics', in Robert O. Keohane (ed.) *Neorealism and its Critics*, New York: Columbia University Press, pp. 322-45.

— (1979) *Theory of International Politics*, Reading: Addison_Wesley.

— (1970) 'The Myth of National Interdependence', in Charles Kindleberger (ed.) *The International Corporation*, Cambridge, M.A.: MIT Press, pp. 205-23.

— (1969 [1967]) 'International Structure, National Force and the Balance of World Power', reprinted in James A. Rosenau (ed.), *International Politics and Foreign Policy: A Reader in Research and Theory*, New York: Free Press, pp. 304-14.

— (1964) 'The Stability of a Bipolar World', *Daedalus* 43, 3, pp. 881-901.

— (1959) *Man, the State, and War*, New York: Columbia University Press.

Warren, Bill (1980) *Imperialism: Pioneer of Capitalism*, London: New Left Books.

Wassmund, Hans (1982) *Grundzüge der Weltpolitik. Daten und Tendenzen von 1945 bis zur Gegenwart*, München: Beck.

Webb, Michael and Stephen D. Krasner (1989) 'Hegemonic Stability Theory: An empirical assessment', in *Review of International Studies* 15, 2 (April), pp. 56-76.

Weber, Max (1977 [1917]) *Politik als Beruf*, Berlin: Duncker & Humblot.

— (1988 [1921]) 'Wissenschaft als Beruf', in *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), pp. 582-613).

Wendt, Alexander (1992) 'Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics', *International Organization* 46, 2 (Spring), pp. 391-425.

— (1992b) 'Levels of Analysis v. Agents and Structures: Part III', *Review of International Studies* 18, 2 (April), pp. 181-5.

— (1991) 'Bridging the theory/ meta-theory gap in international relations', *Review of International Studies* 17, 4 (October), pp. 389-92.

— (1987) 'The agent-structure problem in international relations', *International Organization* 41, 3 (Summer), pp. 337-70.

Wendt, Alexander and Raymond Duvall (1989) 'Institutions and International Order', in Ernst-Otto Czempiel and James Rosenau (eds) *Global Changes and Theoretical Challenges. Approaches to World Politics for the 1990s*, Lexington, MA.: Lexington Books, pp. 51-74.

Wight, Martin (1991) *International theory: the three traditions*, Leicester: Leicester University Press.

— (1966) 'Why is there no international theory?' in Herbert Butterfield and Martin Wight (eds) *Diplomatic Investigations: essays in the theory of International Relations*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

— (1979 [1946]) *Power Politics*, edited by Hedley Bull and Carsten Holbraadt, Harmondsworth: Penguin.

Williams, Phil (1976) *Crisis Management*, London, Martin Robertson and New York: Halsted Press.

Williamson, Oliver E. (1985) *Economic Organization: Firms, Markets, and Policy Control*, Brighton: Wheatsheaf.

Wohlforth, William C. (1994/ 1995) 'Realism and the End of the Cold War', *International Security* 19, 3 (Winter), pp. 91-129.

Wolfers, Arnold (1962) *Discord and Collaboration. Essays on International Politics*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.

Wright, Georg Henrik von (1971) *Explanation and Understanding*, Ithaca: Cornell University Press.

Wright, C. Ben (1976) 'Mr X and Containment', *Slavic Review* 35, pp. 1-32.

Yergin, Daniel (1978) *Shattered Peace: The Origins of the Cold War and the National Security State*, Boston: Houghton Mifflin.

BCU

Cuprins

Prefață 5
Cuvînt către cititor 17
1. Premisele unei sociologii istorice a realismului . 21

Partea I. Realismul în perioada dintre politica de îngrădire și cea de destindere . . . 43
2. Realismul clasic: Carr, Morgenthau și criza securității colective 45
3. Evoluția conceptelor realiste fundamentale în timpul celei de-a doua dezbateri 75
4. Realismul și politica americană de îngrădire . 106
5. Momentul de cotitură al crizei rachetelor din Cuba: managementul crizei și extinderea agendei de cercetare 132
6. Epilog: Teorii sovietice în domeniul relațiilor internaționale 163

Interludiu. Criza realismului 183
7. Politica destinderii: Kissinger și limitele diplomației „concertului" 185
8. Disciplina relațiilor internaționale în derută: disputa paradigmelor 209

Partea a II-a. Reacțiile realiste la criza realismului . 235
9. Neorealismul sistemic: Kenneth Waltz și *Teoria politicii internaționale* 237

BABEȘ-BOLYAI UNIVERSITY LIBRARY

10. Economia politică internațională ca încercare de reactualizare a realismului: sfîrșitul sistemului Bretton-Woods și teoria stabilității hegemonice 269
11. Economia politică internațională la confluența dintre realism și structuralism 304

Concluzie. Fragmentarea realismului . . 345
12. Realismul se rătăcește: cotitura epistemologică din anii '80 și '90 354
13. Realismul la răscruce 390

Bibliografie 347

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

În aceeași colecție

Alexandru Popescu, *Relații româno-austriece*
Alexandru Popescu, *Die Beziehungen. Rumäniens und Österreichs*

BCU IAȘI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

0740 659206

LC 04M

Bun de tipar: 2000 • Apărut: 2000
Format 1/16 (54 x 84)

Tiparul executat la Imprimeria *Institutului European pentru Cooperare Cultural-Ştiinţifică* Iaşi • Str. Cronicar Mustea nr. 17 • C.P. 161 • Cod 6600 • Tel. 032/233731 • Fax: 032/230197 • euroedit@hotmail.com

B.C.U. „M. EMINESCU" IAŞI

BCU / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Indiferent dacă lumea pe care o descrie există, realismul există. El nu este o teorie cauzală care să explice relaţiile internaţionale, dar, cîtă vreme continuă să fie un reper puternic, trebuie să-l înţelegem pentru a găsi sensul relaţiilor internaţionale. Altfel spus, realismul este o punte hermeneutică încă necesară pentru înţelegerea politicii mondiale. A ne descotorosi de el fără a-l înţelege bine nu implică doar riscul de a pierde unele intuiţii teoretice valoroase, pe care am încercat să le surprind aici; a ne dezbăra astfel de el ar fi şi inutil. Pentru că ar fi cu siguranţă cel mai bun mod de a-l reproduce în continuare, tacit şi necritic.

Realismul continuă o lungă şi venerabilă tradiţie intelectuală. Realiştii contemporani rămîn ataşaţi cauzei păcii, dar le vine greu să accepte faptul că, după război, comportamentul marilor puteri a infirmat asumpţiile lor - nejustificat de pesimiste - asupra consecinţelor anarhiei.

RICHARD NED LEBOW

INSTITUTUL EUROPEAN

ISBN 973-611-123-7

Pe coperta: Sediul Organizaţiei Naţiunilor Unite

Preţ 240.000 lei

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY